

ВАЛЕНТИН КЭАҒӘАНИА

**АБИҢАРАҚӘА
РДОУҒАИБАРКЫРА**

Атҗаамтҗақәеи арҗиаратә очеркқәеи

Ақәа
Ақҗәынтшәкәтҗыжырта
2023

УДК 82-95
ББК 83.3(5А6х)-8
Кә 16

Кәәғәәниә, В. А.

Кә 16 Абиқарақәә рдоухаибаркыра: атқаамтқәәи арғиаратә очеркқәәи. – Ақәә: Ақхәынтшәкәтыжырта, 2023. – 248 д.

Г/Р 978-5-122-42-08022

Ақхәәцәә еицырдыруеит В. А. Кәәғәәниә ифольклортә тқаамтқәәи илитература-критикатә статиақәәи еидызкыло, ақсышәәлеи урысшәәлеи иәу ишәкәқәә: «Ақсуа жәлар рашәә» (1995), «Ақсуаа рдоухатә культура адакықәә» (1999), «Хьзи-пшеи змоу амәә» (2008), «Ақсуаа рғәапыцтә поезиа аифәртәышьә» (2011), «Аамтәи асахьаркыратә ажәәи» (2017) уб. егь.

Аизга ғыц еиднакылоит атқарауә ааскыа иапытаз, ақсуа сахьаркыратә литература арғиәәцәәи (Т. Ацьба, В. Касланзия, М. Миқәәиә, А. Лагәләә, Р. Хашпқә, А. Цытанаә) уи атқааәцәәи (В. Атқариә, М. Лашәриә, Ш. Салакәәиә, З. Цыапуә) ирызку аусумтқәәи арғиаратә очеркқәәи.

Ашәкәы рхы иадырхәар әуеит алитературатқааәцәә, аспирантцәәи астудентцәәи, арқәәцәәи, иара убас ақсуа милат литературеи атқаарадырреи ирызғәлымхау ақхәәцәә зегьы.

УДК 82-95
ББК 83.3(5А6х)-8

© Кәәғәәниә, В. А., 2023
© Ақхәынтшәкәтыжырта, 2023

АЗЫНТӘИ АПЕИЗАЖ АҚСУА ЛИРИКАҒЫ

(Ажанр ашыақғыларей аифартышыа ачыдарақейи
рызцаатәқәак)

Но я у Тютчева и Фета
Проверю искреннее слово,
Чтоб книгу Тютчева и Фета
Продолжить книгою Рубцова!..

Николай Рубцов

Азынтәи апейзаж сахьаркыратә ажәала аарпшрағы аду-неитә классикатә поезиа ағышәа ду шытнакаахьейт. Еиуеипшым амилатқәа ирхатарнакцәоу апоетцәа нагақәа казарыла иаңыр-цахьейт рлитературақәа рыхьтәы фонд иагәылалаз, уимоу, егырт аешьаратә жәларқәагы ргәы хызхьоу ажәеинраала каймаатқәа. Уи зырцабыргуа акакәны азбахә ххәар калоит аурыс поезиа аклассик А. С. Пушкин ххәыцаахыс ихацу иажәеинраала «Азын хәылбыҗа» (Пушкин 1977: 258)¹.

Азынра иазку апейзажтә лирикатә рфеямтақәа, жәахәарада, ақсуа литературагы иацәтәымым. Ари ахырхартә иатәышьтроу жәеинраалак иадамзаргы изымшыз цсыуа поетк дыкам, шамахазақ акәымзар. Уи зегь инартбааны хәагәыламхалакәа, хрызхьяңшып иалкааны Дырмит Гәлиа, Иуа Коғониа, Баграт Шьынқәба, Таиф Аңьба зызбахә хамоу атемала иаңцоу рырфеямтақәак, рсахьакыра-стильтә еифкаашьяқәа чыдала хшыфзышьтра рзуны.

Ақсуа литературағы азынра иазку ажәеинраалақәа рыфра хациркит ххәар ауейт зырфеиаратә напкымта шашьяра ақәмыз, аха заацәа зыетәахә кыдшәаз апоет И. А. Коғониа. Аңхьанатә

¹ Иазгәахтап, азьыршы ақсуа поетцәа Д. И. Гәлиа (Гәлиа 1985: 12–13), Ч. М. Цьонуа (Лашәриа 2009: 252), В. Л. Атцнариа (Атцнариа 1982: 104–105), М. Т. Лашәриа (Лашәриа 2015а: 208–209) ухәа аңсшәахь ишеитаргаз ари ажәеинраала ссир. Урт рахьтә Ч. М. Цьонуа иейтагамта, ишдыру еипш, ақсуа литературағы ихрестоматиатә шымтахеит.

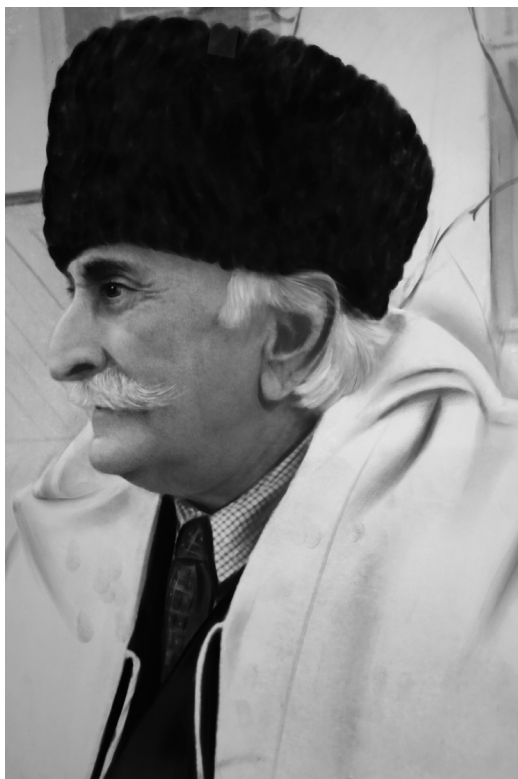
хапыланы иазгәахтап: апоет егырт ашыкәс аамтакәеи (аапын, аҗын, тагалан) шхатәылатәи апеизажии ирҗиаратә лапшхәааҗ ишыкәзгыи (иахгәалахаршәап иажәеинраалакәа «Аапын хәылбычәха», «Акәыкәу», «Ииун мза икәын...», «Тәрада анхара», «Ашәарыцаа ашьха» ухәа), чыдала иара еиха дышрызфәлымхаз Аҗсны азын асахьа блахкыгакәа. Азын иазкны уи иапцтеит акымкәа-аҗамкәа апеизажтә жәеинраалакәа: «Азын тых», «Азын», «Илашьцан атых...», «Азын мшы». Аҗхатәи ажәеинраалакәа хҗа ирҗазшьарбагоу убриоуп, ара автор иҗадигало асахьакәа бжеиҗан – уахынлатәи азын иатәуп. (Иҗалап, уи ааыза азнеишьа, мамзаргыи аидеиа А. С. Пушкин хыхь зызбахә ххәаз иажәеинраала «Азын хәылбычәха» анырра иазхәазар.) Уаҗа асаура ахьбаҗкьақәа ирыбзоураны иҗалаз ахтыскәа цәыргоуп ажәа мыцхә хамыршьыкәа, асахьа лыпшаахкәа рыла: «*Айых – йхы лашәын, // Аҗстхәақәа шаҗьон*»; «*Ашьамх сы ауын, ишкәакәаза // Уахьыпшлакгыи ишьтоуп. // Айла дуқәа хытаруа // Ирықәжьуп иара*»; «*Аеҗәақәа еикәагга, // Иаацәырҗит хара, // Ажәфан кеикеуа // Ихтит, илашеит*»; «*Ажәфан йәцеит икахаа, // Иубашам җстхәакы*»; «*Азын йых йаарччо // Иафын ашара*»¹.

И. А. Коҗониа зызбахә ххәаз иажәеинраалакәа («Азын тых», «Азын», «Илашьцан атых...», «Азын мшы») инеизакны урыхәапшуазар, еихарак ажәеизадала (автологиатә стиль) иапцдоуп², аха ус шақәугыи асахьаркыра иазрыцхам, уимоу, иахпылоит зтакы еитарсны иҗәоу ахаҗсахьа блахкыгақәагыи, иаххәап: «*Абна еиужь ду зса-зсо // Иашьыпит цәгьаза*»; «*Игәыргьайәа илашон // Амза лбаапшны*»; «*Асы хьантә ишайаз // Ашәапыцьяақьуа*»; «*Ахыбраҗ ууа // Иасуан аурт*»; «*Адгьыл хьшәашәеит //*

¹ Араии анаасан иахпыло акурсивкәа зтәу сара соуп. – В. Кә.

² Ажәеизадатә стиль икәныкәоит Мушьни Аҗашба 1920 шыкәсазы иишыз «Азын» хәа хыс измоу ажәеинраалагыи. Аҗсуа поезиа атоурых аҗы ари раҗхатәи лирикатә аымтоуп азын иазку. Асахьаркыра аганахьала рацәак иаацамзаргыи иара, раҗхатәи пышәак аҗсабалла азфәлымхара зуташа акоуп, насгыи акомпозициа аиҗкаашьаҗы иаабоит И. А. Коҗониа ирҗиараҗы иахпымло «иҗыцу» поетикатә цәыртрак – актәи акуплет ажәеинраала антәамтаҗ ааҗхәа еитәхәоуп рефрен хәсабла (А. С. Пушкин «Азын хәылбычәха» аҗны ишыкоу еиҗш): «*Ами кьаҗеит // Айх аухеит, // Амра җхарра маҗхеит, // Егьхьтахеит*» (Лашәриа 2009: 87).

Ахаҗә еиңи абра». Еиуеиңшым асахьаркыратә тропкәа (аметафора, аиҗырцшра, аепитет ухәа) рхархәарала иаңцоу арт ахаҗә-сахьақәа аңсуа поезиа аҗоурых аҗы раңхьатәи аңшәарақәа иреиуоуп, хәаратахума, Д. И. Гәлиа илшамтәқәа инарчыданы.

Дырымт Гәлиа

Цәафала, асахьаркыра-метафоратә хәҗсахьақәа реиҗыр-цаашьала И. А. Коҗониа иаахгаз ицәахәақәа ирышьашәалоуп Д. И. Гәлиа 1932 шықәсазы ииҗыз ажәеинраала кьаҗ «Азын». Абар уантәи иаагоу, баҗхатәрала иҗу алагамтәзтәи ацәахәақәа пшьба:

Аңша хьшәашәа натцысын,
Азқәа аҗаа нрыхнатцеит.
Амш хәарчарын, иааилахәан,
Асы шкәакәа нканаршәшәеит.
(Гәлиа 1981: 233)

Аформеиҗкаашьа аганахьала (аритмика, арифма ухәа)
Д. И. Гәлиа ифымҗа еиха улаҗ иааиуеит, излахыркәшоу аҗәа-
хәақәа ракәзар, имфашьахуа ирныҗшуеит асовет аамҗазы
асахьаркыратә литератураҗ хшыфзышьҗтра ду змаз ааза-
ратә, алабжьаратә тема. Уи аардшуп ажәеитарсрала акәымкәа
– ажәеизадала:

Ашьыжь аҗкәын дфагылан,
Маҗәа җхала иеелеихәеит,
Ишәҗкәкәа ишәыра инҗеитҗан,
Асы шкәакәа днылаҗалт,
Дыфуа, дыҗо, дыхәмаруа,
Ашкол аҗы раҗхьа днеит.
(Гәлиа 1981: 233)

И. А. Коҗониа ипеизаҗтә рҗеиамҗакәа рҗы иҳадигало, азын
иарҗеиаз аҗсабара асахьакәа ауафы дрылахәны, ма ныррак
ирҗо, мамзарҗы цәаныррақәак издырҗысуа – ус шамахам-
зар акҗы аабазом. (җоуп, «Азын җых» захьзу ажәеинраалак
аҗны җьара затҗык зеиҗшла иҳәоуп афнхыбқәа ирықәхаз
асы ауаа ишрықәырхуа атәы: «*җьоукы-җьоукы ирықәырхуеит*
// җәырҗәыла зегьы») Ус анакәха, апоет зызбахә хамоу ипеи-
заҗтә жәеинраалақәа рҗы аҗсабара ахатә – азын җых иах-
тысуа аамҗыдаха, ауафы анс акәу, арс акәу урҗ дрылахәны,
ма иаабо асахьа блахкыгақәа алирикатә фырхатҗа («сара»)
цәаныррақәак издырҗыхо – изаҗаразаалак субиективтә хәыҗ-
рақәак ыҗам, играҗдантәи («Сара сымфәа», «Тәрада анхара»)
ифилософиатәи жәеинраалақәа («Сыҗкәыноуп, җоуп макья-
на...», «Аҗых тәҗа», «Уаха») рҗны ишаабо еиҗш.

Иаххәаз арҗабырҗразы хәзаатҗылап жә-куплетк рыла
ишьақәгылоу ажәеинраала «Азын» (1924 ш.). Иаххәар ауеит,

афымта акомпозиция игәфарамкәә ф-хәтәкны ишьәкәгылоуп
хәә. Актәи ахәтәфәы (уи иамеханакуеит ф-куплетк) ицәыргоуп
уахынлатәи асоура иалтшәәны ацсабара иахтысыз:

Ацаара иалагеит
Ахьта фәацаза,
Архақәә цааит
Адгьыл лашаза.

Аурт¹ гәғәә асит
Мыцхәы ицьбараны.
Ацстхәәқәә нхылеит
Зынза илашьцаны.

Дук мырцыкәә
Еилахәеит иара,
Асы бахтәәза
Иалагеит аура.

Адгьыл цааршәыра
Иқәнауит цәгьаза.
Ашәаңыцаф – атла, абна
Ирықәнажыт ицшзаза.
(Коғониа 2015: 73)

Уахынлатәи азын ацсабара аарцшроуп хықәкыс иамоу
И. А. Коғониа «Илашьцан атых...» захьзу иажәеинра-
алагы ахы инаркны атыхәанза. Фырпштәыс иаағаз
ацәәхәәқәагы «Илашьцан атых...» хәә хазфәу ажәеинраа-
лагы сахьаркыраля поезиатә мөахәәстәк иатәышьтрупп,
иагырзааигәоуп А. С. Пушкин ирфәиаратә цсабара. Убри
аганахьала фашьарада аурыс поет ду игәы итшаз «Азын
хәылбычәа» ақынтәи ицәәхәәқәә *«Буря мглою небо кро-
ет, // Вихри снежные крутя; // То, как зверь, она завоет, //*

¹Иазгәәхәтәп, А. С. Пушкин иажәеинраала «Азын хәылбычәа» ацсышәала
арцәажәараан, ажәә «буря» (аурт) Д. И. Гәлиа «афыртын тлашә» хәә
ишеитеиго (Гәлиа 1985: 12–13), Ч. М. Цьонуа – «асытхәә» хәә (Лашәриа
2009: 252).

То заплачает, как дитя» маңк иадамзаргы иашыашэалоуп
И. А. Коғониа иажэеинраала «Илашыцан атых...» ацыҗтэаха:

Ахыбрае иууа
Иасуан аурт¹,
Атых – цхы лашэын,
Аҗстхэакэа шаһьон.
(Коғониа 2015: 75)

Аха ҳазыгыжежып аҗсуа поет иажэеинраала «Азын». Уи аџбатэи ахэҗафеи (иамеҗанакуюит х-куплетк) аушэакэ, зеиҗш ажэала еиҗахэоуп адырџаечени ианааша ажэлар рыбла иабаз – ишақэымгэыгуаз ала аҗсабара зыниаз: *«Адырџаечени ианааша, // Ирбеит жэлара, // Асы хьантҗа ишаҗаз // Ашэаҗыҗаҗ қуа»*. Зегь реиҗа ихадоу – араҗа апоет иҗихуеит азынра иазку егырт ипеизажтэ жеинраалақэа ирыдхамбало, Аҗсны иазчыдоу җсабаратэ цэыртҗрак:

Дук мырҗыкэа амра
Ғаҗаза иџагылт.
Асы җшза лахкыга
Иҗкьашэҗьа иагеит.²
(Коғониа 2015: 74)

¹ Аурт (буря) ауп А. С. Пушкин иажэеинраалае азынтэи атҗ еилазырџын-туа, автор игэалаҗазаара, ихтго хэҗалатэи идрама-доухатэ еибарххара злацэыриго ахаҗсахьа хада: *«То по кровле обветшалой // Вдруг соломой зашумит, // То, как путник запоздалый, // К нам в окошко застучит»; «Или бури завываньем // Ты, мой друг, утомлена...»*. Уаџы иҗьеишыаргыи, Аҗснытэи азын рацэак иатэышыҗтрам убри аҗсабаратэ цэыртҗра – аурт асра И. А. Коғониа дазхьаҗшуеит иџымҗа «Азын» аеҗгы: *«Аурт җэҗэа асит // Мыцхэы иҗьбараны»* (Коғониа 2015: 73).

² Хіқэшахэҗымхар қалом алиҗератураҗцааџ, апоет В. Л. Аҗнариа, азынра иазку И. А. Коғониа ипоезиатэ рфеиамҗақэа дрыхцэажэо, абасеиҗш алкаа аныҗаитдо: «И. А. Коғониа иажэеинраалақэа рҗеи уажэи-уажэ рееиҗнырт-сахлоит аси амреи, атҗи амши, атҗх лашэи атҗх цэҗеи, ахьҗеи аҗхарреи, алашыҗареи алашареи. Абарт асахьақэа рконтраст аҗеи атыхэҗэантэи аиа-aira амреи алашареи иртэуп. Ари Аҗсынтэыла азын дук аеахьазымкьо маҗара иахкьом: ус иҗан апоет-гуманист идунеихэаҗшышыа – уи алашара акэын ианакэзаалак дыззыгэышыуаз» (Аҗнариа 1979: 25).

Ажәеинраалаҕе ицәыргоуп азынраз Ацсны ацсабара иарҕеио ма иахтысуа Ө-сахыак – ашәацыцәац сыла ацалахареи анаҕсан уи асы ицкыашәкыа ацареи. Ишаабо ала, аҕымта аҕхәтакгы рҕеи ауаҕытәыҕса иалахәра ыкказам, икам иара убас уи изнартысуа ацәалашәарақәеи ахәыцрақәеи. (А. С. Пушкин иахгәалахаршәаз иажәеинраалаҕеи акәзар, зынза дачеакзоуп иаабо. Уака урыстәылатәи азын сахыажәала атыхра иначыданы, имацым иааныркыло атыц ацсабара згәыцхәу ауаҕы игәтахәыцрақәа, ацсабара изнартысыз ицәалашәара гәырҕеыхагақәа: *«Выпьем, добрая подружка // Бедной юности моей, / Выпьем с горя; где же кружка? // Сердцу будет веселей»*).

Уажәшьта хазхыацшып ацсуа жәеинраала архиаҕы-ашыакәыргылаҕ, апеизажтә лирикатә ҕымтақәа рацдара азказу ду Б. У. Шынкәба 1959 шыкәсазы ииҕыз еицырдыруа ихрестоматиатә ҕымта «Азын шыжыымтан» (Шынкәба 1987: 213). Ари аҕымта ацдаки акомпозициатә еиҕекаашеи рганахыала И. А. Коҕониа азынра иазку иажәеинраалақәа (еиҳарак «Азын») изларзааигәо мацым.

Ауаҕи ацсабареи гармониаала рхеибартәаара пафос хаданы изгәылсуа Б. У. Шынкәба иажәеинраалаҕы Ө-хәтакны ишазар ауеит, амала уахынлатәи азынраз ацсабара иахтысуа, асаура иацнацаз асахыа блахкыгақәа ашыжытәи пеизажны ауп ишцәыриго апоет; уи збогыи ацәа иалцны ацәнцыыр аҕынтәи адәахыи инацшыз алирикатә ҕырхатца иоуп. Ари ахтыс еицәхәоуп куплетк ахы-ацыхәала:

Сцәнцыыр снахеит шыжыымтан,
Унан! Сгәыргәеит даараза.
Аштә, абахча, абна хәан
Сыла икәашкакараза.
(Шынкәба 1987: 213)

Ажәеинраала аццоуп А. С. Пушкин ишихәарыз еицш – аемоциа харак ацдцданы, алирикатә ҕырхатца ицәаныррақәа хышхытцәо аҕынза¹. И. А. Коҕониа икны (аҕымта «Азын» актәи ахәтаҕеи) иаҳа конкретла иззаатгылаз уахынлатәи азын

¹ Уаҕы ицәеишыаргыи, рыхыи поетцәа ражәеинраалақәа рҕеи ахыбра азбахә хәоуп: А. С. Пушкин – *«Наша ветхая лачужка...»*; И. А. Коҕониа – *«Ахыбраҕе иууа // иасуан аурт»*; Б. У. Шынкәба илирикатә ҕырхатца ахыбра дыҕынтцны ауп адәи дышцәыло.

ахъбақъбақа, Б. У. Шынкәба зейишла ицәыригоит: *«Ашта, абаҳча, абна хван // Сыла икәашкакараза»*. Амала «Азын» автор хыхь-хыхьлашәа дзыхцәәжәаз, Ацснытәи азын иаказшьарбагоу ахтыс – амра ацәра шабазтцәкә асы иаарласны ишныкәзытуа атәы, Б. У. Шынкәба иаҳа инартбааны дазаатгылоит (афымта афбатәи ахәтаҕы) згәыргъара хышхытцәо алирикатә фырхатца далархәны. Ажәакала, иаахтцәаны иаххәозар, ажәеинраала «Азын шыжымтан» атцакы дагәышьакоуп, уи ахы инаркны атцыхәанза далахәуп, хала иабо зегъ зыхтысуа, иагъзныруа ауафы (*«Ахәырдхәырдхәа асы цуа, // Сышьта аныцйоит сеулахан. // Зны саатгылоит, сыфәуеит ма, // Сыцоуп нак абаҳчара»*). Уи аганахәала – фәхәхәашьала хымҕада Б. У. Шынкәба иаҳа дизгәакьоуп А. С. Пушкин (цоуп, аурыс поет ифымтаҕе икам алирикатә фырхатца дызлахәу адинамикатә процесс; уи игәтыхажәа цәыригоит ианаззеи Арина Радион-ипҕа илызку ахазырха-амонолог ала: *«Спой мне песню, как синица // Тихо за морем жила; // Спой мне песню, как девица // За водой поутру шла»*).

Абасала, ажәеинраала «Азын» Б. У. Шынкәба ифымта «Азын шыжымтан» иафырцшны хәхәапшуазар, инатцшны иазгәәхташа убриоуп, И. А. Коғониа ицәыриго уахынлатәи азын асахьоуп, егьи – ҕынлатәи, насгъы ауафы (алирикатә фырхатца) далархәны. Апоетцәа рфыцәагъы хадарала сахьаркыратә системак икәныкәоит ацсабаратә цәырцра поезиатә хшыццакны ашьақәыргылараҕы; ражәеинраалақәа ркны ацсабара иахтысуа апроцесс акоюп: асы алеира; ашәәпцәаҕи, адгъыли, ахыбракәеи сыла рталаҳара; амра агылара иахкәаны асы ақәзаара.

Ажәеинраала «Азын» злахыркәшоу, асы блахкыга ақәзаара амотив иаҳа инартбааны (икәлаша аамтаҕы) И. А. Коғониа дазаатгылоит «Азын мшы» (1924 ш.) хәа зыхьзитцәз даҕеа жәеинраалак аҕы:

Амра лаша капҕа-каччо
Икәнацашт асы.
Амра пҕара амрахәага
Иаргәацашт зегъы.

Абна ажәыртқәа цәка икажью
Рееитдырхышт зынза.

Иуа Коғониа

Атла, абаҳча, асы пшза зқәыжью,
Ишәтышт иңшзаза.

(Коғониа 2015: 77)

Абраќа ихәоу асы блахкыга ақәзаара амотив Б. У. Шьынкәбагы инартбааны дазаатғылоит (уажәтәи аамтағы) ишымта аа-куплетк зымехазкуа ашбатәи ахәтағы. Уи алагоит алирикатә фырхатца, игәиеанзамкәа аңсабара иңнагалаз – иблахкыгоу аңшзара, алиңси ирылагзаны иеагәылахаларала:

Дук мыртыкәа сыццакуа,
Адәы снықәлеит сееилахәан.
Ахәырджәырджәа асы пуа,
Сышьта аныстцеит сеилахәан.

Зны саатғылоит, сыәуеит ма,
Сытцоуп наќ абаҳчара.
Ашәыб иархәеит атама,
Ашәыр аңғаз аќара!
(Шьынкәба 1987: 213)

Ажәакала, асаура иарҕиаз аҗшзара аеагәылахалареи дук мыртыкәа уи ақәзаареи – абри акәхеит Б. У. Шынкәба ифымта алеитмотив хада. Уи аарпшразы апоет иакәирзуеит быжь-куплетк, насгы иалеигалоит И. А. Коғониа иҕы иҕам аобиектқәа маҕымкәа: абаҳчара, атама, абиа, ашәыб ухәа. Убриаамтазы иара акыр иртбаауеит, уимоу, хәыц-хәыц дырзаатгылоит аҗсабара (еиуеицшым ашәыртлақәа, ашәыб), аҗсаатә (ардәына) зынио «ахтысқәа»:

Абиа акәзар итарын,
Амахә асы иласуеит.
Ардәынагы напырын,
Нак абардра илазуеит.

Иҕықәҕықәуеит иара нтәа,
Абна аеыгәра илатәан.
Амахә снахеит азынтәа,
Ашәыб цоит икыдхәашан!
(Шынкәба 1987: 213)

Аҗсабара аиқәырхаразы, уи зынио ахтысқәа рырманшәаларазы еснаг дыцхыраафны дықәгылоит ауафы. Уи атәы дырцабыргуеит афымта анафстәи ацәахәақәа:

Ашәыртлақәа насыршәшәарц,
Цъара иҕымтәарц амахәта,
Ашәыб хьанта сырхәашарц,
Са снафалеит амарда!
(Шынкәба 1987: 213)

Арт ацәахәақәагы ирныцшуеит афада хзыхцәажәоз Д. И. Гәлиа иажәеинраала иадаабалаз аазаратә, алабжьаратә цақы.

Уаднахалартә хаҕсахьала ихиркуеит Б. У. Шынкәба иажәеинраала злахиркәшо, зыцшзара аицакра иалагаз азынтәи апеизаж:

Ускан ацстхэа неилыфрын,
Ицхеит амра шашаза.
Уи цхыраафны исзыпшын,
Сыццакызаап башаза!..

Абыкчықхэа ашәыб цоит,
Рыфедыриашоит амахәкәа,
Ацәыкәбарқәа кәалкәацьоит,
Иблахкыгоуп ашьхәкәа!
(Шьынқәба 1987: 213)

Ахтыскәа рыфеиарафы – амра иалнаршаз аус ейкароуп хзыхцәажәо афжәеинраалакгы рфы: И. А. Коғониа «Дук мырйкәа амра // Гагаза ифагылт», – ихәеит, Б. У. Шьынқәба иакәзар, – «Ицхеит амра шашаза». И. А. Коғониа ифымта «Азыни» Б. У. Шьынқәба иажәеинраала «Азын шыжьымтани» хыркәшашьала уамакала аизгәакыара аадырцшуеит. Икоуп ажәеинраалакәа рыфбагы еицырзеипшу ажәакәа (асы, абна, амра), иара убас Б. У. Шьынқәба ифымтаф иахпылоит И. А. Коғониа акырцьара егырт ирфеиамтақәа рфгы ихы иаирхәо ажәеицааира – «дук мырйкәа». Амала егыс, арфеиамтақәа аформа аганахьала (ритмика-метрикатә шыакәгылазаашьала, рифмала рхыркышьа, асахьаркыратә тропкәа рхархәашьа) айфгара ду шрымоу рацәак иазыкәцтам ацхьафгы ибартоуп¹. И. А. Коғониа иажәеинраалакәа ркны, «Азынгы» убрахь иналатцаны, еишьашәалоу, рифмара ззеибауа ацәахәакәа еснагь цырала ейкарам, аха ақәыгәғәарақәа хыцхьазарала ейкәшәоит (Ацнариа 1989: 91–92). Ус анакәха иажәеинраалакәа хадарала шыаҕас ирзышьтоуп атонтә жәеинраалеифартәышьа асистема.

Икалап, Б. У. Шьынқәба иажәеинраала афран, ацакы ааста формала айфырцаара иаха адоухатә мчы ицәакәзызар. «Азын шыжьымтан» ацдоуп знапафы аагара акыр иуадафу

¹ Актәи афымта ацдоуп 1924 шықәсазы (апоеит 20 шықәса ихыццун), афбатәи – 1959 рзы (автор 42 шықәса дыртагылан).

Баграт Шынкэба

аклассикатэ жэеинраалеифэртэышыа ахэаакэа иртагзаны (ахы инаркны атыхэанза, шамахамзар, еиламырцхакэа шэагазагак икэныкэоит). Уи арцабыргразы иаахгап ажэеинраала злалаго рапхьатэи ацэахэакэа пшьба:

Сденцьыр снахеит шыжьымтан,	- 0 / - 0 / 0 0 / -
Унан! Сгэыргэеит даараза.	- 0 / - 0 / - 0 / 0
Ашта, абахча, абна хван	- 0 / - 0 / - 0 / -
Сыла икэашкакараза.	- 0 / 0 0 / - 0 / 0

(Шынкэба 1987: 213)

Ацэахэакэа зегы быжьба-быжьба цыра ыкоуп, пшьба-пшьба кэыгэгэара ныкэыргоит, еихдоу рифмала ихырцоуп (абаб). Асхема излахэо ала, ара ихамоуп игэшарамкэа х-шыкэырк (стопа) рыла ишыакэгылоу ахореи (Ацнариа 1987: 259; Ацнариа 1989: 386). Ус анакэха, афымта аццоуп асиллабо-тонтэ жэеинраалеифэртэышыа асистемала. Иазгэахтап,

А. С. Пушкин иажэеинраалагы («Азын хэылбыעהа») ахореи ала ишышьақэгылоу, амала ашыьқэырскэа рхыцхьазарағы мацк аиѡгара шрымоу: Б. У. Шьынқэба иѡымта ахы инаркны атдыхэанза ацэахэақэа зегы цырала ейкаразар (7), А. С. Пушкин икны рифмара ззеибауа актэи ахпэтэи ацэахэақэа ааба-ааба цыра ыкоуп (– 0 / – 0 / – 0 / – 0 ¹), аѡбатэи ацшьбатэи – быжьба-быжьба (– 0 / – 0 / – 0 / – 0 ²). Ус анакэха, А. С. Пушкин убри аѡбатэи ацшьбатэи ицэахэақэа ршаагазагоуп Б.У. Шьынқэба иажэеинраала иазылху. Шэахэапш, анаѡстэи афырцштэқэа рғы шыца апоетцэа рцэахэақэа ритмикала хтак ишеицтадыршэуа:

Вихри снежные крутя... – 0 / – 0 / 0 0 / –
 Сценцыйр снахеит шыжьымтан... – 0 / – 0 / 0 0 / –

Д. И. Гэлиеи И. А. Коғониеи алитература амхурастағы ианы хандеиуаз, рацхьатэи ашьафақэа аныкартоз аамтазы, еилкаау усуп, аѡымта ишахэтоу ала «аилахэара», ритмикала архиара ахышэтхэа ирзалыршомызт, арфеиаратэ традиция акамзаарей апышэадарей ирыхканы. Урт раамышьтахь, дара рус еихахеицтахауа, Б. У. Шьынқэба ибаѡхатэрей, ицабаабарей, интуицией ирыбзоураны хлитература уамакала еизхэзыгыейт ажэеинраала архиарағы, уи ацэаки аформей ргармония алыршарағы, иара убриалагы хараза цхьака ицеит иаидкылан ацсуа поезиатэ культура. Амилац рпоет ду иацхьанеицэа раамышьтахь мечаки тбаала апрактикағы ирцабыргит аханатэ ишьтихыз арфеиаратэ хэахьа: «*Ажэа ртэамзар, ицшзахашам, // Гэыла ирцхамзар, уи поезиам*».

Б. У. Шьынқэба иажэеинраала «Азын шыжьымтан» амотив хада – сауншьтахь ашыжь адэы ақалара – алоуп излахацырку ацсуа поезиатэ ажэа абчарахцэа ируазэкыз Т. Шь. Ацьба азын иазикыз заатэи иажэеинраалақэа руак «Са сындэылцит адэахы...» (Ацьба 1970: 12). Аицэақыпхьраан Т. Шь. Ацьба «Азын» зыхьзитцаз (Ацьба 1991: 15) абри ажэеинраалағы

¹ Арака ихамоуп цшь-шыьқэырск рыла ишьақэгылоу ахорей.

² Ари ашэагазага зегь рыла Б.У. Шьынқэба иажэеинраала аритмикаметрикатэ система иакэшэоит.

ицэыргоуп Б. У. Шьынқэба ишымта «Азын шыжымтан» аҕны иахпыло «афырхацэа» – асы, ашэыб, амра, ардэына, амала «рхымшааҕаша» хазуп. Урт ирыдхэалоу ахтысқэа реиҕахэараан Т. Шь. Ацба иажэақэа дреичахауама ухэо аҕынза ирмачуеит: асы – «Асы кажьуп шыамхахы»; ашэыб – «Ашэыб кыдуп ицазом»; амра – «Амра "ҕийу" ҕанайан, // Аҕта инавалеит, абан»¹; ардэына – «Рдэынак нылатэеит ачықь // Иааҕықэҕықэшэа ауит хэычык». Б. У. Шьынқэба иажэеинраалаҕ ардэына ачықьраҕ акэзам иахылатэоу – «абна аеыгэраҕоуп» (мамзаргы «абардра илазуеит»). Уи адагы ҕ-реиамтак еипшымзаарас ирымоу – Т. Шь. Ацба иажэеинраала злахиркэшо ашэыб кыдыбган ацара, асы азыҕтра амотив ала акэым (Б. У. Шьынқэба иҕны ишаабо еипш), – уи ицегь алеира азыпшралоуп:

Ашэапыцэаҕ кэацазом,
Ашэыб кыдуп, ицазом.
Аҕсабара еихашышы,
Иазыпшыхуп ҕыц асы.
(Ацба 1970: 12)

Хыхь еиқэахаҕхэазаз аобиектқэа (асы, ашэыб, амра, ардэына) инарчыданы Т. Шь. Ацба иажэеинраалаҕ иалагалоуп ашшаҕыч, ацэ:

Аҕшыц иамхоит ашшаҕыч –
Ацакынтэоуп иахэаҕыч.
(Ацба 1991: 15)

Арт ацэахэақэа, иара убас метафорала еибарку «Амра "ҕийу" ҕанайан // Аҕта инавалеит абан» уамакала ахэыцқэа рыҕсабара, рхэыцшыа адунеи иақэҕенатуеит.

Т. Шь. Ацба иажэеинраала арифмақэа еивтаҕсоуп (аабб)

¹ Ишаабо ала, амра И. А. Коҕониеи («Дук мырҕыкэа амра // Ғаҕаза иҕагылт»), Б. У. Шьынқэбеи («Иҕхеит амра шашаза») ркнеипш акэым ахы шцэырнаго, – «цитцу» ҕатаны, аҕта инавалоит.

акәымзар, егыс ритмика-метрикатә шыақәгылазаашыала
 Б. У. Шьынқәба ифымта «Азын шыжымтан» уамака-
 ла иазааигәуоуп (быжыба-быжыба цырала ишыақәгылоуп
 ацәахәақәа, цшыба-цшыба қәығәғәара ныкәыргоит) –
 х-шыықәырск змоу ахореи (– ∪) ала еиқырцаауп:

Са сындәылцит адәахыы,	– ∪ / – ∪ / ∪ ∪ / –
Асы кажьуп шыамхахыы.	∪ – / – ∪ / ∪ ∪ / –
Амра «цицу» қанатан,	– ∪ / – ∪ / ∪ ∪ / –
Ацта инавалеит, абан.	– ∪ / – ∪ / – ∪ / –

(Ацьба 1991: 15)

Таиф Ацьба

Абасала, Б. У. Шьынқәбеи Т. Шь. Ацьбеи иоригиналтәу
 ражәеинраалақәа еиқыртәышыала, сахьаркыратә збашыала
 цәгы еизааигәуоуп, насгы рышбагы уамакала ахәыцқәа рду-
 неи иатәуп. Убриакнытә ацсуа хәыцтәы литература ақурых
 ақны урт аанхеит хрестоматиатә фымта хазынақәаны¹.

¹ Ахыркәшашы хазуп хамқәозар, егыс «Са сәагылеит шарказы...»

Абраќа иҳәатәны иҳақһызоит, ажәеинраалақәа рыџбагы ртекстологиатә анализ ханазһыақшуа, ишрыдаабало айтакһыпхырақәа раан ишрыхтысыз аритмика арманшәалара хықәкыс измаз акык-џбак арееирақәа. Убас, Б. У. Шынкәба иажәеинраала «Азын шыжьымтан» заатәи акһыпхымытафәы (Шынкәба 1967: 201) ақһыатәи ацәахәа (аа-цырак рыла ишыақәгылан) «Аңенцьыр снахеит шыжьымтан» хәа иқазтгы, анаџстәи ишәкәкәа рфәы (Шынкәба 1987: 213) ажәа «Аңенцьыр» еитәеикуеит «Сңенцьыр» ала (ацәахәа быжь-цырак рыла ишыақәгылеит)¹. Иқатқаз айтәкра иабзоураны ажәеинраала ацәахәақәа зегы метрикатә шыақәгылазаашыак иатәышьтрахеит. Иқәымшахәтхара уадаџуп В. Л. Аңнариа, апоет иажәеинраала деитәзыхынхәны иалеигалаз айтәкра афакт, ахәшыара хәрак аҫауа, абри еипш ахшыџцак дана-зааиуа: «Аџымта тыхәақцәарада аус адулара, уи зда царта амам ақазара иашатәкәа ахаџазарахь ахагалара иахнарбоит апоет иџнуцкәтә культура дугы, ибаџхатәра иачыдоу иуаџра, ақһыаџ хәтыр иқәцара» (Аңнариа 1989: 387). Арт ацәахәақәа хыахәапахәада ишиашоу Т. Шь. Аңьба изуқыргы калоит, избанзар иара убри аџызатәкәа ахықәкы иман Т. Шь. Аңьба иажәеинраала «Азын» рақһыатәи акһыпхырақәа раан (Аңьба 1970: 12; Аңьба 1978: 24) аа-цырак рыла ишыақәгылаз ацәахәақәа руак – «*Ардәынак нылатәеит ачыкь*», аџымта егырт ацәахәақәа ршәагазага ахтәфәы инеигарц, еитәеикуеит иахыа излақоу ахафрала: «*Рдәынак нылатәеит ачыкь*» (ацәахәа быжь-цырак рыла ишыақәгылеит).

Иаахгаз афәырпштәкәа идыртәбыргуеит џыңыа аңсуа поетцәа дуқәа Б. У. Шынкәбеи Т. Шь. Аңьбеи шаќа иацқлақшуаз ражәа, шаќа ишәа-ираза абыртқал икылырхуаз рцәахәақәа.

зыхызу, џ-куплетк рыла ишыақәгылоу Т. Шь. Аңьба егы иажәеинраалагы Б. У. Шынкәба иџымта «Азын шыжьымтан» ахықша ахыукаауеит (цәкылеи шытыбжьгашыалеи): «*Са сџагылеит шарқазы, – // О, иаузаап иаха асы! // Сгәырғьо сдәылқит адәахы! // Скыдлеит амарда, ахәахы. // Игәастәеит амџан саныңшы, // Ус азә ишытақәа асафәы. // Хәит!.. Исыхыт сара сгәы: // Саңһыа дгылазаап азәы*» (Аңьба 1970: 96).

¹ Шәәхәапш абри айтәкра атыхәала алитературақцааџ В. Л. Аңнариеи (Аңнариа 1989: 386–387) апоет Т. Шь. Аңьбеи (Аңьба 2000: 228) ирызцәырнагаз аймак-аиқәк атәы.

Афәда иҫахтәз азгәәтарақәә, хызыкылсыз ахшыфәцарақәә еизыркәәауа, иауа цыахшыоит анафәстәи алкаакәә рыҫатцара.

Ацсуа поезиа атоурых аҫны азынтәи апеизажтәлирика жанрк ахасабала аиреи ашыақәгылареи ихыз адхәалоуп И. А. Коғониа. Ацсынтәыла азын асахыа аазырцшуа иажәеинраалақәә апоет ибафәхатәра чыда иазышахәтуп, ирҫеиарафәгы хразлоу атыц ааныркылоит (Ацнариа 1979: 23–25).

Агәфара хәмоуп И. А. Коғониа азын асахыа аазырцшуа иажәеинраалақәә рыфәра А. С. Пушкин иацтамта «Азын хәылбычәха» итданахәеит хәә. (Имашәырны иҫалеит узхәом, ацсуа поет азын иаизикыз ацтамтақәә рыпшыбагы шықәсык афныцқала иахыфыз.) Ацсуа поет аурыс литература агени ипоезиатә рҫеиарахы имаз агәыбылра, хәтакахыала иажәеинраала «Азын хәылбычәха» гәыблыртәхәыс ишикыз, шахәтра азнауеит хәә хгәыгуеит, уи злашыақәгылоу аритмикаметрикәтә шәагазага – цшы-шыықәырск рыла ишыақәгылоу ахореи, апоема «Хмыч шәарыцаф ныҫәәфы» (иаццоуп азын иазку апоет ирҫеиамтақәә анифыз инашьтарххны, 1925 шықәсазы) иахызыцтәоу. Апоемаф акырцъара иахдылоит уи аклассикәтә асиллабо-тонтә жәеинраалеи фәртәышыа асистема иақәшәо афырцштәқәә:

Уа хра мачым, зегь зафалом,	- 0 / - 0 / - 0 / - 0
Бнатә шәарахгы рацәазоуп,	- 0 / - 0 / 0 0 / -
Ғыла, гәыжыла уаф дызхалом,	- 0 / - 0 / - 0 / - 0
Хра тақнахауп, егыхахәроуп.	- 0 / - 0 / 0 0 / -

(Коғониа 2015: 176)

Излаабо ала, «Хмыч шәарыцаф ныҫәәфы» А. С. Пушкин иажәеинраала «Азын хәылбычәха» ацсы ахалеит, уи аметрикаәтә шәагазага амбар ицсуан ухәаратәи иҫалеит.

Хымҫада диашоуп ашәкәыфәы, алитературацтааф Гь. К. Гублиа, апоет-гәлымтәәх илирика дахцәажәауа, абри еицш алкаа аныҫаитцо: «Иуа Коғониа, иара хыцхырта хадас имаз жәлар рҫафыц поезиа анафсангы, уи ибзианы идыруан аурыс классикәтә поезиагы, еиҳаракгы Пушкин, Лермонтов, Кольцов ухәа рырҫеиамтақәә. Уи еилыхха иах-

нарбоит иажэинраалакэа рритмикатэ шыакэгылашыа, урт реифекаашыа, логикала рыфеиашыа» (Гублиа 1990: 80).

Ацсуа поезиа атоурых аайдкыланы ухафэи ианаауго, хэыц-хэыц иантутцаауа, «иумбарц залшом уи афеиарафэи акыр тцазкуа ашымтакэа аки-аки шейдхэалоу, гэыла-цсыла ишеиларсу-ишеи-мадоу» (Лашэриа 1985: 37). Убри инадхэаланы хгэыи ианаагоит Б. У. Шынкэба «Азын шыжымтан» аццара «аидеиа» И. А. Коғониа ишымтакэа ркынтэи иаауеит хэа¹, Т. Шь. Ацба иажэинраала «Азын» – Б. У. Шынкэба иара убри ишымта афэинтэи.

Абасала еиуеицшым абицаракэа иреиуоу, зырфеиаратэ хафэра ашыара акэым апоетцэа рыбжыара ишыакэгылеит Ацснытэи азын асахыа атыхра иадхэалоу апоезиатэ традиция². Апоетцэа рыбжыара лассы-ласс икало – арфеиаратэ «тарчеи» аимдара атэы ишиашоу ихэамзаргыи, угэы аздырфоит Б. У. Шынкэба И. А. Коғониа изкны иишхыоу ажэинраалеи («Хгэыла исеихэон: – Дад, уахтаа...») «Хратэыла ашэахэао» (Шынкэба 2008: 96–100), «Ашыкэскэа рышыта» (Шынкэба 1989: 513–554)³ захызу истатиакэеи. Хэтакахыала, апоетцэа доухала реизааигэара арцабыргуа цыахшыоит «Ашьхатэылан» захызу Т. Шь. Ацба иажэинраала злахыркэшоу абарт ацэахэакэагыи:

Сгылоуп, сгылоуп ашыа сшалан,
Сдаеазэхеит саргыи зынза –

¹ Мфасшакэ иазгэахтоит: Б. У. Шынкэба илирикатэ шедевркэа руак «Нас мышкызны сыцсы схытып...» инарфит хэа агэаанагара хамоуп И. А. Коғониа иажэинраала «Атых тэца» («– Ох, атых цшза, // Уархалла ихкыоу! // Хаипырцышт уаргыи саргы // Мышкызны зынза!») (Коғониа 2015: 93).

² Убас еицш, атых тэца асахыа атыхрафэи И. А. Коғониеи Р. З. Лашэриеи ирыбжыалаз доухалатэи айгэыцхэра атэы азгэеицтоит В. Л. Ацнариа «Ашаецэа» захызу иусумтафэи (Ацнариа 1979: 23).

³ Шшыфэышытэра азутэуп абри астатиафэи Б. У. Шынкэба, 1925 шыкэсазы итытыз И. А. Коғониа ишэкэы «Ажэытэ ажэабжыкэа» рацхыаза ишимцыхыашэаз, данацхыа, изнартыцсыз ацэалашэаракэа дырзаатгыло, иишэуа: «Икалап, уи ашэкэы иснархазар ацшсэа ахаара, иснарбазар еицам-куа апоезиатэ сахыакэа. Икамлари уи ашэкэы иабзоураны схэыцы хшыф азцазар, ажэлар афатэ шыртаху еицш, апоезиагыи шыртаху!» (Шынкэба 1989: 521–522). Абрака имыцхэым иахгэалахаршэар, зызбахэ хамоу ахшыфцак – ашэкэыфэы ишыакэгыларафэи даеа шэкэыфэык иааникыло атыц – ацыхэала, аурыс литературафэи Ф. М. Достоевски иихэахыоу ажэа: «Все мы вышли из "Шинели" Гоголя».

Сцәажәоит Иуа ибжыы цқьа схалан,
Сцәажәоит, сияцәажәоит Анцәа.
(Ацъба 1973: 47)

Ҳажәа хҳаркәшап апоет-академик М. Т. Лашәриа истатик аҕны, И. А. Коғониа илирика аххәаа азыҕатцо, дыззааиуа алкаакәа рыла: «...ҳпоезиа аҕоурых аҕы Иуа Коғониа дпоетноваторын. 20-тәи ашықәсқәа рзы (иаххысыз ашәышықәсоуп дызфу. – В. Кә.) алирикаф уи иқәиргылаз, ицәыригаз азцәарақәа, зшәпы икыз аҕышәа хпоезиа аҕоурых аҕы системара зуа, ицәулоу, зымчехак тбаау литературатә процесск аҳасабала 60-тәи ашықәсқәа рзы ауп (апоезиаф еицш апрозафгы) еиҳа ашәаҕа гәгәа аныҕанатца, ачанышьяқәнаргәгәа, ацшаара дукәа мѡаҕысуа ианалага» (Лашәриа 1973а: 53).

2015

МУШЬНИ МИҚАИА ИРОМАН «АШАЦӘА РТӘАРҘА» АМЕМУАРТӘ ЛИТЕРАТУРА АЖАНРК АҘСАБАЛА

Адунеитә литератураҕы автобиографиятә, мамзаргы амеуартә ҕазшы змоу асахьаркыратә ҫымҕақаа раҕцара атрадиция шыақәҕлеиҕыҕеи акраатцуеит. Цьоуки-цьоук ашәкәыѡѡцәа рнысымѡа айтаҕәараан, апыжәара артоит адокументалтә шыаҕа, амеуар хәа изышыҕоу ажанр алшарақәа («Ииасхьоу аамҕеи агәҕахәыцрақәеи» – Александр Герцен, «Агәалашәарақәа» – Афанаси Фет, «Сара ашкол сышталаз» – Дырмит Гәлиа, «Аапынра мшқәа раан» – Мушьни Ахашба, «Апсҕазаара аҕнытә» – Заз Дарсалиа, «Ашықәсқәа рышыҕа» – Баграт Шьынқәба уб. егы.). Даҕеа шәкәыѡѡцәақәак ргәалашәарақәа асахьаркыратә хаҕсахьақәа рыла ирѡыҕоит. Ус иҕоуп, иаххәап, Лев Толстои итрилогиақәа ѡба «Ахәычра. Ахбычра. Ақәыпшра», «Севастополь ҕхынцқәынмзазы. Севастополь лаҕцарамазазы. Севастополь 1855 шықәса, нанхәамзазы», Максим Горки иавтобиографиятә повестқәа «Ахәычра», «Ауаа рҕы», «Сара суниверситетқәа», Баграт Шьынқәба ироман «Ахаҕә еиѡса»...

Амеуартә литература жанрк аҕасабала аҕсуа сахьаркыратә литератураҕы аҕиара иалагеит иаххысыз ашәышықәса 30-тәи ашықәсқәа рынцәамҕазы. Убасқан акыыпхь абеит Д. Гәлиа игәалашәарақәа ирхылцыз ажәабжь «Х-школк» (1937 ш.) анаѡсан «Сара ашкол сышталаз» хәа хьзыс изауыз. Уи аамышыҕахь ари ажанр азхьапшра иалагеит азәырѡы хашәкәыѡѡцәа: М. Ахашба, З. Дарсалиа, Б. Шьынқәба ухәа убас азәырѡы.

Мушьни Миқаиа ироман «Ашацәа ртәарҕа» – амеуартә, мамзаргы адокументалтә ҕазшы змоу ҫымҕоуп хымҕада. Уаҕа иаарцшуп асовет аамҕаз, еихарак 40–60-тәи ашықәсқәа раан атып змаз ахтыс уаҕеимшхарақәа автор ихатә цсҕазаареи, иара дызланхоз ауаажәлари ахәынцқарра асистемеи инарцыртәны. Амала автор ихатә биография иауаршәаны акакала еихиршәшәо ихәычра, иқәыпшра, иҕара ашықәсқәа шәыҕак мацарала ихыркым – ашкәакәеи айқәатцәеи рыпштәқәа рҕеиыпшыҕуеит. Аҕхьаѡ идгалоу апсҕазааратә эпизодқәа зегь

цакык-цакык рымоуп, насгъы бжеихан адрадатэ цэаџа рхоуп. Ажэакала, аџымтаџе уамашэа еилазџоит хаз игоу ауаџы ипцстазаара хьантэи џауаажэлэр ирхыргаз амыкэмабараџеи.

М. Миџаиа егьырт ипрозатэ џымтаџаџы, иахџаап, ажэабжэџа реизга «Апслымз шаха» (Миџаиа 1975), «Схэыцра атла» (Миџаиа 1985), ароман «Ахџа» (Миџаиа 2003) рџны ахтысџаа жэпакы шыаџас ирымоу – ашэџэыџы дызлахэны иибаз, ихтигаз апстазааратэ хтысџаа роуп, аха убриаамтазгьы ихэатэуп «Ашаџаа ртэарџа» зегь реиха автобиографиатэ џазшыа змоу иапцамтаџаа ишреиуоу, иагьаанарџшуеит ашыкэс хьантаџаа раан ажэлэр ргэалаџазаара зеипшраз, насгьы иуадаџыз, аџэџырџа баапс аныргэыџаџеоз аџагылазаашыџаа раан, ахеикэырхара шалдыршоз.

Ароман еихышэшэа иџо, фабулак иџэныџэо сиужет цэахэакны еиџырцаам. Уи шыџаџылоуп автор игэалашэара аџыџцэахаџаа – ипцстазаара еиуеипшым аџэраџаа (ахэыцра, ахбыџра, ашкол цстазаара, аџэыџшра ухэа) ирыџаркуа ахтыс хадаџаа реитахэарала. Урт ахтысџаа узеихшом амаџ, аду, аума зџазкуа, мамзаргьы раџэак зџазымкэа хэа. Ароманаџ излаџэажэо, хазгэылаџшуа ахтысџаа зегьы ашэџэыџы ипцстазаараџы, рџиаџык иахэсабала ишыџаџылараџы хра злоу роуп. Урт зегьы апхьаџ ихамыштџаа, даднапхьалартэ реиџекаара алыршоуп. Убри аџнытэ, хэџакахьала, ари аџымџа хэы змам хыџхырџоуп апоет, апрозаик М. Миџаиа ирџеиаратэ биографиеи иџымтаџэи тызџаауа алиџературадырыџџаа рзыхэан. Иага шэымхэан, араџа арџиаџы ибиография еитахэоуп џазэы ишизеитамхэара – иара ихаџа иблала, инарџаулары, ганраџэала.

Ароман «Ашаџаа ртэарџа» хыркэшоуп ажэлэр рзы иахьагьы, уаџэгьы, уаџэашыџахыгьы ихамштыхэны, иуагеимшхараны иаанхо р-џынџтыгылатэ еибашьра (1992–1993 шш.) ала. Ахтысџаа зегьы цэыргоуп иџаз шыџаџэџыаз – акгьы аџымџа-иагмырха, амала асахьаркыра алшараџаа ирџагзаны. Убри асахьаркыра иабзоураны аџымџа жэпаџьара амемуар жанр ахэааџаа иртысуеит.

Ароман џуп агэаџыџхэара ду узџо поезиатэ ажэала: ахы инаркны аџыхэанза адаџыџаа зегьы иргэылсуеит шэыга

рацәала еиласоу ахаҕсахьақәа рыла ишычоу апоет-лирик иахья-уахейтәи ихәыцрақәеи ицәалашәарақәеи. Иухәар аует ашымта прозала ифү поезиатә рҕеиамтоуп хәа. «Ашацәа ртәартә» уанацхьо, ақыцхәа иааугәалашәоит И. Тургенев А. Герцен ипроза даныхнах, уи иазкны исалам шәкәқәа руакаҕ иихәаз ажәақәа: «Язык его <...> приводит меня в восторг: живое тело» (Тургенев 1894: 518).

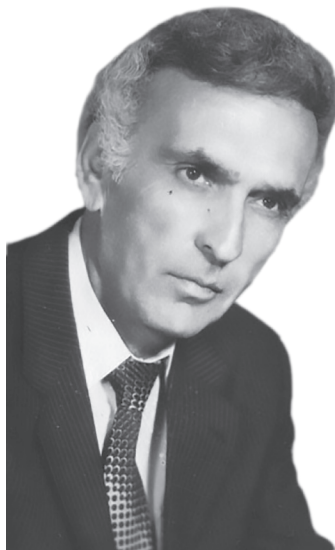
М. Миқаиа итаацәеи иарей – афырхатца хада Умар, уи иан Хәыхәа, иаб Ирод, ианду Мычыц, иабдуцәа Тәмрази Шьардыни, иабду иахәшьацхә Расац – дызлытцыз ажәлари – абарт роуп ашымтаҕ шыагәытра зуа, лацәажәартасгыи ишытыху. Дара инархьырцшны ашымта иалагалоуп ареалтә цстәзаара ақынтәи иаагоу егырт аперсонажцәагыи: Басариа Шьагә, Иуан Сиц, Ашәы Хәбыць, Цнариа Сеидык, акауаршьшьаф Езец, алакәхәаф Кәыкәын, атәхәаф Казырхан, ашкол адиректор Фамил, рацхәтәи ирцафы Шьота Андреи-ица, ацсуа бызшәеи алитературей рырцафы Цьота Константин-ица Тапагәуа, апоет Анатоли Ацьынцьал ухәа убас ирацәафны. Амала цьоукы аарцшуп иаха инартбааны, цьоукы – хыхь-хыхьлашәа, эпизод хәсабла. Ажәакала, ашымта дагәылагалам ихытхәау афырхатца, ахәычы инаиркны аду ифынза зызбахә цәыргоу афырхатца зегыи – автор ихатә адгьыл данықәла инаркны иааигәара иказ, иеизхара, ишыақәгылара иалахәыиз, ма дзынкья-зынцаз ауаа роуп.

Ухы-угәы аткәо еитахәоуп ароман актәи ахәтәқәа рҕеи автор (Умар) ихәыцратә цстәзаара иадхәалоу ахтыскәа, ашкол ахь рацхәтәи ишыаҕа анеихигаз амш. Уи амш иацын ахәыцрақәеи агәытцхәкәеи, дызхылтцыз рныхәацхьызкәеи: *«Умар, уабду дукәыхшоуп! Иахья улахьынца амфа уанылоит. Амфа цшза, амфа хир алцха Анцәа иуитцааит! Амфа агәра угәрахааит! Аныха чаца еицш, ашәышыкәсақәа ирылганы, иахья уажәраанза уабицарақәа иааргаз аламыси, ацшзареи, аразреи, уара узыхәан, абри ахьяца зырлашо ацәашьы иайдә иафызахааит! Иахья узцагылоу ашьыжь шәацшь анарха унархахааит! Уаб айарахьы уцамтазы, ижәлар рыхьзала, уара ухьзала дымфәхыцит. Хара имгакәа уаби уарей шәеицылара Анцәа хәзшаз дақәныхәааит! Уаб дазәыкызтәыиз, уара Анцәа ушәфыкитәааит!»* (Миқаиа 2017: 71).

Гәаламшәашьас иамои арака даҕеа менталитетк, даҕеа аамтак еиуоу Гриниов (А. Пушкин иповест «Акапитан ицха» афырхатца)

атцарахы дандэықэыртцоз, иаб ианеишьаз анықэақхыыз: «Прощай, Пётр! Служи верно, кому присягаешь; слушайся начальников; за их лаской не гоняйся; на службу не напрашивайся; от службы не отговаривайся и помни пословицу: береги платье снову, а честь смблodu» (Пушкин 1978: 262).

Гэаламшэашьас иамоузеи иара убас Тарас Бульба (Н. В. Гоголь иповест «Тарас Бульба» аќнытэ) ичќэынцэа Остапи Андрии атцарахы рынаскьагара иацыз агэыхытхыт্রেи агэжэажэареи.

Мушьни Миќаиа

Пушкини Гоголи иақзаадыртуеит изхылтцыз аурыскэеи украинцэеи ргэаґа, рцэаґа ачыдарақэа. М. Миќаиа иакэзаргыы убасоуп: иқадигалоит ақсуаа даеа милатќ ирыламоґашьо иныќэырго алеишэа, рхымґаґгашьа ачыдарақэа.

Ароманқэа «Камачыч» (Д. Гэлиа), «Ахақэ еиґса» (Б. Шьынқэба) раамышьтахь азбахэ ақэара удаґоуп «Ашацэа ртэарта» аќара амилат цэа зыќэну, амилат фольклор-этнографиаґе материалқэа (Анцэа иашьапкра иацу акэамаґамақэа, аса-

би аратцла адац иатцгара ақыабз ухәа) згәылазыгзо инейтцыху даҕа җыуа сахьаркыратә рҕеиамтәк. Урт ааматериалкәа зегы цәыргоуп иреицамккәа, ашымта афырхатца хада – автор ихата идунеи хазыртәаауа, дшыәкәзыргыло, лыпҗа изто, иара убриаамтәзгыы абицарақәа еимаздо доухатә малны.

М. Миқаиа дызлиааз, рҕеиарауафны дшыәкәзыргылаз Тур ихәаа рдоухаибаркыра иатцкару хтыск, ныхәак, тәа змамыз иахьа-уахеитәи рыпҗстазаара акәытәәкәа зегы – ашымта асиужет цәахәа иаарбуп. Зегь реиха ихадоу – аҗхьащәа агәыланахалойт ашәкәыффы залымра згымыз иаамта цьбарей иарей шеифаналази уи ахкьапкьакәеи. Хыхь-хыхьла иаадыруа ХХ ашәышықәса, 30–50-тәи ашықәскәа раан атып змаз – Кырттәыла анапхгара иалнаршоз аҗсуа милаҗ рзинеилагарақәа, ашымтафы агәра хгаратәы аконкреттә фырпштәкәа рыла ицәыргоуп, итатцгәыркуп.

Ароманаф ирацәоуп аҗсуаа итрадициатәу рдунеихәапшышьей ақырсиантә дини реилазфара иалтшәоу рныхәарақәеи, рныхәапхьызкәеи, рматанеирақәеи, иаххәап: *«Уабицара рыразрей рыуафрей Анцәа ду иуқәимырзааит!»*, *«Шәысабигыи шәаргыи аибаазаха, аибахьчаха Анцәа ду ишәеиразааит!»*, *«Уажә ундәылцымтәзы иныцхаз амцабз ашәа, угәамчи угәалакарей еихаха-еицәахаааит, Умар»*, *«Хажәла Анцәа иазирхааит!»* ухәа убас итцегыи. Имачым иара убас ажәапкьакәеи (*«Лайан умхәаз, бцан иузхәом»*, *«Ауаф ихәшә иаайрафы икоуп»*, *«Шә-фык ирцәымгү, шәфык драпцоуп»*, *«Ажәлар зыбзарзы рхәаз ауафы, Анцәа илыпҗа имоуп»*, *«Бзиа нагза шыкам еицш, цәгьа нагзагыи калазом»*, *«Ишыдыдуа қәа ауам»*, *«Гәыбылрас икоу еибабароуп»* ухәа убас ирацәазаны) аныхәапхьызкәеи, ашәипхьызкәеи. Аҗсуаа рыфныткәа иахьа шыта аҗхьашәара уадафуп амаалыкь иныхәараан ацәашыи зку абырг, абду Тәмраз, Анцәа иахь ихы рханы, ици ишәи итциго ажәакәа реипш зейпшу аныхәапхьыз: *«Анцәа ду, ауафытәыфса дызшаз, ухьышьяргәыца сакәыхшоуп! Абыржәыйкьа мрәшәахәашәа иныцхаз умаалыкь, ешара ша-шәахәац иацгылоз, иацгәыргьоз, уажәраанза удоухаи ухақи згәыгыртәз, иахьа хәычык дхьасақәеит. Иахәиди тьшәынтәлам. Ичча-ихәмар тьнчцәахеит. Хазшаз, сүхәоит шыжь*

шаапшы снайагыланы. Сухэоит, сумаалыкь ухы-шаахаа ихьур-шарц. Лапшыцэгья-фапшыцэгья абжы-мышнк ирхытэхэал, абжы-шьхак ирыхца!» (Миқаиа 2017: 34–35).

Хшыфзышьтра захташа убриоуп, ашәкәыффы ани аума, ари аума ацсуаа рқабз иацу атекст (иаххәап, аныхәара, ашәипхьыз ухәа) мацара акәым ихадигало. Иара ицәыригоит ақабз ахата амөацгара иадхәалоу акәаматцамакәа зегь неишым-срада: ианымөапыргоз, иахьымөапыргоз, ишымөапыргоз, уи иалахәыз ухәа.

Фазиль Искандер адунеитә литература ахсаалафы *Чагьам* шааиртыз еипш, Уилиам Фолкнер – *Иокнапатофа*, Габриель Маркес – *Макондо*, Михаил Шолохов – *Виошенское*, М. Миқаиа ацсуа сахьаркыратә литература ахсаалафы иааиртит дахьыз, дахьаазаз, ифырхацәа ахьықәынхо акәакь пшыа – *Тур ихәы*.

Ашәкәыффы Тур ихәы иқәигаз адоухатә мал – жәлар рәапыцтә рәиамтақәеи ацсуаа ретнография аматериалқәеи мачымкәа ихадигалахьан ипрозатә рәиамтақәа «Ацслымз шахеи», «Схәычра атлеи», аизга «Тур ихәаа ражәабжьқәеи» ирыбзоураны. Урт хазыртәаауа ак акәны иқалеит «Ашацәа ртәартагы». Ашымта уаха назтахым пыхьашәа бзиоуп ацхьафцәеи ацсуатцаара знапы алаку атцарауаа – аетнологцәа, абызшәадырыфцәа, афольклортцаафцәа ухәа рзыхәан.

2015

ЗЫРҒИАМҘАҚӘА ҒЫЦБАРАХ ИУБО

(Валери Касланзиа 75 шықәса ихытцра иазкны)

Асахьаркыратә литература аҗтащәә, дасу рдунеихәәпшышыа зеипшоу инамаданы, ирымоуп изықәныкәо арґиаратә пґарақәа. Урт рахьтә хаҗала сара исзааигәоуп: «Мчыла сыщәуеит хәа уаламган, уәла умщыр ада псыхәәжәла анумам, иара зылпґа уоуша Амуза ануҗауа».

Абри аҗара дшықәныкәо агәра згоит сынтәа 75-шықәсатәи зиубилеи иапыло апоет, адраматург Валери Касланзиа ищымҗақәа санрыпхьо. Ақыбащ чыда змоу рґиарауащык иахәсабала акраатцәуеит аҗхәащәеи иарей ацґа рыбжьоижьҗей, икалампынтца иҗиххьейт назаазашьалеи жанрлей еиуеипшым арґиамҗақәа згәылазыгзо ашәкәқәа: «Аҗәатцлақәа шәтәуеит» (Касланзиа 1983), «Амш хазына» (Касланзиа 1986), «Алакә-пхыз» (Касланзиа 1989), «Анҗа-кәынҗа» (Касланзиа 2004), «Иґыцбарыху адунеи щәзаґ» (Касланзиа 2010), «Жьакәыр гәымшәа» (Касланзиа 2011), «Иалкаау» (Касланзиа 2014), «Ах ипґа» (Касланзиа 2016).

В. Касланзиа дрылақоуп, хәамҗаз маҗк иххьысхәаз, аха ауащы еснагь дхәразкуа аҗазшыа бзиақәа: ақыара, агәыпш-қара, апсыцқара, хәқла ахымщәпґара, ахзырымгара. Абарт аҗазшыақәа анс акә, арс акә рышьтамҗа убартоуп иаҗтамҗақәа рґы, еихарак ахәыцқәа ирзынархоу ипоезиатә рґиамҗақәа – ажәеинраалақәеи алакә-поемақәеи.

Идыру усуп, дарбан шәкәыщәзаалак ирґиара инагзаны аилкаара залыршахом, иара инысымщә – ихәыцраамҗа, иқәыпшра, иґара ухәа ирыдхәалоу ахтыс хадақәа ухаґы иаамгакәа.

В. Касланзиа дреиуоуп Аҗынцьтәылатә еибашьра дузза (1941–1945 шш.) ашықәс хәанҗақәа ирылиааз, уимоу, ааха знаҗаз аҗсуа интеллигенция рабиґара. Диит иара 1943 шықәса, ноиабр 23 рзы Очамчыра араион Кәтол ақыҗан. Ускан иаб, Платон (Пиа) Шьардын-иґа, афронтаґ дықан, ашьтахь хабардагь дыбжьазит. Аибашьра иахкьаны ихәыцраамҗа уамакала изыргәәҗеиуаз, абыдара иахылкьаґылкьоу ахтыс уаґеимшхарақәа ртәы сахьажәала дақәшәан иааирпшуеит

апоет ипоема «Ашәазатәык» аҕны. Абар уи ашымта иахылтцау адраматә ҕазшыа змоу апафос хада:

Са сияанзагы
Исеихсхъан...
(Аибашыра цон.)
Аха сиит аға ицасхәазгы.
(Касланзиа 2014: 87)

Ацстазаара дшыхәычыз ицнагалаз амыҕәмабарақәа иагы иҕәы ахәра анырцазаргы, зегь акоуп дырзымшыаеит, еиҕагы дрызрыжәит. Дырзымшыаеит избанда, иxy идыруа даныҕкала инаркны ишицыц ицуп дызхылтдыз цстазааратә кредок еицш, етикатә идеалны абицарала иаарго ахәахьа: «Еснагы уҕәышыз, аказы уеицтамхан, ухы умырцхашьан, хажәлагь умырцхашьан!»

Зацхьаҕа ишәҕәыццхараны иҕаз Валери ихәычраамта ихигеит иқыта гәакьаҕе, еснагы ибарақьатза иҕоу, зәҕапыц ҕашыара ақәым иабацәа, Касланзиаа реиланхартаҕе – Тур ихәы. Иҕалап, ажәеи ашәеи хәтыр ду ахьақәыз убри ахәаҕы иҕаз адоухатә ҕагылазаашыа чыда¹ акәзар В. Касланзиа зегь рацхьаза иҕәаҕы изырҕыхаз апоезиатә цәалашәареи арҕиаратә гәазыхәареи. (Убри атызтыц ауп «Ашацәа ртәарта» хәа ззихәаз шыала-дала изааигәаз, ааскьа иҳацхаз ашәҕәыццы Мушьни Миқәаи.) Имашәырны иҕалеит узхәом Тур ихәы иахыз-иахьаазаз Кәтолаа ртеицәа абацхатәрауаа: ажурналист, ашәҕәыццы гәлымтцәах Арушьан Касланзиа, ацсуа сцена акорифеи Леуарса Касланзиа, ашәҕәыццы, ароман «Ахҕа» автор Мушьни Миқәаи, атцарауаа-апрофессорцәа Владимири Алықьсеи Касланзиаа, апоет Иван Миқәаи...

В. Касланзиа иаб даницха, аазара хәа Аҕәаҕа дааганы ашкол дтеицойт иаб иашыеиҳаб Леуарса Шьардын-ица Касланзиа. Ацсшәеи ацсуареи ахра ахыруаз Леуарса ицнаҕаҕы ацкәын агәытҕареи агәахәареи иоуан. Аха уи маца-

¹ Уи атәы акыр инартбааны дазаатгылоит М. Миқәаи ишәҕәкәа «Тур ихәаа ражәабжыкәеи» (Миқәаи 2013: 5–8) «Ашацәа ртәартеи» (Миқәаи 2017: 5–9) рҕны.

рагь акэзам: аказа ду ишэшыра, идоуха иазбыз рацэоуп уи наќ-наќ рѣиарауаоны иќалараѣы, зылацшхэаа тбаау интеллигентны ишыаќагылараѣы. Убас, ачќэын хэыц асахъагыхраѣ аќыбаѡ шилаз гэатаны, иабаззеи дганы дтеитоит Акэатэи асахъагыхратэ школ (уаанза уи Апионерцэа рхан аќны еиѣкааз асахъагыхреи афототыхреи рыкружокќэа дрылахэын). Леуарса лассы-лассы иаазамта атеатр ахь дымѡахигалон, асцена азќазацэа дрыдипхьалон, уаатэи арѣиаратэ хауа дагэылеихалон. Абраќа артистцэа рќазара акэамацамаќэа ибартахеит, аеазыќацараќэа данрыхэацшуаз ыќан, апиеса ѣыцќэеи аспектальќэеи реилыргара даналахэхоз мацмызт. Абартќэа зегы, хэара атахума, «рацхъатэи университетын» – ихэарта дуны изыќалеит ашэќэыѡѡы исахъаркыратэ гьама ашыаќагылараѣы, илацшхэаа артбаараѣы, еихарак адраматэ ѡымтаќэа раццара инапы аналеикуаз.

Абжьаратэ школ даналга ашытахь В. Касланзиа дталоит А. М. Горки ихъз зхыз Акэатэи ахэынтќарратэ рцаѡратэ институт аѡурыхтэ факультет. Арт ашыќасќэа ардыс изы башамаша имѡамсит – доухала аизхарамѡа дшаныц данын. Ицара ќэѣиарала ианхирќэша ашытахь аус иуан еиуеицшыим анаплагќэа рѣы: зны Ар реиѣкааратэ автоколоннаѣы акадрќэа рыќэша аинспекторс, нас ВЛКСМ XV аизара ду ахъз зхыз Ацсшьартаѡнаѣы амѡакэцаѡ (инструктор) еихабыс, ашытахь агазет «Ацсны ќацшь» аѣы еиќагаѡыс, атцыхэтэан 20 шыќэса инарзынацшуа аус иуит Ацсны аѡурыхи акультуреи рбаќаќэа рыхъчара ареспубликатэ совет ахантэаѡы ихатыпуаѡыс. Абаќаќэа рыхъчара аусбартаѣ ѡурыхдырѡык, напхгаѡык иахасабала В. Касланзиа такпхыќэра дула иукура дахъазнеиуаз иалтшэаны илиршаз мацзам. Атцыхэтэантэи ашыќасќэа рзы уи иаацсара адитоит Ацснышэќэтыжыьырта, уаќа иахъагы редакторс аус иуеит.

В. Касланзиа ацхъаѡ дшаќэымгэыгуаз иаалырќьаны али-тература ашта италаз шэќэыѡѡым. Аѡра далагеит иара ашкол дантаз. Рацхъатэи ихэыцтэы жэеинраала кыпцхын 1961 шыќэсазы ажурнал «Амцабз» адаќьяќэа рѣы. Иара абри ажурнал ианылеит «Ацсызќэа» хэа хыс измаз иажэабжьыгы. Анаѡсан аамтаказ уи иажэабжь агэылалеит 3-тэи акласс

иазкыз арцага шәкәгы. Аха ус шакәугы, В. Касланзиа поетк, драматургк иаҳасабала дшьакәгылт акыр ихьшәаны – раҗхәтәи ишәкәы «Ацәатцлақәа шәтуеит» җыҗит автор 40 шықәса анихыҗуаз. Уи иаанагом иара шьардаамҗа арҗиара ус иеаҗкәыҗханы дыҗан хәа, мап, – дышуан хәарада, аха ишымҗакәа рзыргара дахыҗцакуамызт. Азы ырҗан афымҗа алырхыр-җаз, цәыкәбар-цәыкәбарла азду шеизырго еиҗш, ашәкәышәы ирҗиаратә енергиие иҗышәеи рееиларҗалон, нас ауп акыҗҗх ахь ацәыртҗа даналага.

Валери Касланзиа

В. Касланзиа зхатә поезиатә мәа иану поет-лирикуп. Илирикатә жәеинраалақәа ржанртә еилазаашьа зеиҗшроу азгәахҗозар, меиҗьарада аҗыжәара ааныркылоит афило-софиатә, апеизаҗтә, абзиабаратә жәеинраалақәа. Апоет лассы-лассы дрызхәаҗшуеит рҗиаратә гәыхәтәыхьзгақәак раҳасабала апеизаҗтә сахьа блахкыгақәеи еиуеиҗшым аҗса-баратә цәыртҗрақәеи. Ицәыриго асахьаркыратә хәҗсахьақәа хшышәҗакык-хшышәҗакык урыздырхәыҗуеит.

Иазгәатәтәуп, апоет аҗхәанатәаахысгы еиҗеиҗшны аус шрыдиуло аклассикатә җазшьа змоу ажәеинраалеи зхы иақәиҗу ажәеинраалеи (ажәеинраала шкәакәа хәа изышьтоу) рфор-

мақәа. Амаç ала аду аҳәара, ажәа мыррацәақәа ахшыџтақ агәылыршәара – апоет иаидкылыны ипоезиа зегы, хәта-кахыала иажәеинраала шкәакәақәа, зықәныкәо цқара хадoup. Шәагаала зынза ихәычуп, аха ауаџытәыџса ицстазаара ацакы шака игәылтәаан поезиатә хәфсахыала ицәыргоузеи адиалогтә композиция (азтаареи атаки) шыаас измоу «Арџаш насып-да...» захьзу иажәеинраалаф:

– Арџаш насыпда,

Уабацои?

Уаангыл!

– Са снейуанатц,

Сыкоуп,

Исымоуп насыпгы.

(Касланзиа 2014: 26–27)

Ацстазаара айхымсыгыра цатцгәыс иамоу – аанфасрада цхәацароуп. Ари афилософиатә хшыџцара еицаадыруа ауп, апоетцәагы акырынтә иазхәацшхьеит, аха уи ацәыргашыа иаахгаз ажәеинраалаф зынза ихазуп. Арака шыахәла аус аует аурыс шәкәыџы А. П. Чехов дзыкәныкәоз арфариатә цқара: «Ажәақәа еилацаланы, ахшыџтақ тбаатыцәны» («Словам должно быть тесно, а мыслям просторно»).

Зхы иакәитү аформала иаццоу апоет иажәеинраалақәа реихарак афилософиатә лирика жанр ашка ихәацшуеит. Урт, ишаабо еипш, шәагаала уамак идуум, шамахамзар, 8–10 цәахәа иреихам, аха рыхшыџцаратә капан цаулоуп – инацәнатәу цәалашәарак, цәаныррак уздыртысуеит, хәыцрак-хәыцрак узцәырыргоит. Уака, еитасхәахуеит, автор хшыџышьтра хада зито – инткааны ихәам ахшыџтақ ауп. Имачым автор зцаарала ихиркәшо ацдамтақәагы, иаххәап, абас:

Иацы

Уатцәтәи хәа

Сазыпшын иахәатәи амш.

Иахәа

Сазыпшуп уатэтәи.
Иарбан мшу
Сыззыпшны,
Уатэтәи сахызбаауа?
(Касланзи 2014: 48)

Ауащы идгьылтә псҗазаара шуаароу атема җыцым апоезиаче («Ох, атх пшза, // Уархалла ихкьоу! // Хаипыртышт уаргы саргы // Мышкызны зынза!» – И. Коҗониа, «Нас мышкызны сыпсы сыхтып...» – Б. Шынкәба, «Имариоума нас ашьшьыхәа, // Зегь ааныжыны ацара?.. // Ас анышәара зылшода // Абри ащыза алахьынца?» – Т. Аҗьба), аха апоет ари азҗаара җыц дазхьапшуеит, иара итәалагы уи ахшыщҗак гәылиршәоит.

Җырпштәыс иаагоу ажәеинраалакәа формала рышьа-кәгылазаашьа хазуп – истрофадоуп, ирифмадоуп, ирымам ипҗацҗәоу ритмикатә еиҗкаарак, интонация-синтаксистә шыақәгылазаашьак. Ас еицш икьоу, ибжәааңнытәым апоезиатә форма зҗазшьарбагоу – ацәалашәара-хәыцратә, аирроционалтә дунейдкылашьа цатҗгәыс измоу арҗеиамтәкәа роуп. Уака җыдала аҗьжәара рымоуп аобстракттә җазшьа ныккәызго аметафоратә хәҗсахьақәа. Ажәеинраалакәа ирныпшуеит апоет ииндивидуалтә дунейдкылашьеи аоригиналра зҗоу исахьаркыратә хәыцшьа ачыдаракәеи (инҗкааны, мамзаргы инагзаны ихәам агәтахәыцрақәеи ахшыщҗакқәеи аҗхьащ идгалара).

Ишдыру еицш, ажәеинраала шкәакәа аҗсуа поезиа раҗхьа иалазгалаз Д. Гәлиа иоуп (иахгәалахаршәап ирҗеиамтәкәа «Изтәыда урт?», «Сара зегь сылшоит», «Апоезиа азы ажәеинраалакәа», «Абри соуп сара», «Сара схәыштәара» ухәа убас егыртгьы), дагзыкәныкәоз еихарак хәжәлар рпоезиатә рҗеиамтәкәа реиҗартәышьа акәаматмақәеи европатәи апоезиа алшамтәкәеи ракәын. Ус ауп еихарак рырҗеиара ус ишазнеиуаз ари апоезиатә хырхарҗа, инеипынкыланы акәымзаргы, иазааҗсахьоу егырт апоетцәагы (Н. җарҗа, Г. Аламиа, А. Кәарҗиа, җь. Абыгба уб. егы.).

В. Касланзиа иакәзар, бжеихан дазхьапшуеит зхатә шышьатә җыдаракәа змоу иапониятәи апоезиатә жанр хокку. Ари жанр

шьақәгылоуп философиятә хшықәзцарак ашқа ухъазырқшуа апеизажтә сахъақәа рыла. Убри ахырхартала иаңцоуп ҳпоет иажәеинраалақәа жәпақы: «Амш шәшыуп...», «Уахынаңшуаз...», «Аккара...», «Амш шышәшыыз мацара...», «Иаашазар аахыс...», «Схәыцрақәа...», «Есены...», «Иахъатәиашара ишәшыын...» ухәа убас итегы. Арақа хшықәзышытра зтоу, лацәажәартас ишытыху – маңтарк, хақсахъа затцәык ауп, амала уи иуцәырнаго афилософиятә хәыцрақәа цәа рымам. Ғырқштәыс иаахғап ажәеинраала «Аңарқалыкь»:

Мшы затцәык
Ззыңтәаз
Аңарқалыкь,
Икарахан,
Иабази иаҳази
Цъашьаны
Ишеилнаргоз,
Ахәылқаз,
Ахәлара
Инахәлазит.
(Касланзиа 2014: 30)

Ауафәтәықса иңсәзаара иадкылан уахәаңшыр аует иаңарқалыкь ахақсахъа. Афымта аидеиа еилкаау цысышөит: шақаадыда адунеи иқәланы, уи аңшзареи аҳалалреи ззеилмыр-гакәа, аңсәзаарақә абзиарагы ацәгыарагы рцакы ззеилым-каакәа зынарцәымқәа иқәлахьоу?!

Хокку апоетика ағыңшра мацарақә даангылом апоет, лассы-лассы иажәеинраалақәа иара итәала игәылиршәоит, мамзар-гы урт рцакы цәыригоит, афольклортә поетика ишақазшьоу еиңш, аңсабарей ауаши реиғырқшрала:

Имахәтаданы
Зшьапы цыкказ
Ацла,
Ианаамтаз

Атаацэара иаламлаз
Ахаца
Даасгэаланаршэеит,
Сылацш анакэшэа.
(Касланзи 2014: 70–71)

Сыззаатгыло арфеиамтақэа аформа аганахьала (аметрика, астрофеиџкаашьа, аритмика ухэа) уамакала рхы иакэитуп. Ас еицш еиџырцаау, аинтеллектуалтэ поезиа иатэышьтэроуп ззухэаша В. Касланзи иџымтақэа ацсуа поезиаџы лагала џыцуп хэа азухэар аует. Уи ацхьаџа иаџеицшхо, шаџа аџиара аиуа аамта иахнарбап. Амала, сыхэтаахьала, агэыџра сымоуп урт зызгьамоу ацхьаџцаа шыџоу, аринахысгыы ишыџало.

Ажэеинраала шкэакэа ахырхартала иџу апоет ирџеиамтақэа рахьтэ еиџа угэаџы иаанхо, аестетикатэ гэаџхарагэ узтэ иреиу-оуп хэа ицхьазатэуп: «Ааџхьара», «Азцаара», «Амш иахьатэи», «Санду лнапкэа», «Сара сықэра» ухэа убас егьыртгыы.

В. Касланзи ирџеиараџы иахцдылоит ритмлеи рифмалеи ихырчоу, иаабац апоезиа ацааџа зхоу ажэеинраалақэаггыы. Жанрла урт аццамтақэа реиџарак абзиабароуп изтэышьтэроуп (ажэеинраалақэа «Ашэтқэа азаза рыхьдыршоит...», «Избоит, быблақэа гэыкуеит...», «Иџалазеи амш анцэамтаз», «Ахэылыхэа асы леиуеит...» ухэа убас ицеггыы), насгыы рцакы агэылыршэаразы гэтыхахэагак ахасабала автор араџаггыы лассы-лассы дрызхьаџшуеит еиуеицшым ацсабаратэ цэыртцрақэа – ацшас-ра, амшын агэаара, асы алеира ухэа. «Быткы бышэнахырц атахушэа...» захьзу ажэеинраалаџ сахьаркыратэ цхыраагзаны иазхьаџшуп **аџсхайџара**: автор аџша «аус аруа», алирикатэ фыр-хатца игэтыха, ицэанырра цхақэа цэыригоит:

Быткы бышэнахырц атахушэа,
Аџша бхьысуа беимнадоит.
Азхара бабарц иаџушэа,
Быкэа иџалан мацк иааиқэтэоит.
Аџша хага сатцашьыцуеит,
Уи бахызбаауеит, иззом.

Ас сказыто хазшаз идыруеит –
Бара бҕы ажәак сызхәом.
Аҗша тахак бынаҗаҗкыом,
Зны ибҕалоит, зны ибыхьзоит.
Ак аасабхәар – изуа сақәшәом,
Бара акыркыр быччоит.
(Касланзиа 2014: 5)

Абзиабаратә жәеинраалакәа реиҕыраараҕы апоет ажәа раҗәа дашьтам, иихәарц ииҗаху хҗа-пшьба куплет ирҕеигзоит, лассы-лассы дазхьаҗшуеит **ахазырха** шыҗатас измоу акомпозициатә еиҕкаара – бзиа иибо ихы лықәкны игәҗыхахәара. Ихы зкәикуа, игәы иалнахыз аҗыҗа илзынаирхо ажәакәа ракәзар, еснагь аҕәандареи аамсташәареи рхыкәкәоит. Амала иазгәәтатәуп убриаамҗазгы, уаҕа алирикатә фырхатҕеи уи иҗәанырракәа зырҕыхо аҗыҗаи бжеиҗан «азеилибамкаара» шрыбжьоу, «азааибамгара» лахьынҗас ишрымоу («Сгылоуп схала схы кәыншьо», «Насыҗ бымаз, җхыз истааз / Знымзар зны саргыы сыббоит», «Бзума, лаҗшума хайкәызгаз абас? / Дарбан исзалху уашьҗах гәыҗырҗас?», «Шьҗа сзатәуп, еиҗымк сиҕызоуп»). Аинтимтә жәеинраалакәа рҕы иахҗылоит иара убас ақәыҗшраан иҕеиаз абзиабара, аамҗа раҗәа аныбжьыслак ашьҗахь, уи аҗаҗхьа ишҕыхо атәы хазхәо амотив (А. П. Керн илызку А. Пушкин иҕымҗаҕе ишаабо еиҗш). Убас, ажәеинраалакәа «Ақәыҗшрахь ахынхәра», «Амҗан айқәшәара», «Сынасыҗ – бара» ухәа рҕны ари атема акырынтә дазыхынхәуеит апоет. Аҗкәынразтәи абзиабара, иагьа аамҗа царгыы, ихыуҗыууа хьаак узыннажьуеит, аха уи ахаангыы набыҗра ақәымкәа алаҗырз еиҗш иҗкьаза угәәҕы иаанхоит – абри аҕыза аҗәалашәара узҗәырыргоит хазлаҗәажәо ажәеинраалакәа. Уи адагыы, хшыҗышьҗра азутәуп, В. Касланзиа иинтимтә поезиа ишахылҗуа, апоетҗәа дуқәа азәырҕы рырҕеиараҕы иахҗыло (А. Пушкин – «Бзиа шәызбон...», М. Лермонтов – «Валерик», С. Есенин – «Аҗхәыс лахь асалам шәкәы...»), арҕыс игәы зызҗаз, аха ибзиабара иҗеиҕызымшаз аҗыҗа иагьа гәырҕа илҗазаргыы, урҗ зегь шланаижьуа атәы хазхәо ахшыҗҗак. Уи зырҗабыр-

гуа ґырцштәуп ажәеинраала «Агәазыхәара» аґынтәи иаагоу,
апоет уамакала игәы зытґәаз, аха илахьынцямхаз аґыцґа
илызку анаоштәи аґәахәақәа:

Сыґемирза, маза,
Сажәа раза,
Сбыхзызо
Бынасыц сныхәоит.
Зегь лахьынцоуп,
Акака хзыцґәоуп,
О, Анцәа,
Дырманшәал, сухәоит!
(Касланзиа 2014: 11)

Ишаабо ала, В. Касланзиа ибзиабартә лирикаґы иахґылоит
цәаоалеи идеиатә хырхарґалеи адунеи аклассикатә поетцәа
азәырґы рырґеиамґақәа ирышьашәалоуп хәа ззухәара ажәеи-
нраалақәаґы. Ус еипш иґоу аґырцштәқәа идырґабыргуеит,
аґсуа поет ипоезиатә культура акыр ишытбаау.

Акраатцуеит В. Касланзиа шәґәыооык иахәсабала цыда-
ла дырзааґсоижьґеи маґк игәыгәґахан иґоу иаґыуадаоу
ажанрқәа – ахәыґґәы литературеи адраматурґиеи. Ихәыґґәы
жәеинраалақәа шәагаала иаоцам, аха аґхәаоцәа хнахуеит
аитґбацәа хәыґқәа рдунеи иаґәылху ахаґсахәа лыпшаахқәеи
еилыххоу аритмқәеи рыла¹. Урґ зегьы шыґаґас ирымоуп
ахәыґқәа рыґґстазаара иузаґәымґхо иаласоу хкы рацәала ахә-
маррақәеи аицлабрақәеи («ґәараґәанґеа», «Шьынґа-кьынґа»,
«Ачу-ачу» уб. еґь). Апоет жәеинраала хәсабла еиқәиршәаз ацу-
фарақәа ракәзарґы, цаґґәыс ирымоу – ахәыґқәа рдунеи иаз-
гәакьоу, азґлымхара ззыруа аґстәқәеи аґсаатәқәеи роуп.

Жәеинраалала еиґырцаау алитературатә лакә аґґа-
раґы В. Касланзиа қәґеиарала еихеиґа-еиґеиґауеит Д. Гәлиа,
Б. Шьынқәба, Т. Ацьба ухәа азәырґы хпоетцәа нагақәа рпо-
езиатә традициақәа. Ажәлар рґаґыцґә хәамґақәа ирылхны

¹ Имашәырхеит узхәом, апоет ахәыґқәа ирзикыз аоымґақәа хәтырлеи
ґәыбылра дулеи иахьрыхцәажәаз аитґбацәа раазара знапы алаку
аґхәаоцәа (Ладариа 2016; Чкадуаґґа 2016).

апоет иаңицахъеит акымкәа алакә-поемакәа ахәыцкәа рзы. Урт рахъынтә, апоезиатә кәзара лымкаала изныцшыз ракәны избоит «Цыпхи Цыпхцәеи», «Ҡыцъа аишьцәа», «Ах ипқа», «Алакә-пхыз».

В. Касланзиа идраматә рәиамтакәа хрыхцәажәозар, иазгәататәуп уи аус шадиуло иагышицааиуа абзазаратә пиесақәа. Убарт ипиесақәа, чыдала иаххәозар «Апка шкәакәа» (1985), «Аилага» (1987), «Икнахау азахәаркыақәа аґапхъа» (1997), «Аңсыуала хатцацара» (2006) ркны ицәыргоуа афырхацәа – уи дхатцаз, дыпхәысыз, – ихытхәаам, аңсуа псґазаара аґынтәи иаагоуп, урт зегь ибзианы иаадыруа роуп. Дара уафышьәлеи кәзшьәлеи еипшым: дыкоуп алағырз еипш ицкыоу, ауафреи аламыси ирхафроу (Адгәыр, Аида, Дамеи, Мактина), иара убас «зыламыс лаганы изфахыоу», агәнаха иатцоу ауаа (Зафас, Хыма, Баґал). Автор ишьтихуа азцаарақәа ракәзаргы, аңсуара иагәыцәу роуп, аибашыра иахылкыафылкыаз арыцхарақәагы убрахь иналацаны, рпафос хадагы агоуп: ауафреи, аламыси, аңсыцкыареи иреихау акгы ыказам аңсґазаарафы; ауафы иага хәашгашра импыцкыаргы, иагы гәнахара дрыцаларгы, мышкызны уи ихымзар кәлазом. Ашәкәыффы ифырхацәа рыпсґазааратә принципкәа злакоу ала, дара-дара реизыкәзаашы зны маза, зны аргама уамакала еибарххоуп, ааибышьә рмоуа аґынза. Урт аибарххарақәа раарцшразы автор ихадиғало асиужет цәахәакәа, ушырзыпшым ала ирлас ифеиоит, убриалагы азфлымхара узцәырыргоит, иагышыфырцагоуп. Насгы зегьы ирыцку – адраматург исахыаркыратә бызшәа цкыоуп, иаңсшәа лыпшаахуп, афырхацәа доусы риндивидуалтә хафәра, ргәатә (рказшьә, рдунейхәапшышьә, рпсихологиа) ишәанагара аарцшрафы, уи имыруга хадакәа иреиуоуп.

Апиеса «Апка шкәакәа» кәфеиарала икәыргылан С. И. Чанба ихыз зху Аңсуа хәынтқарратә драматә театр асценафы, акыраамтагы арепертуар иалан. Егы апиеса «Аилага» акәзар, уи Ткәарчалтәи ахәынтқарратә драматә театр икәнаргылеит.

Сахыаркыратә збашыала, адиалогкәа реифырцаашыала идраматә рәиамтакәа иаарылумкаарц залшом 1997 шықәсазы инапы итихыз уаха назтахым акомедиа «Аңсыуала хатцацара».

Ашымтафы ицэыргоу ахафсахьакэа, абазаратэ хтыскэа – ацсуаа рыпцстазаара иагэылхуп, уамакала апсуа милац цэафэа рыкэнуп. Ихьааугаша убриоуп, абас еипш икоу ашымта замана хтеатркэа рылапш иахьыцдамшэо, асценатэ пцстазаара ахьамоуц. Агэра ганы сыкоуп, уи ыкэыргылазар, атеатр арепертуар зырпшзо аспектаклыкэа ишреиуахо, хэхэапшцэагы гэхэхэрыла ишрыдыркыло. Ари агэаанагара дадгылауа, хэтэахьала аписе «Икнахау азахэхаркьакьа афэпхьа» ажурнал «Алашара» апхьафцэа ирыдгалауа, ашэкэыфцэа Витали Амаршьан хакла иазгэеитоит: «Хара лассы-лассы адраматургия хамам, изфышагы ыкам хэа аидашшылара хдыруеит, аха хатцра икоу анхазгэамто, ма ихамбазшэа ханавсуа, мамзаргы атэым хайбарыфуа ханашьтоу рацэоуп. Уи зыхкьо амзыскэа саамта рыкэмырзыкэа, иаразнак исхэоит Валери Касланзия иписе шысгэапхаз. Зегь рапхьа иргыланы исгэазырпхаз иреиуоуп иацоу агэыбылра ду, ахалалра, амилаттэ колорит, аинтонация, хшыфцэакылеи бызшэалеи абейара» (Амаршьан 2006: 76).

В. Касланзия қарала дышмачымгы ирфеиаратэ гэхэхэара еихсыгыра акэым. Уи ус шакэу агэра хдыргоит лассы-лассы акэымзаргы, акьыпхь афы ицэыртцуа ирфеиамта фыцкэа.

Ацыхэтэантэи аамтакэа рзы иацитцоит апрозатэ фымтакэагы. Шыкэсык-фшыкэса рыфныцкала акьыпхь рбеит иповест «Ацъныш лымфэа», иажэабжькэа «Асас кьала», «Абыда ииз», «Тандел ихэы». Урт рфы автор агэыбылра ду ацацаны ицэыригоит ибзианы иидыруа, игэафэи зтыпц зхахьоу ахтыскэеи ауаа рхафсахьакэеи.

Хыхь иаххэхэхьоу зегьы шыкэыргэгэо, иазгэахамтар ииа-шахом В. Касланзия ирфеиаратэ лшамтакэа чыдала ишрылубауа ахэыцкэа ирызку ифымтакэа. Апсуа хэыцтэы литература аизхазыгырафэи ифьабаа хасаб азуны, ишэкэкэа «Анча-кэынча», «Жьакэыр гэымшэа» рзы 2017 шыкэсазы иара ихэтэцэкьаны ианашьан Т. Ацъба ихьз зху Ахэынтқарратэ премиа.

Абасала, В. Касланзия иахьатэи апсуа литературатэ процесс кэфеиарала иалахэу ашэкэыфцэа дреиуоуп. Цабыргуп, апоет ирацэаны дыфуам (иагыбатаху арацэа), аха зегьы

ирыцку – иреиҕу ирѣиамтақәа угәы дырхытхытуа иҕоуп,
урызхьаҥшцыҥхьаза ҕыцбарах иубоит, хаҕсахьа блах-
кыгак ргәылубаауеит, уаанза узымхәыццыз хшыџцакык
уазхьадырҕшуеит. Ус ауп ишыҕоу ахаангы баџхатәрала
иаҗдоу асахьаркыратә рѣиамтақәа рцәаџа.

2018

ЗГӘЙХӘТӘЙ ИАХЪЗАЗ АШӘКӘЙӘҘӘЙ

(Анатоли Лагәлаа 60 шықәса ихыцра иазкны)

...1976 шықәсазы акәын. Ацсны ашәкәйәҘәә Рәидгыла амчала еиҘкаан Ҙыц аора иалагаз шьардауыуаак хазлахәыз (цсыуеи, кыртуеи, ермани зхәаз иеицш) АшәкәйәҘәә Ҙарацәа ареспубликаҘтәи рсеминар. Уи еиҘкаан агәцаракреи азҘлымхареи рыманы: иазгәатан хәымта хәйцқәа рыпхьара, анауасан апышәа ду змоу ашәкәйәҘәә рымчала урт реилыргара, халапшхәаа артбаара хықәкыс измаз акультуратә хәыштаарақәеи. Ақәа атыц цшзарақәеи рахь аныкәарақәа. Аха убарт зегьы инарчыданы хаштра зқәым хтысны схаҘы иаанхеит Ацсны жәлар рпоет Баграт Шьынкәба ипылары. Ацсуа литература акорифеи иусуртатә уадаҘ (ускан Ацсны Иреихазоу асовет апрезидиум дахантәауын, дагытәан иахьа Д. И. Гәлиа ихьз зху Ацсуатцаратә институт абиблиотека ахьыкоу ауадакны) хаззегь хәикәагга хихәапшуан ихәихәарызеиш хәа, ажәцарақәа афатә рзаазго ран ишылзыпшу еицш. Ахааназы схаҘы иаанхеит иабжьгарақәа («асахьаркыратә литература шәапхьала ирацәаны...»), «шәрыпхьала ажәлар рҘапыцтә рҘеиамтақәа...», «ианышәцала алакәқәа, ахәамтақәа, ашәақәа...»), дырзаатгылеит ихатә рҘеиараус, аоымта аццара иадхәалоу акәамацамақәа, азбахә ихәеит зыура даҘыз адраматә рҘеиамта... Хазцарақәагь имачымкәа ртак кәитцеит. Анауасан ихацыркхеит ажәеинраалақәа рыпхьара. Аамтацқәак цахьаны, Б. Шьынкәба, абрахь сыварахьшәа итәаз, апхашьара икны иагоз цкәынак иахь дынхьахәын, «акы уахзапхьондаз, дад, уара... иужәлозеи, уабанзатәиу?» хәа ихы наиқәикит. Ацкәын пхашьапхатца ижәлаз, қытас дзеиуаз ихәан, убака жәеинраала Ҙырхәала ацсы рхатаны дрыпхьеит. Иуашьомызт дзыпхьоз игәы-ицсы ишырхылтыз. Уртдрьпхьонатцы, апоет ду, абрахь адгьыл атцака еихәлацәажәоз у-шышкәмск еибырхәоз иахарц итахызшәа, илымха кыдцаны дзырдуан. Дызтанагалаз адунеи алцра ицәыхьантаны Ҙааитит нас: «Хәи, дад, Анцәа уиныхәааит, упоезиа аҘыхәа ецәа анарха ду ақәашьзааит!.. Мәамш лаша

уқәлааит!..» Аңсуа литература апатриарх анықәапхьызқәа зыхьиршаз ақкәын қәыпш иакәзар, мтдәыжәәада дпыруа ақынза, агәеизқара ду даанахәеит.

Уи амш афырхатқа хада Анатоли Лагәлаа иакәын. Убри аены инаркны апоет қәыпш «ахьы лаба изыркыз» арфеиаф ду нцәахәыс дизиқалеит. Аамтқа анца ашьтахь, шашьара зқәым инцәахәы изикыз, «Ахра» зыхьзитцаз ажәеинраалаф ишеуит:

Хшьа-хда иалоуп ихамбазо,
Ахра ду амч иҳанақаз.
Уи амца фымцәо иҳацратцо,
Иахьысны ицеит қашгәанақаз.

Уажәшьта уи амчгыи ҳзацәцазом,
Ахаан иахьымго иҳалаеуеит.
Ахрагә змам уахь дызцазом,
Цстхәа быбышкгыи дахәаеуеит...
(Лагәлаа 2011: 27)

Хаштра зқәым, адоухатә натра хәа зыхьзуцаша убри ханқәыпшызтәи ахтыс иугәаланамыршәарц залшом ажьырныхәа 8, 1815 шықәсазы Санкт-Петербург, Ахқытафәтәи алицеи афы, иқалаз – Александр Пушкин қәыпш дзыпхьыз иажәеинраала Гавриил Державин илағырз анаанагәзтәи ахтыс. Еицырдыруа иқалеит уи анафсан Пушкин иишөыз ацәахәақәа: *«Старик Державин нас заметил / И, в гроб сходя, благословил»...*

Г. Державин дзықәныхәаз А. Пушкин арфеиара иреихазоу ахафазараф дназеит, Б. Шьынқәба дугьы, азы дзаапшылозшәа, иихәаз лабфабахеит. Дзықәныхәаз арқыс қәыпш иахьа – Аңсны еицырдыруа поетуп, прозацдашуп, публициступ, ҳағыр-пату зқәу уаажәларратә усзушуп. Аңсуа сахьаркыратә ажәа ҳаамтқаз қәфеиарала аматц азызуа ашәкәышәцәа рызбахә анаххәо, хымқада, зегь рақхьа ххафьы иааиуа дыруазәкуп.

Ан. Лагәлаа ипоезиатә рфеиарафьы апыжәара ааныркылоит алирикатә жәеинраалақәа. Урт ртематика акыр итбаауп – аграждантә, афилософиатә инаркны абзиабаратә тема ақынза.

Иажэинраалақәа «ргэи аартуп», аҕхьаџ дрыдырхалоит излаџу абызшәа асахьаркшьеи аилыххашьеи рыла. Играждантә лирика ҳаамтауаџ еибахеибафара згым иҕсҕазаара агәеисыбжь удырхауеит, ихәыцрақәа урылархалоит:

Ҳааит ҳара аамтала, аамтала ҳагыцоит,
Иҳамам атәаха.
Ҳа ҳашта уантала, хатала уҕацоит,
Иуоур ҳа ҳаха.
Иаххысыз ҳаҕәйтцны,
Ҳаицәажәап хгәи рҕыцны,
Иаххәап ихәатәу,
Ҳазцәымгү ҳаарҕыцны,
Мацзак ҳаицххәыцны,
Дахдырырц ҳазтәу.
(Лагәлаа 2005: 22)

Апоет играждантә лирика иаҳа инартбааны аецеырнагеит Аҕсны Аҕынҕтәылатә еибашьраан (1992–1993 шш.) Ускан иара ижәлар рыҕсҕазаара аилашыртатцәкьа далагылан поетк, журналистк иаҳасабала. Аус иуан Гудоутә иаҕшьгыз Аҕсуа радио аҕны дикторс, редакторра азиуан аҕа иаба-шьуаз аҕсуа жәлари, Нхытц Кавказааи Тьырқәтәыла иқәынхо ҳашьцәеи рыхьзала иаҕцаз адырратара чыда «Аҕсадгьыл абжы». Аидеологиатә фронт ахатарнак А. Лагәлаа ҳажәлар аҕазаареи аҕамзаареи ианрыбжьагылазтәи аамта бааҕс инарџит аҕсадгьыл ахақәитразы хацәнмырха аҕа иҕагыланы иқәҕоз милаҕрацәала еилаз аҕеицәа ирызку апатриоттә жәеинраалақәа жәпакы: «Шьта ҳагәхьааргоит ҳаџнқәа», «Лакәйт ир», «Ҳацкәынцәа – ҳалымқәа!», «Уара уҕсра цсрам», «Аҕәа, умшәан!», «Инашәыгзеит шәҕоуба...», «Уа ужәлар урхаштзом...», «Аҕсны – аҕсуа дахны» ухәа убас егыртгьы. Урт рахьтә афольклортә жанр ахьзыртәра асахьаркыратә лшарақәа рхархәарала иаҕицаз иреиуоуп «Ахыш иуаз», «Ухы лахароуп!..» захьзу асатиратә жәеинраалақәа. Дара ирылхны акомпозитор Ан. Алҕеиба ииџыз ашәақәа ҳаибашьцәа рзы

игәыштыхгахеит, лымкаала хажәлар ирылатәеит, рхатәык
еицш ирыдыркылеит.

Анатоли Лагәлаа

Аибашьра атемала иөуп аибашьра ашьтахь ашәкәыџџы
иаџитаз ипрозатә џымтақәа рахыџхьрак: «Ғатқак анышә»,
«Аныуаа рхәы», «Ахтәәцәә», «Зтәыла зшьала изкәабаз» убас
егьыртгы.

Аҗсуа литература ахы ытнахыз аахыс уи амхурста иҗахан-
деихьоу, иахьагы зкалам зырцысуа апоетцәа зегьы дызла-
реицшым акы далакоуп Ан. Лагәлаа. Иара аҗхьанатәаахыс
чыдала дазааҗсоит апоезиа ажанр хадақәа руак – аинтимтә
лирика. Убриаҗнытә, хәцәымџашьо изаххәар аеуит иара
«абзиабара апоет» хәә. Италиатәи апоет Данте Алигери имуза
иахытхьиртаз Беатриче хазына лахь имаз абзиабара еихсыҗра
шақәмыз еицш, абар шьта 40 шықәса иреихауп хпоетгы
«кофта шкәәкәа зшәу» итыҗха шана илызкны игәырхытхьыҗгоу
алирикатә џымтақәа аҗитџоижьтеи, аха макьанагы игәтыха

нтыгыгыаны изымхэацт. «Уи аңхэызба...» хэа иалагоит зынза ааскыа иаңитцаз иажэеинраалакэа руак:

Уи аңхэызба уи ауа адагы дсымбацыт,
Аеыф еиңш дынхалтэрааны иаразнак дцеит.
Уи ауа акара амзагы каххаа имыңхацыт,
Ашэахэакэа хэмаруа, игэыбзыгуа илыхэзеит...

Знык уи даахыаңшит Анцаа илгэаирпхазшэа:
«Уигь зегы ирхэашызам, убриак узырха!..»
Слыхызап уи, дабацари, уажэакэымзаргы насшэа,
Сгэатца интасыршэит уи лсахыа еиқэырха...

Уижьтэи анбатэиу, дысцэызит, дысцэызит,
Икалап, сара сеиңш дышлахыазаргы ларгы...
Ирласырлас лызхэыцрагы сакаытцит, сакаытцит,
Уа ихэытцкыауа акэиц хэыч сарпхом зынзагы...
(Лагэлаа 2020: 127)

Аинтимтэ лирика ахырхартафы Ан. Лагэлаа иаха икэфеиаз, ауафы игэы арахэыцкэа ирхысуа ажэеинраалакэа иреиуоуп: «Сыбшэиир инцэытцазан...», «Сыхаара бахь», «Умтэыиан, ақэа...», «Амза атэымтаз схынхэуеит», «Атэым бахчафэ» ухэа убас ирацэаны.

Ан. Лагэлаа аханатэаахыс ирфеиаратэ лшаракэа ааирпшуеит апоезиа акнеиңш, апрозафэгы. Аус рыдиулоит еихарак ажэабжы иапублицистикеи ржанрқэа. Аңстазаара иаха инартбааны, насгы инартцаулары аарпшразы, урт инарываргылары, дазхыаңшуеит иаха инеицыху аповест ажанргы. Уи ахырхартала иаңитцаз арфеиамтакэа иреиуоуп: «Фатцак анышэ», «Ухы схыумбаан, сыцкэын», «Абчарах», «Мышьтабзия».

Апоезиафэы Ан. Лагэлаа рцафыс Б. Шынкэба дипхязозар, апрозафэы рцафысгы нцэахэысгы дишьоит аңсуа литература хаамтазтэи аклассик Алыкыса Гогэуа. Уи иазышахатуп иара изикыз ажэеинраала «Сара сынцэа» афэнтэи иаагоу анафштэи ацэахэакэа:

Са сымға лашароуп, са амитә сылшароуп,
Са ағыцқәа сыңшаароуп, санықәла адунеи.
Уа саңхьа унагыла, сануга храгәыла,
Санурпыр жәғангәыла, уақа ассир сымбеи.
(Лагәлаа 2011: 9)

Атыхәтәантәи аамтақәа рзы Ан. Лагәлаа илирикатә рҕеиамтақәа инарыцлеит аиумори асатиреи рхыцша зхукаауа, хауаажәлар инарчыданы, хаамтазтәи арҕеиарауаа ахауеицш иртаху, аха изызыцхау – апародиеи аепиграммееи ржанрқәа. Апоет лымкаала икәҕеиоит ажәеинраалақәа аңызто ифызцәа-ицнагафцәа (В. Зантариа, Гә. Кәытцниацха, Гә. Сақаниацха, С. Агындиа ухәа убас азәырфы) ирызку апародиақәа. Уажәшьта иаххәар халшоит, хлитератураҕы макъаназ инартбааны аҕеиара змауц ари ажанр аихахаитцахара зылшамтақәа адызтаз апоетцәа дреиуоуп хәа иара.

Акраатцуеит Ан. Лагәлаа аңхьафцәа хәыцқәа сахьажәала иргәыргәоижьҕеи. Ишдыру еицш, ахәыцқәа рдунеи ахь амәахыцраз иатахуп ацқьареи ауафреи рыла ихырку абафхатәра чыда. Уи, хымҕада, иара далаҕоуп. Данстудентыз ашықәсқәа инадыркны иахьанза иаҕитцеит ахәыцқәа ирзы-нархоу апрозатә фымтақәа: «Агәы абжьы», «Ахьшь», «Асас», «Мышьтабзиа» ухәа убас егыртҕы.

«Саб» – абас ахьзуп ажурнал «Амцабз» раңхьаза ианылаз, ахбыцқәа зызфлымхәахаша иажәабжь. Афымта ила хьеиқәтагоу ахтысқәа ирхылкьафылкьазарҕы, асахьар-кыратә ажәа азқьаза инапкымта адубалоит. Ажәабжь «Саб» акьыцхь шабатәкьаз ибжьы ақәиргеит Ць. Ахәба – агазет «Аңсны қаңшь» ианиццеит астатиа «Амәа уаннықәлауа». Уақа хәтакахьала еицырдыруа ашәкәыффы иазгәеиҕоит: «Анатоли Лагәлаа ашәкәыффраҕы макъаназ цәфан затцәык азырсьхоу анхафы дифызоуп. Аха уи иаирсыз атцәфан – цәфан бзиоуп, адгьыл ибзианы иалоуп. Ирхәоит, ашәарыцацәа иарбан шәараху зышьта дырхаз, ашьапхыц затцәык ала мацараҕы ирдыруеит хәа. Цәфан затцәык аирсхьазарҕы, убри атцәфан арсшьала мацаралаҕы иудыруеит заңхьақа инхау азә

шиакәу» (Ахәба 2015: 15). Ацстазаара излахнарбаз ала, Ць. Ахәба ашәкәыџџы ґа идикылаз ажәакәа цабыргхеит.

Ажәабжь «Саб» аамышьтахь «Амцабз» ианылеит Ан. Лагәлаа егырт ипрозатә рґеиамтақәагы: «Алиқә», «Арбағь ґацшь», «Ардәына». Иџымтақәа рыла ашәкәыџџы ахәычыжәлар ргәаґы «иҳауеит» ақыарей, аразрей, аґәыбцарей. Иахьагы иара ахәыцқәа гәыгәтаижьуам: иааипмырґьазакәа «Амцабз» аґны уи дырдылоит ажәеинраалақәеи, ажәабжьқәеи, алакәқәеи рыла. Итыцхьеит ахәыцқәа ирызку ажәеинраалақәа реизгақәеи – «Нарсоу» (Лагәлаа 1994), «Арашь» (Лагәлаа 2004), апрозатә џымтақәа рышәкәқәеи – «Агәы абжьы» (Лагәлаа 1987), «Иацтәи амш абжьы» (Лагәлаа 1989), «Асас» (Лагәлаа 2005), «Ардәына» (Лагәлаа 2012).

Ахәыцқәа сахьажәала рацәажәара аганахьала Ан. Лагәлаа иаацсара ахә ҳаракны ишьоуп: 2015 шықәсазы ипрозатә џымтақәа реизга «Асас» азы уи ианашьан Т. Ацьба ихьз зху Ахәынтқарратә премиа.

Ан. Лагәлаа данстудентыз ашықәсқәа инадыркны гәылапсыла дамадоуп ацсуа кыыцхь, асахьаркыратә џымтақәа рапцәџыкиахәсабаламацарагьакәзам, – журналистк, редакторк иахәсабалагы. 1984 шықәса инаркны иахьауажәраанзагы аус иуеит иара хаґала дзыґәжәроу Ацсны ашәкәыџџцәа Реидгыла ажурнал хада «Алашара», аґы 2004 шықәса инаркны уи дахагылоуп. Ари акультуратә хәыштаара ашәкәыџџы ицстазаара иахәтакхеит, ацхьаџцәа гәахәала ирыдыркылартә, цакылеипш полиграфиаатә хатабзиаралагы аиґьтәра дазыхацхацоит. Убриаамтазгы, уа зџымтақәа икыыпхьуа ашәкәыџџцәа рахь иара иааирцшуеит аамсташәара.

Имхәакәа узаџсуам даґеакгы: аредатор хада Ан. Лагәлаа уамакала дырзыразуп ашәкәыџџцәа ґарацәагы – рџымта хәыцқәа амџа рыґараґ иара иґаитцо агәшатарей аразрей, еакы иузаларџашьом. Абаџхатәра акәиц зланы иибаз ақәыпщцәа рџымтақәа ахаангы ажурнал адаґьақәа ирхибаауам.

Ажурнал «Алашара» инаваргыланы, Ан. Лагәлаа ижурналисттә баџхатәра рныцшуеит ҳаамтазы Ацсны ахәынтқарратә

телерадиоөйлаһаырағы имәацигоз адырраҫарақәа: «Ажә абжы», «Абырлаш».

Ан. Лагәлаа аҫһанатәаахыс аҫсуа литератураҫааөцәеи ашәкәыөөцәеи ражәа дахыбаам. Ирәиамҫақәа гәыблыла ирыхцәажәахыит ажәа сахьарк азкәзацәеи акритикцәа азәырөи: Б. Шынкәба, Ал. Цьонуа, А. Гогәуа, Ць. Ахәба, Т. Ацьба, Р. Лашәриа, Д. Нацкьебиа, Ш. Салакаиа, В. Атнариа, С. Зыхәба, Р. Қапба, З. Цьапуа ухәа. Урт аҫаамҫақәеи астатиакәеи ргәылалейт ашәкәыөөы ирәиара иазку аизга «Абаөхатәра иаша ашьаҫа» (Лагәлаа 2015).

Ан. Лагәлаа згәыхәтәы иахьяз шәкәыөөуп. Аҫсны аихабыра иҫсадгьыл аҫаҫһа иааҫсара ахә ҳаракны иршьейт: иажәеинраалақәа реизга «Амш хәашькәа цейт...» (2008) азы иара ианашьоуп Д. И. Гәлиа ихьз зху Ахәынҫқарратә премиа, ихҫоуп Аҫсны акультура зәаҫсәзтәыз аусзуө хәа ахьз ҳарак.

Ашәкәыөөы иаҫитцейт аныхәаө ихы здиныхәалаша, ахьһа-цьцьахәа ҳауаажәлар ирылагылоу аҫсуа ҫаацәара хазына. Иҫшәма Алина Агәмааҫһаи иарей ражәеи рыхшыөи еибарганы икарыҫсәз ажәла марымажахейт: ираазейт өыцьа ахьырҫарцәеи ҫһаки. Иаахтны изаҳамхәари, Ан. Лагәлаа ихшара ирхәө аҫсшәа хырк мацара – азә даҫсоуп. Урт иахьа насыпла еикәшәоуп, рхылҫпылҫ рылагь Анцәа ишихәара иҫоуп – игәазырхәгоуп изхылҫыз реиҫш, иахьей-уахеи аус рыцызуа, издыруа зегьы рзы. Усоуп акәымзар, аҫсуа шәкәыөөы иөнаҫағы иаазаз даҫакалагы калашьа рымамызт.

Аҫсуа интеллигенция рдоухаибаркыра азәы хәа иалагылоу, ашәкәыөөрағы зхы ацьыка ыкәызхьоу, зөымҫақәа реиҫш зхаҫагы аҫхарра зхылҫуа хөыза нага изы сынтәа, рашәарамза 1, ичыдоу рыцхәуп – иара ихыҫуейт 60 шыкәса. Акрызҫазкуа ари арыцхә иара даҫылоит аихьзара дүкәеи цөа змам арәиаратә гәҫаккәеи рыла. Урт игәҫаккәа зегьы иара ишиҫаху еиҫш рынагзара Анцәа дахьигзааит!

Арт ацәахәақәа зыөуа сакәзар, сқәыҫшра ашыкәсқәа ирылганы иаазгоит, Анатолии сарей раҫһязатәи ҳаикәшәара амш инаркны иснырыз игәы аҫхарра, игәыҫбаара, иуаөра ду. Иахьа, сөыза гәакьа ииубилей ашәхымс ҳанылагылоу аамҫазы,

гәыкала сиқәныҳәауа, арғиаратә гәыхәтәхьзара изеиғьшьауа,
ҳзыргәырғьаша ирғиамта ғыцқәа хшырзығшу ирды-
руа, игәаласыршәарц сҭахуп уи иазышаҳату хаштра зқәым
ицәаҳәақәа:

Ари адгьылағ смааит ғырбара,
Нхағцас арыц ласцалап,
Сышьтахька схьацшрым сара,
Ахра иағоу иеицш, сцалап...
(Лагәлаа 2011: 55)

2021

РИММА ХАШПҶА ЛХЭЫЦТЭЫ ПОЕЗИА

Лыпсы җаны дхалагылазтгы, 2019 шықәса, абцарамза 19 рзы 85 шықәса лхытцун еицырдыруа аҗсуа җарауа-афольклортцааф Римма Арсен-ипҗа Ахашба. Уи аҗсуа тцаарадырра аҗурых аҗы даанхоит ахэыцтэы фольклор раҗхьатэи тцаафык лахасабала. Илтынхеит Аҗсны ақытақәа жәпакы рҗы акыршықәса цкы-цкы еизылгаз жанр рацәала еиласоу жәлар рҗапыцтә рҗеиамтақәеи (Хашпҗа, Габниа 2004), Аҗсни ахәаанырцәи иҗытцун акыпхьтә органкәа жәпакы ирнылаз хразлоу еиуеипшым лытцаамтақәеи: «Аҗсуа афористикатә жанрқәа» (Хашпҗа 1989а: 121–126), «Аҗсуа жәлар рашәақәа рхылтшьтразы гәаанагарақәак» (Хашпҗа 1990: 112–117), «Аҗсуа тәхәақәа» (Хашпҗа 2006: 138–157), «Аеафра акульт аҗсуа фольклор аҗы» (Хашпҗа 2012: 311–320) убас егыртгы. Урт зегьы макьана җырак еизакым, аха агәра ганы хәкоуп «изтаху рзы итәаххарым», дук хара имгакәа аҗхьаф иҗынза инагахап хәа.

Ааи, Р. Хашпҗа зегь раҗхьа иргыланы зылапшхәаа тбааз җарауафын, фольклореизгафын, амала уи ахырхартәҗтәи лаапсараз мацаракәым иахьа лыхьзи лыжәлеи еидкыланы изырхәо, гәадуралеи гәыблылеи дзыргәаладыршәо лыцнагафцәа атцарауаа, иаидкыланы Аҗсны арҗеиаратә интеллигенция. Лара атцарадырра аҗнеипш, лышьтамта аанлыжыит аҗсуа литератураҗгы аҗыбаф җыда злаз хэыцтэы поетны. Уи атэы иазышахатуп данхалагылаз зтыжьра дахьяз шәагаала иафцам анафстәи лпоезиатә еизгақәа фба: «Ци-ци, кәа-кәа...» (Хашпҗа 1989), «Дагьаа рчара» (Хашпҗа 2002). Актәи ашәкәы ашколқәранзатәи ахэыцқәа рыбжьара иамоу азфлымхара хшыфзышьтра азуны, аиҗатыжьрагь иапсахеит (Хашпҗа 1996). Лажәеинраалақәа хаз шәкәны иҗытцаанза, ус ухәар ауазар, аҗышәара иахлыжыит ахэыцтэы журнал «Амцабз» аҗны. Уоуп раҗхьазакәны акыпхь ахьырбаз (Хашпҗа 1985; Хашпҗа 1986; Хашпҗа 1988), ахэыцбахчақәа ирҗоу ахэыцқәа ргьама иашьашәалоу рҗеиамтақәаны аҗхьафцәа иахьеицгәартаз.

Р. Хашпҗа Ашәкәыфцәа реидгыла даламызт, хәтала ахангы профессионалтә поетны лхы лшьомызт, аха лфымтақәа

сахьаркыратә җазарала изаҗаразаалак иҗәнүшьо иҗам, ахәычы хәмаррақәеи ахәычра иацу акәаматцамақәеи рыла ихыхәхәа иҗоуп, насгыы ауаҗаамсташәа, ан уаҗгәытбаа лнапкымта рну-баалоит. Убарт, ахәычтәы поезиа зда имаҗәам аҗазшьақәа ирыбзоураны, лҗымтақәа ахәычбахчақәеи ашколқәеи рыртцаҗ-цәа, раазаҗцәа рзы акыр ицхыраагзоуп иахьа-уахеитәи русу-раҗы. Иага шәымхәан, аҗсуа хәычтәы литература аҗиараҗы макьанагы аитахарақәа ыҗоуп, еихаразак ашколқәранзатәи ахәычқәа ирызку аҗымтақәа раҗцара аганахьала.

Римма Җашпҗа

Р. Җашпҗа аҗсуа хәычтәы поетны иаалырҗьаны дцәы-рымтзеит. Аҗцарадырра-теориатә зыҗатцареи аҗстаза-аратә пышәеи анлоу, ихатәроу пҗхәысны данышьақәгыла ашьтахь ауп лара асахьаркыратә рҗиара даназхьаҗш. Уи аус иадылтцеит царауаҗк, анык лахасабала лгәы-лыпсы зеггы. Даҗеакала иаххәозар, лара теориалагы илтцеит, практикала-гы ишьтылкааит агара игарлаз аҗшқә маҗаҗамхәа инаиркны, игартыз абажәгалам, анаҗсан ахәычбахчыхь имҗахытыз,

мамзаргы ашкол ахь ицаз – еиуеипшым ақарақәа ирыцар-
куа ахәыцқәа рыцсихология, махәта рацәала еиласоу рду-
неи тбаатыцә, рдуanei лаша (Кәағәаниа 2008: 104–105). Абри
ахырхартафәтәи лусура анапафәи аагараан лара лылапшхәаафәи
иҕан адунеи амилатқәа азәырфәи (аурыс, абуриятцәа, ақыртқәа
ухәа) ахәыцқәа ирызкны иапыртцаз афапыц-поезиатә матери-
алқәа. Уи ус шакәу агәра хдыргоит 1980 шықәсазы урысшәа-
ла итытыз лмонография «Ацсуа хәычтәи фольклор» (Хашпҕа
1980), иара убас еиуеипшым аамтақәа рзы адунеи збаз егырт
лытцаарадырратә усумтақәа (Хашпҕа 1973; Хашпҕа 1995;
Хашпҕа 2004).

Римма Хашпҕа лани, лаби, ландуи рыгәтаны

Ацсуа жәлар идырфеиаз ахәычтәи поезиа аизгареи атцаа-
реи инарыдхәаланы Р.А. Хашпҕа леагәылахалан ганрацәала
итылцааит Г.С. Виноградов, О.И. Капица, В.П. Аникин,
М.А. Рыбникова реицш иказ аурыс хәычтәи фольклор
атцаащәеи, атцарауаа-практикцәа нагақәеи русумтақәа,
хәтакахьала ахәычтәи литература азқазы ду К.Чуков-

ски ахәыцаазареи ахәыцтәы поезиа ацдареи рҕы имҕакәтцагоу, ацхьаҕцәагы инарцбааны ирылатцәахьоу ишәкәы «Җба инаркны хәбанза» (Чуковски 1968).

Ишдыру еицш, ахәыцы сахьажәала ихьарцшра, иацәажәара ашәкәыҕцәа зегы иркәашьым. Уи азы абаҕхатәра мацарагы азхом, иаҕахуп, ишаххәаз еицш, ахәыцра акәаматцамакәа, қарала еибатәым ахәыцкәа рцсихология тцаарадырралагы практикалагы инарцдауланы адырра. «Ашәкәыҕы иагы абаҕхатәра имазаргы, ахәыцкәа рдуinei дацәыхаразар, цыдала ицимцәацзар, иукура башахоит, илцшәадахоит» (Аншба 1977). Убри аганахьала Р. Хашцха хәартара дуны илзыкалаз ацсуа хәыцтәы фольклор аизгаҕык-аццааҕык лахасабала ишьтылкааз адырреи ацышәеи рымацарагы ракәым, – илнацз рацәоуп лара акыршыкәса қәҕиарала аазаҕыс ахәыцтәы коллектив аҕы – К. Ф. Зизариа ихьз зху Акәатәи ацсуа школ-интернат (иахьа – К. Ф. Зизариа ихьз зху Ацсуа хәынцқарратә лицей-интернат) акны лусура. Ахәыцы иеизцара, маха-шьа-халеи хшыҕлеи ишәра, индивидк иахасабала ишьақәгылара ирызкны саатла далацәажәозаргы ахәатәы лыман – убриақара леаҕылалхалахьан абри апроблема. Имашәырнгы икамлеит лара иахьлеикәыршәамтоу сахьала иҕычоу, иахьа уажәшьта аитатыжьра зтахны икоу ацсуа хәыцтәы фольклор аизга бзиахә «Җына-ҕына, ҕаца-ҕаца» (Хашцха 2004). Уи иаҕылалеит ахәыцкәа гәахәала ирыдыркылаша ашәакәа, алакәкәа, ажәеинраалакәа, ажәарццаккәа, ацуфаракәа. Урт рыхәтак аныцтаз аикәыршәаҕ лоуп.

Р. Хашцха лкалам цынца ицдыжьыз аҕымцкәа хыцхьазарала 40 инарзынацшуеит. Иреиҕу лажәеинраалакәа ирылакоуп ахәыцтәы поезиа зда ихәартам аказшьақәа: ритмикала цәгы еилыххоуп, афольклор асахьаркыратә мартхәкәа рыла еиҕырцаауп, ицәырылго афырхацәа ракәзаргы – ахәыцкәа мыцхәы азҕлымхара зырто, рдуinei иатәу-иамаау аҕнатәи абнатәи цстәкәа роуп: аласба, ацҕы, акәарт, арбагы, акәата, азыс, ажьа, арцу, азыркәи, адагы ухәа убас егыртгы.

Лаццамцкәа рахьтә еиха илыкәҕеиет ахәыцтәы фольклор акынтәи цсахра дук камцкәа иаагоу, мамзаргы уи иаҕырцшны

иѡу ажәеинраалақәа. Убарт иреиуоуп: «Агарашәа», «Ци-ци кәа-кәа...», «ѡына-ѡына», «Арбағь», «Аеыуаѡ», «Цитцу, Цис!» уб. егь. Шәагаала идуум, ахәычқәа рыхәмаррақәеи, ртахрақәеи, рцәанырра чыдақәеи аазырцшуа арт аѡымтақәа шыақәгылоуп имариазоу, зышъткаара уадаѡым ацырақәеи ашьтыбжь еихацсақәеи рыла, иаххәап, ажәеинраала «Быца-сыца»:

ѡына-ѡына, ѡаца-ѡаца,
Быца-сыца, каца-каца –

Камеи Есмей шахак ркуп,
Игәыргьо ацара иаѡуп.

Быца, Есма, быца, Кама,
Быца-сыца, уажә ижәбама!
(Җашпҗа 1996: 16)

Аѡымта, инеизакны хәхәацшуазар, иаццоуп ахәычы ишьашәалоу, илахҗыху, – ус анакәха, илымха ашырхәа ишьтнакаауа, ахорейтә шәагазагала. «...преобладающим ритмом ребячьих стихов должен быть непременно хорей» хәа азгәеитон ахәычтәи поезиа азказа ду Корнеи Чуковски (Чуковски 1957: 267). Ицабыргытцәкьаны, усоуп ршәагазагатә хаҗра шыкоу ацсуа жәлар иапыртцаз ахәычтәи поезиатә рҗеиамтақәа рҗырак:

Арбағь, арбағь, арбағь шкәакәа	– 0 – 0 – 0 – 0
Иафеит ачкәын иейтцаркәақәа.	– 0 – 0 – 0 – 0
Ачкәын дтәыиуо иан лахь ддәықәлеит,	– 0 – 0 – 0 – 0
Арбағь гәыргьо атцла иқәтәеит.	– 0 – 0 – 0 – 0

(Кәагәани 2008а: 391)

Р. Җашба лпоезиа хықәкыс иамоу, аурыс хычтәи поезиа акорифеи Самуил Маршак иажәақәа рыла иаххәозар, ажәала ахәычы иаазароуп (Маршак 1990: 7–17); лажәеинраалақәа ацшқа ихы-игәи аҗынза инейртә, идикылартә ритм лахҗыхлеи ажәархәмарралеи еиҗырцаауп (уи апроблема иазкны

шәәхәәпш: Чуковски 1957: 266). Иаахгап уи зырцабыргуа
фырцштәык:

Зеикәтәә-зеикәтәә,
Таң-таң-таң,
Хзаакәрыла
Кьяң-кьяң-кьяң,
Уа зиуауа-зиуауа,
Зарикәәкәә маркылда!
(Хашпҗа 1996: 12)

Ажәеинраала «Акәатакәә» аҗынтәи иаагоу арт ацәәхәәкәә
рфы аартра дук ыҗам, уеизгы-уеизгы цышьахәрак
азбахә хәам, абжыткьякәәи ашьтыбжы лахфыхкәәи рыла
иычоуп аҗароуп. Аха убарт еибатәым, амузыкәтә шыта
змоу ашьтыбжыкәә ицәырырго аритмкәә ахәычы ихшыө
дырцыхцыхуеит, игәеилыххара иацхраауеит. Уи азцаатәы
далацәәжәәуа, Р. Хашпҗа лусумтәк афы иазгәалтауа макы-
шьа амазам: «Ахәычы шаҗа иахауа аҗара, ихшыө цархоит,
игәеилгара иазхауеит, идырра рацәахоит. Ажәә иахауа шаҗа
исахьарку, шаҗа бжытцарыла еифартәу, шаҗа еинраалоу аҗара,
ахәычы изырфышьагы иацхраауеит...» (Хашпҗа 1995). Абри
ахшыөтәк зеигыҗам ала дыкәныкәоит лажәеинраала «Цитцу,
Цис!» аҗны. Шәәхәәпш, ацыбжыҗа шытыбжыкәә «т», «с» аус
«шыдлыруа» апоет:

Миаау, Цис, Миаау, Цис!
Уааи хәхәмарып, Цис хәымсыс!
Сара «цитцу» кәсцалап,
Уара сышьтахь уеузалап.

Цитцу, Цис, Цитцу, Цис,
Уа уабаҗоу, Цис хәымсыс?!
Стәоуп са сылақәә хәаны,
Уара уцазаап уезаны!
(Хашпҗа 1996: 20)

Аурыс хэычтэы поезиеси афольклори реигэыцхэра дала-цэажэауа, еицырдыруа аурыс хэычтэы поет Агния Барто илыфэуеит: «Ведь у детской поэзии, безусловно, есть свои законы. Она, например, особенно широко пользуется изобразительными средствами народной поэзии. В лучших стихах для детей мы находим гиперболу, повторы, звукоподражание, меткую игру слов, считалку, загадку» (Барто 1953). Усоуп рхэычтэы поезиатэ рфеиамтэқэа шеифырцаау ари ажанрафэ зхы афыка ықэызххэуо Д. Гэлиа, Б. Шынкэба, Т. Ацэба уб. егы. Р. Хашпэха лакэзаргы убри афэара цымкрыда дықэныфэоит – лфымтэқэа реихарак рфны иаалырцшуа асахэақэа, амафэарқэа, цстэи цсаатэи – ахэычы ибла ихгылартэ, афольклор афынтэи иаагоу аритмқэеи, ашытыбжэқэеи, еихышэшэо ажэақэеи рыла ифычопуп, иаххэап: «*йи-йи, кэа-кэа*», «*фына-фына, фэафэа-фэафэа*», «*чыри-чыри, фэартэ-фэартэ*», «*миау, Цис, миау, Цис*», «*ачу, ачу, ачу, сеы*», «*кыр-ка-ка-кэу, уа ка-кэу*» убас егыртгы.

Зыхшыф мшэыц, ифыжэ-быжэуа афшэа илымхэ ишытна-каауеит еихышэшэо, цышьарала, зцаарала ифычоу ашытыбжэ лахфыхқэа; урт рыла абажэгэалам хэыч илогика «таалым» аирфатэоит, маф-маф ацэажэара ифеазикуюеит, ус-ус аду-неи аартрагы иаха изыманшэалахоит. Уи иазышафатуп, иаххэап, зкомпозиция зцаарала ишыақэгылоу ажэеинраала «Ацларкэыкэ»:

Тыкэ-тыкэ-тыкэ,
 Тыкэ-тыкэ-тыкэ!
 Узышьтоузеи, ацларкэыкэ?
 Укыдуп ацла ашыпафэ,
 Ацэа кылтэо, ухы фкыаны,
 Тыкэ-тыкэ-тыкэ,
 Тыкэ-тыкэ-тыкэ!
 Ухы умыхэзо, ацларкэыкэ?
(Хашпэха 2002: 4)

Ишаабо ала, ажэархэмарроуп Р. Хашпэха лажэеинраалақэа рфэ хадара зуа. Афстэақэеи афсаатэақэеи лырцэажэоит дара рбызшэала. Ахэыцқэа еснагы уи азфлымхэара рызцэырнагоит,

даргы урт рыќатцашьаќаа ќарцоит. Иахќаап, ажэеинраала
«Ашьыжь абжьы» аќны ацэахэаќаа шаќа илахёыхза ахэычы
идунеидкылашыа иатэны-иамааны иќатцоузеи!

Арбаѓь ёнаќит: «Кыр-ка-кэу!»
Ахэараќаа ахьтаку
Рыбжьы дыргеит: «Му-му-му!»
Ацараќаа ашэа рхэоит.
Акэцараќаа рыбжьы гоит:
«Чыри-чыри, ци-ци, кэа-кэа,
Уажэ иахёарцоит аитцырќааќаа!»
(Хашцха 1989: 15)

Хазхьяцшып убри хазлацэажэо асахьаркыра-стильтэ
хырхарќала еиёырцаау, цшь-цэахэак рыла ишыаќаёгылоу
ажэеинраала «Сласба цэажэоит»:

Сласба ацэажэашьа асыртцеит:
«А-уа-фы» схэан, «Ау!» ахэеит.
«Уааи, уааи, уааи!» хэа хынтэ исхэеит,
«Ау! Ау! Ау!» ахэан ицеит.
(Хашцха 2002: 16)

Араќа акрызцазкуа – ажэеинраала ацэахэаќаа зегьы инагцоу
синтаксистэ жэеиќэыршэараќаоуп,¹ убриаамтазы апыжэара
змоу аќатцарбаќеи («асыртцеит», «исхэеит», «ицеит», «уааи») абыжьтќьяќеи («Ау! Ау! Ау!») роуп. Уи ус закэу ахэыцќаа аус
рыдызуло арцащэеи аазащэеи рзы еилкаауп: К. Чуковски
ихэашьала, ««аќатцарбатэ» ажэахэоуп иаха интќааны ахэычы
ихы-игэаќынза инеиуа» (Чуковски 1957: 266).

Ацсуа жэлар рпоезиа иаёыгоу ажэеицааираќаа *«лыхэта
цъацъа», «ацќэын ъаѓьа», «уапа еиќаайэа», «хтырќа шќаакэа»,
«еырба-еырба», «ъайќа кьякья»* еихышэшэо ритмикатэ еиёќаа-

¹ Корнеи Чуковски инатцшыны иазгэеитон «...каждая строка детских стихов должна жить своей собственной жизнью и составлять отдельный организм» хэа (Чуковски 1957: 263–264).

рак (ахореи) ахта итаршаны ацёйргара иабзоураны, «Аеыуаф» захъзу ажэеинраалагы уздызхало поезиатэ рфеиамтаны ишьақәгылеит:

Цьацьа лыхәта,
Лыхәта цьацьа.
Аеы дақәтәоуп
Ацкәын цагъа.
Уапа еиқәатәа,
Хтырда шкәакәа,
Дөеырба-өеырбо
Цаца кьакьа.
Иеы мөтәуп, аха иара
Дхацоуп, дацахом цъара!
(Хашпха 1985: 15)

Афымта иакәыблаауп ахәычы згәыбылра изымкуа «игәыцтәагоу, иаарту ахшыфортара» (Ацьба 2000: 261). Автор лпоезиатэ ажәахәа угәы ахылартә амузыка ахылцуеит, – шақа имарианы, удафрак атдамцакәа ажәахыркыла ихәоузеи! Убри ауп апоезиатэ кәзарагы захъзу.

Хазырхала еифеыбаау акомпозициатэ еифекареи сахьаркыратэ цыраагзаны ацсхатцареи рхархәара иалтшәаны «Арцу» захъзу ажэеинраалагы ашколқәранзатәи ахәычы изы поезиатэ фымтак аҳасабала уамакала игәылшәеит:

Арцу, арцу, уиатцәаза,
Ас узшәыда уцшзаза?
Ашьац уалазны уцоит,
Сара башаза саацсоит:
Сушьтоуп, сушьтоуп, узбазом,
«Цитцу-цитцугы» ухәазом!
(Хашпха 2002: 16)

Ацсуа милац рпоезиатэ ажәарфеиара асахьаркыра-стильтә, акомпозициатэ лшарақәа рызхәацшра мацара леалалыгзозма

апоет? Жәәхәарада мап. Урыстәылатәи амультпликациатә журнал «Ауаргъала лахҕых» иагәылоу, аржисиор Леонид Носыриов еицырдыруа иқәыргыламта амультфильм «Антошка, Антошка...» злеибарку, аурыс хәычтәы фольклор ацәаа зхоу ашәа¹ (ажәәқәа ифит апоет-ашәақцаф Иури Ентин, амузыка – Васили Шаински) измаҳац-иззымдыруа хәыч дыҕоуп хәа хәкам:

– Антошка, Антошка, пойдём копать картошку!
Антошка, Антошка, пойдём копать картошку!
– Тили-тили! Трали-вали!
Это мы не проходили! Это нам не задовали,
Па-рам-пам-пам, па-рам-пам-пам!
– Антошка, Антошка, сыграй нам на гармошке!
Антошка, Антошка, сыграй нам на гармошке!
– Тили-тили? Трали-вали,
Это мы не проходили, это нам не задовали,
Па-рам-пам-пам, па-рам-пам-пам!
(Ентин 2016: 8–9)

Адиалогтә композициала иақцоу, насгъы аиҕахәарақәа рыла ихырцоу ари ашәа атекст иахырҕеиаауп (сахьаркыратә еиҕырцаашыала) Р. Хашқха лажәеинраала «Иақәың»:

– Уа Иақәың!
Уа Иақәың!
Уааи арахь аус аауп –
Ажь хҕаауеит,
Ацла хқәуп²,

¹ Асиужетеиҕекашыеи акомпозициеи рганахыала ашәа шыаҕас иамоуп еицырдыруа аурыс жәлар рлакә «Амгьал хаа» (Кәағәаниа 2010: 15–18).

² Ақхьаф илақш ыҕамшәашыа амазам арака автор арифма ахатыраз иқалцо алитературатә бызшәа ацәхьатра: «ацла хқәуп» атыңан лхы иалырхәоит («Иақәың» рифмара азуразы) адиалект форма «ацла хқәуп». Асеиңш иҕоу аилагарақәа уеизгы-уеизгы ирацәам лпоезиаҕы, аха цъара-цъара иахҕылоит. Убас, ажәеинраала «Сласба» аҕны, аласба ахыз «Хәдыш» иақәнагахаша ашьтыбж (ахататә рифма) азыпшаара хықәкыс иқатцаны, ажәа «есымеыша» (ақхәыстә рифма) лыреицакуеит «иазбзиаха-

Амтәышә амухыр хтаһуп.
Уа Иақәың!
Уа Иақәың!
Инаңшызар, ибға икуп:
– Амтәышә амысхыр шәтаһхеит,
Аус шызуаз сыбға ңтәеит!
(Җашпҗа 1996: 11)

Аурыс Антошкеи аңсуа Иақәыңи җазшьалеи хымәаңгашьялеи ә-шәхак реиңш еиңшуп. Урт ирышьашәалоу афольклортә хаҗсаһьяқәа инартбааны ицәыргоуп адунеитә хәычтәы лите- ратураҗны. Ун – аашьяреи (*«Это мы не проходили! / Это нам не задовали!..»*; *«Аус шызуаз сыбға ңтәеит!»*), фан – ашырхәа ашьапы ақәгылареи (*«Тили-тили! Трали-вали! / Это, братцы, мне по силе / Откажусь теперь едва-ли»*; *«Уи даараза исгәәңхеит, / Крышңасымфои, сыбғагы җеит!»*) ыстаара дук аңамцақәа, антитеза хасабла раарңшра иалтцшәаны, ари ашымта зеиңгыҗкам ала аҗахәы ахәоит, убриалагы иззынархоу хымпада аччаңшь зәыда рызцәырнагоит, рыхгы иазнархәыцуеит:

– Уа Иақәың! Уа Иақәың!
Уааи араһь крахфар хтаһуп,
Зегь мазеиуп, аишәа хиоуп,
Акрыузыфозар, уиауп!
Уа Иақәың!
Уа Иақәың!
Инаңшызар, мхатә дук икуп:
– Уи даараза исгәәңхеит,
Крышңасымфои, сыбғагы җеит!
(Җашпҗа 1996: 11)

ша» аформала – «есымеыш» (ахататә рифма). Апоезиаҗы цюуки-цюуки авторцәа иалдыршоит ишьтырхыз аритмика ма арифма аиламхәаразы абызшәа аңқарақәа маң-саңк реилагара; уи абызшәа «ианачхауа ыҗоуп», аха ахәыцқәа ирызку арҗеиамтақәа рҗы алитературатә бызшәа ацәхьатрақәа атың рымамзароуп.

Лхатэы жэеинраалакэа инарчыданы Р. Хашцха ацсышэала илырцэажэахеит аурыс хэычтэы поет Борис Заходер аитцбацэа ирызку иажэеинраала «Атцис», иара убас ахэычтэы поет ду Корнеи Чуковски еицырдыруа иажэеинраалакэа хэба: «Робин-Бобин-Мгэацэатык», «Цьени», «Адагы хэыч», «Икам-ианым», «Ахьацарчкэа ччоит». Арт ашымтакэа уажэшьта аитагащ лхатэы рфеиара иахэтакны икалеит, апхьяоцэа еитцбацэагы ирылацэеит, ирдсышэаны ахэыцкэа рызнагара ахьалыршоу иабзоураны. Иаахгап уи зыртцабыргуа ажэеинраала «Цьени» аоригинали аитагеи:

Дженни туфлю потеряла,
Долго плакала, искала.
Мельник тувельку нашел
И на мельнице смолел.
(Чуковски 2013: 173)

Цьени лызеимаак лцэызын,
Иахьантэарак дцэыуо дашьтан.
Азлагарахьча ибазаап,
Азлагараф илагазаап,
Амгьал алхны ифазаап.
(Хашцха 1989: 20)

Ацыхэтэантэи ацэахэа, ишаабо ала, аитагащ лырфеиаратэ фантазиа иазбеит акэымзар – ашымта аоригинал афэы иказам. Уи азы ашымта хьысхахама? Хгэанала, мап, – ахэыцкэа иахагыы азфлымхара рызцэырнагоит, уимоу, аччарагы рызнартцысуеит, агэыпшқарагы рыланаазоит. Егырт ашымтакэа рфэы (иаххэап, «Икам-ианым», «Робин-Бобин-Мгэацэатык», «Ахьацарчкэа ччоит») цыара-цыара аитагащ иаллыршоит ашымта агэата змыреицакуа, амала апсуа хэыч дзызфлымхаша асахьаркыратэ «хақэитра». Уи ашыза «ахақэитра» аадырпшуан К. Чуковский С. Маршаки адунеитэ хэычтэы литература афынтэи (еихарак анлыз бызшэала иапцоу) алыпшаахкэа урысшэала иандырцэажэоз. Ускан жэахэарада дара рзы ихадаз – аурыс

хәыцы игәцарейкша апоезиатә ажәа хыыршәыгә ашьақәыр-гыларә акәын. Убри «ахақәитра» хәа хазҗу лабҗәба иаабойт хәык апоетцәа (1. – С. Маршак; 2. – К. Чуковский; 3. – Р. Хашҗа) хаз-хазы еитаргаз, **арбыжкра** хәа изышьтоу афольклортә жанр (араҗа – азхарамфаә ирбыжкра) иатәу анҗлыз жәлар рашәа «Робин-Бобин»:

1.

Робин-Бобин кое-как
Подкрепился натошак:
Съел теленка утром рано,
Двух овечек и барана,
Съел корову целиком
И прилавок с мясником,
Сотню жаворонков в тесте
И коня с телегой вместе,
Пять церквей и колоколен –
Да еще и недоволен!
(Маршак 1990: 342)

2.

Робин-Бобин-Барабек
Скушал сорок человек,
Съел корову и быка,
И кривого мясника,
И телегу, и дугу,
И метлу, и кочергу,
Скушал церковь, скушал дом
И кузницу с кузнецом,
А потом и говорит:
– У меня живот болит!
(Чуковский 2013: 171)

3.

Робин-Бобин-Мгәацәатык
Инимыжът цәра фатәык:

Ұынѡажѡа хѡахы ифеит,
Пшьынѡажѡа кѡты ѡаирбгеит.
Ианизымха – ифеит аѡны,
Хынѡажѡаижѡаба чахы,
Ауардынқѡа, ауасақѡа,
Ах имазара, аѡқѡа.
Ахгьы днышьѡагѡа дифеит,
Нас дыѡѡеыжѡалан ашьха дцеит.
Уа дахънеиз рахѡ аанымхеит,
Алақѡатѡѡыа зегьы изымхеит.
Нас дцан дыхѡхѡѡаза днаиеит:
«Сымгѡа зсыхьы, амца иагеит!»
(Ұашпѡа 2002: 10–11)

Ах-еиѡагамѡак рѡы еиқѡырхоуп арѡеиамѡа аоригинал асахъаркыратѡ схеми (ифатѡы-ифатѡымыз – изакѡызаалак акгьы пымққѡа ахѡларбгара, уи иахѡьаны ауаѡы аимгѡачра шизѡысуа атѡы) аритмика хадеи – х-шьықѡырск рыла ишьа-қѡгылоу ахорей (– ∪ – ∪ – ∪). Убриаамѡазы игѡыхѡтѡыхъза-гоу хаѡсахъаарпшыгатѡ цхыраагзаны ахархѡара азууп афольклортѡ сахъажѡа (еиѡарак алакѡқѡа) зда иамаѡѡам амыруга – аизырѡара (агипербола); зеигьыѡам ала аѡымѡа анырратѡ эффект (арччара, аршанхара, аѡышьѡара) ѡазѡдогьы убриоуп хадарала.

С. Маршаки К. Чуковский реиѡагамѡақѡа дасу рыстро-фақѡа хыпѡхъазарала еиѡароуп – жѡаба-жѡаба цѡахѡа ыѡоуп, Р. Ұашпѡа лѡѡакѡзар – жѡеипшь (ашъхацара амотив алагалоуп лѡымѡа). Амала хыркѡашъѡала еиѡа еизааигѡоуп К. Чуковский Р. Аѡашбеи реиѡагамѡақѡа – ихырѡыоу акрыѡара амгѡахъра шартысуа атѡы ханахѡоит («– У меня живот болит!»; «Сымгѡа зсыхьы, амца иагеит!»), С. Маршак иѡымѡа азхараѡамлара ала иниртѡоуп («Да еше и недоволен!»).

Р. Ұашпѡа лаапсара мапмызт апсуа хѡычтѡы фольклор азыргараѡгьы: хыхъ зызбахѡ ххѡаз леиқѡыршѡамѡа шѡѡы «Ұына-ѡына, ѡапа-ѡапа» иначыданы, азызырѡѡѡа азѡлымѡара ду рызѡѡырнагеит Апсны Ахѡынѡқарратѡ телехѡапшраѡы

еиуеицшым ашықасқәа рзы лара дызлахәны имѡацғаз
«Ахәыцқәа раамта», «Ажәа» хәа хъзыс измаз адырратарақәа.
Урт аамта-аамтала ахәацшѡы идгалалазар, акыр ихәартәхон,
насгы ацарауѡ, апоет лгәалашәара аѡацхьагы ихәқын.

Римма Хашцха иахьа цәала-жыла дхалагылагәышьам, аха
харт, аус лыцызуаз, – илыцнагаѡцәаз, илцаѡцәаз, дыздыру-
аз зегы, – лыкамзаара ахьаа ххадырштүеит доухатә малны
хәжәлар ирзынлыжыыз атцаарадырратә усумтақәеи ахәыцтәы
поезиатә рѡиамтақәеи.

2019

АГЭЫҒРА ДУ УЗҒО РАҒХҲАТЭИ АШЬАҒА

Аурыс поет ду акәрахьымза М. И. Лермонтов 17 шықәса данырґагылаз иаңицеит алитераторцәа азәырфы аймак-аиґак рызцәырызгыз, уимоу, иахьа уажәраанзагы инагоу алитератураґцаащцәа рыґкнытә ахцәажәара згымхац, х-куплетк рыла ишьақәгылоу ажәеинраала ссир «Апра» (Лермонтов 1975: 449). Иаадыруеит, усқан апоет қәыңш изы акыр иуадашыз, агәыпжәареи агәкаҳареи зцыз аамтан. Убасқантәи игәалаґазаара – изатәра – аныңшуеит, ашымґаґ леитмотивра зуа актәи ацәахәа («Белеет парус одинокий»), егырт ацәахәақәагы ирныңшуеит апоет ґа игәеилашыра иадыргоу ахаґсахьақәеи («Играют волны – ветер свищет, // И мачта гнется и скрипит...»), ахәыцрақәеи («Увы! Он счастья не ищет // И не от счастья бежит!»), агәжәажәарақәеи («А он, мятежный, просит бури, // Как будто в бурях есть покой!»).

Хымґада, ашымґаґ «апра шкәакәа» символра зуа хаґсахьоуп¹ (араґа уи – ґыґ-ґыґ згым автор иромантикатә дунеидкылашыа, азатәреи ақәңареи, ауашы зны-зынла изцәыртцуа гәаґалатәи аиґагылареи ирдыргоуп), еилызкаарц зґаху изыхәан уи ус шакәу гәшарак аґаны иґам: ґаиматла апоет иґахәы алеиґәоит еиуеиңшым асахьаркыратә тропқәеи (аметафора, аепитет, антитеза, аоксиуморон) акомпозициатә еиґкаареи (ащнуґкатәи амонолог)². Ажәеинраала аидеиатә хшыщґак ала, аґсґазаараґы изыґалом агәыхәтәхьзареи агармониеи – щнуґґалатәи аиґагылара ыґанатцы. Уи аиґш зеиґшу адунеиґааңшышыа, арәиаратә традициа арґахьеит хмилатә поэзиагы. Ус акәхоит ишеилкаатәу аґсуа поет-гәлымґәах И. Коґониа иажәеинраала «Уаха» иахылґуа – автор игәалаґазаарагы, ихґиго хаґалатәи идраматә-доухатә еибарххарагы:

¹ Иазгәаґазарц ахәґоуп: антикатәи амифологияґы апра, ашкәакәа аґсґазаареи аґсреи иршыаноуп (Ковиалиова, Мишина 2012: 184).

² Абраґа иамшаны избоит иахгәалаҳаршәарц, М. И. Лермонтов дызґыңшуаз ирґащ ду – А. С. Пушкин ищнуґкатәи адунеи, хаґалатәи игәалаґазаара аарңшраґы ґаиматла ихы ишаирхәоз еиуеиңшым аґсабаратә цәыртрақәеи алеизажтә сахьақәеи (уи аабоит, иаххәап, ажәеинраала «Азын хәылбыеча» аґны).

«Сгэы сархэыцуеит, гас исымоуп, // Сымч сылх иама ицеит, // Сгэы сарччом, цкьа саргэырзьом, // Сзеилахаша ак снарбом» (Коғониа 1974: 63) ¹.

Қаралеи лахьынтдалеи дук еишызымго шыңьа апоетцэа (М. Лермонтови И. Коғониеи) рацтамтақэа сгэаладыршэеит апоет ға Аинар Чытанаа ааигэа адунеи збаз рацхьатэи иажэеинраалақэа рышэкэ хэычы «Ицэахыз амаза» (Чытанаа 2019) сеанагэыласхала. Ағар ирымтаны ааигэа иахмоуцыт ас еицш еикэтэа-еикэгыла икоу, ахэыцрақэеи ацэалашэара шанақэеи рыла еикэатэу апоезиатэ рфеиамтақэа. Игэарамкэа иаххэар ауеит, ацсуа литература азгылара дафуп зцэаныррақэеи зыхшыфзцарақэеи сахьаркыраала аарцшрафэи анапкымта чыда змоу арфеиарауаф хэа. Акалам зыртысуа журналистк, поетк иахасабала А. Чытанаа ишықэгылара иазфлымхау, ажурнал «Алашара» адакьақэеи асоцхақэеи ркны иажэеинраалақэа ирыцхьахьоу, акырынтэ ателехэацшрафэти ифецэажэарақэа збахьоу дарбанзаалак игэеимтарц залшом: уи фбара злам, фнутцкала уамакала ицкьоу, ауафреи аазареи злыжжуа икоу арпысуп; имоуп ихатэ дунеихэацшышыа, игэаанагара ағьармацахэа игэылыршэаны ацэыргашьа дақэшэоит; иажэафэи еибакануеит ацсуара иашьагэыту инацънатэу аилкаарақэеи, адунеи ауаатэыфса зегьы еицырзеицшу, логикала ирцдабыргу ахэыцра цэулақэеи. Ас еицш икоу аказшыақэа рылақазара, хымцдада, идырга бзиоуп.

Хыхь зызбахэ схэаз апоетцэа рфымтақэа сгэалазыршэаз – А. Чытанаа иажэеинраалеифырцаашьатэ стиль ауп: иацтамтақэа рфэи хадарала дрызхьацшуеит амонолог уасхырс измоу акомпозициатэ еифекаарақэа. Уи астиль, мамзаргьы асахьаркыратэ система цсыс иахоуп аметафоратэ хафсахьақэеи асимволқэеи. Урт реифырцаашьеи рхархэашьеи рыла цэгьа урыдырхалоит: «*Ажэван иацссоз аццышэ шкэакэа, / Сыхэхаэабжь ашьтақэа нанхалон*»; «*Сгэыгреи сгэырфэеи ансырфыха, / Икьақьаза сцас идыршон*»; «*Сазэзарц икыдцэан илеиуеит ақэа*»; «*Ацх еиқэара салак*

¹ М. И. Лермонтови И. А. Коғониеи доухала реизааигэара атэы азгэеицахьан иналукааша алитературацдааф В. Л. Атцнариа (Атцнариа 1979: 19–20).

нахауп, / Цла наак хырхэоит, зхэыжэцэа зкьаз... Аметафоратэ хачсахьакэа, хымҗада, апоезиатэ ыымҗа кэзцо «ахаатцакэа» иреиуоуп, аха, еилкаау усуп, дара рыла мацара ажэеинраала, апоезиатэ рҗеиамҗа иашатцэкьа узацдом. Урт аметафоратэ хасчсахьакэа сахьаркыралла иагьа иалаказаргьы, иаҗахуп аыымҗа апхьаф ихы-игэафкынза инеиртэ, даруалыуашартэ афкынза ишыакэзыргыло егырт арҗеиаратэ «мартхэкаагы»: агэафкынтэи иаауа ацэанырра лашакэа; урт ирывакэыло, гыцэны иргэылсуа ахшыфцдак; вба змам, ритмикала еихышэшэо ацэахэакэа; ажэеинраала «зырцэажэо» ашытыбжьеифкаара чыдакэа (арифма, арэфрен, анафора, аеифора, аллитерация ухэа); аыымҗа ацакы иакэшэаша астрофеифкаара – ухэа аыымҗа ацаки аформеи рхеибартэаара иадхэалоу асахьаркыра-стильтэ мыругакэа. Дачакала иаххэозар, жэеинраала формала еифырцаау апцдамҗа, ипоезиатэ рҗеиамҗа наганы ианышыакэгыло убаскан ауп – апоет «игэи, ихшыф, ицэахэакэеи» еибакпануа, гармонииала ихеибартэаауа ианзыкала. Ари – аклассикатэ формала иаццоу апоезиатэ рҗеиамҗазы зда цсыхэа ыкам цкароуп. Арака ифыцу хэа акгы сымхэеит, алитераторцэа рзы идыру акоуп, аха иабакоу – урткэа-урткэа ххаштны ханрыцэхьатцуа, ма иангэыгэҗахьуа рацэоуп. «Сыңсы цэгьахеит ожэ саазкэылаз, / Сгэакуеит, ажэакэа сызхом» хэа Баграт Шынкэба дузза изырхэаз – убри апоезиатэ рҗеиамҗа арҗеиара апроцесс иацу апшаара, ацьабаа рацэа атэоуп хымҗада. Апоет бафхатэрала иагьа ддузаргьы, уи иацлароуп иааипмыркьазакэа ахы аус адулара, апшаара, ацьабаабара...

Изхысхэаауа, апоезиатэ ыымҗа кэзцо «ахаатцакэа» хэа сызфэу, – А. Чытанаа апеизаж-символтэ цакы змоу анафстэи иреигьы ифилософиатэ жэеинраалакэа ирылакоуп: «Ари амш егырт иреипшуп...», «Асы леиуан уи ауа...», «Апсабараф тынчроуп еикэышышы...», «Сашытоуп сымш амаршэа», «Скыышэкэа зхысуаз ашэт абгы цшка...», «Ифкалеит убас – апхарра хышэашэеит», «Сахьзатцэу дунеик еимыздоит...», «Амш ашэыта җаршэуп аца...» «Аикэатцэа шкэакэа», «Ацх еикэара салакнахауп...». Апоет илирикатэ фырхатца гэалаказаарала

деиуеицшым, убриаамтэзы ицэалашэара-цэаныррақэа ацсихологизм рыцдоуп, ухы-угэафынза инеиуеит – зны ирхэыцгаха, зны хэаара уа, даеазны игэышьтыхгаха. Уи аганахыала цэгэа ифырцшыгоуп ажэеинраала «Ацх еиқэара салакнахауп...»:

Ацх еиқэара салакнахауп,
Цла наак хырхэоит, зхэыжэцэа зкэаз.
Аецэақэа рыцшшэқэа рхахауп:
Аццхь еицш илацсоит ашыац.

Ацх еиқэара салакнахауп,
Уи сзанышэазом уаха.
Амш иахшаз ацсы цкэа гэнахауп,
Ацх агэеисраф иантэаха.

Сыбла хыстуеит, хыхтэ ифыстуеит,
Сасуеит ацтақэа рытрышэ.
Саньрыхэа урт сыгерыстеит:
Скырцхны сыкэрыцсарц анышэ.
(Цытанаа 2019: 27)

Ицэкэыншыаны ицацшыза игэылшэаз акакан иафызоуп зегь рыла афымта – цакыла, цэаныррала, формала. Ажэеинраала ацдоуп аурыс, ацсуа поезиатэ рфеиамтақэа рфэи инартбааны ахархэара змоу (иаххэап, ажэеинраалақэа «Азын хэылбычэа» (А. Пушкин), «Аткэа», «Абжьгажэа» (М. Лермонтов), «Хмыц шэарыцаф ныкэафы» (И. Когониа), «Азын шыжьымтан» (Б. Шынкэба), «Азын» (Т. Ацэба) аклассикатэ жэеинраалеифартэшыа ашэагазагала – цшы-шыкэырск рыла ишыакэгылоу ахорей ала: – 0 – 0 – 0 – 0 // – 0 – 0 – 0 – // – 0 – 0 – 0 – 0 // – 0 – 0 – 0 – 0 –. Ацсэазаара иацу ацэгьей абзиеи реибакхеибафара («Айх еиқэара салакнахауп», «Аецэақэа рыцшшэқэа рхахауп»), згэы цхафыруа ауаф кэыцш итагылазаашыа хьантэи ихэыцра лашакэеи («Уи сзанышэазом уаха»; «Сасуеит ацтақэа рытрышэ») рахь ухэадырцшуеит ажэеинраала ахы инаркны ацыхэанза излафычоу – ххы-хгэы

итымдуа, символра зуа асахьаркыра-метафоратә хаҕсахьақәа. Рефрен хасабла ыыцара ицәыртцуа ацәахәа – *«Айх еиқәара салакнахауп»* – иахәтаны ицәыргоуп, игәыпцәагам, ихшыөцәк шыақәырғәғәагоуп, алирикатә фырхатца өнүцқалатәи игәжәәжәарақәа ирзышахәтүп.

Аинар Чытанаа

Еиҕырцаашьала уаднахалойт «Аиқәатцәа шкәакәа» захьзу ажәеинраалагы. Уаҕа сахьаркыратә гәыхәтәыхьзагак ахаса-бала ашымта актәи ацәахәа инаркны ацыхәтәантәи ацәахәа аҕынза иманшәаланы хархәара азууп антитеза: *«Аиқәайцәа шкәакәа»; «Ихаахаз аша», «Хҕыхозар – хҕыхан, / Хацәаз – ханы-цәах...»*. Ажәеинраала иагәылахбаауа ахшыөцәк акәзар, инаць-натәуп: ацстазаараҕы еицнаргозаргы ацәҕа-абзия, ауаатәыө-са рзы гәыгыртас иҕазароуп еснагь абзия. Хәарас иаҕахузеи, хазлацәажәо афилософиатә хшыөцәк ишиашоу акәым ишхәоу, еиҕарсноуп. Ари еицш аказшьа, аҕахәхәашьа А. Чытанаа егырт иажәеинраалақәагы ирылақоуп. Иаидкыланы ипое-зиатә рҕеиамтақәа агәтахәыцратә лирика хәа иалкаазар аует. Убриаамтазы апоет ҕа шәкы-зқьы маза рыла иҕахәхәоу, цәа

змам игѣтахѣыцра рыцхракѣа – иааипмырѣкѣазакѣа аилашра иаѣу амачар иаѣызоуп иахѣазы. Агѣыгра хамоуп, хацѣхѣака урт ахѣыцракѣа наѣ-наѣ еицѣтѣап, ишьақѣгылап, ишьѣип изеицшырку поезиатѣ хаѣсахѣақѣаны хѣа. Араѣа ацѣхѣанатѣ зегѣ реицѣа ихадоу – дара агѣтынчыма ахѣузцѣырырго, уахѣдыруалыуашо ауп. Ус иѣамызтѣгы, поезиатѣ рѣиамтѣақѣаак рахѣасабала азѣлымхара рыцара атаххомызт. Хымцѣада, апоезиатѣ рѣиамтѣа, иааидкыланы «алитература – ацѣстазаара иасаркѣа иашан инхароуп» (А. Гогѣуа)¹, ацѣстазаара иқѣнаргыло ма иаццѣыртца азтѣаарақѣа цѣырнагозароуп.

Композициатѣ еиѣкаашѣалеи асахѣаркыратѣ маѣахѣақѣа рхархѣашѣалеи «Аицѣатѣа шкѣакѣа» иақѣѣнаѣуеит «Амш ашьѣта цѣршѣуп атѣа...» захѣзу ажѣеинраалагы. Автор иқѣѣиарақѣа ирхыцѣхѣазалатѣу ари ашымтѣаѣы, антитеза иазааигѣоу асахѣаркыратѣ мыруга – аоксимуморон (еицааиуа ажѣақѣа цѣакыла реиѣаргылара)² шыаѣас измоу аметафоратѣ хаѣсахѣа шыахѣақѣа рхархѣарала, уамакала еибарххоу, ѣыбазыбара згым иахѣатѣи аамтѣа ахаѣара аабоит: *«Икоуп ик-ац – икамлаша, / Икам икамлац бзанѣы. / Иахѣа иѣахауеит аиаша / Ажра иажыз амц иацы»*; *«Исыцсахуам са схатѣ цѣаша / Ихауу сгѣылацѣа рѣѣазы»*. Ашымтѣа иугѣаланаршѣоит итрадициатѣу аромантизм, хѣѣакахѣала зызбахѣа сѣхѣахѣоу «Апра» (М. Лермонтов) иацѣадаказшьоу асахѣаркыра-стильтѣ еиѣкаашѣа – ашьѣагақѣа реиуеицшырма, еиѣаргылоу ахшыѣзцарақѣа: амш – алашьцара, аиаша – амц, асабрада – ахаѣара, ахаа – аша. «Аицѣатѣа шкѣакѣа» ишьѣтнахуа апафос хада рныцѣшуеит уи злахацѣырку иагѣзлахыркѣшоу анаѣѣѣи ацѣахѣақѣа:

Амш ашьѣта цѣршѣуп атѣа,
Илагырызшоит алашьцара.
Хѣамтѣа дамам афырхатѣа,
Ахы иазныжѣуп амацара.
(Цыѣтанаа 2019: 23)

¹ (<https://sptnkne.ws/CaJy>).

² Апоеит ишьѣкѣы ахѣзгы – «Ицѣахыз амаза» – аоксимуморон иазааигѣоуп.

Аизга «Итѣахыз амаза» аҕны, афилософиатѣ хырхарта змоу афымтақѣа инарываргыланы, иахдылоит еифырмаашья-леи хѣашытыбжьлеи дара ирышьашѣалоу абзиабаратѣ жѣеинраалақѣагы: «Асы леиуан уи ауха...», «Уаҕа халапшқѣа неилатѣон...», «Аушѣақѣа сѣѣанырра схыпшылан...», «Сабаҕоу, сабацо, сзышьтада?..» ухѣа убас егыртгыи. Шѣагаала иаѣцам арт ацтамтақѣа автор идоухатбаара иашьяноуп, иѣѣанырра кѣандақѣа ирхылтшьтроуп, убриаҕнытѣ аҕхьяѣ рыгѣра игоит, хатала ихтигахѣоу цѣалашѣарақѣак реипш. Иаахҕап уи зыр-цабыргуа, «Асы леиуан уи ауха...» хѣа иялаго ажѣеинраала:

Асы леиуан уи ауха,
Ла лызхѣыцра санамырцѣоз.
Смыѣѣацқѣа дырѣегь сдырѣыхон,
Са сѣѣаныррақѣа ихышхытѣоз.

Ажѣѣан иацссоз аццышѣ шкѣакѣа,
Сыхѣѣабжь ашьтақѣа нанхалон.
Асырхѣ-ѣынт ацыхѣа цагѣа,
Сѣѣаҕыны тѣѣантѣѣыҕа ихалон.

Ацшзара мцыркуп, издырхѣеит,
Иаасыртын иаркыз ахыцқѣа,
Урт ирныбцаз цшь-ажѣак срыцхѣеит:
«Шьта хѣицѣымзырц сышҕа супхѣеит!»

Ажѣѣан иацссон тынч асрыцқѣа...
(Чытанаа 2019: 5)

Алирикатѣ фырхатца иѣѣанырра зѣыдақѣа иаха итахѣѣоуп, агѣеиҕарамра иазхѣоу асахьяқѣеи ахѣыцра цаулақѣеи рыла иаха аѣалнакаауеит абзиабара иазку анаѣѣстѣи ажѣеинраала «Скышѣѣа зхысуаз ашѣт абҕыи цшҕа...»:

Скышѣѣа зхысуаз ашѣт абҕыи цшҕа,
Сгѣыҕра сѣѣызырц иѣзыршѣада?

Ашәт иахафоз акарлышқәа,
Блала исацәажәон ажәада.

Урт ирдыруан сыпсагыра,
Аха рыгәагыра рыцәмачхеит.
Иафуан ажәван анапфыра,
Ақәа шахақәагы дацхеит.

Ғыстуан, ғастон Анцәа ишқа:
«Сиашоуп, ацқяқәагы срылиааит!»
Иғдыршәаз са сышәт абғыи цшқа,
Еиҳа ицшзаз ашәт агәылиааит...
(Цытанаа 2019: 11)

Апоет ифымтақәа уасхырс ирымоуп ацсуа поезиафәи итышәынтәалахыоу аклассикатә жәеинрааала аформа. Убри инамаданы хшыфзыштыра чыда азиуеит иажәеинраалақәа фнуцқала реиґқаашыа – рышытыбжыгашыа, лымкаалагы аитаҳәарақәеи (анафора, арефрен), арифмақәеи егырт ашытыбжықәеи русеицушыа (аллитерация). Урт, ишдыру еицш, рґиаратә матәахәқәоуп – апоезиатә фымта дырлахґыхуеит, ацакы аарцшрафәи ицхыраагзақәоуп. Иаххәап, анафореи арефрени рхархәара иалцшәаны ипоезиатә цәахәақәа ашәа рхылцуама ухәо аеффект қартцит, насгыи ирытацтәаху апафос хадагыи угәы аздырфит: «**Иқалеит убас** – ацхарра хышәашәеит...», «**Иқалеит убас** – ихтит хәгәтыха...», «**Иқалеит убас** – ишшаз иаццәыхәлеит...»; «**Дәеа збак** амшын ихылап, / **Дәеа дәызбак** цап сымцарс»; «**Уахь** мышкы зны **умала** узхыцып, / **Уахь** ихуркәшәп **умала** уцәахәа». Ирифмақәа реиҳарак уамакала ибеиоуп: *сылшареи – сшареи; сыгәтыха – еитымха; аша – хзыниаша; убас – вбас; иайцхарц – хдацхарц; сшәара – алацшцашәара; айа – афырхәйа; ихыантәза – иантәза; уаха – иантәаха; урт – аурт; рытрышә – анышә ухәа убас итцегыи. Иахцылоит егызеиґым афныцқатәи арифмақәеи («Амра кәицуп, амза шәтыцуп»), аллитерацияқәеи («Иажәуан ажәван анапфыра»; «Азыркәи лаша уанеицшу, / Ушкацха-каццо умфас»,*

«Икоуп икац – икамлаша, / Икам икамлац бзанџы»; «Згээг хаңык еиџи итагээакуа / Уака дыказам сасра»), акромонотграммеи («Саатк аөнуйка ажэ – шэаран, / Шэара згым ғапыцла иҳэан, Шэара шьарда хыхь зымбаша»; «Икоуп зыџстазаара утан, / Атакгыи иазыџшым ауаа»). Амала убриаамтазгыи иҳэатэуп, зны-зынла ирифмакэа рхыпхьазараҕы ишаҳпыло иҕаруп хэа иупхьазашагыи (иаххэап: иреиџшуп – ханеиџшу; азэггы – саргыи; сҕачы – абжыи; саргыи – цьоукгыи; сызбарц – иснарбаз...), иара убас апоетцэа азэыршы рхы иадырхэахыоу, ус ухэар ауазар, «иааџсахыоу»: азаза – назаза; уаџэггы – азэггы; амшын – сазыџшын; мхэазакэа – сымбазакэа ухэа убас егыртгыи. Инамцхэны хархэара азиуашэа збоит ажэа «ацэанырра»: «Са цэанырракэа ихышхыџэоз» (ад. 5), «Са цэанырракэа рбаатэа» (ад. 15), «Са цэанырракэа зырдысуа» (ад. 28), «Аушэакэа цэанырра схиџшылан» (ад. 29), «Цэаныррак иазыџшаатэым аџкара» (ад. 30), «Цэаныррала игэылтэаауп афны лаша» (ад. 31), «Сцэанырракэа аамтала иахыџхьаскыз» (ад. 33), «Уцэанырра цыишэхар утаҳуп» (ад. 36).

А. Цытанаа уарлашэарла иеџишэоит хпоезиаҕы уамак атрадициакэа шытызымкаац, зхы иакэитү (ажэеинраала шкэакэа хэа изышьтоу) аформала ашымтакэа рапцараҕыи. Убарт рахь иупхьазаша жэеинраалакэоуп: «Хапцкэа хэышэ цэа рхарпдоуп», «Азхыҕеаа сызхыцны...», «Цэаныррак иазыџшаатэым аџкара...», «Агэыҕракэа рыфны...». Аритмикей ажэакэа реишьтагылашьеи (аинверсия) рганахьала мацк ахақэитра рымоуп акэымзар, сахьаркыра-метафоратэ еиеҕкаашьала – егырт иапцамтакэа ирышьашэалоуп дара, ғазаралагь ирытцахо икам, иаххэап:

Цэаныррак иазыџшаатэым аџкара,
 Ахы иакэитүп
 Илеиуа ақэа.
 Ацэыцэ иафызоуп
 Хагэтаккэа,
 Иазныжью хапцстазаара амҕырҕэара.
 Хкэарак ақэуп ақэагыи,
 Инаунагзоу

Адунеиаф ак убашам.
Җагәкәа иҗаттархәоз зегь башан,
Уаф дахьзымназо
Баашк ионакуп җапсқәагы...
(Җытанаа 2019: 30)

Ажәеинраала шыахәла ианыпшуа җысышьоит апоет уамакала итдару илирикатә фырхатца ионудкатәи аҗагылазаашья.

Апсны жәлар рышәкәышәы А. Гогәуа ифцәажәарақәа руак аҗы, зхы иакәитү ажәеинраала хлитературакны иамоу аҗеипш далацәажәауа, иазгәеитоит: «...хыла сара сгәы иаанагоит, уи, егья аҗиара аиургы аҗсуа поезиаҗы, иара апоезиатә бызшәа ашьтыхразы, ажәеинраала бжы аиҗтәразы, амч аиҗтәразы ухәа, арифматә жәеинраала еснагь аҗхыагылара ахәтоуп хәа» (<https://sptnkne.ws/CaJy>). Ари ахшышцак саргы садгылашуп.

Аизга «Итцәахыз амаза» акны иахдылоит поезиатә рҗеиамтақәак рахасабала изгәылымшәаз, апоет рацәак иқәымҗиаз акык-шбак ажәеинраалақәа. Җазхыаҗшып ш-куплетк рыла ишыақәгылоу ажәеинраала «Срылазыр сымшқәа схалаза...»:

Срылазыр сымшқәа схалаза,
Сыпшаара дашьтам азәгы.
Аамта, сухәоит, исараза,
Ааҗсара сцәашоуп саргы.

Сишамзар, угәнаха схаратца,
Схыслоит схазыртра антацәгы:
Иахьянза итцәахыз амаза...
Ишымазоу иказ уатцәгы!
(Җытанаа 2019: 7)

Ацәахәақәа хаз-хазы иугозар, акгы рымхәо иказам, рифмалагы ицәгьамкәа ихырцоуп. Аха ашымта инеизакны уахәапшыр, рҗеиамтақ ахасабала ашыақәгылараз зда имаҗәам – ацәахәақәа еипдышыа зейпш цәаныррак, гәыцәны иагәылсуа хшышцак хадак ыкамшәа збоит. Ацәалашәара уоуеит, апоет

ирѐиаратѐ «хазыртра» иѐоу ахаѐсахьакѐа – хаз-хазы ицѐгьам-кѐа ишьакѐыргылоу ацѐахѐакѐеи арифмакѐеи – еиѐыбааны иѐакѐоуп хѐа ажѐеинраала. Убри аѐыза аѐпныхѐа рыѐазар ауеит ажѐеинраалакѐа «Тьѐкаѐ ингылом аамѐа...», «Х-ажѐак аниз ауыха», «Ашара саѐылоит гѐтыхада...».

Ибзиоуп, имарехѐатѐуп А. Чьѐтанаа аѐсабаратѐ цѐыртѐракѐа (аѐѐакѐа, аѐх, ашамѐа ухѐа) поезиатѐ хаѐсахьакѐаны, ѐахѐхѐагакѐаны рхархѐара иѐахьазишѐо. Жѐпаѐыра урт уамакала икѐѐиоит, апоет иѐнуѐѐатѐи адунеи, исахьаркыратѐ лшаракѐа аадырѐшуеит, иахѐѐап: «Ихѐарчаруаз амш анеимсо / Сгылоуп ажѐѐан ахь сыѐшуа»; «Икѐарѐссон, ахѐархь ихнаѐааз / Ацѐыцѐ еиѐшны ихьанѐаза»; «Амра кѐицуп, амза шѐѐыцуп: / Сыцѐа кѐалоит ус сышхѐыцуа»; «Аѐѐѐ кѐиц агѐылшѐоит / Ажѐѐан еиѐшаны»... Аха зны-зынла, хыхь ишысхѐаз еиѐш, урт хаз-хазоуп акѐымзар, жѐеинраалак аѐны ианеизакхалак, реиѐшьыртѐ хьысхѐахоит, иагьа символтѐ еидара ирыѐазаргьы, аморал-философиатѐ хшыѐѐцаракѐа хрыхьдырѐшуазаргьы, – хадара зуа идеиатѐ хшыѐѐцакык икѐныѐкѐо рѐиамѐакѐаны изыѐкалом. Уи зыхькѐо хѐѐакахьала – автор ихшыѐѐцак аастѐ ицѐанырракѐа аѐыжѐара ахьырго акѐахашт. Ус еиѐшкѐа раан, ажѐеинраала ацѐахѐакѐа алогикадара рыѐѐубаауа иѐалоит: «Сгѐыгреи сгѐырѐеи ансырѐыха, / Икѐаѐѐаза сѐас идыршон»; «Хѐаак амоуит сыгѐѐыха, / Сѐѐа гѐырѐахѐеыгак аналашѐа»; «Аѐархѐашькѐа сымѐа дырѐсаауеит, / Урт реилкаарагьы абамариоу!»; «Схатѐы мѐа алхшьа рѐысѐаауеит / Аѐартѐакѐа рыѐшаара иамароу...».

А. Чьѐтанаа ирѐиаратѐ мѐаѐы наѐ-наѐ хшыѐзышьѐтра аиѐароуп хѐа сгѐы иаанагоит иажѐеинраалакѐа жанрлеи тематикалеи рыртѐбаара. Уртѐцакылеи шыѐыбжьгашьалеи еизаѐаѐан акѐымкѐа – еиуеиѐшым ахаѐсахьатѐ системакѐа рызхьѐшра. Ахаѐы аагара уаѐѐоуп, иахѐѐап, М. Лермонтов ипоезиа зегьы инеиѐынкыланы, хырхарѐа маѐарак – сахьаркыратѐ системак ала ишьакѐыгланы, иахѐѐап, ажѐеинраала «Аѐра» шыѐоу еиѐш, асимволтѐ хаѐсахьакѐа аѐыжѐара рыманы. Дарбан поетзаалак рѐиаратѐ хырхарѐак, поезиатѐ жанрк, темак маѐара дыхнаѐаны ианыѐкала (иагьа илирикатѐ хшыѐѐцаракѐа

цоуразаргы), сгәанала, иажәеинраалақәа, бжыы мацарак ахьырхылтцуа иахъаны, мацк игәыпцәагахар рылшоит. Уи адагы, хымпада ашымтақәа иахьынзауала амилатә хәра рныпшуа иказароуп. Иагъа шәымхәан, хлитература атоурых ағы Д. Гәлиа, И. Коғониа, Б. Шьынқәба, М. Лашәриа, Т. Аңьба, В. Амаршьан, Р. Смыр... – иреихазоу поетцәаны излаанхо зегь рацхъазагы – рырәиамтақәа ацсуа милат рхәра, рыцсабара, «ажәлар рдоухатә культура аказшьа хадақәа зегьы – дара милатны иказцо рдунеихәапшышьа, рхатцара, рыуафара, рыцәгъа-рыбзиа, рынхашъа-рынтцышьа» (Атцнариа 1987а) инарцауланы иахъаадырпшуа, насгы хкырацәала еибарку ауаатәыфса рыпцстазаара иацу агәеизхарақәеи ағыбазыбеи мехакытбаала иахьырныпшуа азоуп.

Арака иааинырслашәа икастцаз азгәатаракәеи азеигъашъа-рақәеи хшыфзышьтра шырзыутәуггы, уеизггы-уеизггы урт ракәым ихадоу. Зегь реиха ихадоу, хәгъзеигәырғъаша: ашәкә хәычы «Итцәахыз амаза» аартра қәашьс ихәзтаз арцыс Аинар Чытәнаа – «зхәыцра зы цкъа цахәцахәо» икоу поет лирикуп. Иаахакәыршан икоу, пшзара згым ари адунеи иара ибоит ихатәы блала, ихатәхәшьарагы ақәитцоит. Ари – абафхатәра лаша аказшьачыдарақәа иреиуоуп. Абафхатәра – Анцәа им тоуп, меигзарахда есымша иаухауахуа. Убри ағнытә, уи иахзызаатәуп, имфакәтатәуп, ирманшәалатәуп. Хықәкыс исымазгы убри акәын, исзеифкаазар ишахәтоу.

Иахъазы азпхъагәатарә мариам А. Чытәнаа инапы злаку аусқәа – ажурналистикей апоезиетә – рахьынтә апыжәара зго, ма аф-еидарак еидбало дцалоу, мамзаргы, урт зынза иааныжъны, даҕа жанрқәак рахь дымфакытцуоу (иаххәап, апрозеи адраматургийей). Амала, атоурых ала идыруп акы: ажурналистра-лоуп ишаләгаз арәиара ус Ернест Хемингуей, Габриель Маркес, Фазиль Искандер, Валентин Распутин, Александр Вампилов – ухәа адунетә литература аклассикцәа азәырфы.

Афәада иаасхәаз зегьы еихшьалауа, фәпхъа инатцшьны иазгәастоит: А. Чытәнаа ипцкоу ажәа иныруейт, идунеи тбаауп, апоезиетә сахъажәа аццарағы иааирпшуейт ахатә чыдарақәа. Ашәкәы «Итцәахыз амаза», хымпада, агәыгъра ду узто рацхъатәи

шьафoуп апоет қәыпш изы. Уи иагәылоуп инарцаулан узырхәы-
цша, цакылеи шьтыбжыгашьялеи агәахәа узташа ажәеинраала
шьахәқәа. Ус анакәха, ақсуа поезиахь имфәахыцтра шьяпымш-
хааит, арфәиаратә цейпш ду иазхәахааит!

2020

ТАИФ АЦЬБА ИРҒИАРАТӘ НАПКЫМҒАЗЫ ЗГӘТАРАҚӘК

(Ажәеинраала «Ақсуара» ашьатала)

Дарбан шәкәыџзаалак идунеи аниґсхлак, итцааџцаа рғапхьа зцаара хаданы икәгылоит ирғиарамџа шыаға-шыағала азхьапшра, дықанатц ааґсара здитцаз ирғиаратә тынха зегыы қәнагала атыґ ақәцара: акыыґхь зымбац иџымтақәа зегыы ґыарак реизакра, ирғиамтақәа хаґахаґала рыхцаажәара. Анаџсан урт академия ҳасабла атыжыра разыр-хиара, убриаан акырынтә акыыґхь збахыоу иџымтақәа рахьтә, еиуеиґшым атыжымтақәа реиґыбаарала, иаґа зыгәра гатәу, тцаарадырралагь хьахәаґахәа змам авариант – аканонтә текст хәа изышьтоу – аґхьаџ идгалара.

Ари азцаара ус унадыххылан мариала иузальыршо алитератураґцаара-текстологиатә уснагзатәқәа иреиуам¹. Уи азы иаґахуп, еилкаау усуп, аамґа раґәа инаваргыланы, гәцарақрала, насгыы ииашоу тцаарадырратә методологиала аґстынха азныкәара – арғиаџы инапџымтақәа уеизгыы-уеизгыы хрыжь-хрыжь, интырґчааны аус рыдулара, иахәтоу мехакытбаалатәи анализ рахыжыра. Иара убас, хымґада, иалыршатәуп идууз, имаґсаґыз изақаразаалак ашәкәыџы изку алитература – агәалашәарақәа, алитератураґ-критикатә статиақәа, арецензиақәа, асалам шәкәқәа ухәа – ргәыгәтамыжыра, урт шыақәыргыланы, аґцаарадырразы уас-хырра руа, наґ-наґ аґцааџцәеи аґхьаџцәеи ирбо-ираґауа ақатцара².

¹ Шәахәапш ари азцаара хьаас икны Аґсны жәлар рпоет, алитератураґцааџ Мушьни Лашәриа 50 шықәса раґхьа «Иабакоу хашәкәыџцаа рнапџымтақәа?» захьзу истатиаґы ииџуаз: «Иа-хьа уажәыраанза аґсуа литература аџнуґқа иқатцоу зынза имачуп ашәкәыџцаа рнапџымтақәа реидкыларазы, зыґшаара алшараны икоу аматериалқәа рыґшааразы. Аґсуа литератураґы ираґәоуп зыхџылаа акәым, зоригинал ызхыоу асахьаркыратә џымтақәеи аиґагақәеи рхыґхьазара» (Лашәриа 1973: 177). Аха, рыґцхарас иқалаз, ари апро-блема иахьагыы ишахәтоу еиґш збашьа амоузакәа иґдарны ишықәгылац икәгылоуп.

² Аґсуа алитератураґцаара абри ахырхарґаґы иқанатцахыоу ашьаґақәа санрызхыыцуа, схаґы иааиуеит анаџстәи аусумтақәа: Хә. С. Бґажәба – «С. Чанба ипоема “Ашьа тыґхә” аус шадиулоз» (Бґажәба 1960:

Сызлацәажәо азцаара инамаданы, даара азфлымхара аمانы избоит Ацсны Ацьынцътәылатә еибашьраан (1992–1993 шш.) аґацәа залымдарала зыжәлар ирыґдырхаз иналукааша ацсуа поет Таиф Ацьба макьана қәнагала зтыґ иқәцтам исахьаркыратә тынхажәа. Цабыргуп, иахьазы апоет ирфеиамтақәа зегьы шамахамзар хаз шәыґкәқәаны итыжьуп, мамзаргы апериодикатә кьыґхь ианылахьеит. Аха ус шакәугьы, ихәамзар ауам, ифымтақәа (апоезиа акәзааит, апроза акәзааит, апублицистика акәзааит) рырфеиаратә тоурых («рбиография») макьана иахьынзахәтоу иштцаам. Ари амфәфы зегь рацхьаза иуснагзатә хаданы иқәгыло – апоет инафымтақәеи¹ итытхьоу ирфеиамтақәеи, хыхь ишазгәастаз еиґш, хәыц-хәыц еиґыбаауа, атекстологиатә анализ рахыжьра, урт ирымоу аивгарақәа (уи афьыза атекстқәа хымґада иґоуп) цәырганы, иахәтоу аххәаии алкаақәеи рзыґатцара...

1975 шықәса, пхынцкәынымза 24 рзы Т. Ацьба ифит ажәеинраала «Ацсуара». Ажәеинраала акьыпхь шабатцәґьаз (Ацьба 1977: 68–69) еицырдыруа иґалеит, акомпозитор Ацтамыр Цкотуа уи иаилихыз ашәа замана акәзаргы, ажәлар ирылатәеит (амузыкатә пцамта шьахәла анагзара лыхьз адхәалоуп Ацсны жәлар рартист Лиудмила Гумпґа). Афымтаф, ахьз ишахәо еиґш,

92–95), «Ибжьазны иґаз фымтақәак» (Бґажәба 1977: 211–215), А. А. Аншба – «Ацсуа текстология азцаара иазкны гәаанарақәак (Д. Гәлиа ипрозатә фымтақәа ртыжьра атоурых иадхәаланы)» (Аншба 1977: 80–83), У. Ш. Афзба – «Гәлиатцаара: иґацоуи иґацтами» (Афзба 2009: 80–94), «Хәзлияази хдеиґши еиґымґьарц азы» (Афзба 2009: 95–134), «Д. И. Гәлиа иеизга “Ажәеинраалақәеи ахьзыртәрақәеи” еиуеиґшым аредакцияқәа ртекстологиатә анализ» (Афзба 2014: 405–411) ухәа убас акык-фбак.

¹Т. Ацьба иархив афы ишьтоу инапылафьыратә материалқәа ржанртә еилазаашьа еиуеиґшым, еиуеиґшым дара ртагылазаашьагы (ирацәамзаргы, иахдлылоитцәағәоума аколлиграфиятә удафарақәа узцәырызгоажәақәеи, ацәахәақәеи, уимоу, астрофақәеи). Ара иґоуп ажәеинраалақәа, апоемақәа, ахәыцқәа ирызку арфеиамтақәа (ажәеинраалақәеи алакә-поемақәеи), ажәабжьқәа, алитература-критикатә статиақәеи арецензиақәеи, асалам шәкәқәеи. Урт иахьазы цәґамбзиам ажанр-хронологиатә принцип ала еилырганы иґастеит, аринахыс Ахәынцқарратә архив (ма даґеа ичыдоу рхивк) акны ашьтатцара рқәашьхозар, уи аусзуфцәеи, иара ус атцаафцәеи иахьынзауа иарманшәалартә еиґш. Имзакәа исхәоит, уи даарак исзыма-риамыз, зхатә удафарақәа змаз атекстологиатә уснагзатәқәа ишреиуаз.

ацсуа менталитет хаҕырбагас иамоу, ажэлар рдоуха агэыцэ хада – ацсуа леишэа – атэоуп лацэажэартас ишьтыху. Ари атема сахьаркыра-поезиатэ бызшэала апоет акырынтэ дазаатгылеит ирҕеиарамѡа еиуеицшым аамтақэа раан, убрахь иатцанакуеит, иаххэап, ажэеинраалақэа «Уааи сыѡныќа», «Атаца», «Џыит», «Чаќэа-чаќэа», «Амзырха», «Ацсраҕы», «Ацсуашэа» уб. егь. Арт еиќэысыпхьазаз аѡымтақэа рќны ацсуара иаха иконкреттэу амахэтақэа дрыхцэажэоит апоет: ацсуаа рҕы асас идкылара иадхэалоу акэамацамақэа ирзаатгылоуп ажэеинраала «Уааи сыѡныќа» аҕы; ацсуа нхаѡы ибзазаратэ культура иадхэалоу, зхатэ милаттэ чыдарақэа змоу иашта-игэараҕа иазкуп ажэеинраала «Амзырха»; атаацэара алалара иахьцшу хмилиттэ қьабз аныцшуеит ажэеинраала «Атаца¹; амилаттэ хэычы хэмаррақэа рахь ххьадырцшуеит ажэеинраалақэа «Џыит», «Чаќэа-чаќэа»; ацсуаа рыпсыжратэ қьабзқэа ирытцкару атас – акэра ду нызтыз абырг имцэыуара – цэыргоуп «Ацсраҕы» захьзу ажэеинраалаќны. Аѡымтақэа рхаҕрала Т. Ацьба даабоит цсыуа милаҕ поетны, уаќа ацсуаа рдоуха, рменталитет ачы-дарақэа хэаакэцоуп еиуеицшым аҕырцштэқэа рыла, насгьы уртэ ирытцоу аќазшьақэа хэргэылахаланы. Ус анакэха, арт аѡымтақэа ирхоуп иконкреттэу, ичыдоу ацэаѡа. Аха Т. Ацьба имоуп зызбахэ хэмоу ажэеинраалақэа «рцикл» еихызшьа-лауа, ус ухэар ауазар, иаха аобстракттэ ќазшьа змоу, ацсуара ахыќэы хада (*«Уа хэцсуара, хашьтра мызуа, / Иахьынзауа хажэла шьтыцуа»*; *«Уа радари, хцеира иацло, / Уа хшэартамхо цашэла-дацла»*²) аазырцшуа аѡымтақэагьы. Убартэ иреиуоуп афилософиатэ цэаѡа зхьыршоу аграждантэ жэеинраалақэа «Ацсуара» («Ацсуара иатцоу рацэоуп...»), «Ацсуашэа» («Уа радари, рада гэышьа...»), «Ауаа рныхэаҕа» («Гэыбған сыртааит ии азыхэан...»), «Хэиҕа зымчу» («Хэиҕа зымчу рылцха хэмаз...»)³.

¹ Арахь иатцанакуеит ахэыцқэа ирызку, аромантикатэ цэаѡа зыќэнышьшьы иќоу, «Атаца» захьзу даҕа жэеинраалаќгы (Ацьба 2019: 565–566).

² Абрааи анаҕсани ацхэаѡ ицыло акурсивқэа зегьы астатиа ацызтаз итэуп.

³ Уаѡы ицэеишьаша, атцыхэтэантэи ажэеинраалақэа хцэ аццоуп ныхэаҕақэак рахэсабала, иагьзынархоу – ацсуаа зегь зымчу, зегьы ирхылапцхэу иакэны мыцхэы зыгэра рго, иагьзымцданыхэо Анцэа иоуп.

Уажәазы сазаатгылоит урт рахьтә зегь раҕхьа иаҕицаз,
ҕданшьтахьгы апоет акырынтә аус здиулоз, ипоезиатә наҕка-
зара ачыдарақәак зныҕшуа ашымта «Аҕсуара».

Ашымта раҕхьазакәны ианылеит ашәкәы «Сара сҕынчра»
(Аҕьба 1977: 68–69), анашсан ирееины еиҕакыҕхьын аиз-
га «Аныхәаҕхьыз» (Аҕьба 1989: 139–140) аҕны. Иаахҕап
раҕхьазатәи акыҕхьымта атекст:

Аҕсуара иаҕоу раҕоуп,
Иҕамбазо, имхәашьуа зыхьуп.
Аҕсуара – иреиҕу ажәоуп!
Аҕсуара сацуп, исыцуп.

Аҕсуара сҕоит есқьынгы –
Амат қәнагала изуларцаз!
Аҕсуара рҕароуп зегьы –
Аҕсҕазаара шәҕышха иҕаларцаз!

Дызбоит, иара итәала, акгы згым,
Дҕәы-дыҕха, дҕаҕьа зегь рыла,
Ғынгылакгы хьаас изкым...
Са саҕсуара сьмоуп ҕынгылас!

Сыҕсҕазаара еижьагоуп, имцуп –
Саҕсуара анаваха адәныҕа.
Аҕсуара зҕым – зегь таҕәуп,
Аҕсуара аныҕам – еҕьыҕам.

Дызбоит, иезикуеит азәгы,
Ғырбагас са саҕсуара шьҕихырц.
Ашхам иҕыҕуеит ҕазәгы,
Са саҕсуара адгьыл ианихырц.

Аҕсуара ахыҕәон хдунеи –
Аныҕәгара ус имариазар.
Аҕсуара анырхуан, аиеи –
Аныхраҕәҕьа ус имариазар.

Са саңсуара дамам еилых –
Дағырқаз, дшәамахыыз, дауриаз...
Са саңсуара дамоуп дышьтых –
Ашыза, аиаша, ақиа.

Дшагылт азәгы, абан, ифыхәхәо,
Аңсуара аныхәәфа ижәырцаз...
Уаагыл, ацәаңеыга, убгағо!..
Дышпағалоишь аңсуара зцәызыз!

Аңсуара мчытәкьоуп акыргы,
Изакәйтәкьоугы здырхәада ееила?..
Уцәымзақәа рызынтәык цсыргы –
Аңсуара уарзуам, унеила!

Адуinei иагъа хкыла еилығраауп,
Исфеиңшхаша сеидроу саргы?
Аңсуара – атыхәтәантәи сгәығроуп,
Ианықазам гәыграк цьаргы.

«Аңсуара» акыпңхымтақәа рыџбагы реифырңшрахъ сыиасаанза, ирымоу айвыгарақәа азгәастаанза, ҳазхәаңшып автор ақбаадағтәи инапшымтацәкьа (автограф). Убри ҳацырхырааны, хрыжь-хрыжь ишьақәхаргылап ажәеинраала аңцара атоурых, уи зхысыз аетапқәа зегы аки-аки еишьтаргыланы; иазгәахтап ашымта аредакцияқәа дасу рхәташьа зеиңшроу – дасу шақа строфа рыла ишьақәгылоу, урт рахьтә зәызыңсахыз ма иалшәаз ацәахәақәа, еиҳа игәылшәаз иарбан варианту ухәа убас атекстологиатә зцаатәқәа жәпакы.

Саңықланы иазгәастәит, Т. Аңба ирфеиамтақәа зегы шамахамзар зхышәаратышәара (зформат) А4 иқаз ақбаад ағы ишиқуаз, «Аңсуара» акәзаргы – убастәкьа. Апоег инапшымтақәа рағырак излаҳдырбо ала, ихы-игәағы иааиз поезиатә хшықцакык ма хақсахык, рацәак дадымхалақәа

игәылиршәон – рҗиамтаны ишышыақәгылара ишыақәиргылон (уахь иаластдом апоемақәа). Цоуп, уи аамышьтахь ифымта дазыгыежны, арҗеирақәа аналеигалоз ыкан.

«Ацсуара» анапылафыратәи атекстқәа ф-редакциякны ицәыргоуп (руак – «аикәатцәа», егы – «ашкәакәа»), иагышьтоуп, хәаратахума, изапцдамтоу ихатә архив афы: афбагы мышкы ахы-атыхәала ифуп хәа агәаанagara сымоуп, избанда ақбаадқәа рыфбагы рҗы хыхь, арғарахьтәи аган акны, иарбоуп арыцхә «24.12.75». Анапылафыратәи атекстқәа рыфбагы ирымоуп афымта атыхәтәантәи авариант (Ацба 1989: 139–140) иазынхаз ахыз – «Ацсуара». Амала фба-фба дақба ицо урт анапфымтақәа рыфбагы ртекстқәа реифырдцшра иахнарбоит, аивыгарақәа мацымкәа ишрымоу. Ацхәа ифуп хәа сгәы зызфә авариант («аикәатцәа») шыақәгылоуп жәа-строфак рыла, урт рахьтә III астрофа рефрен хасабла афымта антцәамтафгы ицәыртцуент:

Ацстазаара еижьагоуп, имцуп,
Ацсуара анаваха адәныка.
Ацсуара зцым – зегь тацәуп,
Ацсуара аныкам – егыкам.

Анапфымта афбатәи – сара стәала ихыркәшоу – авариант антцәамтакны ари астрофа аабом – иамхуп, насгы актәи афбатәи ацәахәақәа рҗы ацхәа игылоу ф-жәак ирыцлеит ахафырбагақәа: «Сыцстазаара...», «Сацсуара...». Хазхьацшып анапфымта I авариант («аикәатцәа») I астрофа:

Ацсуара иатцоу рацәоуп,
Итамбазо, имхәашьуа зыхьуп.
Гәадурас исымоу иароуп,
Сахьнеилакгы – сацсуара сыцуп.

Ари астрофа узафамцо еифырцаауп цакылеицш, ритми-катә шытыбжыгашьалаггы. Аха автор ахцатәи ацшьбатәи ацәахәақәа рацәак игәы рызтамзар акәхарын, изыхьбазаа-

лакгы, инафымта II вариант («ашкэакэа») акны ицэагэоит: «Гэадурас исымоу иароуп» (?) ицсахуеит «Ацсуара – иреигьу ажэоуп» ала, «Сахьнеилакгы сацсуара сыцуп» ахатыпан азна-каз иоуеит «Уи еиднакылоит зегы-зегь». Аха ари ацэахэа цакыла ишыманшэалоугы, рифмара ахьазымуаз иахкьаны, анафсан ицсахуеит «Ацсуара еилызкаауа изыхэан» ала: «Ацсуара иайоу рацэоуп, / Итамбазо, имхэашьуа зыхьуп. / Ацсуара – иреигьу ажэоуп, / Ацсуара еилызкаауа изыхэан».

Ацшьбатэи ацэахэа, ишаабо ала, шэагазагала афбатэи иафароуп, аха иабакоу уигь рифмала афбатэи ацэахэа иакэшэом. Убри азоуп хымпада анафсан автор, ажэеицаaira «еилызкаауа изыхэан» цэагэаны, ицсахуеит «сацуп, исыцуп» ала:

Ацсуара

Са Ацсуара иайоу рацэоуп,
Итамбазо, имхэашьуа зыхьуп,
Гэадурас, исымоу иароуп,
Сахьнеилакгы – сацсуара сыцуп.

Фаздыит, иара ийэала, акыи зыит,
Фаздыит зыи ха, фазыа зегорыла,
Зыи неилакгы хьанс изыит.
Са сацсуара еилызкаауа.

Ацсуара еилызкаауа еилызкаауа, илччи –
Ацсуара анывакы азэиыта.
Ацсуара зыи зыи зыи зыи,
Ацсуара еилызкаауа – еилызкаауа.

Ажэеинраала «Ацсуара» анапылафыра I вариант ахэтак

Анапшымта II вариант:

Ацсуара иатцоу рацэоуп,
Итамбазо, имхэашьуа зыхьуп.
Ацсуара – иреигьу ажэоуп,
Ацсуара сацуп, исыцуп.

Ацсуара 2

~~Ацсуара иатцоу рацэоуп,
Итамбазо, имхэашьуа зыхьуп.~~
~~Ацсуара – иреигьу ажэоуп,
Ацсуара сацуп, исыцуп.~~
Итамбазо, имхэашьуа зыхьуп.
Ацсуара – иреигьу ажэоуп!
Ацсуара сацуп, исыцуп.

Дыгбоит, кара итэала, ахьы зыым,
Фтээн: дыгха, угаха зегьрыла,
Пынгылакзым хөөс изыым...
Са сацсуара сымоуп пынгылас.

~~Сыцсуара~~ сытэоуп, исыцуп –
Сацсуара анавяха адэнька.

Ацсуара зыым – зегь тэацуп,
Ацсуара аныкам – егьыкам.

Ажэеинраала «Ацсуара» анапылашыра II вариант ахэтэк

Ажэеинраала ацшь-цэахэак хшыфцаклагы ритмикалагы уаха назтахым поезиатэ цэахэакэаны игэылшэеит ухэаратэи ифоуп.

Анапшымта абри II вариант афбатэи адакьяфы, акьяад аварахь, цакашэа, иануп ацэагэа рыхьшыны, уаанза иахпымлацыз, зынза иефуцу строфак:

Ацсуара стоит ескьынгы –
Амац кэнагала изуларцаз!

Аңсуара рцааит зеггы –
Аңстазаара шәтышха иҗиаларцаз.

Апоет изитцәағәзеи хәа азцаара цәыртцазар, сгәанала, маңк ихжәацәаны адцаратә формала ихәазар җалап ахцатәи апшбатәи ацәахәакәа: «Аңсуара рцааит зеггы – Аңстазаара шәтышха иҗиаларцаз».

Уафы иҗеишьарггы, абри итцәағәоу цшь-цәахәак, наҗ-наҗ ажәеинраала акыпцхьраан (Ацьба 1977: 68–69), автор иаанижьуеит II астрофаҗы атыц азылхны (акызатцык, ацәахәа «Аңсуара рцааит зеггы», излаабо ала, ишшапацәаны ихәоуп аҗнытә, «рцааит» ицсахит «рцароуп» ала; ажәа «җиаларцаз» атыцан иргылоит еиҗа иманшәалоу, иконкреттәу ажәа «иҗаларцаз»)¹. Ажәакала, афымта шышьақәгылара ишьақәгылт җыгхарыла жәа-куплет иҗаны, усоуп ацхьаф иши-баз рацхьазакәны аизга «Сара стынчра» аҗны, амала хьзы амтазакәа.

Ихәрхәозеи апоезиатә рҗиамта ахаҗра акырынтә аитакра иазхәоу абарт афактқәа?

Атак ханатоит Т. Ацьба илитература-критикатә статиакәа руакаҗ ицәыриго ахшыцтақ: «Ацхьаф есқьынгы дыззыцшу ахырцәага икылху апоезиа ауп, апоетггы убри дырны итақдхьқәра лаимырҗәуазароуп, ихы ацья аирбозароуп, мап анакәха, ацхьаф игәы хьшәашәар җалоит. Хфымтақәа ишьақәдырҗәғәозароуп хбызшәа амч, апшзара, абеиара...» (Ацьба 2019: 353–354).

Ажәеинраала «Аңсуара» аус адулара исхәаз аҗны акәац ргыламхеит. Уаф дзызфлымхәахаша арҗиаратә «хтысқәа» ақәашьхеит афымта уи анафсанггы.

1989 шықәсазы Т. Ацьба 50 шықәса ихьцтра аиубилеи ахатыраз итыцит иреиҗу ирҗиамтақәа еидызкылаз аизга жыцә «Аныхәапхьыз». Уи иагәылалеит ифымта җыцқәа реицш, уаанза ишәҗқәа ирнылахьаз илицшааху егырт иажәеинраалақәагы.

¹ Амала, афымта ихыркәшоу атыхәтәантәи авариант аҗны (Ацьба 1989: 139–140) зызбахә сьмоу цшь-цәахәак автор мап рцаикуеит, ииашанггы иҗаитцәит сгәанала, избанда, хәашьалеи сахьаркыралей урт рацәак узеилахауа поезиатә жәеиқәыршәарақәам.

Хэарас иаҥахузеи, аҥхьаф иҥаҥхьа зҥақҥхьықара харақыз апоет қасатәи, иҥегь данҥазтәи иҥымҥақәа реиҥақҥықҥхьраан ҥаҥхьа аредакция иахижьуеит. Уи ус шақәу убарҥахоит иусуратә удақҥны ишьҥоу, 1989 шықәсанза иҥыҥыз ишәқәқәа («Ажәеинраалақәа», «Амши атҥи», «Амш ианацло», «Сара сҥынчра», «Амҥа иқәу», «Уахынлатәи ашәт») еихырқҥхьо уҥааухар. Иҥыҥхьоу ишәқәқәа зегьы ҥыцымҥтала илақш рыхго, аиҥаҥыжьра иаҥсоуп хәа игәы ззанагоз иҥымҥақәа «иацу» (+) адырга рываиргылеит, рацәак иалақам хәа ииҥхьазоз – «иагу» (-). Еилкаау усуп, убарҥ иаҥсоуп хәа ииҥхьазаз аҥымҥақәа роуп аредакция ҥыц иахижьызгыы. Хәараҥахума, ажәеинраала «Аҥсуарагыы» аредакция азухеит – автор еиҥеиқыз, ирҥыцыз ацәахәақәа маҥым, уимоу, иқоуп ҥыц иалеигалаз астрофагыы. Аха уи салацәажәаанза, иазгәасташа убриоуп, апоет иусуратә удақҥны дызқәыҥуаз астал аҥы ишысҥыхьашәаз, арҥеирақәа згәылеигалаз ишәқәы «Сара сҥынчра». Уақәа автор хзыхцәажәо иажәеинраала (68–69-тәи адақҥақәа рҥы) иадқәаиҥталаз аредакциатә усура иалҥшәаны, аҥымҥа қыаҥхеит – иаанахәеит астрофақәа быжьба. Цабыргуп, нақ-нақ апоет ари авариант амҥа аимҥеит – ишәқә ҥыц иагәылеимҥеит, аха усгыы, уи азхьақшра иаҥсоуп, избанда иаҥызҥаз ирҥиаратә напқымҥа, иқазаратә усура аганқәак харгәыланарқшуеит. «Сара сҥынчра» ақҥны иқатқоу арҥеирақәа ирылҥшәаны, аҥымҥа «Аҥсуара» иамххеит I, II астрофақәа. Уаанза иаадыруаз I астрофа ахатықан ицәыртит зынза иҥыцу («Аҥсуара иатқоу рацәоуп» аламҥақәа), маҥк ишшапацәаны ихәоуп ззухәара (иаххәап, «Хыхьынтә – Анцәа имчала – ишоуп», «Адлақсагы иқам уаҥра») ацәахәақәа:

Хыхьынтә – Анцәа имчала – ишоуп,
Ақсуа дгыыл иацшоуп иара.
Ақсуара иатқоу рацәоуп,
Адлақсагы иқам уаҥра.

Уи адагыы, IV астрофа актәи аҥбатәи ацәахәақәа рҥы ҥ-ажәак уаанза ирымаз ахаҥырбагақәа («Сықҥстазаара...», «Сақсуара...»), мап рыцәқҥны, апоет, изыхқьазаалақҥны, дазы-

гъежьуеит аҕхьазатәи авариянт: «Аҕсҕазаара...», «Аҕсуара...». Мап ацәкуп ашымҕа VII астрофеи («Са саҕсуара дамам еилых – / Датырқаз, дшәамахьыз, дауриаз... / Са саҕсуара дамоуп дышьтых – / Афыза, аиаша, ақьиа»), излахырқашаз пшь-цәахәаки («Адуеи иагьа хкыла еилыгроуп, / Исҕеицшхаша сеидроу саргы? / Аҕсуара – аҕыхәтәантәи сгәыгроуп, / Ианықазам гәыграк цьаргы»).

Абасала, ашымҕа хыркәшахеит уаанза иахпымлацыз – знота хараку, ааҕхьара зцу астрофала:

Аҕсуара мчытәкьоуп акыргы,
Изакәытәкьоугы здырхьада ееила?..
Уцәымзақәа рызынтәык цсыргы –
Аҕсуара уарзуам, унеила!
(Ацьба 1999: 101)

Инеизакны уахәапшуазар, ашымҕа абри авариянт кәнушьо ишыкамгы, сгәанала, аҕхьатәи аҕара инагам¹. Аха убри аамтазгы ицьоумшьарц залшом ажәақәа рызмышьра иалажьыз апоет уи иақәирзыз адоухамч, арҕеиаратә энергия ду. Знызынла аилкаара удафуп ашымҕа иадгалоу иҕыцу ацәахәақәеи ажәеицааирақәеи ралагалара логикас иацоу. Урт арҕыцрақәа ажәеинраала аиҕтәра ауп хымҕада хықәкыс ирымоу, аха дара знапы итытыз аҕаза, «арҕеиаратә шоура» дамехакны данамоу аамтазы, изгәамтозар акәхап азнаказ «рхатабзиара», рыг-рыбза. Ус аабойт азәыршы апоетцәа рырҕеиарамшаҕы. Аурыс поезиа агени А. Пушкин инапшымтақәа рытцааф ду Сергеи Бонди, апоет инапшымтақәа ирзааицо, ипоезиатә текст акырынтә иахтысуа арееирақәа цьашьахәыс икны, ишеуит: «...мы не всегда можем понять мотивы всех изменений текста, всей этой не только созидательной, но и беспощадно-разрушительной работы поэта, уничтожавшего в процессе создания прекраснейшие, с нашей точки зрения, места – отдельные сло-

¹ Сахьынзаиашаз сыздыруам, аха сара еиқәсыршәаз, 1999 шықәсазы ҕ-томкны итытыз Т. Ацьба ишымтақәа ркны «Аҕсуара» абри авариянт ауп иагәыласцаз (Ацьба 1999: 100–101).

ва, стихи и даже целые большие куски» (Бонди 1978: 16).

Уажәшьта хазхьяпшып Т. Ацъба ицсы антаз, хаҗала җаҗхья инапы итҗганы, аиубилеитә тыжымта «Аныхәаҗхьыз» иагәyleитҗаз «Ацсуара» атыхәтәантәи авариант (Ацъба 1989: 139–140). «Ацсуара» аус адулара аепопеиа абраҗа атыхәә пцәахеит, амала уигь арееирақәа ахтнагеит.

Иарбан рееирақәоу урт?

Уи азы еиҗхарцшыр акәхоит «Ацсуара» ашәкәқәа «Сара стынчра» ианылази «Аныхәаҗхьыз» иагәылалази. Атыхәтәантәи авариант акьыпхьраан автор җаҗхья аус ади-улеит афымта I астрофа: актәи ацәахәа («Ацсуара иатцоу рацәоуп») шыҗаз иаанижыт, егырт иашьтанеиуа рцакыхататцәҗья уеизгы-уеизгы дацрамскәа, рхәашьтыбжь ицсахит:

Ацсуара иатцоу рацәоуп,
Зыхьуп – изқәым җабара,
Уафроуп уи, разқуп, лахьынцоуп,
Инкажьны узаҗырцуам җьара.
(Ацъба 1989: 139)

Уаанзатәи атекстқәа руак аҗны (Ацъба 1999: 100–101) ишаабыхьаз еицш, араагы афымта хыркәшахеит знота ҳараку, ааҗхьара зцу астрофала:

Иатцазхьоу даара ирацәоуп,
Алеишәақәа цәгьоуп атоурых.
Ацсуара – шьала икәабоуп,
Иааира бирақуп – ишьтых!
(Ацъба 1989: 140)

Имашәырума, нас, афымта абас еицш иахьхыркәшахаз? Сгәанала, имашәырымзар җалап.

Иаххажьмырштып апоет даньџуаз, асовет хәынтқарра ахан, закә аамтаз иҗаз ацензура аганахьала. Уи алацш җар рхын иааытцуаз ашәкәқәа зегьы, аидеологиатә «малыр» (ацсадгьыл ахақәитра, ажәлар рхьыпшымра, амилат рызцаара азыкәҗа-

ра ухәа) акыпцхь ашқа анамышьтра хықәкыс иқатцаны¹. Абри ашыза аҕагылазаашья аан, зегь акоюп Т. Ацьба иеазишәоит хынташынҕара згымыз Ақсны ауаажәларра-политикатә цста-заара иҕахәхәоу сахьаркыратә стильла («маза» бызшәала) аарпшра. Иқаз ацензуратә цьамыгәа иахкьаны, апоет дазхьац-шуеит хәашьра злам ихәыцрақәеи ицәанырра ҕыхақәеи зла-цәыригашаз асахьаркыра-стильтә цхыраагза – Езоп иажәахәа (ибызшәа)². «Ацә иакәкны – ажә» хәа шырхәо еицш, ихшыөццак тахәхәаны, амала иазықатцоу ацхьаө уи игәы азшаратәы дныкәон³. Убарт рөызцәа аеазышәарақәа шықатцоу угәы азшө-ит ажәеинраала «Ақсуара» вариантқәа зегьы хеыргәылаҳ-халар. Ашымта еиуеицшым вариантқәа рҕы ажәа «ақсуара» ахархәара амоуп 14-нтә инаркны 20-нтә ркынза. Уи ишьтна-хуа ацакы – абжьяацнытәи ацакы ааста еихауп, уимоу, сим-волра ауеит, иагьамеханакуеит синонимра ззеибауа ажәақәа «ақсадгьыл», «Ақсынра». Ажәеинраалаҕ апоет абас зиҳәазеи хәа мацк агәышбара узто цәахәақәак (иаххәап, «*Ақсуара шьяла икәабоуп*») ркны «ақсуара» атыңан урт ажәақәа («ақсадгьыл», «Ақсынра») харгылар, агәышбара нақ еицхьбоит, ацакгыы ыашьарак ақымкәа игәылшәоит.

Ажәеинраала «Ақсуара» иаххысыз ашәышықәса антдәамтаз Ақсны атың змаз аполитикатә тәагашоура иахылкьяфылкьоуп ухәаратәы иқоуп. Ацәахәақәа рахыцхьрак блацдарыла ханрыз-хьацшуа, ирыцхьбаауеит аацхьарак аҳасабла ихәоу, ажәлар еснагь зда имацәам – агәеанцара («*Иацызхьоу даара ирацәоуп,*

¹ Ацхьаө игәаласыршәоит такәаамта ирымкыцхьуаз апоет иажәеинра-ала «Аршашқәа» лапшықәцан ишрымаз, уи иахылтцау аидеиа (амилат мацқәа амилат дукәа ркынтә амчымхара шрымоу; уи ашыза ақәымчра иалтшәаны дара ирылазшар шалшо) асовет хәынтқарра аполитика арпа-тудоит хәа ипхьазаны: «Азиас тбаа дукәа / Ирдыррангы иқам / Аршашқәа ирхьяу, ирхырго закәу» (Ацьба 2019: 111).

² Апоезиаҕы игәыхәтәхыгзагоу рҕеиаратә стильк аҳасабала Езоп иажәахәа рхы иадырхәоит азәыршы апоетцәа дукәа. Убас, аурыс поезиакны уи ашыза астиль рныцшуеит А. Пушкин иажәеинраала «Ари-он» (Квиатковски 1966: 348), Н. Некрасов ишымта «Ирхаштхьоу ақыта» (Чуковски 2012: 594).

³ Убри ацензуратә мзыз ахкьяцкьаралоуп хымцада Езоп ибызшәала изагитаз Т. Ацьба «Абна лакә» (Ацьба 2019: 641–645), «Амц-уаа рлакә» (Ацьба 2019: 683–688) захьзу ипоемақәагьы.

/ *Алеишаақәа цэгьоуп аҭоурых*»), иара убриаамтәзгы аҭсуаа рхеикәырхаразы, амилат реизхазыҕаразы зда ихәартам – ахьамтцрагы (*«Аҭсынра – шьала икәабоуп, / Иааира биракун – ишьтых!»*).

«Аҭсуара» – сахьаркырала инагоу, аҭсуа милаҭ ирхаҕырбагоу, аамта аҕахәгы зхәо зейҕаҭам поезиатә рҕеиамтоуп. Иара иахылцуеит ахақәитреи ахьыңшымреи рпа-фос. Ашымта иҳатцанахәоит, аҭсуа милаҭтә хдырра арҕыхагак аҳасабала ианаамтәз иаҭцыхаз Д. Гәлиа иажәеинраала кәимаҭ «Абри соуп сара» (1957 ш.) ахшыоҭцак хада: «...иахьа-гы, уатәгы иааиҭмыркьазакәа хгәахәанызароуп, етноск аҳасабала хәҭхьака аамта удао халамзырц азы хжәйтә ҭоурыхгы, хбызшәагы, хмилаҭтә традициатә кәзшьақәагы хәхьчалароуп» (Зыхәба 2014: 15). Ажәеинраала «Аҭсуара» аҭыхәтәантәи авариант оуп 1989 шықәсазы, амилат-хақәитратә зҭааразы Қырттәылеи Аҭсни рполитикатә еизыкәзаашьа уамакала ианҕыҕкыз аамтазы, анаоҭсан, ишдыру еиҭш, аидысларахьгы икылсит уи аиҕагылара, аҭыхәтәанза – аибашьраҕь ахылҕеиаит...

Сажәа хыркәшауа, иазгәастоит даҕеакгы. Т. Аҭьба акьыпхь збахьоу ирҕеиамтәқәа рахьтә 70–80 % ркынза (ишәкәқәа «Ажәеинраалақәа» (Аҭьба 1968), «Аҭхи амши» (Аҭьба 1970) иргәылоу ашымтәқәа раамчыдарахаз, егырт зегьы шамахам-зар) рнапылаоыратәи авариантқәа еикәхеит, иагышьтоуп ихатә архив аҕы. Урт зегьы апоет ирҕеиаратә процесс амоаҕысшьа акәаматцамақәа реилкааразы хәызмам документқәоуп. Дара хәгәыладырҭшуеит, уимоу, иҳаилдыркаауеит апоет ихы аус шадиулоз, ажәеинраала аҭцаразы усмоаҕгәтәқәас идикылоз, ани аума ари аума апоезиатә рҕеиамта иаахтысуаз арҕеиаратә «уадаоҭрақәа» жәпакы.

Аҭцарадырразы, арцаоҭәеи астудентәеи рзгы азҕлым-хара ду цәырнагап сгәахәуеит «Аҭсуара» еиҭш, Т. Аҭьба егырт ишымтәқәагы хазхәтәла ирзаатҕыланы, рхы-рҭыхәа – ираҭцашьахаз, атекстқәа ирыхтысыз арҕеиаратә «еиҭакрақәа» (ашымта ахьз, ма цәахәак, мамзаргы строфак аҭсахра) рышьақәыргылара. Убри зегьы, еиҭасхәахуеит, анс акә, арс

акә иҳазхнатуеит апоет җашьара зқәым ирҗиаратә җазара амазақәа. Насгы, ҳәараҗахума, уи аҗыза азнеишьа уеизгы-уеизгы ицхыраагзахоит ирҗиамҗақәа академия ҳасабла аҗыжьра разырхиараан.

2021

ТАИФ АЦЬБА ИЕПИСТОЛИАРТӘ ҒЫНХАЖӘ

Ғаамтазтәи Аинтернет хархәагакәа ирытцадырзит аґоурых ду змоу асалам шәкәкәа ақбаадағ рығара (аифызцаа рыбжьара ажәабжь бжьызго, бзиа еибабо арпыси атыпґхай наґ-ааґ ирыбжьысуа агәтыхажәақәа, ашәкәығи ашәкәығи рыбжьара гәаартыла аицәажәара ухәа) атрадиция. Ажәытәзатәи ағыратә дырраґара еиуоу, еицәыхароу ауаа излеицәажәо, рыгәтыхеи рутәи-рхәатәи злеибырхәо цыраагзак аґасабала асалам шәкәы аґра иахьазы даґа ґазшьак, даґа формак аанахәеит. Аха аашьарада асалам шәкәкәа мамзарґыи аепистолиартә литература хәа изышьтоу ажанр асахьаркыратә литература алшарақәа ианрылаґоу маґым, уимоу, ашәкәығицәа азәырғыи рғымтақәак рхы инаркны рцыхәанза асалам шәкәкәа рғышьа аформала ишьақәгылоуп (иаххәап, «Аґаруаа» (Ф. Достоевски), «Ванька» (А. Чехов), «Вертер қәыпш игәаґцәаґрақәа» (И. Гюте), «Ацудантәи асалам шәкәкәа» (П. Кулиш) ухәа). Адунеиағ иналукааша аинтеллигенция рхәтарнакцәақәак абзиабара цәцґыс изманы еиуеицшыи аамтақәа рзы ирғыз рысалам шәкәкәа ракәзар, убри аґынза гәтыґґығала иғуп – иргәылыжжуа ахшығцәкқәеи алирикатә цәаныррақәеи ухырымхырц залшом. Иаххәар ауеит, урґ анапғымтақәа апоезиатә рғеиамта асахьаркыратә лшарақәа ирылаґоуп хәа. Убас иґоуп, иаххәап, «Абзиабара XVIII, XIX ашәышықәсақәа рзтәи ауаа дукәа рысалам шәкәкәа рғы» (Чеботаревскаиа 1990) захьзу аизга ду иагәылоу, цәанырра ґаиматла ихырку абзиабаратә гәтыхажәақәа.

Аґсуа сахьажәағыра аґоурых хазхьапшуазар, ани иоума, ари иоума инагоу ашәкәығи иепистолиартә ғынха аґцаара акәым, уи акыпґхьра атрадицияцәґыи макьанаґыи иахьынзахәтоу инартбааны атыґ амам. Здунеи зыґсаххьоу азәырғыи хашәкәығицәа, рысалам шәкәкәеи дара рыхьзала иаашьту ашәкәыґыцқәеи макьанаґыи ишаанаґара ртыґ иқәтам – аґарауааи, иара ус ахархьуааи аґхьартә еипш акыпґхь ашґа инартбааны инагам. Иага умхәан, зызбахә хамоу ажанр алшарақәа маґым арғеиағы ихәґареи ирғеиаратә «мазақәеи»

раартра аус ағы. Салам шәкәыла гәартылатәи аицәажәара аформа даеакы еицшымкәа интырхәцааны иаанарцшуеит ашәкәыѡы ихаҗареи ирҗиаратә напкымҗа ачыдарақәеи. Аурыс литератураҗдараағы уи азцаатәи акыр азҗлымхара амууп, адиссертациақәеи амонографиақәеи рзыркуеит, иаххәап, Ф. М. Достоевски, Б. Л. Пастернак, Д. П. Святотолк-Мирски ухәа убас азәырѡы алитераторцәа рысалам шәкәқәа ирызкны аҗдарадырратә усумҗақәа аҗцоуп.

Ишҗакоу абри азцаара, изаамҗамкәа заамурала аҗсуа литература иаҗхаз Таиф Аҗба хилацәажәозар?

Аракагы аус ишахәҗатәҗкәоу еицш ишақәцалам: апоет ииѡхъаз ма иѡызцәа изаарышьҗхъаз, ихатәи архив аҗкны ишьҗоу асалам шәкәқәа зегы акыҗхъ рымбацҗ (Кәагәаниа 2003), уи ахырхарҗала аҗшаарақәа ганрацәала инаҗзам. Аҗшаарақәа ишаанагара имѡаҗгазар, аҗыхъашәа хымҗада ихауеит. Уи еицш агәыҗра хәзҗо хҗысны иҗкалеит Аҗсны жәлар рпоет М. Лашәриеи уи иѡыза, аурыс поет С. Куниаеви ирыбзоураны 2008 шықәсазы иааҗшыз Т. Аҗба исалам шәкәқәа рахыҗхърак (Кәагәаниа 2009). Урҗ аматериалкәа реицш зеицшу ана-ара цоукуы рҗы иҗдәахымкәа иҗкаларым сгәахәуеит...

Иахъа Т. Аҗба данхалагылам аамҗазы, мыцхәи хрыхзызоит инапѡымҗақәа, исалам шәкәқәа. Цабыргуп, аҗхъаѡцәа уи дшеицырдыруа еиҳарак илитературатә җынхажәалоуп – иаҗитцеит җсра зкәым арҗиамҗақәа. Аха апоет иҗынхеит ирҗиаратә, иуаѡратә дунеи ганрацәала иҳәаакәызҗо, мақьа-назы инартбааны ицәыргам, аепистолиартә жанр иаҗданакуа инапѡымҗақәагы – асалам шәкәқәа, адныхәаларатә җазшьа змоу ашәкәыбҗыцқәа.

Иахъазы иаадыруа – хнапы ахынзаназо ишьҗоу, иҗаацәеи (иҗшәма, иҗха, иҗа) иѡызцәеи ирзынархоу Т. Аҗба исалам шәкәқәа хыҗхъазарала иагырацәам – ѡынѡажәижәаба маҗк инахыхәхәоит. Урҗ рахьтә жәохә – ирҗиамҗақәа аурысшәахъ реиҗагаѡ, апоет Виктор Лапшин ихъзала идәықәҗоуп, иагъѡуп урысшәала, егырҗ зегы реиҳарак аҗсышәала (знызынла аҗсшәеи аурысшәеи еилаҗсаны) иѡуп, иагъзынархоу иҗшәмаҗхъыси, иҗхаи, иҗеи роуп. Иара ихъзала иаашьҗу асалам шәкәқәеи адныхәаларақәеи (еиҳарак Ашықәс җыц

ахызала) ракэзар, урт хыцхьазарала иахагы имацуп – жәибж иреихам: цыба оуп герман бызшәала, ианхаз – урысшәала.

Итаацаа излархәо ала, Т. Ацба асалам шәыкәкәа рыфра бзиа избоз, уи мыцхәы иазгагаз ашәкәыооцаа дреиуамызт¹, ихызала иаауазгы реикәырхара рацаак дазфлымхамызт. (Иара уеизгы-уеизгы еикәырхатәуп хәа иипхьазоз исахьаркыратә рфеиамтакәа роригиналкәа ракәын. Инапы ицигаз ирфеиамтакәа роригиналкәа зегы, шамахамзар, еикәэханы иархив аҕны ишьтоуп.) Апоет изакаразаалак ихыз зыдхәалоу (иара ииоыз, ма ихызала иааз ашәкәкәа ракәзаанит), иеипистолиартә тынха иатцкару аматериалкәа реикәырхара зыбзоуроу ицшәмапдхәыс Римма Когониа-Ацба лоуп. Акыртуа-ацсуа еибашьраан апоет агацаа данрымпыцашәа, хабарда даныбжъаз ашьтахь, иархив зегы аикәырхара лыллыршеит.

Таиф Ацба ицшәмеи иарей

¹ Иазгәахтап абрака адунейтә литература аклассик, ақәра ду нызтыз Л. Н. Толстои данкәыпшыз инаркны 82 шыкәса ихытцаанза ааигәа-хара дахьцалакгы асалам шәкәкәа рыфра дшафыз, уи бзиа ишибоз, насгыи зда цсыхәа имамыз акеипш ишицхьазоз. Инеизакны иара икалам ицижыит жәа-нызкь инареиханы асалам шәкәкәа. Ишәгәаласыршәоит: А. С. Пушкин инапы ицыгцхьан 786 салам шәкәы, М. И. Лермонтов иакәзар – 52, С. А. Есенин – 67.

Т. Ацьба исалам шәкәкәа хыпхьазарала, ишаххәахьоу еипш, умакгы ирацәам, аха рызхьацшра, хымпада, аҫоурых-культуратә цакы амоуп, избанда апоет ихатареи ирҫиареи рытцаараҫы ирытцаркуа мацым. Иҫаацәеи иареи, арҫиараҫы ицнагаѡцәеи иареи наҫ-ааҫ ирыбжысуаз асалам шәкәкәа рҫы инартбааны хәгәылацшуеит Т. Ацьба ирҫиаратә лабораториеи ихатә цстазаара акәаматцамакәеи (иѡнра, иҫаацәара, иахьеи-уахеитәи игәытцхакәа ухәа). Абраҫа ихәатәуп уамашәа ҫакпхыкәрала дшазнеиуаз иара арҫиара ус. Лассы-лассы Ацсны антытц Ашәкәыѡѡцәа рырҫиаратә ѡнқәа (Москва амҫан иҫоу Переделкино, Малеевка ухәа) рышҫа цсшьара хәа данцалозгы, хықәкыс имаз, хәарас иаҫахузеи, акакәын – ирҫиаратә гәҫаккәа рынагзара. Убасҫан, иҫаацәа ааныжьны, цсшьара хәа ахьзцаны ѡымчыбжь-хымчыбжьҫа, Ацсны антытц усура данцоз, иаххысыз ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа раан ауп ианииѡыз исалам шәкәкәа рыхәҫак. Иара убас иепистолиартә напѡымҫақәа ѡуп 1983–1985 шықәсқәа рзы, Москва Иреихазоу алитературатә курсқәа (ВЛК) данырхысуаз аамҫазы. Усҫан иара дынхон А. М. Горки ихьз зху Алитературатә институт иатәыз азеипшнхарҫаҫы абри аҫызтып ала: Добролюбоз имѡаду, 9/11, ауада 717.

Т. Ацьба цсабарала, ѡнытцкала дпоетын, ҫазшьалагы ҫазәы диепшымызт, уимоу, ижәѡантәу акы далаҫазар ҫалап хәа ацәалашәара уоуан, иааигәаны деилукаар. Ибзианы исгәалашәоит, Москва Иреихазоу алитературатә курсқәа рҫы ѡышықәсатәи иҫара анхиркәша (усҫан саргы Москва аспирантураҫы аҫара сҫон), зыпсадгьыл ахь, Ацсныҫа амѡа иқәлаз апоет шаҫа хәҫыр-патула дымѡацыргаз аҫара ицҫаз хәсеи хәцәеи назлоу иѡызцәа. Урт гәыла-цсыла илатцәеит. Уа иҫалеит аицырҫра иацыз алаҫырзгы... «Таиф, мы верим в твою звезду!..» – абри акәын ирхәоз днасҫьазгоз милатрацәала еилаз ашәкәыѡѡцәа.

Хыпхьазарала ирацәамзаргы ахәаанырцәтәи ашәкәыѡѡцәеи Т. Ацьбеи ирыбжысуан цхаррала иҫәу асалам шәкәкәа. Абар, 1972 шықәсазы иѡыза, апоет Анатоли Иани изааишьтыз асалам шәкәы аҫынтәи цәахәақәак:

Наверно, в сердце тайну затаив
(Так судно прячет апельсины в трюме),
Выходит на балкон мой друг Таиф
И смотрит на заплаканный Сухуми.

Прически пальм испорчены дождем.
Куда же солнце делось? Что за диво?
Я думаю: оно – под пиджаком,
Ну, а точнее – в сердце у Таифа!

Т. Ацъба арѣиара ус зегъ рацъха иргылон, уи зегъы ирыцкны дахѣацшуан, аха убриаамтазгъы ихѣатѣуп иара цакцхыкѣра дула дшазнеиуаз иѣаацѣа рѣацъха идыз ауалцъша; игѣыгѣтажны имамызт иѣнра, икыѣара, иешъара, ацсуа деи-баркны дызмоу ацѣгъа-абзиа. Абри аганахъала иара зых пату ацѣызтцоз, аинтеллигентра злыжжуаз цсыуа хаѣан. Уи ус шакѣу шахаѣтра азыруеит Ацсны анѣыцынѣтѣи иѣаацѣа ирзааишьѣуаз, акыыцъхъра иазкымыз исалам шѣкѣкѣа.

Ишазгѣахѣтахъоу еицш, Т. Ацъба асалам шѣкѣы азѣлымхара ду аѣаны, уамаамѣа ацѣырзуа, зны иааинырсланы «аикѣатѣѣаѣ» иѣны, нас «ацкъахъ» ииаго (Л. Н. Толстои ишыкаитцоз еицш) (Розанова 1984: 767) даѣымызт. Уи иаанагом иара асалам шѣыкѣкѣа сзашъѣоузеи хѣа аѣрацшраз иѣуан хѣа. Мап, изакаразаалак. Апоет асалам шѣкѣы аѣра иѣаназикуаз, инапы иацыхъашѣоз – иаабац акъаад (А4), ма атетрад аѣы, ма аблокнот иагѣылцжѣаау абгъыцкъа ркны акѣын дахыѣуаз. Ииѣуазгъы, убри икалам анирѣысуаз аамѣазы игѣы иѣалаз ахѣыцракѣеи ѣбара зламаыз иѣѣанырракѣеи ракѣын.

Исалам шѣкѣкѣа рыла иубарѣоуп Т. Ацъба аѣстазаараѣы даара аѣакцхыкѣра змаз, ауаѣы изы згѣы былуаз, насгъы зажѣа аѣыхѣанза иназыгзоз азѣ шиакѣыз. Цыдала ихѣыцкъа Алисеи Алиаси рыхъзала иааишьѣхъан хѣ-шѣкѣыбгъыцк. Урѣ ркны апоет уамакала даартуп, иажѣакѣа аб ихѣыцкъа рахъ имоу аиѣахареи азѣлымхареи рхыукаауеит, аемоциатѣ еидара ирыѣоуп, азѣараакѣа рылагъ ихыркуп. Уака ихшара хѣмаршаѣѣ «сыѣачанкѣа», «акъакъыракѣа», «мошкара» хѣа дрышьѣоуп.

Урт ирызку ицәәхәәкәа зеггы ирхылтцуеит аазара хыкәкыс измоу алабжьара, ахзызаара, агәышьтыхра. Абар, 1983 шыкәса, цәыббрамза 5 рзы ихәычы Алиса лыхьзала иааишьтыз ашәкәыбгыыц иахәо:

«Уа мшыбзиа, сылашара Алиса! Бышпакоу, ажәабжь ғыыц икоузеи уахь?» «Хәбакәа» рацәаны ибоухьома?» «Хәба» беицәамхароуп, ахахаи! Алиас бихылаңшуама ашкол акны?

Сара сыгәхьяабымган, исыбаргәузеи, амла сакуам, ахьта сакуам, ауада бзиа сьмоуп. Уажәы аңенцьыр акнытә Останкино абааш сахәаңшуеит, даара иңшзоуп.

Ашәкәытра инасышьтыз бгәаңхама? Алиса, мама лхәатәы хайцала, блыцхраала, буроккәа ианаамтоу икайцала, быматәәкәа цкьаза иныкәгала, бкәышыз, ашьыжь бмаашьякәа бгылала, ибзианы акрыфала!

Абриала салгоит сысалам шәкәы, абзиараз, азын анааилак снеуеит. Бгәыдикылоит бара б-папа».

Ишаабо ала, иаацьоушьартә аб ихәычы лҕаңхья гәтыгыгьгала дцәәжәоит.

Ахәыцкәа ирзынархоу Т. Аңьба исалам шәкәкәа шәагаала идуум, хәба-фба хәоу кьяфкәа иреихам. Урт рхацыркшьеи рхыркәшашьеи шамахамзар еиңшуп. Аңхьанатә рыхьзкәа ихәоит, анафсан – гәаартыла драцәәжәоит. Рыхьзкәа аепитеткәа рңишьуеит, зны-зынла еилоу, асинонимтә кәзшьа змоу аепитеткәа рыла ихиркуеит: «сылашара Алиса», «Алиса, сылашара, скәыбча», «ацкәын бзиа Алиас» уб. егь. Ихәыцкәа иреихәарц ииҕтаху хәаны даналгалак, иажәа нирцәоит атрадициатә кәзшьа змоу ахыркәшажәәкәа рыла: «убла дагәзуеит у-папа», «бгәыдикылоит бара б-папа», «сара бара бгәыдыскылоит, бара сара сцымхәрас Алиас дгәыдыкыл! Мама дгәыдыбкыларгыы калоит!» уб. егь.

Ицкәын хәычы, ицәфәаншьап Алиас ихьзала иааишьткәаз ашәкәыбгыыцкәа кәзшьала, хәара аҕахума, иҕыңҕа илызку иреиуоуп, амала рхәашьтыбжь иаха иҕацоуп, ахатцара ргәылыжжуа икоуп:

«Алиас, схәычы бзиа, сгәазырхага, сгәыгра!

Агьарахәа указ хайцаас! Айцара бзианы ийцала, умаашьалан,

*ашьыжь угылала, уфы зэзала ухала, акрыфала. Апродлионкафы
уаангылала, мама улхьымцэуалан, аңыз еицш дгэйдкылала! Сара
уара угэйдьскылоит.*

Абзиараз хэа уасхэоит у-папа».

(Ифуп 1983 шықәса, цэыббрамза 6 рзы.)

Таиф Ацъба ицха Алисеи ицкэын Алиаси

Т. Ацъба ихэыцкэа рахь имоу агэыбылра, хэаа змам абзиа-
бара иаха интқааны ицэыригоит 1983 шықәса, жытаарамза
20 рзы ицшэма лахь иааишьтыз асалам шэкэафы. Абар, уака
иахэо: «Алиас иацы саниацэажэоз шыгэхьааигоз ихэеит, сгэы

дырҗшааит Алисагыы иаргыы, сылагырзкәа аахадыркәкәалеит, рыҗсынҗры духааит, иреигьу хэычы дыкам адунеиаеҕ».

Азнаказ аҗсуа хатца иузидкыларым абри афыза агэыпшқара, аҕэымшэышэра, абастцәкьа гәаартыла ацәажәара, аха уи акьыпхь ишазкым, насгыы аинтимтә ҕазшыа шамоу, иззынархоу ицәа иалцыз ахэыцкәа шракәу уаназхэыцлак, угәаанагара нхьаҗссоит. Амилаҗтә қьабз алеишәа ауафы иагыа дфәанахәозаргыы, цсабарала ициуа, шыала-далатәи агэыбылра, иҗаацәа (ихшаз, дзыхшаз, бзиа иибо аҗхэыс ухәа) рахь имоу еилахәара зкәым ацәанырра чыда аҗыжәара амгар ҕалом. Уи атәы арцабыргуеит хәҗакахыала М. Лашәриа иажәеинраала шыахә «Ацыхәтәантәи агэызра» (Лашәриа 2011: 70–71).

Анра-абра иатэышьтроу ацәанырроуп изхылцыз, Т. Аҗьба зыхьзкәа еихаршалоу ихэыцкәа ирзынархоу исалам шәкәкәа инарышьтарххны, дара ирыхьзынфылаз егызыеигьым алирикатә жәеинраала «Алисеи Алиаси ирызкны». Ари афымҗа апоет исалам шәкәкәа ирхылцшьтроуп ма ирцыцтәахоуп хәа ухәар ауеит. Асалам шәкәи ажәеинраалеи гыкоуп изхылцуа, еипшымрасгыы ирымоу акоуп: актәи аушәакә ихәоуп, агэышьтыхра ацоуп, афбатәи ихыуухыууа хьаак («светлая печаль») аҗубаауеит. Ажәеинраалае апоет исалам шәкәкәа рҕны ааста иаха иҗарны, насгыы исахьаркны иаарпшуп ахэычреи ажәреи «реипхныфлара», агара аҕәкәкәа реипш, зхэычра аанзыжыуа иҗеи иҗхәи рахь аб имоу агэыбылреи уи иахылҗиаауа ахьааи:

Схэыцкәа сыхәапшуеит: «Хә хаб
Рыцхә, деилагеит!»
Сеилагап, сеилагацәап –
Са схэычра цазеит.

Са схэычреихагыы иласны
Ицоит схэыцкәа рхэычра.
Са схэычреихагыы фбаны
Ихьаазгоит иара.
(Аҗьба 1999: 252)

Абасала, Т. Аңыба исалам шәкәкәак ирҗиаратә усура иаңхъанеиуа, мамзаргыи уи актәи аҗәйтәә хәә иалукаар аует. Исахъаркыратә текстхараны иҗоу ацәәлашәарақәеи агәжәәжәарақәеи уаҗа макъана «ашәыха» иахъымзацкәә иҗоуп. Уи атәы артцабыргуа цъысшьоит 1983 шықәса, цәыббрамза 26 рзы ицшәма лахъ иааишьтыз асалам шәкәәҗы, усқан атыцтра иаҗыиз ипоезиатә аизга «Уахынлатәи ашәт» далацәәжәәуа, иазгәеитә ахшыџтақ: *«Азынранза редактировать карымҗозар, акы-џба аҗыцкәә аласҗар стәхуп, макъана изымџыцт, аха схы иҗоуп, сгәы иҗоуп, сышәкәы хысханы иҗыҗыр стәхым».*

Асалам шәкәы иазааигәоуп гәаартышьәлеи сахъаркыра-стильтә еиҗәкашьәлеи Т. Аңыба заатәи ирҗиара иацанакуа ажәеинраала ссир «Сан». Цоуп, апоет саламтас ажәеинраалақәә иџуамызт, иаххәап, С. Есенин ишыҗаитцалоз еицш (иахгәәлахаршәәп иџымтәқәә «Письмо к женщине», «Письмо матери», «Письмо от матери», «Письмо к сестре» уб. егь.). Аха убриаамтәзгыи иажәеинраалақәәк, чыдала иазгәәхтәз ажәеинраала «Сан», ирыкәнызбаалоит исалам шәкәкәә злаџычоу аңхарреи агәартреи, иагъџуп дара ахазырха шыаас измоу акомпозициатә еиҗәкаарала. Апоет исалам шәкәкәә рҗы иан лзы ииҗәо мацуп, аха уи илзынархоу ажәәкәә ирымҗхаркуа рацәоуп, еснагъ ирыцубааует абзиабареи, агәытхей, ахзызаареи: «Сан илхәөзеишь, днагәәгәартә дыҗоушь, аңхын шәшьырак днытатәартә еицш?», «Сан дышцаҗоушь?», «Сан илзыбгама ахәшәкәә? Мацк илыхәошәә лбозар, еиҗах исыцшааует», «аџныҗа сан усгыи гәтыхас дсымоуп» уб. егь. Абарт ацәаныррақәә рылоуп излаџычоу ан илызку агимн хәә ззухәара апоет иацтамта ахаҗагыи:

Ицхасшьоит уажә баңхъа сахъгылоу!

Абас иагъанбашлеи бхәхәы?

Бааныжъзаны сускәә сышрылаз,

Бымч каңсазазаап мыцхәы!

О, схәыцрақәә ахыҗоу аџныҗоуп,

Лассы сбымбаларгыи, бымшәан,

Бымышан, Анцэа ишихэара быжоуп,
Бызбоит Анцэа ишихэара, сан.

Сыхаара, сымра кацхара,
Блашоит тыцхатас иахьагы.
Ишышэтыз бымбои ацсабара,
Ишэтит ауп икэашза бхахэггы.
(Ацьба 1999: 75)

Т. Ацьба иепистолиартэ тынхажэа иамоу ацакы ханала-цэажэо, иугэаламшээрц залшом аурыс поет-лирик ду Ф. И. Тиутчев исалам шэкэкэа ирызкны ибиографиятцааф, еицырдыруа аурыс публицист, апоет И. С. Аксаков ишоуа: «Письма Тютчева, собранные вместе, стоили бы любого серьезного, многолетнего литературного произведения. ... во всех его письмах, сколько мы их ни знаем, даже в письмах к родным, трактующих о самых обыденных предметах: погоде, здоровье, хозяйстве, – во всех есть или оригинальная мысль, или оригинальный оборот речи, или изящный образ» (Аксаков 1886: 238). Арц ацэахэакэа ишиашоу Т. Ацьба изукургы аует, избан акэзар ацсуа поет зызбахэ хамоу инапшымтакэа аинтерес рыцоуп ибиография, ихагара хэаакэызцо факткэак рахасабала мацарагы акэым, дара – ирфеамтакэа иргэытцэаху алитература-эстетикатэ гэацхара, мацк иадамзаргы, ихаилзыркаауа хытцхырцоуп. Уи адагы исалам шэыкэкэа иргэылаабоит апоет илитературатэ принципкэеи ирфеиаратэ лабораториа акэамацмакэеи. Уи арцабыргуеит, иаххэап, 1983 шыкэса, рашэарамза 3 рзы иеицагаф Виктор Лапшин иахь иишэтуа ашэкэы. Уака ахэыцкэа ирызку ипоема «Гэакын илакэ» аритмика-интонациатэ еилазаашья транскрипция хасабла иеицагаф иеилыркаауа, Т. Ацьба иазгэеицоит: «Как видно из транскрипции, поэма написана хореем, рифмы парные и перекрестные, и мужские и женские, в строках с мужскими рифмами по 7 слогов, а с женскими рифмами – по 8 слогов. Встречается и кольцевая рифмовка (абба). *Словом – рифмовка поэмы разнообразная, переводчик (Виктор!) может сам найти, сам выбрать способ рифмовки, в*

каком месте поэмы-сказки какой способ рифмовки подходит – на его усмотрение. В сказке во многих местах встречаются аллитерации, т. е., допустим, как у Бальмонта: «Чуждый чарам черный челн». Иногда разбиваются строчки, особенно когда в строке внутренняя рифмовка, например, строка «рира хомизт, рипса цомизт» разбивается на две строки:

Рира хомизт,
Рипса цомизт...

Я думаю, Виктор, ты самобразишь, как лучше перевести для детей» (Кәәғәания 2009: 291).

В. Лапшин изишьтыз асалам шәкәкәә рҗы Т. Аңьба мөасшақә дрылацәажәоит ахыбгалара иалагаз Асовет Еидгыла аңеиңш, Аңсынра зтагылоу ауаажәларра-политикатә тагылазаашья, уи азы игәәанарагагы аахтны ихәоит, иаххәап: «Страна, как видишь, объята хаосом. Великое дело не потерять свое лицо, сохранить доброту в себе, остаться человеком. Да поможет нам в этом поэзия. Сейчас на поверхности ненависть, вражда, интриги, борьба за власть. Так без конца не может быть, это состояние временное, как говорят, переходный период. Страшно подумать, что этот период может охватить целую жизнь. И вообще вся это «заваруха» с переходом к рынку мало что сулит людям творчества. Думаю, что страна не без умных людей – найдут выхода, а нам надо выжить, оставшись порядочными людьми» (Кәәғәания 2009: 296).

Абасала, Т. Аңьба иажәеинраалақәеи, ипоемақәеи, иажәабжьқәеи, истатиақәеи инарчыданы, исалам шәкәкәә, даҗеа литературатә жанрк иаламшашья, иргәылаабоит автор, уатәтәи амш зхьяау тәылауашык иахасабала, ихатара ачыдарақәа, уимоу, иполитикатә, ифилософиатә, иестетикатә хшыөзцарақәагы.

Апоет исалам шәкәкәә рхыпхьазараҗы иҗоуп итаацәа дырратарак рзыцхара хықәкыс измоу, иҗоуп итакыра рыгәхьяагара, иуа-иҗахыра рганахьала агәтынчымра, агәжәажәара зныцшуа, иҗоуп абжьгара, ахәара, анапынтатара зныцшуагы. Убартқәа зегы рҗы иаабоит апоет иуафратә җазшьақәа, итаа-

цәа рыхзызаара, дара рганахь иааирпшуаз атакпхыкәра. Убарт аказшыкәа дрылакамызтгы, икаларын агацәа дрымпыцдамшәаргы (ишаадыруа ала, аибашыраан аамтаказ иара Акәа далтны Ацандарака дцахьан, дгьежны дмааргы калон..).

Апоет иепистолиартә прозафы акырцъара ацхьаф ибартоуп ицшәмеи, ихәыцкәеи, иөнреи ирхыпшу, абзазара иадхәалоу, амамзаара иахкьаны ускәнтәи аамтаз арфеиарауаф дзынхьауаз аускәа, хатала иара итаацәа рматериалтә тагылазаашья иахкьаны ирыхтыргоз ауадафракәа (*«Абилет 27 [азы] изгаргы ауан, аха астипендиа ансоулак цъара акы сзаахәозар хәа мышкы иахсырцеит. Уажәазы (до 25 июня) акымзаракгы сзаахәом, сыцәхәны стәоуп»*), аха еихарак уи дызлацәажәо, хшыфзышьтра чыда зито – ирфеиара ус иахьпшу азтааракәа роуп.

Исалам шәкәкәа рфы апоет ицшәмапхәыс – иаргьажәа игәтыхакәа лыцеишишит, ирфеиареи ихатә уси ирыдхәалоу азтаатәкәа, иагья иссамыссазаргы, дыргәылеихалит, зегы ллымхә акынза инеигоит, игәыцхакәа лзеитеихәоит (*«даара афны гәхьаазгоит, арра сыкоушәа сгәы иабоит, акрыфара зынза истахзам»*), лыцхыраара дакәгәыгуеит (*«аказы сбыхәоит: журнал «Алашара» № 4 акны сподборка рышьтышашәа сархәеит, атипографияфы ианырккыпхьуа бгәы итаз, апрель азы итыйуазар март нцәаанза акыпхьра (анабор) кәрцоит, ирышьткәо брыхәапшыны, аписьмо анаабышьтуа аоттиск бзаашьтуазар – даара сгәы артынчуан, акы рыпсахзар хәа сшәоит мамзар»*), лабжьгажәа дазызырфәеит (*«Цъара подборкак сзеиқдыршәар ажәеинраалакәа, бара ибзынасышьтып, ахәшьара абтарц азы!»*, *«сышәкәы ицаббо, бапхьама, акраанагома?»*).

Қбака ажәа Т. Ацъба исалам шәкәкәа ртекст аилазаашья, ркомпозиция аиҫкаашья, ихәоукәа реиҫартәышья аганахьала. Зегь рапхьазагы иазгәатәтәуп, инапфымтакәа зегы, шамахазақ акәымзар, ишрыцагылоу арыцхә – ианәу ашыкәс, амза, зны-зынла – амчыбжь, уимоу, – асаатгы. Апоет ихәоукәа рсинтаксистә шыкәгылазаашья удаафрак рыцан икам рцакы аилкааразы; уака апыжәара рымоуп адунеитә ыратә традицияфы ишыкәгылахьоу асалам шәкәфышьятә формақәа,

еилагъахъоу ахацыркатә ажәакәеи («*Уа мшыбзиақәа!*», «*Уа мшыбзиақәа, Римма, Алиса, Алиас!*», «*Салам шәыстәоит зегъы!*» уб. егъ.) ахыркәшаратә ажәеицааирақәеи («*Абзиараз!*», «*Абриала ихсыркәшоит – шәара шә-Таиф*», «*Бгәыдыскылоит, бара б-папа*», «*Ахәычқәа сызгәыдкыл*» уб. егъ). Еиҳарак уи аабоит урысшәала иџу, иаххәап, Виктор Лапшин изынархоу асалам шәкәкәа рҕы: «*Дорогой Виктор!*», «*Здравствуй, Виктор!*», «*Здравствуй, дорогой Виктор!*»; «*До свидания. Таиф*», «*До свидания. Жду письма*», «*Всего доброго, жму руку! Таиф*», «*Желаю всего доброго, больших творческих успехов!*» уб. егъ. Ирацәамзаргъы иџоуп апоет итрадициатәу асалам шәкәџышья аформа мацк данацәхьацуагъы. Убри аџыза аҕазшьяқәа рыдаабалоит иҕаацәа ирзаашьту салам шәкәкәак рхацыркшыа аганахьала: «*Алиас, схәычы бзиа, сгәазырхага, сгәыгра!*», «*Алиса, сылашара, скәыбча!*», «*Салам шәымоуп, игәхьаазгаз стәацәа!*» уб. егъ. Абарт ахацыркатә хәҕақәа цьара-цьара ирыҕишьџеит апоет, хшыџышьҕтра рытатәуп хәа аанаго. Аоригиналра рыҕоуп иара убас апоет исалам шәкәкәа зны-зынла излахиркәшо ахәоуқәагъы: «*Абриала салгоит, сажәа рацәоуп, исхәо кәнысшьоит!*», «*Чуаз Вовеи, Клареи, Сарион ацәыхааи сысалам рыҕ!*», «*"Сычачанқәа" сызгәыдкыл!*», уб. егъ. Ицшәма илзынархоу асалам шәкәкәа ракәзар, шамахамзар, урыс бызшәала ихыркәшоуп («*Целую*», «*Целую всех*» «*Ну, всего, всего, всего хорошего, целую и обнимаю*»), ихәычқәа ирзынархоу ракәзар, аҕсышәала – «*бгәыдыскылоит*», «*ублақәа дрыгәзуеит у-папа*». Аҕхьяџ изы еилкаауп сгәахәуеит атекстқәа рҕы ари аџыза аиҕшымзаара залиршоз иреиҕу аҕсуа традициакәа ирылаазаз апоет...

Агха сыхьџеит хәа сыҕам, хыхь иаасхәаз зегъ ааизыркәкәаны, абри еиҕш алкаа кәсцар: апоет икалам иҕыҕыз ашәкәыбгъыцқәа – алитературатә бызшәа цқьала иџуп, аепистолиартә хырхарҕа змоу аҕсуа џыратә культура иреиҕу аҕырпштәкәа иреиуоуп хәа. Ажәакала, Т. Аҕьба исалам шәкәкәа рҕы даабоит Т. Аҕьба иакәны.

Уаанза ишазгәастахъоу еиҕш, апоет иҕаацәеи иџызцәеи рҕынтәи изаауаз ашәкәкәа дреиҕаҳаны иҕәахуамызт, иаххәап,

А. Пушкин ишыкаитчалоз еицш (Модзалевски 1937: 231). Иахъазы еикәханы икоуп, ишәкәыбгыцкәа ирхылфеиааз атак шәкәкәа цшба, иагъаит дара Германиатәылантәи (усканаз – Германиатәи Адемократиатә Республика), иагъоуп герман бызшәала (Кәағәаниа 1998). Ауникалтә кәзшәа змоу абарт асалам шәкәкәа, даеа документк еицшымкәа, апоет зынза дызлаҳымдыруала ихаҗара хәаакәырцоит, иагъәуп агәы иҗыцыз, аҗара иахылтцуа еиҗахәашәа змам аҗәанырра кәымшәышәкәа рыла.

Т. Аҗба ииоҳъази изырыоҳъази асалам шәкәкәа зегы уанрыпхъалак, зырфеиамҗакәа рыла иузааигәаз апоет уамакала иҗегь дузааигәахоит, амала убриаамҗаз, ашәац иаграмгылоз ауаоы цстазааратә лахынҗас иоуз ухаҗы ианааугалак, иуҗыҗашәо абарт аҗәа хъанҗакәа роуп: «угәнаҗа рзымгааит ура узгәағъыз, уҗааҗәеи уҗәлари хәкда урыпзырхаз!»

ТАИФ АҢБА ИОЫМҢАКӘЕИ ИАРА ИЗКУ АЛИТЕРАТУРЕИ РБИБЛИОГРАФИАТӘ РБАГА

Т. Аҗба ишәкәкәа

Аҗшышәала

1. Аҗба Таиф. Аҗәеинраалакәа. Аҗәа: «Алашара», 1968.
2. Аҗба Таиф. Аҗци амши. Аҗәеинраалакәа. Аҗәа: «Алашара», 1970.
3. Аҗба Таиф. Амш ианацло. Аҗәеинраалакәа. Аҗәа: «Алашара», 1973.
4. Аҗба Таиф. Сара сҗынчра. Аҗәеинраалакәа. Аҗәа: «Алашара», 1977.
5. Аҗба Таиф. Ааҗын ашәа. Аҗәеинраалакәеи апоемакәеи. Аиҗбыратәи абҗьаратәи ашколкәра иаҗанакуа ахәыҗкәа рзы. Аҗәа: «Алашара», 1978.
6. Аҗба Таиф. Амәа икәу. Аҗәеинраалакәеи апоемакәеи. Аҗәа: «Алашара», 1979.
7. Аҗба Таиф. Ашәҗкәа рыччаҗшь. Аҗәеинраалакәеи апоемакәеи. Аҗәа: «Алашара», 1980.

8. Ацъба Таиф. Уахынлатәи ашәт. Ажәеинраалақәа. Ақәа: «Алашара», 1984.
9. Ацъба Таиф. Аныхәаҟхьыз. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Ақәа: «Алашара», 1989.
10. Ацъба Таиф. Ашәтқәа рыччаҟшь. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Ақәа: «Алашара», 1991.
11. Ацъба Таиф. Бзиала иахзырша!.. Амшынҟа. Аҟсышәалеи урысшәалеи. Ақәа: «Алашара», 1994.
12. Ацъба Таиф. Иҟымҟақәа. Ҟ-томкны. Ақтәи атом. Ажәеинраалақәа. Апоемақәа. Аиҟагақәа. Ақәа: «Алашара», 1999.
13. Ацъба Таиф. Иҟымҟақәа. Ҟ-томкны. Аҟбатәи атом. Ахәыҟтәы рҟеиамҟақәа. Ажәабжькәа. Астатиақәа. Амшынҟа. Ақәа: «Алашара», 1999.
14. Ацъба Таиф. Аамҟеи сареи. Ажәеинраалақәа. Қарт, 2003.
15. Ацъба Таиф. Сабажәгылеи. Алакә. Аиҟбыратә школқәра иаҟанакуа ахәыҟкәа рзы. Шәача, 2003.
16. Ацъба Таиф. Цис аҟаҟақәа. Ахәыҟкәа рзы ажәеинраалақәа. Ақәа: Аҟхәынҟшәкәҟыжьырта, 2009.
17. Ацъба Таиф. Иалкаау. Ажәеинраалақәа. Аиҟагақәа / Еикәиришәеит В. А. Кәағәаниа. Ақәа: Аҟхәынҟшәкәҟыжьырта, 2011.
18. Ацъба Таиф. Аизга. Ҟ-шәкәыкны. Ақтәи ашәкәы / Аикәыршәара, аҟхәажәа В. А. Кәағәаниа. Ақәа: Аҟхәынҟшәкәҟыжьырта, 2019.
19. Ацъба Таиф. Аизга. Ҟ-шәкәыкны. Аҟбатәи ашәкәы / Аикәыршәара, аҟхәажәа В. А. Кәағәаниа. Ақәа: Аҟхәынҟшәкәҟыжьырта, 2019.

Урысшәала

20. Аджба Таиф. Вторая жизнь. Стихотворения. Перевод с абхазского Вяч. Куприянова. М.: Советский писатель, 1983.
21. Аджба Таиф. Вместо песни. Стихотворения. Перевод с абхазского Ю. Лакербай. Сухуми: «Алашара», 1986.
22. Аджба Таиф. Вместо точек. Стихи и поэма. Перевод с абхазского В. Лапшина. М.: Советский писатель, 1990.

Қыртшәала

23. Ааңын агәыргәафәаша. Ажәеинраалақәа / Еиңеигеит Цъано Цъанелизе. Қарт, 1987.

Т. Аңьба исалам шәкәқәа

Аңсышәала

1. «Сгәы удоуп, сыңсы уалоуп...» (Таиф Аңьба иахь асалам шәкәқәа) / Акьыңхь иазирхиеит, аңхьажәа ишит В. Коғониа // Алашара. Ақәа, 1998. № 2. Ад. 140–144.
2. Таиф Аңьба исалам шәкәқәа / Акьыңхь иазирхиеит, аңхьажәагь ишит В. Кәағәаниа // Асаркьал. Ақәа, 2003. № 4. Ад. 19–26.
3. Таиф Аңьба исалам шәкәқәа / Акьыңхь иазирхиеит, азгәақәагь ациңеит В. А. Кәағәаниа // Алашара. Ақәа, 2018. № 2. Ад. 173–200.

Урысшәала

4. Аджба Таиф. «Живем так себе, боясь за завтрашний день...» (Письма Таифа Аджба к поэту В. Лапшину) / Подготовка текста, предисловие и примечания В. А. Когониа // Сухум. Сухум, 2009. № 1. С. 282–302.

Т. Аңьба изку астатиақәа

Аңсышәала

1. Бебиа Платон. «Ааит, аҳаҳаи!..» // Аңсны қаңшь. Ақәа, 1968. Цәыббрамза 3.
2. Гәыргәлиа Борис. Апоет ға илирика // Алашара. Ақәа, 1968. № 10. Ад. 90–92.
3. Зантәриа Владимир. Ашәкә ғыц – ақазарахь амәа // Алашара. Ақәа, 1974. № 1. Ад. 88–92.
4. Аламиа Геннади. Псҗазаарак тызго // Алашара. Ақәа, 1977. № 12. Ад. 81–85.
5. Зантәриа Владимир. Аңшаарақәа рымәала // Алашара. Ақәа, 1978. № 8. Ад. 80–84.
6. Гәыргәлиа Борис. Апоет ға илирика // Гәыргәлиа

- Борис. Ажәа ажәа арҕеиит: Астатиақәа, аретензиакәа, агәалашәарақәа. Ақәа: «Алашара», 1979. Ад. 167–172.
7. Амаршьан Витали. Апоет иқазшьа // Ақсны қақшь. Ақәа, 1989. Латқарамза 20.
 8. Аншба А. А. Таиф Ацьба ипоезиатә дунеи // Ажәеи аамтеи. Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1980. Ад. 3–19.
 9. Аншба А. А. Таиф Ацьба ипоезиатә дунеи // Аншба А. А. Аамтақәа реиқәҕытра. Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа: Алашара, 1986. Ад. 120–136.
 10. Аөзба Б. Кә. Таиф Ацьба ифилософиатә лирика ахырхарта хадақәа // Эволюция эпической традиции. К 80-летию академика Академии наук Абхазии Шоты Хичовича Салакая / Отв. редак. и сост. З. Д. Джапуа; отв. секретарь и сост. Э. В. Тодуа. Сухум: НААР, 2014. Ад. 491–499.
 11. Гәыргәли Борис. Апоет-ҕа илирика // Гәыргәли Борис. Ажәа ажәа арҕеиит. Астатиақәа, аретензиакәа, агәалашәарақәа. Ақәа: Алашара, 1979. Ад. 167–172.
 12. Гәыргәли Борис. Абаөхатәра ссир // Гәыргәли Борис. Арҕеиаратә хаҕсахьақәа. Арцагатә цхыраагза. Ақәа, 2004. Ад. 210–213.
 13. Зантәриа Владимир. Ашәкә ҕыц – ақазархь амөа // Алашара. Ақәа, 1974. № 1. Ад. 88–91.
 14. Зантәриа Владимир. Ақшаарақәа рымөала // Алашара. Ақәа, 1978. № 8. Ад. 80–84.
 15. Зантәриа Даур. Ахәыцқәа рзы хамтас // Ақсны қақшь. Ақәа, 1979. Нанхәамза 2.
 16. Зантәриа Владимир. Таиф иеитцәахә ташәазом // Зантәриа Владимир. Амөхак. Алитература-критикатә статиақәа, аретензиакәа. Ақәа: Ақхәынтшәкәтыжьырта, 2012. Ад. 125–131.
 17. Ебжьноу Руфбеи. Игәазырхагоу ауадаөра // Ебжьноу Руфбеи. Итынчым атынчра. Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1979. Ад. 58–66.
 18. Ебжьноу Руфбеи. Итынчым атынчра // Ебжьноу Руфбеи. Итынчым атынчра. Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1979. Ад. 67–80.
 19. Қапба Руслан. Ицсәзаара ахац ишакызгьы... // Ақсны. Ақәа, 1995. №№ 25, 26. Рашәара 23, 29.

20. Қалба Р.Хә. Ипсҗазаара ахац ишакызгы... // Қалба Р.Хә. Аамҗеикәшара зегь азылагом. Алитературатә-критикатә статиакәа. Арҗеиаратә патреткәа. Апублицистикатә нҗамҗакәа. Аҗәа: Аҗхәынҗшәкәҗыжырта, 2004. Ад. 324–335.
21. Кәагәаниа В. А. «Сымцеит сара баша сымҗас...» (Таиф Аҗба ипсҗазаареи ирҗеиамҗеи ирызкны) // Алашара. Аҗәа, 1999. № 1. Ад. 111–117.
22. Кәагәаниа В. А. «Сымцеит сара баша сымҗас...» (Таиф Аҗба ипсҗазаареи ирҗеиамҗеи ирызкны) // Аҗба Таиф. Иҗымҗакәа. Ө-томкны. Актәи атом. Ажәеинраалакәа. Апоемакәа. Аиҗагакәа. Аҗәа: Алашара, 1999. Ад. 3–14.
23. Кәагәаниа В. А. «Сымцеит сара баша сымҗас...» (Таиф Аҗба ипсҗазаареи ирҗеиамҗеи ирызкны) // Кәагәаниа В. А. Аҗсуаа рдоухатә культура адаҗбакәа. Аҗҗаамҗакәеи, алиитература-критикатә статиакәеи аҗҗәажәаракәеи. Аҗәа: «Алашара», 1999. Ад. 168–181.
24. Кәагәаниа В. А. Таиф Аҗба ихәыҗтәы поезиаз ажәакәак // Кәагәаниа В. А. Аҗсуаа рдоухатә культура адаҗбакәа. Аҗҗаамҗакәеи, алиитература-критикатә статиакәеи аҗҗәажәаракәеи. Аҗәа: Алашара, 1999. Ад. 182–198.
25. Кәагәаниа В. А. Таиф Аҗба ихәыҗтәы поезиаз ажәакәак // Алашара. Аҗәа, 2003. № 2. Ад. 120–128.
26. Гәыргәлиа Борис. Абаҗхатәра ссир // Гәыргәлиа Борис. Арҗеиаратә хаҗсахьакәа. Арҗагатә цхыраагза. Аҗәа: ААУ, 2004. Ад. 210–213.
27. Кәагәаниа В. А. Таиф Аҗба иҗынхажәа (асалам шәкәкәа рышьаҗала) // Алашара. Аҗәа, 2018. № 2. Ад. 164–172.
28. Лашәриа Мушьни. Алахьынҗеи апоети // Аҗсны. Аҗәа, 1999. №№ 13, 14. Хәажәкыра 25.
29. Занҗариа Владимир. Ауаҗи, аҗсабарей, аамҗеи реизыҗказаашьа аҗсуа лирикаҗы // Алашара. Аҗәа, 2010. № 2. Ад. 161–170.
30. Лашәриа Мушьни. Таиф Аҗба: имариам амариа // Аҗуа. Аҗәа, 2012. № 2. Ад. 145–197.
31. Мыкәба Анзор. Иҗабуп, Таиф // Мыкәба Анзор. Ашаецәакәа. Астатиакәа. Аиҗҗәажәаракәа. Апиеса. Аҗәа: Аҗхәынҗшәкәҗыжырта, 2015. Ад. 92–98.

32. Ебжьноу Рауф. Апоети анасыҗи // Алашара. Аҗәә, 2021. № 2. Ад. 99–102.

Урысшәала

33. Басария Этери. «Однажды всё сбудется...» (О творческой и трагической судьбе Таифа Аджба) // Созвездие. Сухум, 2011. № 7–8.
34. Басария Этери. Их слова отозвались в сердцах (О творчестве Д. Зантария, Ю. Лакербай, И. Когониа, Г. Аламиа, Т. Аджба, В. Амаршан). Эссе. // Сухум. Сухум, 2011. № 2. С. 75–87.
35. Когониа В. А. Слово о Таифе Аджба // Аджба Таиф. Дожить до рассвета!.. / Составление В. А. Когониа. Сухум: «Алашара», 1994. С. 3–5.
36. Когониа В. А. «Бесследно я не ушёл...» (О жизни и творчестве Таифа Аджбы) // Когониа В. А. Этюды по абхазскому фольклору и литературе. Исследования и материалы. Сухум: АБИГИ, 2014. С. 172–185.
37. Когониа В. А. О некоторых фольклорно-этнографических истоках детской поэзии Таифа Аджбы // Когониа В. А. Этюды по абхазскому фольклору и литературе. Исследования и материалы. Сухум: АБИГИ, 2014. С. 186–199.
38. Когониа В. А. О фольклорно-этнографических истоках детской поэзии Таифа Аджбы // Эволюция эпической традиции. К 80-летию академика Академии наук Абхазии Шоты Хичовича Салакая / Отв. редак. и сост. З. Д. Джапуа; отв. секретарь и сост. Э. В. Тодуа. Сухум: НААР, 2014. С. 480–490.
39. Нахшон Игорь. Глаток истины // Литературная Грузия. Тбилиси, 1984. № 5. С. 201–203.

ИНАЛУКААША АЦАРАУАФ, АПОЕТ, АИЦАГАФ

1

2006 шықәса, жытаарамза 26 рзы ацсуа рҕиаратә интелли-
генция – ацарауааи ашәкәыфәцәеи, – ауа-атахыра, наунагза
абзиараз хәа иахәо, лағырзыла инарцәымфәахь днаскьар-
геит рыцсы ирзалымхуа бзиа ирбоз, зыцсадгыли зыжәлари
рзы ифәхәхәафыз, аха қәра дук затәашьамхаз иналукаа-
ша ацарауаф-афилолог – алитературацтааф, алитературатә
критик, апоет, аицагаф, ацсуа милаф-хақәитратә қәцара
хамеигзарада азықәцаф Владимир Леуа-ица Ацнариа.
«Сқыта гәакьа гәхьааган сыцсуеит, / Сахьыкәзаалакгы абжы
сахауеит!» хәа ахәыч иеипш игәхьааигоз Кәтол ақыта наунагза
дазнеит атыхәтәанза изқәатыц ылихырц иабацәа рывараф.
Уи дцеит ацахәартахь данхалагылаз иафәаз ажәа кәандақәа
иахьынзахәтаз иҳазиамхәазакәа, дзыцсаз ала ахәшьара
хазимтазакәа...¹

¹ Абрака иҳакым иҳәамзар, В. Л. Ацнариа 60 шықәса ихьцра аиуби-

Дазустадаз Владимир Атцнариа? Дзеиуадаз иара даццашә-ла? Ҥыцс иааникылоз уи Атцсны атцарадырраҕы, апсуа литература атоурых аҕы?

В. Л. Атцнариа «чапашьялеи цшра сахьялеи» Анцәа иҕахны иишаз уащпсын, иара убриаамтазгыы афилологиатә бащхатәра дудахыбаамызт – уи аҕсышәалагы, урысшәалагы еицеицшны иртысуаз ахацлымхәеи акалами иамыршанхарыз дарбану?! Акырынтә, акырцъара иқәашьхахьан еиуеицшым ащазарақәа рҕы апсуаа рҕахәы ахәара. Амилаҕ иахьрыхьуаз анапақәкра, цәа змам рҕәынамзарақәа апыкка-пыккахәа аиҳабыра рҕаҕхьа ақәыргыларә – ус зегьы иаурықәманшәалахоз, зегьы иаурзыгәаҕуаз уамакала ицъбараз асовет аамтақәа раан! Уи иара дамәран цсабарала, насгы ижәлар рыхьзала ииҳәоз ажәа щба аламызт – гәыкала иҳәахәтон, ижәлар ирыхтыргоз агәамцрақәа – хаҕалатәи ихьаақәа иреиуан. «Ғеи-шьхеи еигәныщуеит – сыжәлар рыбжьоуп, / Сыжәлар рыбжьы – уи сгәатцәҕ ицшьюуп», – хәа ищуан иара ихьшәоу ирҕеиара иатцанакуа иажәеинраала «Ачымазараантәи агәхьаагара» аҕны.

В. Л. Атцнариа дреиуан Атцсны антыцтәи атцарадырратә центрқәа (Москва, Қарт ухәа) рҕны атеориатә зыкәцара замәна зауны змилаҕ рымаҕ аура иазгылаз раҕхьатәи апсуа профессионалтә филологцәа – ахатәы бызшәеи, алитературеи, афольклори рытцәащцәа (атцарауаа Ш. Хь. Салакаиа, А. А. Аншба, С. Л. Зыхәба, Б. А. Гәыргәлиә, М. Т. Лашәриа ухәа реицш икәз) рабицара. Диит иара 1938 шықәса, жәабранмза 28 рзы Кәтол ақытан абжьыуаа рҕны еицырдыруаз ацәажәащ, ажәабжьхәащ Сеидык Цнариа игәаратәҕы. Сеидык ицәажәаратә кәзара, иажәабжьхәаратә бащхатәра ицкәын Леуа иахьгыы ииасит, уи ицә Владимир иакәзаргыы, иабацәа рҕыбащ цыда иаргыы ицәа иаләлеит – урт рдоухә лашәа, қыҕатә культура харақыла ихыр-

леи ахьзала акыпцхьаҕы ишықәгылаз цхаррала итәу астатиақәа рыла иколлегацәа Витали Амаршьан (Амаршьан 1998), Уасил Ащзба (Ащзба 1998), Мушьни Лашәриа (Лашәриа 1998), Зураб Цьапуа (Цьапуа 1998). Атцарауащ идунеи аницсах ашьтахь, ищыза гәакьа, инәлукаашәа атцарауащ афилософ О. Н. Дәмениә, иара изикит агәыбылреи ацәанырра кәандақәеи рыла ихырку аессе «Днаскьазгон сщыза нарцәыкә» (Дәмениә 2017: 342–348), иара убас атцарауащ илитература-критикатәи илитературадырратәи хәыцшья иазкны астатиа ищит академик В. К. Занҕариа (Занҕариа 2012).

кыз рқыабзқәа дшыхәычызнатә илаазахейт.

В. Л. Атцнариа ақыбаѡ чыда шилаз ааѡшит Кәтолтәи абжыратәи школ дантаз ашықәсқәа раан. Убриазоуп хымѡада акзылтцран иѡоу, насгыи иѡырѡшыгоу цаѡык иаѡасабала уи дзыиагахаз ақыта школ аќынтәи, хтцарауаа дукәа Гь. А. Зизариа, Ш. Д. Инал-иѡа, Хә. С. Бҕажәба ухәа убас азәырѡы зылгахъаз, Н. А. Лакоба ихъз зху Аќәатәи Ашьхарыуаа рышкол ахъ 1953 шықәсазы (усќан иара аа-класск рѡы дтәан). Араќа уи итцара хиркәшеит хътәи медалла. 1957 шықәсазы, апышәарақәа қәѡиарала итѡины, дталоит А. М. Горки ихъз зхыз Аќәатәи апедагогикатә институт (иахъа – Аѡсуа хәынтқарратә университет) афилологиатә факультет анемец бызшәеи, аѡсуа бызшәеи алитературеи рырцаѡы изанаат ала. Ари атцараиуртаѡе «иара иреиғъаз астудентцәа дреиуан, иоуан хыызхәалатәи астипендиа чыда, итцарагыи хиркәшоит иалкаау дипломла» 1962 шықәсазы (Салаќаиа 2007а: 403)¹.

Уи аамышътахъ итцара иациттоит Москва – даанахәоит СССР Атцараадыррақәа ракадемиа (иахъа – Урыстәылатәи атцараадыррақәа ракадемиа) иатәу А. М. Горки ихъз зху Адунеизегътәи алитература аинститут аспирантура алитература атеория азанаат ала. Абраќа хышықәса ирылагзаны В. Л. Атцнариа Анцәа ицишаз иѡсабаратә баѡхатәра аеартбааит, ихаѡәахейт зда имаѡәамыз алитературадырра иатцанакуа атеориатә зыќатцарала. Уи алыршахарц азыхәан иара иаспирантураѡтәи итцарашықәсқәа раан тәамѡахә имамкәа афилологиатә наука иеагәылеихалейт, арѡиареи (ажәеинраалақәа рыѡреи атәым бызшәәқәа рахътә аѡсшәәхъ арѡиамтақәа реиѡагареи) атцараадырреи русхккәа еидбало. 1968 шықәсазы абраќа қәѡиарала ихъчейт акандидаттә диссертация «Б. У. Шыынқәба ирѡиареи аѡсуа поезиаќны асахъаркыратә хаѡсахъа аѡиареи. Алирика. Аепос. Аиѡартәышъа» атемала. Шықәсқәак рышътахъ уи аусумѡа хаз шәќәынгыи иѡытцит (Атцнариа 1970).

Аспирантура ашьѡтахъ иара дгъежъуейт иѡсадгыыл ахъ,

¹ Истудентра ашықәсқәа ирылагзаны иара, аѡеипш бзиа змоу цаѡык иаѡасабала, анемец бызшәа инарцауланы ашьѡкааразы ддәыќәцдан туристцас Германиатәи Адемократиатә Республикахъ. Уи аныќәара иазкны анаѡсан икыѡхъуейт аочерк «Жәәѡа мшы сасыртаны» (Атцнариа 1961).

1968 шықәсазы аусура хациркуеит анаџстәи иҗстазаара зегы змеидаз Д. И. Гәлиа ихъз зху абызшәеи алитературеи, аҗоурыхи Аҗснытәи ринститут (1994 шықәса раахыс – Аҗсны аҗцаарадыррақәа ракадемиа иатәу, Д. И. Гәлиа ихъз зху Аҗсуатҗааратә институт), даггырхысит аҗараџазара ахәҗақәа зегы: аҗхьа дшьяқәыргәҗәан тҗаарадырратә усзуџ еитҗбыс (1968–1972 шш.), ашьҗахь – тҗаарадырратә усзуџс (1972–1976 шш.), анаџсан – тҗаарадырратә усзуџ еиҗабыс (1977–1994 шш.), аҗхьәтәан – тҗаарадырратә усзуџ хадас (1994–2006 шш.). 1997 шықәсазы далхын Аҗсны аҗцаарадыррақәа ракадемиа алахәыла-корреспондентс.

1973 шықәсазы В. Л. Атцнариа СССР ашәҗкәыџџцәа реидгылахь дрыдыркылеит. СССР ахәынҗқарра анеилаҗа аамышьҗахь, аҗхьәтәантәи ашықәсқәа рзы уи дрылахәын Урыстәыла Ашәҗкәыџџцәа реидгылеи Аҗсны Ашәҗкәыџџцәа рассоциациеи. Иааиҗмырҗьязакәа арҗ арҗиаратә хеилаққәа имџаҗыргоз аусмџаҗгәтәқәа (аизара дуқәа, аҗленумқәа, аилацәажәарақәа ухәа) зегы ихы рылаирхәуан, «еснагь дрызҗәлымхан алитературатә еимак-еиҗакқәа, адискуссиакәа, адиспутқәа» (Салаҗаиа 2007: 404).

В. Л. Атцнариа ирҗиаратә нысымџа тҗбаауп, иҗаулоуп, иҗырпшыгоуп. Уи иамҗеханакуеит афилология иаҗанакуа амхурстақәа жәпақы – ажәеинраалақәа рыџара, асахьаркыратә џымҗақәа реиҗагара, алитературатҗаара, акритика, апублицистика. Убарҗ зегы инарҗынҗаны аҗарауаџ инапалакын арҗара-аазаратә усхкгы: Аҗсуа хәынҗқарратә университет аҗсуа литература акафедрә дапрофессорын, еиуеиҗшым амаҗәрқәа (иаххәап, аҗсуа литература аҗоурых, алитература атеория) ирызкны дрыҗхьон алекциакәа. Дзыҗхьоз амаҗәрқәа рыла аиқәыршәара даҗын алекциакәа ркурс, ахыркәшара дзахьымзеит умхәозар (Салаҗаиа 2007а: 404)¹.

2

¹ В. Л. Атцнариа иреихәу аҗараиурҗазы иаҗиҗаз арҗагәтә цхыраагза ахәҗақәа ируакуп академик З. Ць. Цьапуеи уи иҗаџцәа Н. С. Барҗыци С. О. Хәҗымы иҗҗынхак ахәсабала аабыкьа иркыпхьыз, азҗәлымхара зҗатәу аҗарауаџ қәранамза иусумҗа «Жәлар репос» (Атцнариа 2017: 130–149).

В. Л. Атнaрия акыыпхь ахь дцэыртцит зынза дшыцкэынзаз (ускан ижэла Цнария хэа акэын ишиоуаз). Шэазхэыц, 18 шыкэса ракэын ихыцуаз рапхьазакэны ажурнал «Алашара» иананылоз ацсшэахь еицеигаз Фазиль Искандер иажэеинраалакэа «Атахмада», «Амшэ», «Ашэарыцао иажэахэ» (Искандер 1956: 44–45). Уи аицтагара аус ашкол дантаз ашыкэскэа раан ишыкалаз, Фазиль Искандери иарейи реибадыррейи реиоуызарейи ахы шакыз игэаларшэо, иара иоуейт: «Фазиль Искандер – рапхьаза издырыз, сзыцеэажэаз, наунагзагыы бзиа избаз поетуп... Хаштра акэымкэа сгэафэи инхейт рапхьатэи хаицеэажэара... Иахьагыы исгэалашэоит Фазиль салацишэарц азцааракэа исицтаз руак: “Аурыс классикатэ поетцеа ирейгыушьода?” Сара исхэо сфамшэо, ацефьа иакыз иеипш, схэапызыпуа саакэхейт... Енак Фазиль иажэеинраалакэа ацсшэахь изейтазгарц исыдигалейт. Уи сара ишысцэыуадаоуызгыы, сакэшахатхейт, изгэагыит – жэаа шыкэса уаныртагыло усеипш иага угэагыип! Ускан, изласылшоз ала, сара еицтазгейт Фазиль иажэеинраалакэа хэбака-фбака. Урт иара дрыпхьейт, азгэатакэа икаицтаз ансырееи, иманы Б. Шынкэба иахь дцазаап, уантэи ажурнал “Алашара” (аредатор М. Хашба) акынзагыы инанагазаап. Уа сейтагакэа ианрыпхьа, “макьана дкэыпшуп, изахкыыпхьыр, игэы канатцап” рхэазар акэхап, сейтагакэа хца ркыыпхьит» (Атнaрия 1994: 171–173).

Иахьа адунеи зыхьз ахыцэан икоу ашэкэыоуы ду Ф. Искандер ускан игэеимтакэа дыкам дзабадырыз арцыс афыбао лыпшаах шилаз, «асахьаркыратэ калам» арцысра шилшо, убри азакэхоит хымпада дицгэгыгны атакпхькэра зцыз адца зицтаз, анаофан акыыпхь ашкагыы имоа зылихыз. Ашкол дантаз ажэеинраалакэа рыоурафэи иецишэахьан акэымзар, ас иаалыркэаны дейтагаоуны дзыкаларымызт. Здоуха лашаз, шытрала здац-пашэ таулаз арцыс игэафэи заа ифыхейт апоезиатэ цэалашэара, асахьаркыратэ ажэа агэыбылра. Заа апоезиатэ хэыштаара иеадицхьалейт: атцара ахыцтоз Акэатэи Ашьхарыуаа рышкол афны еиефкааз алитературатэ хейдкыла еышэала ихы алаирхэуан (Атнaрия 1994: 171).

1960 шыкэсазы В. Л. Атнaрия изыхэан икалейт ахтыс

бзия: ихатэы жэеинраалакэа рацхьазакэны иагэылалоит
фыц аора иалагаз афар рфымтакэа знылаз аизга «Ашьафьар»
(Атцнариа 1960: 165–168). Абри аамышьтахь иара иаха
чыдала иеыздицалаз алитературацзаареи алитературатэ кри-
тикееи роуп, аха уеизгыы уарлашээрла ажурнал «Алашараф»
(1970, № 12, ад. 54–52; 1972, № 2, ад. 19–23; 1973, № 9,
ад. 40–41 ухэа уб. егы.) дыкэгылон ипоезиатэ рфеиамтакэа
рыла. Урт ирылтшэаны ирфеиарамфэфы акрызцазкуа хтысхеит
иажэеинраалакэа рацхьатэи аизга «Алакэ ссир» (Атцнариа
1977) атыцтра. Убри инаркны фашьарада еилкаахеит уи поетк
иахасабала дышхэыдамыз, ацэалашэара лашакэеи ахэыцра
цаулакэеи сахьаркыра-поезиатэ бызшэала рцэыргара
цсабарала ишикэашьу. «Игарцыз» исахьаркыратэ ажэа
ацхьаф дыхнахыртэ афынза имарианы гэаталеи, хшыфцаклеи,
хэашьтыбжылеи уаха нафтахымкэа ишеифырцааз ала, еилкаа-
хеит, иара, аклассикатэ поезиа ашэагазагакэа зэыртэкзаны
иоуаз ацсуа поетцэа рдоухаибаркыра, азэы хэа дшац-
лаз. Уи ипоезиа зыкэныкэоз ацкара хада хазхьеирцшуеит
апрограмматэ фазшыа змоу, «Уеумыртлан, сажэеинраала...» хэа
ихацырку заатэи иажэеинраалаф:

Уеумыртлан, сажэеинраала,
Ушэага, узага тшээз,
Ахыртэагеицш уеидцалан,
Уетакза амацээз.

(Атцнариа 1977: 3)

Цабыргытэкэаны, В. Л. Атцнариа, арт ацэахэакэа дыр-
меижьакэа, ипоезиатэ рфеиамтакэа ркны цымкрыда
дыкэныкэоит Баграт Шьынкэба ицашэиркыз, цакылеи фор-
малеи ихеибартэаауа, шэага-загала хтак еицтазыршэуа, рит-
микалеи рифмалеи еихышэшэо асахьаркыратэ рфеиамтакэа.
Ажэеинраала ацсы ахатцара, агэи ахшыфэи ргармония алырша-
ра – апоет еснагь дазхьаауеит, идеалсгыы имоуп:

Ишцассиру излеицэажэо

Адгғыл, ажәван рбызшәа.
Сухәоит цсыс уахаларц сажәа,
Уи насыцны уазкашәа!

Рхәатәы шпеикәшәо, ишпеинаало
Ааңни, адгғыли, ақәеи!
Ус еинаалоушь сажәеинраалаә
Сгәи, сыхшыәи, сцәәхәәқәеи?
(Ацнариа 1977: 84)

Абаәхатәреи агәи ахшыәи рыдлацса алитературатә рәимтә зыкалом, аха уи мацарагы азхом арәиәәы иеизхазыгыаразы – иаҭахуп ахатәы мәә алхра, иааицмыркъазакәә ахы аус адулара, арәиаратә кәзара анапағы аагара. Убри аганахәала ихәатәу убриоуп, В. Л. Ацнариа арәиара – ус уалбагас дшағымыз, уи бзиабаралеи ҭакҭхықәралеи дшазнеиуаз, аәымтә абыртқал акылхра уеизгы-уеизгы дшашыҭаз. Критикк иахәсабала лаххәәцшрада икалам цхафыр зыхырсуаз ашәкәыәәцәә, еихарак апоетцәә, ирыдитцоз аҭакҭхықәра – иаргы ихы иадитцон. Уи атәы иаахтны ихәоит поетны, литератураҭцаәыны иҭышәынтәалара аамтә иатцанакуа, «Сажәеинраала» хәа хыс изиҭаз иәымтәә:

Азыхь уеицшыз, сажәеинраала, –
Иуасхәоит есқынгы.
Уара унеила ухатә мәәла,
Иуоурц ацсынтры.

Сыпцҭазаароуп, сажәеинраала,
Уара узышаз.
Нас иуасхәоит гәык-цсык ала
Уабицара уацсаз!
(Ацнариа 1982: 12)

Иааңоушьартә имарианы, угәы арахәыцкәә ирыхькы-суа иаңцоуп «Алакә ссир» иагәылчцаауа жанрла еиуеипшым анаәстәи алирикатә жәеинраалакәә: «Ацсшәә», «Ацхьарца

еиҥым», «Аңшалас», «Еинтәйлан адәеиужь ду шәтыла...», «Аңкәынра агәхьяагара», «Хәылқазтәи ахәыцрақәа», «Ахәылқаз, амра аңсымтаз...», «Аеыџ имцабзу бзиа ишқазбо...» ухәа убас егыртгы. Арт арҕеиамтақәа ркны ссиршәа еилазџоит апеизажтә сахьақәа рыла ихырку аграждантә, афилософиатә, абзиабаратә жәеинраалақәа. Алирикатә фырхатца аңсабара даласоуп, дханартәауеит, хәаа змам агәыбылра изатцоуп, адлапсагь псҕазаара иманы ибом:

Амра гьџоуа, ихало, ихало,
Сыңсадгьыл гәакьа ианахаңхо,
Суадагь ырлашо иџналоит,
Ахьтәы шәахәа ныџнапсо.

Пенҕьырк ада ҕам са суада,
Аха амшын ду ахь ихоуп,
Спенҕьыр анаатуа исзаанартуада,
Дунеик сахәом, исызхоуп!

(Аңнариа 1977: 6)

Зыңпдәаха аагоу, «Спенҕьыр шаатыз иаха шаанза...» хәа зхы еикәхәалоу абри ажәеинраалакны ухнахуеит ауаџи аңсабарей рхеибартәаашьа, апоет иажәа аңсхатцашьа, метафорала ахыркышья: шәахәаңш аказа инапачы аңшалас иканатцо – «*Суада иџнашькьырт, суада акнынза / Срыцкьан саакәнаргылт сҕарза*»; апенҕьыр ала ауада иџналаз ашәт абгьыцкәа рхы шымџапырго зынза иңьашьахәуп: «*Аңша анрыңас, уртҕ еибарҕо, / Суада иџнакәашоит иаапкны*»; атәамахә акәзар, «*Азаза еимхәыцкәа ахьныхәхәы, / Салам сытҕо гәыла, псыла / Спенҕьыр иадхоит ес-шьыжы*». Ажәеинраала ишътнахуа афилософиатә еидара игәфарамкәа еилкаауп: ауаџы дхазыртәаауа, аңсҕазаара дагәышьаҕаны дҕазтцо, агәацпыхәарагь изтәо – иахьей уахеи дызлагылоу, еснагь ҕыцбарах иибо – ҕаиматра зуа аңсабара ауп. Абри ахшыџтақ акырынтә хазхьейрпшуеит апоет егырт иџымтақәа рғьы, убрахь иналатцаны апеизажтә лирикатә жәеинраала «Ашьыжьтәи азазагь»:

Снытцпраит псаатәцас абарца,

Сзыџуам иахьак сгэазхара,
Ашџаџ иџанашэкха азаза
Имџабзха иаџуп абылра.

Ашьаџра џэажэоит аџџахэа,
Ахауагы џџоуп, иласуп.
Амџхэ аџџазаара сгэахэоит –
Сыџџоуп, сразуп, сџаракуп!
(Аџнариа 1977: 7)

В. Л. Аџнариа ипеизаџтэ лирикаџы, ргэыбылра хџыртэ аџынза, харгэылаирџшуеит иџсы злоу, сахьалеи џэаџалеи еиуеиџшым ашыџэс аамџџаэа – анхара-анџыра, аиџаира иасимволу ааџын («*Кэыкэу, кэыкэу! – Ааџынрашэа! / Кэыкэу, кэыкэу! – Анхарашэа! / Кэыкэу – ааџынра иазџэоуп, / Ааџын са сыџсы аџџэароуп*»), мра шэахэала иџыџоу аџхын гэазырџага («*Аџхынтэи ашьыџь иаџэара! / Уаџшэахэоит амра ашэахэа, / Амра иаџыларџ маџара, / Аџсаџэа џоит еиџрыхэаэа*»), абараџџатреи ахалалреи зџуџагалан («*Адэеиужькэа џеџьхеит. Адэеиужькэа хьџеџьуп, / Улаџш рхьымзэ ишьџоуп, / Адэеиужькэа, адэеиужькэа, исгэакьоу, исџэеиџь, / Адэеиужькэа – схаыџра ахаџоуп*»). Абар, ахэыџра аџынтэи иаауа, ауаџы дизаахыс изгэакьоу аџэанырра џэандакэа – азынтэи асахьакэа рызгэыкреи асы азхьаареи – ирхылџиааз алирикатэ жэеинраала замана «Аекспромт»:

Сык аунда, шьыри џали,
Сык аунда,
Ахэырд-хэырдхэа, сышьџа анхало,
Снылаланда.

Опыжэ-опыжэ, џшьала, џшьала,
џџаџа илеилар,
Нас иџэымџџуа аламала
Шьамхсны ишьџалар...

Уахынлагы бзиа итцаалар, –
Ацча-цчахаа,
Хгэыргыа-хэмаруа ха хнеидтэалар –
Ацьцьа-цьцьахаа,

Сык аунда, шыри тали,
Сык аунда,
Ахэырд-хэырдхэа, сышьта анхало,
Снылаланда.

(Ацнариа 1982: 74)

Ажэеинраала уанацхыо, зеигыыкам ашэа алцып угэахэуеит акомпозитор кэа инапафы.

Апоед, ахэычы дшамыргэыргыара даргэыргэоит, фыцбарах ибауа, ацсабара мцэажэазакэа, имхэамырза иарфеио аблахкы-га-гэеизхаракэа (ажэеинраала «Амш бзиа»):

Амш ухэеит хэа закэу мшузеи,–
Ишоурацэамкэа, ихьтацэамкэа,
Ажэфан цам-цам та амазамкэа,
Анацьалбеит, зака ицкэоузеи!

Зака ихааузеи, игэыкузеи,
Ишахэ-шахэуа абла тшаша,
Амра шаша, ихагымхаша,–
Изхалашо ибаргэузеи!

Ишцаласу, ишцэзфыдоу,
Агеи ашьхеи еизырцэажэо
Ацша кэанда. Иахэо ашэа –
Хьаа хеыга хэшэык иафэызоуп.

(Ацнариа 1982: 3)

Арака «икоуп ацсабара ацшзара ршанхага, еицахэашыа змам уи агармониатэ еинаалара ихнахны зэалазызфо, уи зыцсы

аҫхәароу ауафы игәалаҫара ахаҫа» (Занҫариа 1986: 119). Убри агәалаҫара ауп изыхҫиааз уаҫа назҫахым апеизажтә лирикатә жәеинраала.

В. Л. Атнариа иажәеинраалақәа «Амра пҫозар, иззыпҫхода?..», «Апшалас», «Иамысыцт ахәхәахәа апша...», «Амшын ихнаршәлеит амза амҫахәасҫа...», «Ихәмаруан амра ашәахәа», «Адәеиужьқәа ҫежьхеит...» ухәа ихәҫархәоит иара уамакала Апсны апсабара дхыхны дшамаз, апҫҫазаарахь агәацпыхәара ду шинаҫоз, Иуа Коҫониа, Баграт Шьынқәба, Анатоли Аҫынцьял, Таиф Аҫьба, Рушьбеи Смыр ухәа убас азәырфы апсуа поетцәа реипш, уи ибла хызкуаз апеизажтә сахьақәа ҫахәхәагас ишимаз. Апое убарҫт иреиҫу илирикатә жәеинраалақәа рыхәҫак, ашәа ссирқәа рылхны, хаҫала агитара иаицхәон, ма ишҫаицхәоз ухәарауеи, ҫаиматла!

1982 шықәсазы адунеи абоит В. Л. Атнариа иажәеинраалақәеи иеиҫагамҫақәеи еидызкыло аҫбатәи ишәҫәи «Амш бзиа» (Атнариа 1982). Уи иагәылалеит аҫымҫа ҫыцқәа реипш, апхьаҫ згәыбылра икхьаз уаанзатәиқәагыи маҫымкәа. «Аҫышыбжьонк рыбжьара» (Атнариа 1999) ахьзуп атцыхәтанза иҫыцыз ипоезиатә рҫеиамҫақәа реизга. Уи еиднакылоит иажәеинраала ҫыцқәеи иеиҫагамҫақәеи, иара убас егырт ишәҫәқәа ирнылахьаз ипоезиатә рҫеиматақәа рахыпхьрак. Аизга рыхьзыншылоуп апоет ари адунеи аҫны зегь реиҫа изааигәаз хьык ауаапсыра – иҫшәма Маринеи, иҫкәын Баграти, иҫҫа Ладеи.

Апоет апхьанатәи ипоезиа аҫәаҫа хадақәа арҫ аизгақәа рҫеҫы ишыақәырхоуп, амала апхьаҫ имбарц залшом автор иаҫа дышрымҫхаркыз Апсни апсуа жәлари рлахьынҫа иамадоу ахьабаақәа, апҫҫазаараҫ ауафы иҫыҫи иҫакпхьқәреи ирхьыпшу ахәыцра цәулақәа (ажәеинраалақәа «Шәиуи!», «Аамҫадара», «Ақалақь ҫынхада», «Ахьтәи аамҫа» уб. егь).

В. Л. Атнариа апсыуак, интеллигентк иахәсабала еснагь гәыҫхас иман апсуара агәышыаҫа – апсшәа – ажәлар рдоухәибаркыраҫ иааннакыларц иахәҫаз аҫып, апсуаа рхатәи бызшәа уаҫәтәи аҫеипш. Апсшәа атема апоет изныкымкәа дазыхынхәуеит ирҫеиараҫы. Урҫ аҫымҫақәа пафос хаданы

иргәйлсүеит жәеинраала шкәакәала иџу иџымтә «Аңсшәа (Саб иҳәамтәкәа рыйкнытә)» аҕны иҳадгалуу ахшыџтәк: «Җара аңсуаа, дад, лада ҳаҕа, џада ҳаҕа, ҳазхылтыз убри Анцәа иңеитцбы иоуп. Анцәа иџны излацәажәоз Анцәа рбызшәоуп ҳара аңсшәахәа иахьанзагьы ҫахәхәагас иҳамоу. Уи адунеи иақәлоуп, адунеи ыҕанатцы цсра-зра ақәзам» (Аҗнариа 1982: 5). Аңсшәа иазку гимнк иаџызоуп егьы иаңцамтә «Аңсшәа! Исыцыршаз сажәа...» ҳәа иалаго. Араҕагьы иаартны иҳәоуп апоет дзымыртынчуа ихшыџтәк хада:

Аңсшәа, уаныҕам сыгәнаҳауп,
Сҫахәы сзархәазом адунеи,
Узқәыиааз адгьыл ссир цсраҳа –
Уңсзом! Урхыџла геи-шьхеи!

Аңсшәа! Исыцыршаз сажәа,
Гәыңхәыхштас изырхәыхәы сҕырҕы,
Адунеи ду иақәлоу жәлар ражәа,
Уара – сыблагә, схы, са сыңсы.

(Аҗнариа 1999: 47–48)

Аңсуа шьа зда иҗаныҕәо дарбан цсыузаалак дзыргәәҗеиуа цәахәақәоуп арт. Забацәа урт рабацәа рдоуха иалаазаз апоет амилат ҳаҫырбагас ирымоу рбызшәоуп ҳәа ишьон. Абри ажәеинраала аамчыдаха агьы аңимцаргьы апоет, аңсуа патриот иашаҳаҗәә, амилаттә поезиа абзиабашцәа ргәатцәҫы даанхон наунагза.

В. Л. Аҗнариа трагедиала иҗәыз ижәлар рҗоурых иҳазырштүа аамтәхеит 1992 шықәса, нанхәамза 14 рзы зхы кхаз арыцҳара ду – Аңсны Аңьынңтәылатә еибашьра алагареи уи иахылҫиааз цџа змам агәәкцәәҕрақәеи. џаңхьа аҕзаареи аҕамзаареи иааины инҗагылт аума зхызгахьаз аңсуаа. Аҕа иҫаңхьа ахыламырҕәра, ажәлар җаңкәымкны реилартцәара, ажәлари аңсадгьыли рыхьчараз ахамеигзара, зыхшара җахоз анацәа ррыцҳареи рычҳареи – абарт атемақәа ирызкуп апоет усқантәи аамтәзы инапы иҗиҗьыз апатриоттә лирикатә жәеин-

раалақәа: «Аґсуа матанеира», «Аґоурых арґаґы», «Анацәа». Цыдала агәышьтыхратә нота ахылтцуеит Аґсны Аґынцтылатә еибашьра (1992–1993 шш.) иалиааз арґеиамґақәа иреиґьқәоу руак, аґсадгьыл ахьчара иагимнуп ззухәара апатриоттә жәеинраала цахәцахә «Аґсуа матанеира». Цакылеи, иахылтца апатриоттә цәанырреи, агәышьтыхратә мчхареи рыла ари аґымґа рашәарамза 22, 1941 шықәсазы ииз ашәа «Ицшьоу аибашьра» (ажәақәа иґит В. И. Лебедев-Кумач, амузыка – А. В. Александров) иашьашәалоуп. Абар уи алагамґазтәи ахәґа:

ґазқәырфо, ґазқәыршьуа Аґсынтәыла,
Кавказ шлагәаґәа ахьқәыршәа,
Аґа хәымга шпыла уипыла –
Узқәыршәшәа, Аґсынра, узқәыршәшәа!

Иамраза атәаха, аґсґаха,
Ухышхыґцәаха уиґал зыршшәа,
Шьапыргыларґа имґауа, дықәблаа –
Узқәыршәшәа, Аґсынра, узқәыршәшәа!

Дықәыґәхәаа пшатлакәшәа уижәлан,
Ашьажәґы, хзымбаз акашәа,
Ацәґа изы ицәґазааит ухәыжәла –
Узқәыршәшәа, Аґсынра, узқәыршәшәа!..

(Ацнариа 1999: 6)

Ажәеинраала «Ахынхәра» аґцоуп иаххысыз ашәышықәса 80-тәи ашықәсқәа рзы, аха уанаґхьо Аґсны Аґынцтылатә еибашьра ашьґахь иґызшәоуп ишыґоу. Аибашьра иалґны зқыґа гәакьахь ихынхәыз аґсадгьыл ахьчаґ дгәырґґоит, аґьамыґәа мґа данысны, иґсы ґаны дахьааз. Зыґны-згәара гәґыхас измоу, иґсыз-инхаз зхьаау ауаґы, ила иабо асахьақәа изцәырырго ахәыцрақәа – абриоуп ажәеинраала аґақы хада зхьыґшугьы:

Шәабаґоу сықәлацәа? Иґсыда-инхада?
Ахацәа, шәхынхәқәазар, шәыбжьқәа аашәырга!

Иччо зыџнаџада? Иџџыуа зыџнаџада?
Амыткәмеи ашәеи хьзыла еилшәырга...

Еикәхаз дҕалап, дҕалап ибжъазыз,
Ғаахәыра змазамкәа зибнаҕа иагаз,
Дҕалап мышьтацәҕыак, зыҕсадгьыл зыҕсахыз,
Аха дыҕоуп зыҕсадгьыл ахьз азыргаз!

Сцоит сынкахәыцуа: сеидру хзакәхаша?
Ахьаакәа исызцәыртцуа араҕа изатәым:
Дкьаасуа сабик џнаџакаҕе дубашам,
Мамзаргьы пҕхәыск, зыбаџ зтәым...

Сцоит сынкахәыцуа, аха снапшызар –
Арпызбаки пҕхәызбаки еилаџәан итәоуп:
Аибашьра абаҕоу, џыҕья ирызшазар,
Адгьылгьы ҕыхоуп, ажәџангьы цҕьоуп...
(Аџнариа 1982: 32)

В. Л. Аџнариа исахьаркыратә ажәарҕеиараҕе акырынтә дрызхьапшуеит дхыхны дызмоу апсуаа ртрадициатә дунеихәапшра иаҕәырчахоу, шәкы-зкьы маза згәыџаџәаху амифологиатә хаҕкәа, убрахь иналаџаны Зызлани Ажәеипшьяа ртыпҕаи. Урт ирыдхәалоу џџа змам асиужеткәа иахьатәи аамџа иаҕыбааны романтикала рызхәыцреи («Азҕабџәа зса-зсоит, иччоит рхы-рҕы, / Ажәытә лакә... аҕатә лакә – еилаџәоит сгәаҕы») апоет џашьара зкәым илирикатә дунеи тбааи ирылтшәаны, иаххәар ауеит, амифтә хаҕкәа «аҕатә пџстазаара» роуит хәа. Убрахь иаџанакуеит ажәеинраалакәа «Ажәеипшьяа ртыпҕа», «Зызлан», «Цхыбжьон истааит хџык ашаџәа...», «Ахьтәы аамџа», «Апсаагара», «Апсы шкәакәа» ухәа уб. еҕь. Аџымџақәа рҕкны, чыдала иаххәозар, «Ажәеипшьяа ртыпҕа», «Зызлан» рҕы, ажәытәи аҕатәи реилазџашья ханалаџәажәо, хымџада, хадара зуа џаџгәуп апоет игәаҕы абзиабаратә цәалашәарақәа рхышхыџәара: «фырхаџәас» иалагалоуп еишьыршәаланы амиф-тыпҕаџәеи (Ажәеипшьяа

ипҗацәа, Зылан) аҗабырг-тыпҗацәеи (азиас аҗны зәызкәабо азҗабцәа). «Зылан» захьзу ажәеинраалаҗы «ажәытәи аҗәтәи» реилазәара хәхьпшуеит, гәынхәцыстала акәзаргыы, ашымта антәамтаҗ:

...Итыфны иаафует аккара
Аккаҗәа башәа хаа абжыы,
Акыркыр быччабжь гәыкыра
Салнахует ацәа ес-шыжыы...

Зылан ахага, зылан,
Зылан, абна атыпҗа,
Схәыцаахыс сыпҗызкәа брылан,
Бсахьа сәҗаццит ес-уаха...

...Са с-зылан, бныкәом бнагәыла,
Аха слакәкәа рзылан блахәшьоуп,
Гызмалрас, гьангашрас ба ибылои?
Аха, аҗ еипш, быблакәа еикәоуп.
Исхарахаз, сәҗазхәаз урт роуп.

(Ацнариа 1977: 29)

В. Л. Ацнариа абзиабаратә лирика аҗцара иазкәаз аҗсуа поетцәа дреиуан. Цоуп, урт хыпҗхязарала ирацәам, шәижәижәабаҗа инарзынапшуеит. Урт рахьтә хымҗада автор икәҗиаракәа ирхыпҗхязалатәуп бафхатәрала иаҗцоу анафстәи ажәеинраалакәа: «Абри аҗхәызба», «Абзиабара», «Зылан», «Жәеинраалала бхысхырцу? Мап!..», «Ахьтәы салам дәыкәызцо хамтас...», «Сыпшуп иаатрушь хәа аҗарахәа...», «Быбла атышамшамра җыцәаахьеит сгәаҗы...», «Еицәажәон снацәкьаракәеи ба быхцәҗаракәеи...». Арт жәеинраалакәа рыхәҗак (иаххәап, «Зылан», «Ажәеипшьяа ртыпҗа», «Сыпшуп иаатрушь хәа аҗарахәа...») аромантикатә цәафа рхоуп, ишаноу, насгы ашьха зыхь еипш ицкьоу ацәанырра кәандакәа рхылцует. Ара иҗоуп иара убас уамакала еизгәыкуа арҗыси атыпҗаи наунагза хьяа-баала реипҗырцра атема (иаххәап, ажәеинраалакәа «Ахьтәы салам дәыкәызцо хамтас...».

«Адэыгба артэаахэа итэааит...», «Тыгэ-тыгэ хэа ахыбра ианнакэшэа...»). Цъара-цъара алирикатэ фырхатца игэы зызцо атыпха («Апхэызба еикэа, ашэы еикэатэа зшэу») лахь имоу ацэанырра цэа амамзаргыы, уамакала игэы лзыбылуазаргыы, ршыцъага «гэырша-шхамк иашатом, иашытоуп рразкымша архэашьра»:

Барей сарей уахагь хайкэшэашам,
Хайлгеит барей сарей хшеилгара.
Уи сцэатцлагь иахашам ажэа-шхамк,
Амшынгыы афуп шыта апсеивгара...

Издыргэышьоит: иахьада хайкэшэашам,
Амшын цэқэырца хгэыдычэалауа.
Аха издыруеит: ча хьзык иазырпхашам
Ба быхьзада сажэеинраалакэа.

(Атцнариа 1977: 61)

Абзиабаратэ жэеинраалакэа рыхэтэак (жэлэр рфапыцтэ поэзия иафгоу «Натей Қыатеи», «Арпызбеи апхэызбеи рашэа», «– Бтахызар пшаласны бзамша сшышылап...», «Ашэа», «Избоит: ибымоу зегь царыми...», «Арпыс цага, паца кыакыа» аламцакэа) ирыцахбаауеит бзиа ейбабо реицырцра анафсантэи реизгэыкра, рыгэхьааибагара, аха, изыхкьазаалакгыы, урт хэтэеикэшэарак роуны, разкымшак рдеипшгэышьам:

Аха икам адэыгбагыы, икам...
Быкам, быхнымхэит баргыы.
Ацэыкэбаркэа срылпшуеит адэныка –
Брылзбаартэ быкам цъаргыы.

Издыруада, ибзымхэаз ахэарцаз,
Бара иабыруазар ақэа?
Иашьтазар бышьтыбжь сдырхарцаз,
Ахьхьахэа иахьцэажэо абыгькэа?..

(Атцнариа 1977: 38)

Апоет илирикатә фырхатца игәы-иңсы иалнахыз атыңха – теитңшла аңшара даидеалуп. Аха, иазыуазеи, илығәыҕәааны бзиа дызбо арңыс диқәашьом, избанда аңстазаарағы аразкы лашәуп, уи иахкәаңкыо арыцхарақәа маңым. Уи аиңш зеиңшу ахшығәтаки атагылазаашьеи роуп лассы-лассы иаабо апоет илирикатә поезиағғы: «Адуinei рңшзагас хәа баман, / Иыхбххьан ауаатәығса ргәы, / Иреиғъзоу анасың баңәан – / Аха икыдмызт жәәанағ бразкы». Арңыс иакәзарғыы, уамакала игәнигоит, ихғыы дахашшаауеит дызғынцәаауаз атыңха, ицәаныррақәа настхаганы, даҕеа мәак дахьанылаз¹:

О, сныжны ҕеа мәак бананыла,
Ибдыруама са сзеиңшрахаз?
Аңшатлакә зыбғыы ғәнахәаз
Ацла затә, ихахза игылоу.
(Ацнариа 1982: 50)

Абри ағымта иахылцуа аразкыдара апафос, алирикатә гәжәәжәарақәа рзыблара иаанахәаз ауағы итагылазаашьа егырт әжәеинраалақәа ркынгыы иаабартоуп, хәтакахала «Хәылцәзтәи ахәыцрақәа» ағғыы. Уантәоуп иахьаагоу лирикатә уасиатны иудуқылаша абарт ацәәхәәқәа:

Шьта сахьцалакгыы исцеиңшу
Зегь сзеиңшуп – ладаз, иғәадаз,
Сгәы затәы ашта ду еиңшуп,
Ацар назтыңраан ицаз.
(Ацнариа 1977: 55)

Апоет ибзиабаратә лирикатә жәеинраалақәа инеизакны убасеиңш ацәалашәара узынрыжьуеит, убри ирыцхәбаау

¹ Тақда инхаз абзиабара атема акәзоуп хадарала изыкку В. Л. Ацнариа дшычкәынзас еитеиғаз Хаинрих Хаине иажәеинраалақәа реизга «Ашәәқәа рышәкәы» (Хаине 1970). Амала Хаине илирикатә поезиағғы абзиабара злағны икоу арңыс иразкеиқәымшәара, анағстәи изатәра, цәа змам агәәкцәәкәрақәа ухәа, асоциалтә мзыз иадхәалазар, уи еиңш аабом аңсуа поет ирғәиарағы.

адраматә җазшыа – азеилибамкаара, азаабамгара, агәеи-
цәыхьшәшәара ухәа – апоет иара ишитәхыз еиҗш ишыақәым-
гылаз ихатә җстазаара иахҗаңҗьоуп хәа¹.

Адунеитә лирикатә поезиала идьруп, җак змауыз абзиаба-
ра, иагәа хәаа-баа ацзаргыы, иамоуп игәырдага-хшыәртцагоу
алтшәагыы, иаххәап, А. С. Пушкин иажәеинраала «Бзиа быз-
бон...» аҗны ишаабо еиҗш: «Убас бызбон, сыҗсеиҗш бызбон,
хәарада, / Дбықәшәаит убасҗак бзиа бызбара» (Шыыңқәба
1988: 400). Ари алогика иатәышьтәроуп В. Л. Атцнариа
илирикафәы ихырку ажәала дыззышәәхәо и-«Лаура» лмапкра
иалтшәаны дыззааиуа алкаагыы:

Бзиа бызбеит, бызбатәҗьеит гәык-җсык ала,
Ашыацаагагеиҗш, бналашәкәеит сыҗсы.
Бзиа бшызбаз сзымхәазт фык-бзык ала,
җыси хәыхәи уи ианыстцеит рнапы.

Бзиа сбымбеит. Хәиламтәеит гәыла, җсыла,
Аха сыбзиабара суаәнатәит сара:
Лахынҗас хәа исзыбшаз азатәрала
Абзиабаратәҗьа шсылшо згеит агәра.²

(Атцнариа 1982: 40)

Апоет ахааназ игәәфәы рҗыҗ ханы иаанхеит ихәыҗра аҗынтәи
иаауа, ақыҗа җстазаара иадхәалоу агәалашәара ссирқәа.

¹ Уамакала уархәыцуеит 40 шықәса ирҗысхәыз, аха аҗаацәара иалам-
лацыз В. Л. Атцнариа, игәы зызҗәандаз җыҗҗаки иареи ирыбҗыысуаз аса-
лам шәкәқәа руакафә, гәартыла иихәо ахшыәҗтак: «Абзиабара – сара
иҳаракзаны сахәәпшуеит, уи акәзар җалап сзызатәүгьы: сара сыблақәа
рыла уи иахәәпшуа дызбаанза. Амала акызатәөык издыруа – уи қәаадла
иауам... Сгәы иаанагоит бара быҗстазаарафәы шыҗа «ақәаадтә бзиабара»
аамҗа нтәеит хәа, лассы еихыбгааит иҗстазааратәу абзиабаратәҗьахь
бшыафә! Сеигәыгуеит бара зегь рыла ибышыашәалоу ауафәы дыббап хәа»
(Атцнариа 2008: 83).

² «Итәәху», ицәыргамхаз абзиабара иацу агәҗаҗачара атәы хәилнар-
каауеит иапониаҗәи алирикатә поезиа ажанр хокку иафәырцаашыла
В. Л. Атцнариа иишыз ажәеинраала «Ацыҗтәәха»: «Абзиабара тәәхнатцы
– игәнахан, / Абзиабара аназхымга уаха, / Ашәҗ ахыгылаз ишәҗит...» (Атц-
нариа 1982: 44).

Урт цэанырра кэанда ла рыцсы рхеитоит иажэеинраалакэа рфы. Убас, дазгэдуны поезиатэ ажэала уамашэа дакэшэан иааирпшуеит аңсуа милаң ртрадициатэ дунеихэаңшышыа иахэҗаку, хэычи дуи, еихарак арҗарцэеи аҗыңҗацэеи, нан-хэаз еицымҗапыргоз, аҗстаахэ ибылра иадхэалаз ақьабз «Барбанцэиа» (ахэылбычехаз, мраташэаншьҗахэ амца еиқэҗаны, аңыкац уахэ иалаңсауа, «хажстаахэ дхаблит» хэа хынтэ-хынтэ нақ-аақ уи ахыңара). Арақа, хэаратахума, автор ақьабз акэаматцамақэа реиҗахэара мацаракэым ихықэку – ахэычрахыы ахынхэра, агэалашэара иахылфеиаауа ахэыцрақэа, аңэанырра лашақэа, раңхыатэи абзиабара ухэа аңхыаф идгалара:

Хбарбанцэиа хакэшаны,
Хҗагылап нақ-аақ,
Аңыкац ххы иакэыхшан,
Иалахаңсап нақ.

«Быхыша-сыхыша-хажыша» хэа
Хажыңалап иара,
«Ухыша-сыхыша-хажыша», хэа
Еибарҗап цэоук цэара.

Иаххарштҗаны хгэалақэа
Амцабз кахаршып,
Хажстаахэ амца дналагэан
Нақ дхаблып, дхаччып...
(Ацнариа 1982: 39)

Цсыуала ихэыцуаз, цсыуа хатцак иахасабала иаазаз В. Л. Ацнариа иңстазаара шықэгыларц игэахэон ишаабац еиңш, – анарха аманы, идаракэац назыгзо атцеи лаша даңны. Уи азцаара иадхэалоу апоет ихыабаақэа «Сани саби» захызу иажэеинраалаф хажэылеихалоит, амцеиңш иуцрасуеит уантэи иаагоу анаҗстэи аңэахэақэа:

...О саб, са сыңхызқэагы урылоуп,
Мшаэнеиңш ихыаазгоит уцсра,

Сагьудашыцуеит гәаныла –
Исеипхызуа дсоурушь сара?
(Ацнариа 1999: 55)

Анцәа ицьшьаны В. Л. Ацнариа дитынхеит игәыҭра лашакәа здиҳәалоз, иабацәа урт рабацәа рытцәаншьап еихазхаша атцеи лаша Баграт.

А. С. Пушкин инаиркны ҳаамтәзтәи аклассикцәа рыр-ҕеиамтәкәа рыла ицьшәоуп: ацтәзаара ахаҭаҭсаҭа шыагәытс измоу, злеишәа цәҕоу ацтәзаара иагәылсны иаауа асахьар-кыратә ҫымтә – еснагь анарха амоуп, аҭхьаҫцәагьы ргәыбылра азчыдоуп. (Мшәан, имхәеи апоет аҫада хзыхцәажәоз аҫымтә «Сажәеинраала» аҭны «Сыҭсәзаароуп, сажәеинраала, Уара узыхшаз» хәа!) Ацтәзаароуп изхылцыз аурыс поезиа агени ҫашьара зқәым иажәеинраалакәа «Сибраҭа», «Ашәт», аҭхәыз-ба А. П. Керн илызку «Я помню чудное мгновенье...» ухәа ира-цәаны, Д. И. Гәлиа ирҕеиамтә хьыршәыгәкәа «Сыҭсадгьыл», «Абри соуп сара» ракәзаргьы, – убастәкьа. Хымҭада, В. Л. Ацнариа имариамыз иҭсәзаара ашьтамтә убоит илирикатә жәеинраалакәа рҕы, иаххәап, «Фархь мцала истәз сдырра-рҫашкәа...», «Сани саби», хәҭакахьала абзиабара иазку иҫымтәкәа реиуа «Мшәан, Манон, ибгәалашәома...» ухәа убас егьыртгьы. Урт иахдырбоит апоет иҫнуцҭатәи адунеи иамоу аҭбаареи аҭаулареи, аҭарауаҫ идоуха ахаҕра, абзиабара амца зыҭрасхьоу ауаҫы игәалаҭазаара, иара убриаамтәзгьы иҳархәоит иҭсәзаара ҭықәсыларак амамкәа ииашахәтцәза ишыҭкамыз («Рацәа исеиҭеит сыҭсәзаара, иаргьы саргьхан-да, / Аҭакы амоу? Иҭакыдоу? – еилкаам иахьагьы»), уимоу, илахьынҭа иара ишитәхыз еиҭш еснагь ишиҭымныҭкәоз:

Мшәан, сҭазтәзеи абас схы сгәы азтәзамкәа,
Изысцәыззеи заа агәрагара?
Сыҭсы зыҭрамзо,
Адуinei ду самкуа,
Сызмыргьлои ҭыҭк аҕы ҭара?

Иазыркызеи итцарбака агөашөкөа,
Еимазгалеи амөа сгөахыи ихаз?
Аччаратцөкьа рхаштлоит сара сқышөкөа –
Цышөырччара еикөароуп ирөахаз...
(Ацнариа 1982: 59)

Луаньтө удьркөыцсычөауеит, иара убриаамтөзгы хаа-хаа уеимьрдауеит згөы еикарам апоет «ихөыцра еикөаракөа» ирхылцыз, «Фархь мцала истөаз сдырра-рөашкөа...» хөа зхы кыу иажөеинраала акынтөи иаагоу арт ацөахөакөа. Апоет ицста-заара еиуеицшым ашыкөскөа раан игөы тазьырчөоз ахтыскөа мацымхеит: рацхьатөи ааханы изьикалеит иаб ицсра, анаөсан дидхеит иабачьынць ашөгөашө аазьиртуаз иан, Шьыта Осиац-ипцха Көыцниа, урт раамышьтахь иара изы зегь реиха ибгаццөа-гахеит абаагөареицш дзыкөгөыгуаз иашьа гөакьа Дима ицсра. Ацсны икалаз аибашьра еикөнагеит, анаөсан уахагы лыцшөма иахь дгьежььртө дзыкамлеит иуадаөхаз тцаацөаратө тагыла-заашьа иахкьаны (зыкөрахь инеихьаз лани лаби ахимхөа-цөа лызкамыжьит, ашкол ахь зшьаөа еихызгаз Баграт хөыцы дбатөхеит) милацла иаурысыз, тьзтьпцла Санкт-Петербург еиу-аз ицшөмацхөыс Марина Евгени-ипцха Барковскаиа-Ацнариа. Аригь, хөаратахума, игөы зьрчьидоз ахтыскөа иреиуамхакөа икаларымызт. Икьацтахагөышьеит В. Л. Ацнариа дахьаазаз адоуха ашта, «Ибмырцөан ахаан схөышцаарамца, / Ибмырзын, амарцья, сыөнра» хөа иаб дьззыгьатцөыгьатцөуаз агөаратө лаша...

Аха иага ус иказаргы, ацхьанатөаахыс ацстазаараөы В. Л. Ацнариа агөахара зхы аныршөаны иааиуаз хацамызт. Ацсуаа ирхөоит «уаө дьзкөымшөо акгы ькам» хөа, ацсуараөы ишьоуп «ахьаа – ахатца ицышөагоуп» хөа. Ацсуа хаца иагьа рыццара, иагьа мыкөмабара дрыкөшөаргы, агөахара хөшөыс ишьтихуам, уи дакөызбоит акөымзар. Ацсуараөы кодекс хөсабла аус зуа ари ахшыөцтак иазкуп апоет иөымта шьахөкөа иреиуоу, шьтыбжьгашьалеи ритмикатө интонациалеи зөалызкаауа ажөеинраала «Ахөшө». Абар уи ацыццөаха:

Ҳаит, иухъзеи, ухацями, –
Усцәкьа угәы каумыжын.
Шәартәк збеит хәа ухьацуама?
Умқан иқәумыжын,

Ашәареи агәкаҳареи
Уара узы икамлароуп.
Ахаца дхьацыр – гәнаҳароуп,
Пхьа дышцац дцалароуп!

Уафы дызқәымшәо акгы ыкам хәа –
Зхәаз иаурхәах баша,
Уафы имыхьыц сыхьит хәа
Умтәан улағырзашо.

Уеицәа игәақуа гәоумтазар,
Уи уафрам, ламысым,
Хьаак сыхьт хәа уеоутазар,
Уагоит илоусын.

(Атцнариа 1982: 81)

Уафы ихьааигаша – абасеипш ацсыуала ихәыцуаз аха-
ца, иреиғьыз хәрғиаратә интеллигенция рацхьагылаф-
цәа руазәк – уамакала изыцьбарахеит ацстазаара, еихарак
атыхәтәнтәи ашықәсқәа. Убри аамтазтәи игәалақара, дыз-
хәәчуаз ифнуцқатәи айбахеибафарақәа, иааизакны ицстазаа-
ра иацыз адрама уамашәа ианыцшуеит 1992 шықәсазы иаццоу
иажәеинраала «Аамтадара». Абар, уантәи иаагоу цәахәақәак:

Зыгәра згоз агәра сзымго, саақәхеит сыгәжәәжәо,
Агәрамгара иашәаҳаит сара сыхшыф,
Исаҳауан уажәраанза хыхьтә Анцәа иажәа,
Нас иаалырқьан сзакызеи афстаацәа ртыф?

Сгәы ззыхәоз сгәы ахымло, сыц-сышә иамкуашәа,
Сгәы каршәны сахьнеилоз – сғырхарстам зынза,
Сакәушәа, сакәымшәа, исхәо-изуа сақәымшәо,

Сыкоушәа, сыкамшәа сцоит сыууаза...
(Ацнариа 1999: 35 – 36)

Арака иаабо агәжәажәарақәа, ашәара зцу ауафы ионутц-катәи ахәыцрақәа – «ауникалтә ҕазшьа змоу адоухатә-психологиатә тагылазаашья» хәа аекзестенциализм злацәажәо афилософиатә еилкаара иатәышьтрупп. Афымта ианыцшуа ахы агәрамгареи, агәыфәыфарақәеи, ахамагәыыххареи рмотивқәа («Сакәушәа, сакәымшәа, исхәо-изуа сакәымшәо, / Сыкоушәа, сыкамшәа...») игәфарамкәа хәрхыпшуеит әжәеинраалақәа «Хәжәабжь ароуеит ататын ахара...», «Сыкоуп схала...» рҕын-гы. Апоет араагы алирикатә «сара» ахархәарала хәгәылеи-халоит зымала зхы иазынхаз («Аха иабакоу – / Сыкоуп схала...»), ипхызырку ацәалашәарақәеи ахәыцра еикәарақәеи ихтаркыз («Сыкам адәныка, сыкоуп сыфнуцка, / Хәыцхәыцла сахысырц сыфнуцкамфа сыкәлеит»), зыпцстазаара ахыцаф инеиз ауафы («Ма схалап, / Ма сыбдалап – / Снафәгылеит сыхра схала») имонолог. Апоет ипцстазаара иахәиааз адраматә хынтафынтар-рақәа («Сыкоушәа, сыкамшәа, сыкоуп акалашәа. / Сцәажәоу? Сымцәажәоу? Схәыцуоу? Сымхәыцуоу») арака акульминациатә кәац аҕынза инеиуеит («Утахап уфнуцка узыкәгылоу ануцкья»).

Абасеипш атымтшәарраф инанагаз, згәамбзиарагы аәаргәгәаз ауафы, иааигәара дҕамлеит имаршәа кны дышьтыз-хшаз, дзыхычашаз афыза-ақәла, ауа-аҕахы. Уиакәхеит – инар-цәымфа дыкәлеит бафхатәрала еикәатәыз апоет, атцарауаф, амилат рфәхәхәафы...¹

В. Л. Ацнариа ипоезиатә тынха, инеизакны иугозар, хыпхызарала ирацәам – 200-ға жәеинраала инарзынапшуеит. Аха алитературафы, ишдыру еипш, арацәара акәым аус злоу. Иацтамтақәа рхыпхызарафы икоуп, иара ихәашыала, «зегь реиха игәы аналаказ, зегь реиха икыбаши иразки анеицныкәоз, анасыпцдәкья анизылашоз амшқәеи асаатқәеи раан» (Ацнариа

¹ Адунеи азна сизыразуп академик Ш. Хь. Салакаиа В. Л. Ацнариа инарцәымфәхь инаскәагараан, дихцәажәауа, абас аназгәеито: «Икалап, харт ифызцәа, икәлацәа иахынзахәтоу хәзидымгылазар, ихышьтрахь дхазмыргьежыызар. Уи хара ихагхаз ауп. Ифәаҕхья атамзаара шыахцар хәхәтоуп» (Салакаиа 2007а: 404).

1989: 131) игәы иҗигаз, амилаттә поезиа ахьтәы фонд зырпшзо, зеиуахк уҗаху ахәыцрақәеи, ацәалашәарақәеи, ахьаа-баақәеи зхылтцау ажәеинраалақәа: «Аҗсшәа», «Аибашьреи ашәтқәеи», «Аҗәамахә», «Амш бзиа», «Агәалақара», «Ахәшә», «Ахәылқаз, амра аҗсымтаз...», «Аҗсаагара», «Асоура», «Бара быхьз», «Аҗхәызба шана» уб. егь. Убарҗ аказшьақәа ирылтшәаны дара қәнагала ртың ылырхит «Аҗсуа поезиа антология» аҗны.

В. Л. Аҗнариа инапы иҗиҗыыз афымтақәа зегьы, еилкаау усуп, идеиа-тематикатә хырхарҗалеи сахьаркыратә җазаралеи еиқарам. Ирҗиараҗеи иахҗылоит аоригиналра зыцәмачу, иҗегь ишаанагара игәылшәандаз ззугәахәуа аҗтамтақәа («Ажәеинраала шкәакәа», «Араҗеи анаҗеи», «Ихәмаруан амра ашәахәа», «Анаатә асуеит, хыхь ажәфан лагоит...», «Алакә аҗсра», «Аҗхьыз» ухәа), иара убас асовет аамта аидеология иахылқәаҗылқәоу апафос ҳаракқәа зныҗшуа, ишшапацәоу, иахьатәи аҗхьаф игьама рацәак иаднамкыло акы-җба жәеинраалақәа. Убрахь иаҗданакуеит, иаххәап, автологияте стиль ала иҗу, «аус – җсуп, ауафы – дыбзоуп» апринцип иақәҗызтуа, агитацияте җаҗҗгәы змоу ажәеинраалақәа «Акәыкәу», «Аусура ашәа»¹. Актәи афымта хықәкыс иамоуп анхара-анҗыра азыргареи ианаамтоу аус напаркреи ртема азышәахәара: *«Кәыкәу, кәыкәу! Амҗа иқәу, / Умҗа абахоу, мшәан иабыкәу? / Усда-хәысда ушҗадәыкәу!.. / Кәыкәу, кәыкәу – лаҗарамза, / Иахмырҗакәан ажәла қьамзар – / Иуцәыгәианхоит / Ус ушдәыкәу»*. Афбатәи ажәеинраала, иара ахьз ахата ишахәо еиҗш, аусура азыргароуп изызку, амала асовет аамтазтәи алозунқәеи ааҗхьарақәеи змоу аныхәатә марш аказшьала:

Унеи,
Уас,
Уас!
Шәнеи,

¹ Асовет аамтаз атыҗ ду змаз аидеология – ақәҗареи аҗахаҗаҗаҗареи рзыргара – ахыҗша рхыукаауеит В. Л. Аҗнариа даныҗкәыназ иаҗиҗаз, аизга «Ашьақьар» аҗы акыҗхь збаз раҗхьатәи иажәеинраалақәа «Арҗаш», «Иаҗахейт сынтәа сьықәреи...», «Сөыза акомҗар» (Аҗнариа 1960). Урҗ игәы ахьрызтамыз акәхап, анаҗсан иеизгақәа иргәылеимҗейт, «Арҗаш» ада, уигь аус адуланы.

Шәас,
Шәас!

Хәнеип,
Хәсп,
Хәс!
Ааи,
Хүс
Җәсуп.

Хәнаст –
Хүс
Шьуп!...

(Ацнариа 1982: 79–80)

Асовет аамта иалиааит ззухәара арҗеиамтакәа рахьтә апоет иаха икәҗеиет алафи ауаажәларратә сатиреи рцәааа зхоу, ес-аамта ацстазаара жьымдырны иацу атцас бааҗсқәа – акариера азгәышьреи жәлар рмал анапалшьреи – җаҗызеуа ажәеинраалакәа «Акәардә тата (Акариеристцәа рашәа)», «Фама», аҗыжәра ақәызбара хықәкыс измоу – «Алкоголикцәа», «Ауаҗы-уалыр», «Аҗыжәаы-абарбарҗы». Асовет аамтаз еиҗш, иахьаҗы актуалра атцоуп «Акәардә тата» икәнаргыло атема. Изеицәаазари, атыҗ пха азгәышьреи (*«Акәардә цыр-цыр рыҗхыз иалоуп, / Ажәлар ашьтоуп инйәаха», «Уи иазықәҗоит, рыҗсы натан, / Ирымоу ахтнырҗоит – аҗара, ахьы»*), акәардә «тата» аанкыларазы аггы аҗымкреи азгәы имшатареи (*«Азә дыбҗарҗоит, азә дыҗхарҗоит, / Дтҗарҗоит наҗ цьара хланҗы. / Аеазә ихәда ашаха ахарҗоит, / Иамур, дарҗоит уи рыҗсы»*) – иахьатәи Аҗсынра ачиновникцәа цьоуку-цьоуку рзы нормахеит. Ажәеинраала анааҗстәи ацәахәақәа уанрыҗхьо, убла иаахгылоит ибзианы иудыруа азәык-җыҗык акәардә «тата» азхьааҗцәа рхаҗсахьақәа:

Ан дыршәтом, аб дыршәтом,
Рашьа гәакьаҗ усс дыркым,
Иашьтоуп, иашьтоуп акәардә тата,
Дара рзыхәан аггы җкым.

Азэгы аҕэардэ ус даласоушэа,
Дыкэҕыан дшыкэтэо, дылбааҕыоит,
Егырт шзахэо, уи дрымбошэа, –
Хыиа-кэиа аҕэард иазцоит.

Иара гылоуп ус ишгылац,
Зегь азеицшны, ихьзыркха,
Ажэлэр иашьтоу цоит инкылаз, –
Иагаѿ аѿнахып иара!

(Ацнариа 1982: 69)

Ажэеинраала «Фама» сахьаркыра-стильтэ еиҕкаашьала (асатиратэ ажэакэа ѿныцкэтэи рифмала рхырчашья, ахьз Фама – «афара» иахырҕеианы аиҕэартэра ухэа) жэлэр рҕаҕыцтэ рҕеиамта иашьяшэалоуп (уи атэоуп иахэо епиграфс аѿымта иадгалоу жэлэр рашэа ацыцтэахагы «О, Фама, Фама, /Акамхоз җара уфамат?»)¹, уимоу, афырхатца-цэыхцэыфаѿ Фама иакэзаргы, иахьынзаздыруа, ареалтэ цстазаара аҕынтэи даа-гоуп, ақытауаа нцэахэыс иршьоз («Анхара ду иман, амазара иман, /Амчра ду иман, абза ду иман... /Изнаргон аҗара, изнаргон ашьара, /Изыруан ачара, иртон ацьшьара»), аха рмал ишакэым зэалазкьяшыз хаҕсахьоуп². Фама мыжда хымѿаҕгашьялеи, лахьынцалеи акыр дырзааигэуоуп Д. И. Гэлиа и-Хоҕьан дуи, Кь. Ш. Чачхалиа и-Цыреи.

Жэлэр рҕаҕыцтэ рҕеиамтакэа ркнеицш³, В. Л. Ацнариа иѿымта «Фамагы» хыркэшоуп афырхатца иахьырхэрала:

¹ Цакылеи сахьаркыратэ збашьялеи аҗсуа жэлэр рҕаҕыцтэ поезиа иазааигэоуп иара убас апоет егырт иажэеинраалакэагы – «Натей Кытеи», «Ахэахэеи аиашеи», «Бҕахызар цшаласны бзамѿа сшышьлап...» «Арҕызбеи аҗхэызбеи рашэа» уб. егы.

² Хымѿаҕгашьяла Фама дизааигэоуп ажэлэр Қэыцмахан зыхьзыртцаз даҕа «фырхатцак». Уигь, Фама иеицштэҕья, рсатира атцарра иларкшоит: «Уа Қэыцмахан, Қэыцмахан, /Аколнхара ужьяхьан, /Бригадирс укартахан, /Крумузакэангь круфахан» (Кэаҕэаниа 2013: 205).

³ Шэрыхэапш жэлэр ирацтамтоу ашэакэа «Хѿык агычцэа» (Кэаҕэаниа 2008: 331–332), «Агыч изку ашэа» (Кэаҕэаниа 1999: 367–368), «Қэыцмахан» (Кэаҕэаниа 2013: 205).

Дааумго, дабакоу? Ацѣкья дазыркыша
Игон атцартыша, дѣтахаит атыша...
Сара иѣсыша!

Иамыхѣеит инхара, иамыхѣеит иѣара,
Уаѣ дѣамлеит ихкаара, ишырбаз ипара –
Еимпит гѣарапара.

Ихьыз шѣахама, аубиѣыр Фама,
Имгѣажѣ дагама, имшақѣ рхѣама? –
Аргама!
(Ацнарриа 1982: 70)

Ажѣеинраала сахьаркыратѣ рѣиамѣтак ахасабала ѡзарас
иамоу, автор иахьынзайкѣѣиаз атѣы схѣозар, жѣахѣарада, уи
аидеиатѣ хырхарѣта еилукаартѣ иѣоуп, аха зегь аѣоуп, атѣаки
аарѣшышьа иѣегь аус адуландаз, иѣегь игѣылыршѣандаз
аѣѣахѣақѣа хѣа агѣаанагара сызѣѣырѣуеит.

Ажѣеинраала «Алкоголик» аѣны агиперболие айрониеи
рымчхарала ихаѣсахьа аарѣшуп аѣы «иажѣыиз», «ашѣынкыдѣа,
анкыдыгѣгѣала», «дахьынкахаз ахѣырқьхѣа иѣѣѣ», ипатуда-
хаз ауаѣы: «Дгѣазырхѣагаха дѣоит алкоголик, / Дѣахѣа-бгѣало,
ихьыи ишьапи еидкьысло, / Шьоук ѣыртлоит: “Еи, Васиа, еи,
Толик!” – / Атѣакс уажѣы-уажѣ деиѣѣкьыслоит». Л. Лабахѣуеи
Кь. Чачхалиеи рсатираѣы асахьаркыратѣ еѣфект ѣаѣагақѣа
руак – аѣсуа ажѣақѣеи аурыс ажѣақѣеи, укьатеиах ѣырѣѣѣ
аѣынзѣа, реиныриара¹ – араѣагьы аѣыѣ аѣоуп, ишаабо еипш.
Аѣымѣаѣ зегьреихѣа иѣѣоушьара: алкоголик ихьычѣо – иара
«изанаат» шьѣызхьыз роуп. Ус анакѣа, ахақѣызбароуп уи логи-
кас иатѣаѣаху:

...Ижѣуа хѣахьгылоу хѣнеибарчѣоит,
Аха иѣѣырѣѣышны дѣабжѣоит хуазѣы:

¹ Уи асахьаркыратѣ цыраагза Кь. Чачхалиеи ѣаиматѣа ахархѣара шазиуа
атѣы азгѣеитѣит В. Л. Ацнарриа асатирик изикуа иусумѣа «Ачѣаѣшь лаша
зѣынхаз» аѣны (Ацнарриа 1979: 8).

«Хычча ахахы ицоит, амарца –
Хиеицэахаргы алшоит уатцэ»...
(Ацнариа 1999: 69)

Ацсынра иахьа иахашэыршэыруа ахақәитра абирақ азықәдафцәа нагақәа дреиуан В. Л. Ацнариа: ацсуа жәлар рхыыцшымреи рыцсадгыл ахақәитреи иаахтны уакәытц – ихәытцагәаны алацәажәарагы анықамлоз асовет аамтца цьбарақәа раан, уи мшәа-мырха, ифызцәа гәакықәа О. Н. Дамения, А. А. Аншба ухәа реицш иказ атцарауаа-патриот-цәа дуқәа азәырфы дрывагыланы, Қырттәыла аихабыра Ацсны аганахьала имфапыргоз ахәашгашратә политика дафагыланы, ацсуаа рызцаара еиуеицшым ахәынтқарратә фазарақәа рфы ажәалагы шәкәылагы иқәзыргылоз дреиуан (Дамения 2017: 345–346)¹. 1977 шықәсазы ацсуа жәлар рыхьзала 132-фык рнапы тцафны асовет еихабыра рахь ишьтыз ашәкәы дала-цәажәо, атцарауф О. Н. Дамения ифועит: «Рақхьазакәны абри ашәкәы афара аидеиа иит Владимир Ацнариа ифцәажәарақәа руак афы. Уи даараза имазан, издыруаз фыцба-хфы иреихамызт усқан. Аха ашәкәы анымазеиха, акәшамыкәша ицәыртцыз ауаа рацәафхейт. Урт зеггы рыгәрагара хцәыуа-дафхейт. Избатәхейт ашәкәы анапатцафара азин змоу хәа азцаара. Абри азцаара атак қатцо, В. Ацнариа ихәон: “Ашәкәы анапатцафара азин змоу – уи моральлеи профессионаллеи ахьчара зылшо роуп. Аха ари ашәкәы анапатцафара азин хазрытом хмилаптә интеллигенциа агәадурақәа, хажәлар зхыыцшу ахатәрақәа – Баграт Шьынқәба, Гьаргь Зизариа, Шьалуа Инал-ица. Ашәкәы анапатцафара азин хазрытом урт, избанзар хажәлар тынхадаха иахзааныжьюам! <...> Ицәгырахар, абри ашәкәы азә дақәзуазар, иақәзыша хара ҳауп – уи знапы атцазфыз”» (Дамения 2017: 345–346). Ари афырцштәы иахәо акоюп: «В. Ацнариа ицстазаара зеггы хажәлар рыхь-

¹ Уи атәы азгәеицахьан В. Л. Ацнариа иааигәаны дыздыруаз, иналукааша аурыс царуаф-филолог, афоруыхтцааф В. В. Кожинов: «Владимир Цвинариа предстает как истинный гражданин, как верный сын своего народа, берущий на себя всю полноту ответственности за его прошлое, настоящее и будущее» (Кожинов 1988).

чара иазкын. <...> “Иахьышәхәо сыкоуп” хәа ижәлар рҕаҕхьа дхырхәаны дгылан уи цсраҕнынза» (Дамения 2017: 346).

Апоет, ацарауаҕ, апатриот еиҕамс иуаажәларратә позиция инартбааны ианыцшуеит 1996 шықәсазы урысшәала итижьыз апублицистикатә шәкәы «Автоинтервью (Мысли филолога о духовной ситуации современности)» (Ацнариа 1996). Ашәкәы иагәылалаз астатиақәа рызкуп Ацсны Ацьынцтәылатә еибашьра аҕхьеи, уи анцоzi, ианхыркәшаха ашьтахьтәи ахтысқәеи урт рыхҕеиаақәеи рызхәыцра, ахәшьараҕь рыҕара. «Прощание с журналом “Критика”¹ захьзны уаҕа иагәылоу, 1989 шықәсазы агазет «Бзыц» аҕҕы икьыцхьыз астатиаҕы ацарауаҕ аибашьра зхылҕеиааз ақыртуа-ацсуа еимақы иазкны имоу ихатә позиция, иаи-закны ишәкәы алеитмотив хада иаатырҕьаны иахәоит: «...надо признать, наравне со своими правами (речь идет о правах грузин. – В. К.), права абхазского народа на свою землю, на свою историю, на свою независимость. Надо устранить всякий диктат со стороны Тбилиси, строить наши взаимоотношения на конституционно закрепленных принципах равноправия. Другого пути не дано» (Ацнариа 1999: 8).

«К июльским событиям в Абхазии» хәа хыс измоу аста-тиа азкуп 1989 шықәса, рашәарамза 15 рзы Ацсны аҕыц змаз ақыртуа-ацсуа еидысларақәеи урт рылтцшәақәеи. В. Л. Ацнариа иҕалаз атрагедиатә хтысқәа царауаҕк иахасабала ахәшьара ахьриҕо адаҕы, ицаулоу рдац-цашәкәеи рыхҕьаҕкьақәеи дырзаатҕылоит, насҕы харахәыцра иазхәоу алкааҕы ҕацоит: урт збамкәа азцаара царны ишықәгылац иқәгылазаауеит хәа. Ицабырҕыцәҕьаны, аамҕа излаҳнарбаз ала, «ихтәасаахьыз» Ацсни Қырттәылеи рполитикатә еизыҕазаашьа азцаатәы, атыхәтәанза ашьаартцәыратә еибашьратцәҕьахь икылнагеит, уи

¹ В. Л. Ацнариа далан Қарт итыцуаз ажурнал «Критика» аредакциатә еилазаара, аха уи далцуеит ацсуа жәлар лазырҕәуа анаштәи атекст ананыла аамышьтахь: «Редакция “Критики” осуждает разнузданность абхазских террористов. Грузия давно привыкла к измене тех, кого она пригрела на своей груди, но предупреждаем всех: пусть никто не злоупотребляет нашим долготерпением! Не вынуждайте нас в один прекрасный день взяться за оружие и, поскольку для нас нет справедливости, указать путь гостю, дороге туда, откуда он явился всего пару веков тому назад» (Ацнариа 1999: 3).

иалтцшәахазгы ибзианы иаадыруеит – ишьақәгылеит ҳцеицәа ршьала икәабоу ихыыңшыи Аңсуа ҳәынтқарра.

Сыззааиуа – апоет-атцарауаф В. Л. Атцнариа, ҳәаратахума, азин иман ибжыи рықәыргара Аңсны Аңыиңыңтәылатә еибашыра аамышьтахь ифкны иҳалалаз итцоурам ацәыртцрақәа: жәлар рмал қымқымрала азныкәара, ҳафнытқатәи аизыразымрақәа, аполитикатә еилафәиласрақәа. Шәахәаңш ажәеинраа-ла «Шәиу!» аҕны зақа игәы итцаххны, «зағацәа ириааиз, зхы иазымиааиз» ҳәа дгьатцәыгьатцәуа дрыхцәажәо аңсуаа хрыцҳарақәа:

Гәнаҳақ ҳацрымзаауа иҳашытома, шәанаңыа? – шәиу!

Ҳаңсы қымқымуа, адунеи ҳзазымкуеи? – шәиу!

Чанңаны ҳзеибафои, афкы ҳағралама? – шәиу!

Ҳнапала ҳаблақәа таххуа ҳқалама? – шәиу!

Ҳамшақә рхәама, ххы ҳағахама! – шәиу!

Шәааи уара, имиц амгәартә итаҳшырым – шәиу!

Шәааи уара, ҳдаракәац ытцжәаны ицсхахшырым – шәиу!

Шәааи уара ҳаецтәахә амшын цәқәырца иахтарым – шәиу!

Цеиңш лахыиңтада, цыхәтәада ҳнышәмәжыын – шәиу!

Ашәышә бжыи ххыфәуа, ашәадәы ҳақәшәмәырхан – шәиу!...

(Атцнариа 1999: 37)

Ари иаарту ауаажәларратә сатиратә цәахәақәа ифит «аңстазаара акыр иңнашәаз, акыр иаргәамтыз, аха аҕығара, ацқара, ацабырг, ахатцара цьарамзар-цьяра ирыцәхьамтыз» ауафы (Дамения 2017: 344). Атцнариа-алитератор ирфәиара амч-хара ҳаналацәажәо иазгәахташа убриуоп – ипоезиатә ҕыбаф ханартәауан иааңыоушьартә итбааз-ицаулаз иуаажәларратә лаңшхәаа, иуаажәларратә позиция. Иара дызқәышахатмыз, игәы итацхуаз азтарақәа рфы – уи алитература иатәыз, уи анаука иатцанакуаз, уи уаажәларратә усыз – еснагә апринци-пра ааирңшуан, ламырба ҕатцаны дафсуамызт, уеизгы-уеизгы ибжыи ақәиргон...¹

¹ Убри арцабыргуеит 2005 шықәсазы реплика ҳасабла ажурнал «Алаша-

Аҗада зызбахә сымаз ажәеинраалақәа «Аҗәардә тата», «Фама», «Алкоголикцәа», «Ауаҗы-уалыр», «Аҗыжәҗы-абарбарҗы» излахдырбо ала, В. Л. Ацнариа «асатира аныҗәцараҗы» дхәыдам, «иажәақәа цаҗәцаҗәуеит... ина-зыцрасызгы дырбылуеит...» (Шынкәба 2003а: 465). Араҗа зегь рыла аус ауеит гәыла-псыла изааигәаз апоет-асатирик Кьыршьал Чачхалиа ирҗиаратә хәахьа:

Сажәеинраала, ура уқәыцыз,
Упарпылыз, ухәацыз,
Уцьбараз, енагь уҗыцыз,
Ацәгьараан уахәа хыз!

Ацәгьа зыршуа, ацәгьа зхәыцыз,
Уцырцыруа уиҗакыз!
(Чачхалиа 1980: 180)

Апоет жәлар рпоезиатә ажәарҗиара уамакала дазҗылымхан, уи апоетикагь хархәара азиуан хыхь хзыхцәажәахьоу илирикатә рҗиамтақәа рҗнеипш, асатиреи аиумори рцәаҗа зхоу иапцдамтақәа рҗгы, убрахь иналатцаны жәынгы-җангы зцакы зҗыдоу акритика цаҗәцаҗә згәылыжжуа ажәеинраала «Ахәахәеи аиашеи». Ахшыҗтақ еилацаланы агәылыршәашьеи ацәахәақәа реиҗартәышьеи (адиалог ахархәара, редиф хасабла ажәа «ихәеит» акырынтә аиҗахәара) злаҗоу ала, агха сыхьуам хәа сыҗоуп ари аҗымта аҗаҗыцтә поезиа иажьрацәароуп хәа азгәастар:

ра» ианицаз акьыпхьымта «Иабаҗоу аҗсуара?» ахьзны. Уаҗа В. Л. Ацнариа дақьызбоит, аҗсуара ахьыҗоу абра хара хҗоуп хәа, Аҗсны араионқәа руак ахагыла иаахтны ииҗәаз агәаанагара. Уи иҗархьуа, апоет, апатри-от иаша абасеипш иазгәеит: «Аҗсуара ыҗан, иҗоуп, Анцәа хшамкәа хазшаз ихәтәеишьар, иагыҗалоит “Саҗсыуоуп, зхәо дахьыҗазаалак, ладеи-җадеи, геи-шьхеи, нхьци-аахьци, нырцәи-аарцәи» (Ацнариа 2005: 134). Рыцхарас иҗалаз, ацыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иҗалеит «цараауақәакгы», районла ауаа еилыхуа, қанамгала ауаа хатәра дукәа рықәызбара зхы иаҗәазшьо, «улахь-уҗьымшь» хәа ацәажәарақәа аҗшьызго...

– Ирхэоггы мцуп, – ихэеит, –
Ируаггы мцуп, – ихэеит, –
Ражэаггы, русггы
Рыгэра гатэым, – ихэеит.

– Уркэатц, ирхэалааит, – ихэеит, –
Ируаггы мцуп, – ихэеит, –
Иудыруеи машэыршақэ
Ишак рфашэар, – ихэеит.¹

(Атцнариа 1982: 62)

Асатиреи аиумори рышқа рхы кыдуп иара убас афызара-ақэлара иатэу алаф иахылцыз, иааинырсланы (експромт ҳасабла)² ифызар қалап ҳаа ацэалашэара узто ажэеинраалақэа: «Избоит: ибымоу зегь царыми...», «Ацарауафы», «– Уа бзиа ууит...», «Данқэыңшыз иоуижыит ицайқақэа рхэны...», «Акаэарачца уеицшуп қазшьала...», «Фыцба хыңшылоит азмах...», «Поетк иахь» уб. егь. Урт рахьтэ икоуп хымқада лафшақэ иуду-кылара, иаххэап, пшь-цэахэакны икоу афымта: «Данқэыңшыз иоуижыит ицайқақэа рхэны – / Дхайоуп ҳаа рхэаларцаз, / Дажэуа даналага, инықэыршэны исеит – / Дқэыңшуп ҳаа рхэаларцаз» (Атцнариа 1982: 63). Аха икоуп «апырпыл-ца» зхылкьо ацэахэақэаггы. Убас, азныказ лаф ҳасабла ифуп угэахэп ажэеинраала «Ацарауафы» (иқалап, афымта идыру «царауафык» изкытцэкьазар), аха царрыла уи инахықэхэоит, избанда ацстазаара иахылцит – иацтэи, иахьатэи апаршеи ус иатэуп:

¹ Афапыцтэ поетика ахта итаршэны ас еицш ажэеинраала аиқырцаара цэгьа дазқазан Т. Ацба. Шэрыхэацш В. Л. Атцнариа ари иацтамта «жьрацэарала» иазааигэоу Т. Ацба иажэеинраалақэа «Ирхэо-ируа», «Ирхэази исхэази» (Ацба 2019: 268; 337).

² Цабыргны, В. Л. Атцнариа експромтла ажэеинраала кьэқэа рыфара дамаран. Исгэалашэоит, ханыцкэынцэаз, афызцэа-аиқэлацэа, Виачеслав Чытанаа фыц итыцыз ишэкэы идныхэало, ихаибарбо хшеидгылаз енак, даахатгыгэлит В. Л. Атцнариа. Ашэкэы аниба, хақала иарггы деигэыргэаны, апоет-фа идиныхэалан, лафшақэ ус фаацит: «Акухэа фетиын, аа, / Ишэкэы тыцит Чытанаа».

Сдағхарғы, смағхарғы диссертациак зөып,
Са сымч ақөымхарғы – уаахәра зуп.
Азәы игәы қасцап, азәы ихы қасцап,
Азәы ихәы қасцап, азәы ипхь қасцап.

Знык акы ансзицәабла – сацәшәома ВАК,
Уақағ дсырхап сзеигәығуа гәгәак.
Ғыхала салгарғы аспирантура –
Исфеицшуп ақьафура, ахьз, агәадурә.
(Ацнариа 1982: 66)

Уарлашәарла акәзарғы, В. Л. Ацнариа иеңишәон ажәамаа-
на жанр ағғы. Иаңицеит ажәамаанақәа хқа: «Акамыршша»,
«Акамбашь», «Аәни азлагареи ирыбжьоуп...». Артажәамаанақәа
чыдарақәас ирымоу убриоуп, ауаатәыөса рыцсычерақәа, изыр-
патудо рхымөацгашьақәа аарцшуп фырхацәақәаны ицәыргоу
ахәачеи (акамыршша) ацстәқәеи (акамбашь, аеада) рхафрала.
Хәаратахума, ара хархәара азууп адунеитә поезиақны ажәа-
маанацтаөцәа дуқәа (Езоп, Жан Лафонтен, И. Крылов ухәа)
хадарала изызхьацшуа асахьаркыратә цхыраагза – аллегориа.
Убриаамтазы автор ажәа уаиршыуам, ицәахәақәа уамакала
еилацалоуп, рыхшыөцакгы тыцкьаауп. Атагылазаашьа иаңш-
ны, зхы-зғы еицазкуа, «ахәша» ахьахьштәу, иахьызшыуа ауаа
лабзөабзқәа (схағы дааиуеит А. Чехов иажәабжь «Хамелеон»
афырхатца) ирзынархоуп ажәамаана кьаф «Акамыршша»:

Уеихала-еихыццуа унеиуеит уара,
Ара уцәа утыцуеит, уталоит цьара.
Убзала ирхьушьуеит зегы-зегь ашша,
Зегь зыршшо ахтышша, акамыршша.
(Ацнариа 1982: 63)

Аөымта ацакы агәылыртәара иацхраауа асахьаркыратә
еффект қатцагақәа ируакуп аллитерация қасабла акырынтә
ицәырцуа ацыбжьықәа шытыбжьы *ш*.

Ацсуа жәлар ражәаңқа «Акамбашь иагьацәағәон, иагьа-

кәәхауан» шыаҕас иазыкалеит ѱ-строфак рыла ишыақәгылоу, зыбзиен зыцәгәеи еикароу ауафы икәызбара хықәкыс измоу ажәамаана «Акамбашь»:

Камбашьын, аха изакәыызз акамбашь хәа –
Доумбеин, цабыргны, изакараз!
Цәағәараз, латцараз, мҕаагараз –
Итажкуан хәхьцалак «дәи-аашь» хәа.

Иаваҳкуаз еизкәығны иавахауан,
Аха изхәартои – иҳазгомызт агәра:
Атыхәрыккәа ҕеимызт, иаман агра –
Иагьацағәон, иагьакәахауан!

(Ацнариа 1982: 65)

В. Л. Ацнариа ақәғиарақәа ааирпшхьан апародиақәа раццарағгы. Хлитературазы уи иҕыцу жанруп хәа азухәар ауеит. «Иҕыцу» зысхәо уиоуп – апародиа мҕахықбаала ағиара амаиузеит ацсуа литературағы асовет аамтазы. Цоуп, азәык-шыцәк апоетцәа Баграт Шьынқәба (Шьынқәба 2003б), Кыршьал Чачхалиа (Чачхалиа 2018) ухәа апародиа ажанр анс акә, арс акә «ақырқы дырхәыхәхьан», аха уи, инеиҕынкыланы акәымзаргы, ацәыртцра иалагеит еихарак иаххысыз ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа раан, арғиарагы рыхьз адхәалоуп апоетцәа Витали Амаршьан (Амаршьан 1977), Владимир Ацнариа (Ацнариа 1982: 83–91), Никәала Кәытцниа (Кәытцниа 1975; Кәытцниа 1976), Сариион Таркьыл (Таркьыл 1975; Таркьыл 1976; Таркьыл 1977), ухәа убас даҕа азәык-шыцәк. Анаҕсан, Ацсны Аҕынцәтәылатә еибашьра ашьтахтәи аамтазы, уи иахагы аизхазығьара аиуит апоетцәа Владимир Зантәриа, Гәында Кәытцниацха, Анатоли Лагәлаа, Гәында Сақаниацха, Виачеслав Чытанаа ухәа убас егыртгы ирыбзоураны (шәахәапш урт раццамтақәа знылаз аизга: Лагәлаа, Габелиа, Анқәаб 2019).

Ацхәатәи ашьаҕақәа раан ацсуа пародиаццәа ражәа ззыркуа апоетцәа «азаз шрыларцо» еихарак аиҕызаратә

шарж аказшьалоуп (иахгэалахаршәап, Кь. Чачхалиа Ш. Цәыцьбеи Б. Шьынкәбеи ирыхъзнифыло, баөхатәра Каиматла иапцоу ашаржкәа «Сааныбзиала, аҕамаҕа...», «Ажәа салагоит уажәнәтә...», «Ифымта данаңхьо, инапкышьа...», «Апоет Цьонуа Алексеи...») ма рыхъз амырбазакәоуп¹, иаххәап, Б. Шьынкәба анаөстәи ицәахәакәа ркны ишаабо еипш:

Икоуп шәкәыөөцәак акгы злымтдыз,
Хдыррак рымазам дара.
Ғәака аежәлара дшакәытдыз,
Хаи, иакәыцуандаз аөра!
(Шьынкәба 20036: 31)

Б. Шьынкәба «Есшар хгазеткәа ахъзы ухьдыршон...» хәа иалого егы ипародиа акәзаргы, асатиратә цәахәакәа ззынархоу ихъз арбам, уи атәы здыруа шыца затцәык роуп – афымта апызцази уи зызкуи. Амала апародиацтаө иажәакәа апырпыл еипш иҕацоуп, акалам арцысраҕы акгы иапсамхаз апаршеипоет иганахьала изакаразаалак рыцхашьарак ааирцшуам:

Мөа затцәык ауп иузаанхаз иахъа:
Иаанкыл уеага – ахәы лҕарбаҕа,
Иаанкыл – уабацәа иакәыртцон хәтыр,
Уаха даеа уск ушаматәам дыр!
Укалам хыгәагә, нак иакәых аөра,
Аха икаумыжын, интатцәах цьара,
Уаныкам цьоукы еибадырбалап,
«Зака халтура арҕиазеи!» рхәалап!
(Шьынкәба 20036: 27)

¹ Усоуп ишыкоу «Поетк иахъ» захъзу В. Л. Атцнариа рацхьатәи «ипародиакәа» руакгы. Афымтаҕе «алапкыа згәыдцоу» апоет ихъз арбазам: «Пегас унакәтәан узхалар Парнас, / Иугхаран икам уара аҕара нас. / Аизгакәа тужьлап акатакатахәа, / Иужәлап “Аңсни” “Лыхни” акатахәа. / Нас агаҕахъ шыкоу уара уеихалап, / Уффышәо, хьышәшәә-ңышәшәәк уа иуңшаалап. / Иуҕыхьамшәаргы Беатричеи Лауреи, / Икажьуп уа уфызцәа цицкеи ламуреи» (Атцнариа 1982: 66).

Абри зегъ зхысхэаауа, В. Л. Ацнариа ипародиақәа ззынар-хоу апоетцәа, адунеитә литературатә традицияҕы ишаабач еицш (Морозов 1960: 75–77), рыхъзқәа ҕаҕаза ицәыргоуп, «акәызбара» ззықатцоу рцәахәақәаҕы адгаланы. Ацсуаа хайбаркыраҕы, хара-хара хайзыкәаашыаҕы, ари аҕыза ацшыгара – апоет «аецныхәа» идқаталара, лафла акәзарҕы, – изеицәазари, рацәак ирыдыркылом, убриақнытә уи апоетцәа зегы реазыркуам. Аха анавала-аавалара захъзу ззымдыруаз акритик уи игәаҕуеит, илаф-сатиратә цәахәақәа агәынамзара дырцысуазарҕы.

Ихәатәуп, хъыцәажәо апоет апародиақәа рыџра данала-гоз, ипоезиатә қазара шытыцхъан, критикк иахәсабалаҕы ихъз рхәахъан. Уи ажанр ала иара итынхаз аҕымтақәа рахынтә акыпцхъ рбахъеит жә-пародиақ¹, иаҕрызкуп еицырдыруа жә-џык апоетцәа, аиҳабыреи аитцбыреи рабицарақәа ирыцаркуа.

В. Л. Ацнариа пародиацтаџык иахәсабала хықәкыс имам ишакәым ала апоет ацәы илатцара. Мап. Иаҕа умхәан, уи ипародиақәа хытхыртас, дац-пашәс ирымоу – адоухатә зџыдароуп, апоезиеи ацсуа поетцәеи рахъ имоу хәаа змам агәыбылроуп, илитературатә позиция аарцшроуп. Иара ихықәкыу – ани иоума, ари иоума апоет ицәыпсыҕехаз ацәахәақәа, апоезиа ацәа зхамлаз, агәы зызтамлаз аҕымта «анапы акәкроуп», алаф алхроуп. Урт ацсыҕерақәа бжеихан изыхкыо, хәараҕахума, автор «идагәароуп» ма «илашәроуп», еҕыс дыршақә апоет иҕымта цсыҕе акыпцхъ иадигала-рым сгәахәуеит. Иаахҕап ҕырцштәык, рацәак иазықатцам ацхәаџцәкыа аецныхәа зиташа ацәахәақәа: «Учаи шыапқәа акыаҕеицш ипсылоуп, / Ашьха илбаазшә дара. / Сгәы иабоит ипсасаны / Анаараҕе иаҕушәа ахәра» (Кә. Ломиа). Арақәа автор иқәитцо аиҕырцшра (ачаи шыапқәа – акыаҕа цсыла, ихәуа ацсаса ирыдкыланы) логикала зынза еицшышыша змам роуп, ус еицш ухаҕы иузаагом. Ацәахәақәа апародиацтаџе изыхәан уха

¹ Апоет ихатә архив ақны ишьтоуп акымкәа-џбамкәа апародиақәа, аха еиуеицшым амзықәа ирыхкыаны урт иахәаужәраанзаҕы акыпцхъ рбаратәы изықамлеит.

назтахым ҫыхашәа бзиахеит. Шәахәаҫш ашымта иаххәау,
агротеск ашьаҫала иаҫцоу апародиа:

Учаирҫақәа еивҫарыҫхаа, уасақәуошәа збауеит,
Учаирҫақәа санрылоу – сҫыҫа азы аауеит,
Ишьны илкажьны, исфанда сгәахәуеит.
Ачаирҫа сузалцом, ҫеи снасқәап,
Ақәыҫмеиҫш исхәоит: «Уасқәап, уасқәап!»
(Аҫнариа 1982: 87)

Апародиае асатира-ақәызбаратә эффект ҫазцо, аҫхәащгы
икьатеиах ҫызҫәо – изызку ашымта ахаҫа иазышьҫоу, абсур-
дра аҫынза инагоу аҫақы аиҫкаашьоуп. Апародиа ахаҫа ахыз
«Уасқәап» акәзаргы, уи уамашәа иақәшәоит.

«Абру азы ашәа» захьзу анашҫәи апародиа зыхлафуа дәәа
хьысхарак ауп: ахәыҫы инаиркны аду иҫынза иахдыруа, иабааҫ-
иҫаҫац ахшыҫҫақ – мыҫхәы ачычара, уимоу, уи апоезиа иате-
маны аҫаҫара. Абар апародиа зырҫиаз, аллитерация хәсабла
ихырҫоу иара ажәеинраала ахаҫа аҫыҫҫәаха: *«Бруда шамахамзар
/ Шныматәә ҫайоума, / Бруда иахьа мамзар / ҫенҫьыр узҫайоума. /
Абруқәа еиқәыршәамкәа, / Аҫаирплан ҫыруама, / Абру рыххамкәа, /
Усаат аус ауама! / Абруқәа кыҫызаргы – / Ирымоуп зегь хырхарҫак.
/ Абруқәа хәыҫызаргы – / Рҫыҫәе рыда ххәарҫам»* (А. ҫьонуа).
Ахшыҫҫақ аҫәырғашьа шыҫоу ала абас маҫара иҫегь инахәзгоит
хәа халагар, хәбакылнаго? Апародиаҫҫащ дызреишымсгәышьеит
арт аҫәәхәәкәа: ипародиа аҫсы ахеитҫоит иара ашымта иазыҫҫәоу
«агәызианратә» ҫаҫҫәала, насгы излашу аформалтә принципқәа
(аритмика, аллитерация) рхархәарала:

Ашәа азысхәоит абру,
Абру иҫагымхаша,

Абрудара хәаабру?
Бруда уащ дзынхашам.

Абру, абру, абру –

Брууп сзыруазыруа.
Сеидру, сажәа сарбру,
Дарбану издыруа?

Ичәәлоит шьоук гылан,
Анрыла ма абрыла.
Мчыс ҳазмои ҳайдкылан? –
Абрула, җым, абрула!..
(Ацнариа 1982: 86)

Аччара уздыртчысуеит ацәәхәәқәә, избанда ажәәқәә «дыр-шақәтәи» парадоксла хархәара рызуп. Аччара акьатеихҗтәәра аҗынза иназоит, насгы асатира иреихәзоу ахаҗазараҗ иҗеи-уеит, апародиаҗтәәгы «акьыл» ахьыҗоу инапы ақәикуеит ахыркәшамҗәтәи х-строфак рҗы:

Иааиқәшәәцәгьан сгәылак,
Зны дьчмазаҗхазаап,
Адиагноз шьақәдыргылеит –
Ихы абру кәадахазаап.

Җсыхәә шыҗам бруда
Апоетцәә азымхәыцзацт.
Бруда ажәак зыҗхьада –
Еиҗышәшәоит еимхәыцтас.

Саргы сшәоит хаҗала –
Еиҗын са сгәы рдазар.
Изхәарҗои сажәеинраала,
Абруқәә кәадазар?
(Ацнариа 1982: 87)

Абраҗа сызлацәәжәаз асахьаркыра-стильтә збашьақәә рылоуп ишеиҗырцаау В. Л. Ацнариа егырт ипародиақәәгы: «Ижәәантәу аредактор», «Ацәқәырҗеи сареи», «Арцәага», «Ажәеинраалеи ауаргыалеи», «Нану лгәанала дкәашон»,

«Абзиабара еимнатээз», «Еиқәа-уаарала». Инатцшыны иазгәасташа убриоуп: арт апародиақәа аццоуп дара зызку апоетцәа рхатара хәаакәызцо рказшьачыдарақәеи анегативра ахыцша змоу рырфеиаратә принципқәеи хшыфзышьтра рзуны, насггы, хәаратахума, асамырқәыл аеффект қазцо асахьарқыратә «ххылақәа» рыццаны.

Уафы ицьеишьарггы, мапкышьа змам акоюп: В. Л. Атцнариа дзыхлафуа апоетцәа рырфеиарафы «авба зитаз» ражәеинраалақәа рацәак улаф имааиуазар, урт ирзикыз апародиақәа, зегь рацхьазаггы чыдала сыззатгылаз, хлитература аторух афы, изцазкуа ажанрақны, ифырцшыганы иаанхоит.

3

Апоезиатә рфеиамтақәа раццара инаваргыланы В. Л. Атцнариа иааицмырқьазақәа дафын аицгаара аусггы. Иаххәар аует, иоригиналтәу ихатәы жәеинраалақәа рааста аицгаара аус иаха ацбабаа азибейт хәа. Хыхь ишазгәастаз еицш, аицгақәа рылоуп иара ирфеиара шхациркызггы.

В. Л. Атцнариа деицгагон зеиуахк утахыз ажанрқәа рқны – апоезиаф, апрозаф, адраматургиаф. Ахьхьахәа ацсышәала ирцәажәаз ахәаанырцәтәи адунеизегьтәи аклассикатә рфеиамтақәа (ажәеинраалақәа, абалладақәа, апоемақәа, ажәабжьқәа, апиесақәа) – ацакы, аформа, абызшәа ухәа рганыхәала – ифырцшыгоу еицгаамтақәоуп. Арақа зегь рацхьазаггы инатцшыны иазгәатәтәу – уи арфеиамтақәа еицтеигон, шамахазақ акәымзар (иаххәап, Софокл итрагедиақәа «Електра», «Ах Едип» рыламтақәа), ишиашоу – аоригиналқәа (аурысшәа, агерман бызшәа, ақыртшәа ухәа) рқынтәи. Уи адаггы, апоет-аицгагаф иааицыхьашәоз алитературатә рфеиамтақәа зеггы неилых қамтақәа еицтеигомызт хәарада. Иара дыззаап-соз – адунеи ақны иреицгуп хәа ишьаз рахьтә иреицгьзақәаз, иклассикатәыз, идоухатә дунеи чыдала ихазыртәауаз, насггы ацсуа идунеихәацшышьа, ицсабара иақәшәоит хәа иицхьазоз арфеиамтақәа рақәын. Иеицгаамтақәа рхыцхьазарафы икоюп иара «ихатәқәахазггы», иаххәап, ажәйтәбырзентәылатәи ашәқәыффы Софокл дифырцшыны иаицтаз апоема хәыц

«Алахьынтда»¹, XV ашәышықәсазтәи афранцуз поет Франсуа Вион ипоезиатә мотивқәа рхықшала иәу ажәеинраала «Армағьырма»². Убастәкьоуп ианиааз М. Лермонтов агерман бызшәақынтә ахы иақәйтны еиҕеигаз И. Гиотәи Х. Хаинеи ражәеинраалақәа «Горные вершины...» («Wandersnachtslied II»), «На севере диком стоит одиноко...» («Ein Fichtenbaum steht einsam...») иара ихатәны ишықалаз. Аурыс поет ибаәхатәра ду иабзоураны урт иеиҕагамтақәа аурыс милаҕ рдоухатә дунеи иахәҕакны иқалеит. Аиҕагара агени хәа А. Пушкин иишьоз В. И. Жуковски иакәзаргы, иреиғьу иацдамтақәа хәа ипхьазоу реиҳарак ахәаанырцәтәи алиитературақәа рқынтә кәимаҕла аурысшәахь еиҕеигаз роуп.

В. Л. Ацнариа аҕхьанатәгы асахьаркыратә лиитератури афилологиатә тцаарадырреи еицышьтихит (ажәеинраалақәа аҕитцон, деиҕагон, алиитература-критикатә статиақәа иәуан), алиитературатә авторитетгы ширхаз алиитератураҕцареи аиҕагареи русхкқәа рылоуп. 1970-тәи ашықәс иалагзаны иҕижьит ашәкәқәа әба: хатала еиҕеигаз XIX ашәышықәсазтәи агерман поет Хаинрих Хаине ипоезиатә еизга «Ашәақәа рышәкәи» (Хаине 1970), «Б. У. Шьынқәба ирҕеяра. Алирика. Аепос. Апоетика» захьзу амонографиеи (Ацнариа 1970).

Избан арҕеяә қәыпш илаҕшхәәаә изықалаз Мраҕашәара-европатәи апоезиа аклассик Хаинрих Хаине ирҕеямтақәа?

Акы, В. Л. Ацнариа дызтаз аинститут аҕны ишьтихыз аза-наат инамаданы иеазтәылхны даҕын агерман бызшәа аҕара, анаәсан уи ихатәы бызшәак еиҕш ишьтикааит. Иәбахаз, заа агәыбылра икит иара Германия аҕсабара цьашьахә. Шәахәаҕш, истудентра ашықәсқәа раан турист хасабла ныкәара хәа уахь данықаз, «бла иабо – хы иаҕсоуп» хәа, Ельба азиас

¹ Ашымта раҕхьаза ианикыпхьуаз автор хьзыс иеиҕеит «Слахьынтда сапоуп (Софокл иҕьырцшны)» хәа, изцазкуа ажанргы амырбазакәа (Ацнариа 1977: 77–81).

² «Армағьырма» раҕхьаза икыпхьын «Франсуа Вион икнытә» хәа аҕафны (Ацнариа 1977: 74–7), аиҕакыпхьраан – «Франсуа Вион игәаларшәара» хәа иҕсахит автор (Ацнариа 1982: 25), аҕыхәтәантәи аҕыжымтаҕе – «Фр. Вион имотив ала» хәа еиҕеикит (Ацнариа 1999: 64–65). Акыпхьымтақәа рыхцәгь рҕеи атекстқәа еивгара дук рыбжьам, цәахәкәк раамчыдаха.

ацшахэа акәшамыкәша иибаз изымбатәбараха дшахцәажәо:
«Хәылбычехала амра анзаало, харантәи ахахә уахыкәгыло
аҕынтәи иубоит азиас алакытцакәа тшәааза, атдармакәеипш
итдамтамуа, интахәало-аатахәало аиохаакәа ирталаны иах-
цо. Хыхь ажәфан тәулоуп хәаак амазамкәа, цака хазхыпшыло
азы еикәатәоуп. Азиас ахыкә иаваршәны уахыпшлакь –
шьтахыгы-пхыагы ладагы-фадагы – аиатәара убла ихгыло-
уп. Ари аиатәара ажәфан аиатәароуп изеипш, убас имцысзо-
ушәа ауп ишубо. Ахахә хәхыкәгылоу аҕынтәи цака халапш
ахынзацо псароуп, псароуп. Хакәшамыкәша ихаракцәамкәа
ашьхакәа ршьапкәа еилапсаны ишьтоуп...» (Атцнариа 1961:
79). Уамыршанхарц залшом астудент В. Л. Атцнариа илоу арҕеи-
ратә кыбао иазышахәту ихәыцшыа ачыдаракәа, иромантикатә
дунеихәапшышыа. Абар, уи зырцабыргуа – иныкәараан дзыр-
шанхаз Германтәыла ашьхакәа ирхихәаауа, дагышрацәажәо:

«Шәарт ашьхакәа, ишәыдышәкыл хәшьхакәа рысалам,
шәгәатца арпхалааит хәзкәа рысалам, ишәзаагеит хәрхакәа
рысалам. Ижәдырузааит Ерцахә цагыа иханахәаз шәышка
амәа ханыкәлауаз:

*“Шәыгәгәаз шәарт, хәшьцаа, еилшәара шәымамыз, ишәымун,
ашьхакәа, аптакәа шәхырфаларц, ишәхышәцала! Еснагь шәгәы
дырҕыхалааит арфашкәа рыбжьы, рашәа еикәымтәалааит
шәара шәыбнакәа ирылапчыруа ирылоу аңсаатә, ршьамхы
царызааит шәшьабыстакәа. Ишәымун ашьхакәа, аңсаатә рыда
даҕеакы шәхапчыларц!”*» (Атцнариа 1961: 79).

Абыз ахшыо иаҕырҕмануп хәа шырхәо еипш, анемец
бызшәа иабзоураны В. Л. Атцнариа дазфлымхәхейт уамакала
ибейоу анемец культура, литераторк иахасабала дйткәаны
дрыман иара немец бызшәала иаңтаз асахьаркыратә
рҕеиамтакәа, лымкаала алирикатә жәеинраалакәа. Фашьарада
Германия аңсабара агәыбылра изыркыз аханатәгы – каиматла
уи зпоезиа иалазыгзаз ыцыа адунеитә лирика аклассикцәа
– Хаинрих Хаинеи Иохан Вольфган Гиотей ракәхоит.
Иагьмашәырым анафсан арт апоетцәа рфымтакәа жәпакы
аңсышәала рырцәажәарафы лымкаала аңбабаа ахыбаз
аңсуа поет-аитагао. Германиатәи аңсабара ихы-игәы шаткәаз

зыршашы – уахтәи инькәарақәа раан, Реин азиас иблала ианиба, уи иадхәалоу, афольклортә хытхырта змоу¹, Хаине заатәи ирфеиамтә кәиматқәа ируаку – жәлар ирашәахаз ибаллада «Лорелаи» В. Л. Атцнариа еиңеигеит. Уи ануп иара убри зызбахә схәаз итуристтә нтамтәқәа рфәи (Атцнариа 1961: 80). «Лорелаи» – анемец бызшәақынтәи ишиашоу аңсшәахь еиңагоу раңхьатәи рфеиамтоуп². Акыршықәса анца уи аштыахь, ари аиңага, икәнушьартә ишыкәамызгы, аңаңхьа дазыгыежыын, шытанкыла аус адуланы икыңыңхьуеит (Атцнариа 1999: 69). Иахьазы сацәымшашы исхәар кәлоит, апоет икәфеиаз иеиңагамтәқәа рхыңхьазарафәи «Лорелаи» иреиңгызакәоу иреиуоуп хәа³. Абра цака иаагоу ашымтә алагамтәзтәи х-строфак – аоригинали уи аңсуа еиңагамтәи – рхаңрала иаабойт В. Л. Атцнариа шака кәиматла аңсышәала ирцәажәаз фонетикалеи, морфологиалеи, синтаксислеи аңсшәа иацәыхароу анемец бызшәала иаңцоу апоезиатә рфеиамтә:

¹ Аромантикатә легенда ацәа зыкәну жәлар рхәамтә излаңәо ала, Реин азиас аңыкә иаңну ахра фкьараф дынхоит зхаңра уамашәа иршанхагоу Нцәахә-тыңхак (аңсуаа р-Зылан-Заңкәажә илышьашәалоу). Азиас ихылан инеиуа аңбақәа, ашәа хәо уи хыхь дахыкәтәоу анырбалак, лыңшзареи лашәа ссири ршьара икәнакьойт, убриалагь ацакьа иаахан иңахоит (Шкунаев 1990: 317).

² Уаанза агерман поетцәа Хаинрих Хаинеи Иохан Вольфган Гиотей раңтамтәқәа аурысшәахьтә аңсшәахь реиңагара аңшьыргахьан аңсуа поезиа арфеиашәа азәыршы Д. Гәлиа (Гәлиа 1985: 31), Ш. Цәыңьба (Цәыңьба 2014: 28–29, 32), Б. Шынкәба (Шынкәба 1988: 423–424) ухәа убас даңа азәык-шыңыак. Аха ишиашоу аоригинал ақынтәи аиңагара зылзыршәахьоу Владимир Атцнариеи (Атцнариа 1982: 120–128; Атцнариа 1999: 67–69) Таиф Аңьбеи (Аңьба 2019: 718–719) роуп иахьынзаздыруа.

³ Хаине иеизга «Ашәақәа рышәкәы» иагәылалаз ажәеинраалақәа рцикл «Аңаңхьа аңсадгылаф» иаңанакуа «Лорелаи» В. Л. Атцнариа иеиңагамтәны х-вариантк ыкоуп (шәрыхәаңш: Атцнариа 1961: 80; Атцнариа 1970: 70–71; Атцнариа 1999: 69). «Хаине ибаллада сара санкәыңшыз зны еиңтазгахьан... Уажәаиңәа уи аңаңхьа ирфәицны еиңтазгеит. Иара уажәгы, икалап, иахьынзәхәтоу исызшамгаңзаргы, аха аңхьаф идызгалоит...», – ифәуеит иара иусумтә «Алирикатә аамтәқәа» аңны (Атцнариа 1991: 113).

Ich weifs nicht, was soll es
bedeuten,
Dass ich so traurig bin,
Ein M ärchen aus alten Zeiten,
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.

Die Luft ist kühl, und es dunkelt,
Und ruhig fließt der Rhein;
Der Gipfel des Berges funkelt,
Im Abendsonnenschein.

Die schönste Jungfrau sitzet
Dort oben wunderbar;
Ihr goldnes Geschmeide blitzet,
Sie kämmt ihr goldenes Haar...
(Җаине 1963: 164)

Сара исыздыруам исыхъыз,
Сзыкоу абас сылахь еикэны,
Лакэ ссирк, ажэйтэра иннажьыз,
Самоуп уажэыгь сыткэаны:

Ифыхътоуп ақша хэйлпазыла,
Пшьаалоуп Раин шцауа,
Ахра ихэмаруа иахалоит,
Аташэамтаз амра ашэахэа.

Пҗэызба шаназак дыкэтэоуп
Ахра кышэкышэраф дмитэха,
Леимхэыц цырцыруа,
иблахкыгоуп,
Лыхцэы еилыпхоит имцаха...
(Ацнарна 1999: 69)

Азфэлымҗара аҗатэуп В. Л. Ацнарна ари алирикатэ баллада хазына аххэаа азыќацо, ихадигало ахшыфэцараќаа: «Алирик ду (Җ. Җаине. – В. Кэ.) абалладатэ сиужет иара исуBJECTИВТэ дуней иатэны иќаитцеит. “Лакэ ссирк ажэйтэра иннажьыз” – абриак зацэык ауп уи ажэйтэ аамта ишатэу узырдыруа, егы зегы иара апоет ихата иитэу поезиа-психологиатэ цэалашэараны, ихата иеалархэны иааирцшуеит. Ари атэы зыфхяз егырт апоетцэа (Н. Фогт, К. Брентано, И. Еихендорф, О. Лебен. – В. Кэ.) реипш, Җаине аҗҗэызба җашьахэ лнызбара амфа данымлеит. Иара уи ацымхэрас аҗшзара ааирцшуеит идуззоу җсабаратэ мчны. Уи зны-зынла трагедияла атахара ахылфеиаар алшоит, аха иара уи ахарам. Абзиабарей Аҗшзареи рымаза еилкаашьа амазам, аха урт ссирк, җашьахэык аҗасаб ала аҗсабара иашеит – убри ак зацэык ауп иаадыруа (“Сара исыздыруам исыхъыз, / Сзыкоу абас сылахь еикэны, / Лакэ ссирк ажэйтэра иннажьыз / Самоуп уажэыгь сыткэаны”). Абзиабара ду, Аҗшзара ду уаф дтадырхар рылшоит – абригь идьруеит ауафы, аха зегь акоуп урт мап рыцэкышья имазам. Аҗшзареи Абзиабарей ауафы

ицстазаара иацуп, цакыс иамоуп» (Ацнарна 1991: 113–114).

Аиҥагаф В. Л. Ацнарна уамашәа дақәшәан еиқәирхеит аоригинал ацакгы (асиужет цәахәа, иахылцуа адрама-тизм), иара иазыцтәоу аформалтә принципқәагы: аметрика-синтаксистә шәагазага, ахәашытыбжь, аритмика, арифма. Аиҥага иазынхеит «Лорелаи» аҥны ссиршәа еиҥыбаау аепикеи асубиектив-лирикатәи лагамтақәа (алиро-епикатә синтез). Убартқәа зеггы идырцабыргуеит апоет-аиҥагаф анемц сахьаркыратә ажәа гәыла-цсыла ишидикылаз, агерман бызшәа ҥныцқала аилазаашьа шеиликааз, уи абызшәала апоезиатә сахьажәа аиҥырцаара акәаматцама хадақәа профессионалла иштіцааз. Уи ус шакәу хәҥакахьала иазышахатуп афилолог-алитературацтааф В. Л. Ацнарна икапиталтә усумта «Ацсуа жәеинраалеиҥартәышьа (Аметрика. Аритмика. Акомпозиция)» (Ацнарна 1987). Уаҥа ацсуа жәеинраала анализ азураан ишьаҥарку усумтақәаны дзызхьацшуа адунеи аҥны еицырдыруа абызшәадырцәеи ажәеинраалатцаафцәеи арымзаафык русумтақәа рхыцхьазараҥы иҥоуп агерман бызшәеи агерман жәеинраалеи рыспециалистцәа дукәа (Е. Арндт, И. Бехьер, Е. Ризель, А. Хойслер ухәа убас егьыртгьы) иаҥырцаз атцаамтақәагы. Аиҥырцшра-типологиатә ҥазшьала ицәыригоит шьардафык анемц поетцәа раццамтақәа, еиҥарак Иохан Гиоҥеи Хайнрих Хайнеи рырҥеиамтақәа.

Ацсуа поет чыдала изааигәахеит аромантикатә эпоха ацыхәтәантәи апоет Хайне иромантикатә поезиа иахылцуа алирикатә монолог, ацсабаратә цәыртцрақәеи афырхатә ихәыцра-цәалашәарақәеи еигәыцхәны-елышьны раарпшышьа. XIX ашәышықәса иатәу агерман литература атцаафы А. Б. Ботникова, Хайне ипоезиа ацәафа чыдарақәа дырзаатгылауа, ииашаны иазгәалтоит: «...для автора природа становится важнейшим средством видения и познания мира, раскрытия собственной души, <...> необходимым его спутником, сочувственнейшим участником его горестей и радостей, порой прямым выразителем мыслей и настроений поэта» (Ботникова 1979: 195)¹. Апоет абарт инапкым-

¹ Анафсан ацсуа поет хаталатәи ипоезиаҥгы уи аҥыза арҥеиаратә

татә кәзшықәә лымкаала ианыңшит сахьаркыра-стильтә еифкаашьала аҭаҭыцтә поезиа иазааигәоу аизга «Ашәақәа рышәкәы» (Ҳаине 1970). Гәытцха-гәжәажәарыла итәу, тәқда инхаз абзиабара иахылкәафылкәоу Ҳаине иаҭцдамтә «Ашәақәа рышәкәы» В. Л. Атцнариа икәыпшразтәи игәалакәзаара иакәҭнамтәу икаларымызт. Уи азақәхашт уи аиҭагарагы нап заиркыз. Ҳаине ишәкәы аҭцоуп асонети, абалладеи, ароман-си ржанрқәа инарықәыршәаны, иагышықәгылоуп хә-кәшак рыла: «Акәыпшра агәақтәақрақәа», «Алирикатә интермеццо», «Аҭсадгылаҭ», «Гарц ашьхаҭ», «Ашадатәи амшын». Урҭ ирытцаркуа ажәеинраалақәа рахьтә В. Л. Атцнариа еиҭеигоит иалкаау. Ари ашәкәы апоет-аиҭагаҭ ирҭеиаратә хаҭра хәаакәытцо раҭхьатәи икәҭеиарақәа ируакуп. Хәзхьацшып бзиа еибабо, аха аиниара зкәашьым шыҭа ирызку ажәеинраала «Ахра еилаҭахра иагәылиаан игылоуп...» («Ein Fichtenbaum steht einsam...») аоригинали аиҭагеи:

Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh.
Ihn schläfert; mit weißer Decke
Umhüllen ihn Eis and Schnee.

Ахра еилаҭахра иагәылиаан игылоуп,
Ашадә цсатлак зацәны.
Инхытыр-аахытыруеит ацәа иахьалоу,
Икәашза сыла ихәаны.

Er träumt von einer Palme,
Die, fern im Morgenland,
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand.

(Ҳаине 1963: 155)

Пхьызла иабоит уи сакара харакаҭ,
Амрагы кьдшәо иахьшуа,
Ахала, гәыршәала ишәартазоу хракаҭ
Пальмак кәто ишазхауа.

(Атцнариа 1970: 20)

Ишдыру еипш, азатәра шыаҭас измоу ари ажәеинраала аурысшәах еиҭеигахьан М. Лермонтов, аоригинал тәкылагы шытыбжыгашьалагы мацк дацәхьатцны, агерман бызшәаҭы аҭсатцла (Ein Fichtenbaum) ахацәа рыккласс иацанакуеит, апальма (einer Palme) – ахәса рыккласс. Аиҭагаҭ цәхьатцрас икаитцаз убриоуп – иажәеинраалаҭ аибабара иазгәышыуа атцлақәа

напкымтә хәхьцшуеит.

рыџбагъ аџаса рыкласс иатџеит, насгъы аџымџа аоригинал аметрака-синтаксистџ шџагазага (8/7) џсаххеит (12/8)¹. Абарт аиџырџаараџа ирыбзоураны М. Лермонтов иеиџагамџа иара ихатџны иџалеит, ус уџџар ауазар:

На севере диком стоит одиноко
На голой вершине сосна
И дремлет, качаясь, и снегом сыпучим
Одета, как ризой, она.

И снится ей все, что в пустыне далекой,
В том крае, где солнца восход,
Одна и грустна на утесе горючем
Прекрасная пальма растет.

(Лермонтов 1975: 101)

џџараџахума, џаџылеи еихышџшџашџалеи М. Лермонтов иеиџагамџа хазыноуп, акритикџџа аоригинал даџџџатџит џџа иага џыџныхџа ирџозаргъы аиџагаџ, аурыс џџџаџы аџымџа агџаџџара ду изаџоуп.

Дышџџазнеии аиџагаџ В. Л. Атџнариа џаине зызџаџџ џамоу абри иажџеинраала?

Аиџагаџ аџымџа аџаџы даџымсит, ашџџыџџџаџџа аџџазаргъы, иаџынзџауазала аоригинал аџаџара иџазааигџаитџит. Аџџа «einsam» (изаџџны, одиноко) аџџеинраалаџы џынџџ аџарџџара амоуп – актџи, аџџатџи астроџаџџа рџы. Аџымџа аџаџы аарџшраџы крџзџазџа ари аџџа В. Л. Атџнариа аџсышџала ирџџаџџоит хшыџзышџџџа азуны, џ-вариантџк рыла: аџџџа ихы иаирџџоит аџџа «изаџџны», аџџатџи аан уи синонимра азызуа – «аџала». Сара стџала, аџсуа еиџага џаине иажџеинраала аџџа аџоуп, аџсы аџоуп, иара убриаамџазгъы

¹ Иџџатџуп, егъырџ иџоу аурыс еиџагаџџа рџы аоригинал аџаџара иаџа еиџџырџоуп: убас, Ф. Тиутџев иеиџагамџа џаине иџымџа аритмика акыр иазааигџоуп, насгъы аџсатџла аџыџан иџџыригџит аџаџџа рыкласс иатџџ аныџџла (џедр): «На севере мрачном, на дикой скале / Кедр одинокий под снегом белеет», А. Фет иџаиџаз аиџагамџаџны – аџџџла (дуб): «На севере дуб одинокий / Стоит на пригорке крутом».

ацсуа игэафэ инеиуеит аестетикатэ гээцдхэара атаны. Зеггы ртэы хамхээргы, шэхэацш, аиҥагаф давымсит аоригинал актэи ацэахэа «Ein Fichtenbaum steht einsam» атыц змоу ашытыбжьеикэфэйтҥақатқя: «**Ахра** еилап**ахра** иагэылиаан игылоуп». Ус ауп дшазнеиз М. Лермонтовгы: «На севере **диком** стоит **одинок**». Ажэакала, В. Л. Атнариа илиршеит Хэине исахьаркыратэ дунеидкылашыеи иказаратэ напкымтэи реикэырхара.

Обара злам, агэатцкынтэи иаауа, зритмика ласу Хэине илирикатэ рфеиамтқэа амузыкахь ииагоуп анемц композиторцэа Шуберт, Шуман, Лист, Григ рымчала. Урт ирылху аромансқэа анемц жэлар мыцхэы бзиа ибаны ирхэо ашэақэоуп (Ботникова 1979: 199). Урыстэылагы Чайковски, Римски-Корсаков, Рахманинов, Бородин азхьапшхьейт апоет иажэеинраалақэа реизга «Ашэақэа рышэқэы». Изхысхэаауа, Хэине ипоезиа иатцоу ахаарабзаара адунеи амилатқэа азэырфы гээцдхартэхэыс ирхьейт, ишымтқэа рхатэы бызшэала ирыцхьойт, урт ирылху ашэақэагы гэхэала ирзызыршеуейт. Хазтагылоу аамтазы уи ашыза адоухатэ мал ацсуаагы ахыбаамзар, хымҥада зегь рацхьазагы изыбзоуроу апоет-аиҥагаф В. Л. Атнариа иоуп. Иейтагамта «Ашэақэа рышэқэы» уанацхьо (иаххэап, ажэеинраалақэа «Ацхыз», «Ахра еилап**ахра** иагэылиаан игылоуп...», «Бзиа дибейт аргыс ацхэызба...», «Скызыккызуа стэыуахуан цхызла...», «Идырцэгьейт урт сыцсацара...», «Абырлашқэа ибымоу – алмасқэеи...», «Соуцшэыл дызбейт сара цхызла...», «Силезиатэи абасыщэа рашэа»), цыхэацдэара змам ацэанырра лашақэеи ахэыцрақэеи урымехаркуейт, дара анемц бызшэакынтэи еиҥагоуп хэа агэра узгом, убриақынза ирдсышэоуп, насгы ирхылцуа алаф, айрониа ацсуа жэлар уамакала ирзааигэоуп. Убри иазышахату арфеиамтқэа рхыцхьазарафэи икоу цысышэойт абри ажэеинраалагы:

Бзиа дибейт аргыс ацхэызба,
Ларах даеазэуп илгэацхаз.

Уигы дзышьтоу ари лакэзам,
‘Еазэуп изиҥаз имацэаз.

Илымпыхыашэаз диццеит дгэааны,
Апҥхэызба, ианлоу агэырѡа.
Бзиа дызбагэышьяз иакэзар,
Дышгэаҥуаз дынхеит зымѡа.

Жэытэзатэи жэабжыуп ишэасхэаз,
Жэрақэым, псрақэым иара.
Асеипш уаѡ дақэшэар атқыс –
Шэыцьара еигьуп ацсра.
(Ҥаине 1970: 30)

Сазэыкны, еиҥасхэахуеит, абри арѡиамҥа еиҥагоуп хэа
схаѡы аагара сѡэыуадаѡуп, убриаҥынза ацсышэала ицэажэоит.
Апоезиа аиҥагаѡ игэахэтэы дахьзеит хэа ибзырзы анаххэо,
изхаххэаауа абри аѡыза арѡиамҥа ами?!¹

Азаатгылара ахэтаны исыпхьазоит Ҥаине ишэҥэаѡы
«Алирикатэ интермеццо» хэа иаликааз аҥэшаҥны ицэыргоу
ажэеинраала «Идырцэҥеит урҥ сыпсацара...» («Sie haben mich
gequälet...») аиҥагагы:

¹ Хшыѡзышьҥра азутэуп, В. Л. Атцнариа еиҥеигаз А. Фет иажэеинраала
«Сааит ибыстарц гэыргэаѡэаша...» («Я пришел к тебе с приветом...») дахцэажэауа,
аиҥагара аус иацу аҥакпхықэареи ауадаѡреи ртэы азгэатауа ииѡуа: «...ашэеи
ажэеи, ашэыгеи ашьҥыбжыи ахьеилацэоу алирикатэ шедевр даѡа бызшэак
ахь аиҥагара зынзагыи иамуазар ҥалап, аха егыа ус иҥазазаргыи, еиқэыпхьазоу
ачыдарақэа пыҥк аҥара сзеиқэырхазар хэа гэыҥра хэычык сыманы, ацхэаѡ
идызгалоит абри ажэеинраала ацсшэахь сеиҥагамҥа» (Атцнариа 1991: 151).

Sie haben mich gequälet,
Geärgert blau und blafs.
Die Einen mit ihrer Liebe,
Die Andern mit ihrem Haf.

Идырцэгъеит урт сыпсацара,
Сказцаз дара роуп гагацас:
Бжафык – рыбзиабарала,
Егьырт – сызныкэо гацас.

Sie haben das Brot mir vergiftet,
Sie gossen mir Gift ins Glas,
Die Einen mit ihrer Liebe,
Die Andern mit ihrem Haf.

Сыфатә-сыжәтә ашхам артон,
Акы дахаргандаз хәа цас:
Бжафык – рыбзиабарала,
Егьырт – сызныкэо гацас.

Doch sie, die mich am meisten
Gequält, geärgert, betrübt,
Die hat mich nie gehasset,
Und hat mich nie geliebt.

(Heine 1963: 134–135)

Аха уи ацхәызба, зегь реиҳа
Сыргәамцуа, сыргәакуа сзырфаз,
Са сзыхәан цәгьарахәа лтахымызт,
Атахызаргь бзиа слымбаз.

(Хәине 1970: 46)

Х. Хәине иажәеинраалакәа хытцхырталә шамахамзар ипцстазаратә нысымфә иадхәалоуп ма иахьцшуп. Шәагаала урт ауцәам, рцәахәакәа еилыхха-еилыккоуп, рцакы иаар-марианы, насгьы жәацқатцас интыцкьяаны ихәоуп, жәлар рашәахәаратә поезиакны ишаабац еипш. Убарт аказшьақәа ирылакоуп зфьырцштәы аахгаз, «Идырцэгъеит урт сыпсацара...» захьзугьы. Егьырт ипоезиатә рфеиамтақәа ркнеипш араагы Хәине қәфеиарала ихы иаирхәоит алирикатә монолог. Апоет ипцстазаара ацхәанатәаахыс иаанахәаз адраматә қазшьа – 13 шықәса зыпсадгьыл иакәыгаз ауафы, дызлагылаз аамта уадаф ипнагалоз зеиуахк утаху аахақәеи ахтынкықәеи – абартқәа зегьы зымчезакуа В. Л. Атцнариа иеицтага, хатала актәи ацәахәа «Идырцэгъеит урт сыпсацара...», иаанарцшуеит афымта апа-фос хада. Аоригинали аицтагеи рформалтә қазшьарбагақәа еифьырцшны хрыхцәажәозар, В. Л. Атцнариа илиршеит Хәине иажәеинраала астрофеиқәашьеи (катрен хәа изышьтоу цшьба-цшьба цәахәа), аритмика-метрикатә хәфреи (ф-шьықәырск рыла еибытоу амфибрахи), еихдоу (абаб) ариф-меи (а – ацхәыстә, б – ахатцатә) реиқәырхара.

Агәра ганы сызлаҕоу ала, аиҕагара аус азнеираан,
В. Л. Ацнариа хшыҕышыҕтра азиуан аурыс поетцәа ари
ахырхартаҕтәи рааҕсарақәа. Ҷыдала ажәеинраала «Sie haben
mich gequälet...» азбахә схәозар, уи урысшәала арцәажәараҕ
аҕья збахьаз А. Апухтин, А. Григори́ев, М. Михаилов, П. Кусков
уҕәа азәырҕы арҕиәиәцәа рылшамтақәа рахьынтә, иара
изгәакьахеит иаҕа С. Маршак иеиҕагамта:

Они мои дни омрачали
Обидой и бедой –
Одни своей любовью,
Другие своей враждой.

Мне в хлеб и вино подсыпали
Отраву за каждой едой –
Одни своей любовью,
Другие своей враждой.

Но та, кто всех больше терзала
Меня до последнего дня,
Враждою ко мне не пылала,
Любить – не любила меня.
(Маршак 1978: 448)

Ҷзыхцәажәо ажәеинраала аҕсшәахь еиҕеигеит апоет-
аиҕагаҕ Денис Чачхалиагьы:

Исылшом, сдыркареит гәгәала,
Абасала срымоуп сырҕәак:
Шьюуқы – рыбзиабарала,
Егьырҕ – ахьхьтцау ргәаҕ.

Исылшои мамзаргьы хаҕала!
Сшыркыц сыркыми ҕскы:
Шьюуқы – рыбзиабарала,
Гәаҕшақә – аеашьюуқы.

Урт икарцо уссгы искуамызт,
Ба боуп сазыршыуа акәарағ:
Ахааназ бзиа сыббомызт,
Ахаан ибымамызт сгәағ.
(Чачхалиа 2019: 224)

Аиҥага анемец поет игәтыхажәа цәырнамго иауыҥаху, еихышәшәашыалагы аоригинал акыр иазааигәоуп. Амала Ҥаине ишымта ашбатәи астрофаҥы «Сча шхамдыркуан, срыжәтә ахәшә аҥан исыртон» («Sie haben das Brod mir vergiftet, Sie gossen mir Gift ins Glas») хәа иҥоу ицәәхәәкәа, аиҥагаҥы рхабар аабом зынзагы: «Исылшои мамзаргы хәтала! / Сшыркыц сыркими цскы» (?!). Уи адагы, сгәанала, ацсуа текст аҥы иахдылоит ацшәазы зхәашыа цсабаратәым цәәхәәкәакгы: «Егырт – ахыхыцуа ргәағ», «Исылшои мамзаргы хәтала», «Ба боуп¹ сазыршыуа акәарағ». Еилкаамкәа иаанхоит шыцара ицәыртца аиҥахәа (рефрен) «Die Einen mit ihrer Liebe, / Die Andern mit ihrem Haf» Д. Чачхалиа ш-варианткны иахцәыриго: ацхәаза ицоит – «Шьюкы – рыбзиабарала, / Егырт – ахыхыцуа ргәағ»; анашсан – «Шьюкы – рыбзиабарала, / Гәаҥшақә – ашәашьюкы». Иаҥа иманшәаланы избоит ашбатәи авариант. Амала аиҥахәаҥы ажәа «Шьюкы» иаҥа ианаалозар қалап, В. Л. Ацнариа ихы иаирхәо «Бжашык» ааста. Аиеи гәышыа, апоезиатә рҥиамта даеа бызшәак ала арцәажәараан, иага аоригинал сацәхьатцрым хәа ахықәкы шьтухыргы, «ацәызқәа» қамлар ауам. Уи анысхәах, хымқада диашоуп иналукааша аурыс литературацдаа, аиҥагара апроблема усумта назаазак азыкхьюу К. И. Чуковски, қаймацла аиҥагараз иаҥахуп ақазара ду (высокое искусство) хәа алкаа анықайто (Чуковски 1988: 5–6).

Ҥаинрих Ҥаине инашсангы В. Л. Ацнариа аиҥагараҥы иааирыхыз адоухатә шәфра, ишырхәо еицш, гба иҥазом. Зырҥиамтақәа реиҥагара цыдалатәи агәацхара инаҥоз апое-

¹ Ашымта аоригинал ақны «Ба боуп...» хәа акәымкәа – ахцатәи ахаҥалоуп («Ла лоуп...») ишцәыргоу ацакы, С. И. Маршаки В. Л. Ацнариени рқны иша-або еицш.

тцәа дреиуан анемец поет ду Иоҳан Вольфган Гиоҕе. Зынза аҕсшәахь еиҕеигеит иара Гиоҕе ирҕеиамтақәа жәаҕа: «Маитәи ашәа», «Аиниареи аиҕыртҕреи», «Ажәеипшыаа», «Аныкәаҕ уахынлатәи иашәа I», ««Аныкәаҕ уахынлатәи иашәа II», «Аиҕыртҕра», «Амза», «Атҕх ссир», «Аееитһныҕсахлара», «Сан лахь», «Адәыкрын», «Прометеи». Еикәыпхьазоу арҕеиамтақәа реиҕагараан апоет-аиҕагаҕ инаршә зырхиаз тагыла-заашьақәаны ирыхәаҕштәуп: а) ипоезиатә баҕхатәра; б) ҕарауаҕ-жәеинраалаҕтцааҕык иаҳасабала иҕышәа ду; в) анемец бызшәа ихатәи бызшәак еиҕш иахьытҕаз. Урт инарҕынҕданы, Гиоҕе иҕымтақәа реиҕагара напанаиркуаз апоет, ари арҕеиаратә хырхартаҕы аҕышәа бзиа шытикаахьан – аҕсышәала ирцәажәахьан, Ғаинрих Ғаине иажәеинраалақәа инарчыданы, ақыртүа жәлар рпоезиа ахьыршәыгәқәа еидыкыло аизга «Амреи амзеи» (Атҕнариа 1980), аурыс поет Афанаси Фети (Фет 1971) урысшәала иҕуа аҕсуа шәкәыҕаҕы Фазиль Искандери (Искандер 1956) рпоезиатә рҕеиамтақәа. Убарт зегьы ирыбзоураны, аоригиналра тцоу, жанрла еиуеиҕшым И. Гиоҕе ипоезиатә рҕеиамтақәа, зритм еихышәшәо, амузыка зхылтцау, ҕсабарала, даҕ-ҕашәла анемец жәлар рмузыка-поезиатә ажәарҕеиара иамадоу илирикатә жәеинраалақәа (Артамонов 1997: 102), В. Л. Атҕнариа дыртәыртәит, ихы-игәы иҕигеит, гәыла-ҕсыла дырзааигәахеит. Хымҕада, аҕакҕхықәра ду зцыз анемец поет ду ирҕеиамтақәа реиҕагара аус напайраанза, уи инарҕауланы иҕиҕааит анемец литературатә жәеинраала, чыдала И. Гиоҕе ипоезиатә цәахәақәа ражәеинраалеиҕырцаашьа акәамаҕамақәа. Убриаамтазы апоет-аиҕагаҕ аҕсуа ҕхьаҕ дызгәылеихало, дызлеигзо И. Гиоҕе зеиуахк уҕаху аҕәаныррақәеи ахшыҕтҕак ҕаулақәеи рыла еиҕыбаау, аҕстәзаара иашахатә ақәыпсычхабжь зхыҕуа ипоезиа аҕакы мацара акәым, – урт аҕымтақәа «ргәаартышыагы», ауаҕы ихы-игәаҕынза инеиртә иҕазтцо рсахьаркыра-стильтә ҕсабарагы: реихышәшәашьа, аҕәахәақәа ирытцоу «ахаарабзаара», автор аҕашьара зқәым ипоезиатә напкымта аҕыдарақәа. Саҕыҕланы мҕасшақә иазгәастоит: абасеиҕш иҕоу азнейшыақәа дрызгәакыоуп В. Л. Атҕнариа аиҕагаразы иеыз-

зикхьюу егырт апоетцаа рырфеиамтақәа реиҕагараангы. Уи арцабыргразы ҕырцштәы ҕасабла иаазгоит аҕсуа поет еитеи-газ И. Гиоҕе иажәеинраала «Адәыкрын» («Heidenroslein») ацыҕдәаха х-бызшәак рыла (анемец, аурыс, аҕсшәа):

Sah ein Knab ein Röslein stehn,
Röslein auf der Heiden,
War so jung und morgenschön,
Lief er schnell es nah zu sehn,
Sahs mit vielen Freuden.
Röslein, Röslein, Röslein rot,
Röslein auf der Heiden.

(Анемец поэзия 1984: 45)

Мальчик розу увидал,
Розу в чистом поле,
К ней он близко подбежал,
Аромат ее впивал,
Любовался вволю.
Роза, роза, алый цвет,
Роза в чистом поле!

(Анемец поэзия 1984: 47)

Чкәынк ибазаап адәыкрын,
Адәыкрын блахкыга,
Лакәшәа иссирын, игәыкын,
Дазыҕрыст насгыы, уи дазхьын,
Дхызхыз агәзырҕага.
Адәыкрын хәыч, адәыкрын,
Адәыкрын блахкыга.¹

(Ацнариа 1982: 47)

И. Гиоҕе икәыпшра данҕагылаз, Страстбургтәи ауниверситет аҕны аҕара аниҕоз ашықәсқәа раан, машәыршәа длабадырит, уамакала игәгы лызцеит адәыкрын дашызаха ибла хызкыз Фридерика Брион – Зезенгеим ақыҕаҕтәи апастор иҕҕа. Убри абзиабара аҕоурых ауп изхылҕеиааз

¹ Уаанза ари ажәеинраала «Ашәҕыш асакараҕы» хәа хьзыс иатаны еитеиҕахьан Баграт Шьынқәба (Шьынқәба 1988: 423–424). Ашымта ахьз азыпшаараҕы ҕыҕьа аиҕагаҕцаа еиқәымшәазаргы (адәыкрын иаҕа иа-наалозар калап ҕақыла), уи хьаас иктәым (аурыс еиҕагақәа рәҕыы аиҕгара хҕылоит: дикая роза, полевая роза хәа). Хадара злоу – ахәаанырцәтәи апоэзия аҕсшәахь аиҕагара аҕоурых аҕы аиҕагақәа рыҕбагы ихатәроу ртыҕ чыдақәа ааныркылоит.

апоэзия цаула ахьзы зхьыршоу ажэеинраала «Адэыкрын». Фридерика лышка ифыхаз, наунагза игэафы зышьтамта аанзыжыыз абзиабара, асоциалтэ еикарамра иахъаны нарха амаиузаргы, уи аныррала апоет ицсы иахылцит акымкэа-фбамкэа зеигъадам аинтимтэ ажэеинраалакэеи ашэакэеи. Урт зегы еиднакылеит цэанырра пшьала ифычоу алирикатэ рфеиамтакэа рцикл «Зезенгеимтэи ашэакэа». В. Л. Ацнариа еитеигеит уи ацикл иатцанакуа арфеиамтакэа рахьтэ ихьырцэатэакэоуп ззухэара даеа ф-жэеинраалакгы: «Маитэи ашэа», «Аиниареи аицыртреи». Наф-ааф аилибакаареи аизыразреи рыла ихацыркхаз рацхьатэи абзиабара («О, ацхэызба, ацхэызба, / Сыхгы, са сыцсгы! / Бзиа бышцэзбо, / Сышцэббо баргы!»), уи иалашыфкны икоу арцыс игэтыха лашакэа («О, абзиабара, мцацшьтэс, / Уацралеит са сгэы, / Ашьыжьтэи шэацшьтэс / Улацш хааны. / Исатэоушьеит хамтэс, Адэеиужь уара, / Ахауа цкэа ашамтэз, / Дунеик агэыкра») ссиршэа ицэырнагоит «Маитэи ашэа» захьзу ажэеинраала. Уи И. Гиоте исахьаркыра-лирикатэ стиль афазшьацыдаракэа хэаакэызцо рацхьатэи инеицыху рфеиамтоуп, иагыпхьазоуп зезенгеимтэи аамта фэытэа иатцанакуа илирика ашедевркэа ируакны. Анемец композиторцэа азэырфы, убрахь иналатцаны Людвиг ван Бетховен, Ханс Пфицнер, иара иалхны иацырцеит имацымкэа ашэакэа. Ацсуа поет-аицагаф илшеит абзиабара амцэыжэафакэа ишьтырцааз, менталитетла иахзааигэам европатэи ауафы ибзиабаратэ цэанырра фэандакэа хгэатцанза инеиртэ раарцшра. Убриаамтазы иара дакэшэеит арфеиамта ацаки аформеи зеигыфкам ала реифыбаара, излашьафэгылоу аритмика-метрикатэ шэагазагакэа зегы рышьафэырхара. Уи ашьафэыргэфэаразы имыцхэхарым хэа сыкоуп фырцштэы хасабла иаазгар арфеиамта аоригинали аицагеи рхафэракэа хзырбо ацыцэаха:

So liebt die Lerche
Gesang und Luft?
Und Morgenblumen
Den Himmelsduft,

Са сеипш кармацдыскгы
Ишәахәар аҗахуп,
Игәыкы-тәыкуа шәтыцкгы
Жәәан ахь ицшуп.

Wie ich dich liebe
Mit warmem Blut,
Die du mir Jugend
Und Freud und Mut

Сыбзиабара еихсыгыра
Аздыршам бзанты,
Сгәыргыра, сқәыпшра,
Сгәамч, сыцсынтры.

Zu neuen Liedern
Und Tänzén gibst.
Sei ewig glücklich,
Wie du mich liebst!

Итгәыргыраауа хгәатца,
Хкәашап, хшәахәап,
Мроушәа, назаза
Хразкы лашалап!

(Анемец поэзия 1984: 420)

(Атнэрия 1982: 120–121)

И. Гюҗе цсраенынза ихымцсааз рацхьатәи абзиа-
бара иациз аизгәыкра, агәыхытхытракәа, анаәсан урт
ирышьтанеиз аицырцра ахьяабаакәа – угәы тыршьаауа
аҗынза иаарцшуп ажәеинраала «Аиниареи аицырцреи»
(«Willkommen und Abschied») аҗны. Хәарас иаҗахузеи, ари
аәымтагы ацсышәала ацсы ахатцарафы, аидеиатә цатцгәы хада
аарцшрафы В. Л. Атнэрия ирфәиаратә лшаракәа цьюмшьарц
залшом. Абар, аәымта ацыхәтәантәи астрофақәа әба
ә-бызшәак – ацсшәеи аурысшәеи¹ – рыла ишырцәажәоу:

Снеит. Ханинеит. Агәыргыра хаара
Быбла тшашакәа ирхын,
Бара бакәын сыцсы ацткаара,
Схы-сыцсы зегь ба ибызкын;
Ааҗын мра ашәахәа гәыбзықкәа
Лакәшәа иршычон ба бхы-бфы,
О Анцәа ду! Сахьзеит сзеигәыгуаз,
Сацсамкәа исзушаз са сразкы!

В моих мечтах лишь ты носилась,
Твой взор так сладостно горел,
Что вся душа к тебе стремилась
И каждый вздох к тебе летел.
И вот конец моей дороги,
И ты, овевяна весной,
Опять со мной! Со мной! О боги
Чем заслужил я рай земной?

¹ Аурысшәахь еиҗеигеит Николаи Заболоцки.

Аха иабакоу џапхьа ашамтаз
Аипыртракэын иахзыпшыз,
Закэ гәыкроузеи исыбтаз хамтас,
Закэ гәыроузеи быбла иахышыз!
Сцеит са сымџахь. Изурызеи?
Бгылан алагырз б'еарго...
О Анцэа ду! Мшэан закэ разкызузеи
Бзиа данубо бзиа узбо!

(Ацнарриа 1982: 121)

Но – ах! – лишь утро засияло,
Угасли милые черты.
О, как меня ты целовала,
С какой тоской смотрела ты!
Я встал, душа рвалась на части
И ты одна осталась вновь...
И все ж любить – какое счастье!
Какой восторг – твоя любовь!

(Анемец поезиа 1984: 44)

џашьарада, аоригинал ацтаки аформеи аицагамтақәа рҕы ссиршәа еикәырхоуп, насгы ацхьаџ уамакала ддыршанхоит Анцәа игәацхарала зцәаныррақәа еилацәаз арҕыси атыпцхаи реиниареи реипырцтреи иацпытыз ишануо агәалақара чыдақәа. Ацәахәақәа зегы «рыпсы тоуп, рыпсыц ларгаџаргоит» ухәар аует. Цаны, аџымта иханахәо – ацстазаара иахҕеиааз хтыс гәытшьаагоуп: Гиоҕе иаамышьтахь иагьяџ хьырцар, азә иаткыс азә деигыны, Фридерика лаша лнапы иахәеит, аха лара цсрачынзга дизгәакыан даанхеит бзиа илбахатаз арҕыс – анемец поет, азәггы дицимцазакәа ус мацара лҕылражәит атыпцха¹. Абри абзиабара цшьа атоурых ханахцәажәо, уи иахылҕеиааз асахьаркыратә џымтақәа ханрызхәыцуа, ххаҕы имааирц залшом В. Л. Ацнарриа илитератураццаратә усумтақәа руак аҕы иихәо ахшыџтақ: «Апоезиа цқьазароуп, уаџрала еибаркыза-роуп» (Ацнарриа 1989: 127).

Уаҕы ицьеишьарггы, еиҕгәыхәааны бзиа еибабо арҕыси атыпцхаи реипырцтра амотив атыц амоуп ацсуа поет ихатә лирикатә рҕеиараҕы (ажәеинраалақәа «Адәыгба артәаахәа ицәааит...», «Ахьтәы салам дәықәызцо хамтас...», «Быбла атышамшамра ҕыцәаахьеит сгәаҕы...»).

Ишдыру еипш, Гиоҕе ирҕеиамтақәа ацсшәахь реицагара иазаацсахьан азәырџы ацсуа поетцәа: Дырмит Гәлиа, Шалуа Цәыцьба, Баграт Шьынқәба, Таиф Ацьба, Денис Чачхалиа ухәа убас егыртггы. Хәаратахума, Д. Гәлиеи Ш. Цәыцьбеи

¹ Иохан Гиоҕеи Фридерика Бриони рыбзиабара цшьа атоурых шьатас иазыкалеит акомпозитор Франц Легар иоперетта «Фридерика».

арҕиараус ианаҕыз аамтазы атеориатэ зыҕацарей апрактикатэ
дышэа дуи рымамызт аиҕагара аганахыала, насгы анемец поет
ишымтақаа реиҕагара алдыршон дара аурысшэа ахархээрала.
Убас, Гиоте еицырдыруа ифилософиатэ жэеинраала «Аныкэаф
уахынлатэи иашэа II» («Wandersnachtslied II») Гэлиа еиҕеигеит
М. Лермонтов ишымта «Из Гете» дыкэныкэаны. Ус иагыахьзуп
иеиҕага – «Гиоте ишымтаҕынтэ». Абар иара ажэеинраала аори-
гинали цэахэанцалатэи аиҕагеи:

Über allen Gipfeln
Ist Ruh,
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im
Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.
(Анемец поэзия 1984: 60)

Ашьхақаа рхыцэқэан
ҕынчроуп,
Ацлақаа рхыцэқэан
Иухысуеит уара
Үшак (үша хэычык);
Ацарақаагы ғыртуам
абнағы.
Мацк уаатгылар,
Уаргы уҕсы ушьап.

Лермонтов, анемец поет ирҕиамта иамоу аметрикатэ хаҕера,
аритмикатэ шыақэгылазаашыа, арифмаҕатцашыа дацэхьатцны,
иеиҕагамта иазҕитцэеит уамакала еихышэшэа-еицышэшэа
иҕоу ашэагазага – х-шыкэырск рыла ишыақэгылоу ахорей
(У–У–У–). Ари ашэагазагала еиҕырцаау Гиоте ирҕиамта актэи
ацэахэа затэык ауп («Über allen Gipfeln»), убри иагытцанахэеит
аиҕагаф ишымта иазышьтихыз «аныкэашэа»:

Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,

Отдохнёшь и ты.
(Лермонтов 1975: 68)

Д. Гәлиа акыр иеаздишәеит М. Лермонтов ишьтихыз аметрика аеазааигәатәра (уи аганахьала, иаххәап, иры-баргәузеи абарт ацәахәақәа: «Ашьха харак рхыцәқәақәа», «Ацста каршәра тынчқәа», «Амәа асаба ықәчуам»), аха зегь акоюп, иеиҫагамҫа ахы инаркны атыхәанза аурыс поет ишымҫа ашәагазага иҫагзам (Гәлиа 1985: 31). Исхәаз иаанаго убриоуп, Гәлиа иеиҫагамҫа Гиоҫе «Аныкәаф уахынлатәи иашәа II» аҫақы шхәилнаркаауагы, ритмикала уи арҫиамҫа иақәшәацәом, Лермонтов ишымҫа («Из Гете») шақәымшәо еицш. Иҫегь аурыс поетцәа шьардафык (А. Струговшыков, И. Анненски, В. Бриусов, Б. Пастернак, И. Александров ухәа) иацшыргыхьан ари ашымҫа аиҫагара. Урт рахьтә иҫоуп аоригинал уамакала зеазааигәазтәыз (иаххәап, И. Анненски, В. Бриусов), иҫоуп иацәыхарахазгы, М. Лермонтов иеицш (иаххәап, А. Струговшыков, Д. Андреев)¹. Изхысхәауа, ацсуа поезиа аҫоурых аҫгы иаабоит, Гиоҫе иажәеинраала «Аныкәаф уахынлатәи иашәа II» («Wandersnachtlied II») инамаданы, уи афыза апрактика – аиҫагақәа реицшымзаара цакылеицш метрика-интонациатә шьақәгылазаашьялагы. Ашымҫа ацсышәала изырцәажәахьоу аиҫагацәа реиҫарафык (Д. Гәлиа, Б. Шынкәба, В. Агрба) аурыс бызшәа «абжяҫазаралоуп», цыдала М. Лермонтов иажәеинраала абзоуралоуп уи аус шалдыршоз.

Зызбахә хамоу ашымҫа ацшәахь еиҫеигахьан М. Лермонтов ишымҫа дықәныкәаны асахьаркыратә ажәа азҫаза ду, ацсуа жәеинраала ашьақәыргылац, аиҫагац каимаҫ Баграт Шынкәбагы:

¹ Аха иқәгылоит азцаара: иагы иссирзаргы М. Лермонтов иеиҫагамҫа, Гиоҫе ишымҫа иабанзақәшәо цакыла, шәагазагала? Уи аганахьала аурыс критик ду В. Г. Белински Гиоҫе ишымҫақәа аурысшәахь еиҫазгаз А. Струговшыков ирҫиаратә еазышәарақәа рзы ишун: «В переводах из Гете мы хотим видеть Гете, а не его переводчика (А. Струговшыкова. – В. К.); если бы сам Пушкин взялся переводить Гете, мы и от него потребовали бы, чтобы он показал нам Гете, а не себя» (Белински 1956: 277).

Ашьха ҳаракыра
Ицәоуп, тых лашәуп.
Ақшақәа лақәырағ
Ашәыб еилашәуп.

Амәан иасуам сабак,
Бғьык қәацом ҫьаргы.
Уенуқылар ҳамтақ,
Удсушьап уаргы.
(Шьынқәба 1988: 423)

Цакылеи ритмика-интонациатә шықәгылазаашәалеи
Б. Шьынқәба иеитагамта М. Лермонтов иажәеинраала «Из
Гете» ахта итанаршәуеит¹. Гиоҫе иҫымта анемец бызшәахьтә
ишиашоу ақсшәахь еиҫеигахьан В. Л. Аҫнариа:

Уахьыцшлакгы ашьхақәа
Аҫх лашә рхатәоуп,
ҫынч игылоуп атлақәа,
Ацәа хаара иҫоуп.

ҫсаатә бжьык ылгом абнара,
ҫәицк қәацом ҫьаргы,
Иаачха нас маҫзак акара, –
Удсы ушьап уаргы.
(Аҫнариа 1982: 123)

Аиҫагамта цакыла уамашәа аоригинал иазааигәоуп,
еиқәырхоуп «Анықәағ уахынлатәи иашә II» аҫны ицәыргоу
апеизажтә сахьақәа ирхылҫуа ахәыцрақәа, аханатәаахысгы
ацҫазаареи ацсреи реицаaira, «реигәыцхәра» иамадоу

¹ Амала аҫымта аоригиналаҫы аҫың змам, М. Лермонтов иҫны ицәырҫуа
ацәахәа «Не пылит дорога...», Б. Шьынқәба иҫны «Амәан иасуам сабак»
ахәашьа маншәаламзар қалап – асаба гылоит акәымзар, иасуам. Уи изым-
дыруа дауқахыз аиҫагағ, ари «амалыр», сгәанала, арәиамта аритмика
аеҫтагзара апринцип иахьқацкьоуп.

афилософиатә хшыџтақ. Амала, иҳәатәуп, В. Л. Атцнариа иеиҥтага формиџкаашьяала М. Лермонтов зызбахә ххәахьюу иажәеинраала хара ишацәгылам, убриаамтазы сара хшыџзышьтра зыстарц истаху – Гиџте иџымта аҥақы хада згәыҥтацәаху аҥыхәтәантәи ацәахәоуп: «Ruhest du auch». Уи, М. Лермонтовгы, Д. Гәлиагы, Б. Шьынқәбагы, В. Атцнариагы «Уҥсушыап уаргы» хәа ауп ишеитарго. Даеа версиак хадигалоит ари аџымта излаџу абызшәа аҥынтәи еиҥазгаз апоет Таиф Аҥьба: «*Ашьхара ҥшьаала / Иахалеит ашәшы. / Айарақәагы абнахьтә / Иааџуам рыбжы. / Иҥысуам ҥара бҥыцкгы, / Иҥынчхеит зеггы. / Уаамыццакын, нас, / Уҥынчхап уаргы*» (Аҥьба 2019: 718). Цабыргыҥцәҥыаны, «Ruhest du auch» хәа Гиџте дызџу аҥынчхара акәзар? «Дҥынчхеит рыҥца, уажәшьта иҥсы ишыап уахь дахьцаз...», – рхәоит аҥсуаа назаза зылацәа еиқәзыҥцаз ауаџы изыхәан. Ус анакәха, анемеццәеи аҥсуааи милаҥ-традициатә дунеихәаҥшышьала ари азцараҥы еицәыхарам, ажәақәа «аҥсшьара», «аҥынчхара» дара рҥгы хара хҥгы цакыла еишыашәалоуп. Убриакнытә, аиҥагақәа рҥны иҳадгалоу аџ-варианткгы дук еиџыргом, иудуқылартә иҥоуп сгәахәуеит.

В. Л. Атцнариа еиҥеигаз И. Гиџте ирҥеиамтақәа рахынтә чыдала иалскаар стахуп жәлар рхәамта иалху илирикатә баллада ҥыашьахә «Ажәеиҥшьаа» («Erlkönig»). Аџымта иахнаҥоит алшара игениалтәу анемец поет, афилософ, ахәыцџы илирика иаидкылары иамоу амчхареи, аҥауларыи, аҥшзареи ххәҥы аагара. Арҥеиамта аҥақы излахәо ала, мышцәгыак ауа хаҥақ иҥкәын диҥхьынҥаны дыццакны бнагәыла аџныҥа дҥоит. Аҥкәын хәыц, ишәара иахҥыаны, цыхәаҥцәара змам алаҥшҥашәара гәырмацга-ҥсҥыхақәа таха ирҥом. Уи збо аб, уажәы-уажә ихәычы дыжьжәауа, ишәара ихичарц даџуп. Аха иеазышәарақәа зегь лҥшәадахоит: «Аб иашҥа дааҥалеит имч зегь шәаны, / Иҥазатә дабаҥоу? Игәы дадуп дыҥсны» («Erreicht den Hof mit Müh und Not; / In seinen Armen das Kind war tot»). Абаллада ажанр ишаҥказшьоу еиҥш (шәагаала еиҥыхцәам ажәабжәеиҥахәара), И. Гиџте ирҥеиамта ахы инаркны аҥыхәанза иагәылгоу аепикатә цәахәа – ахҥысқәа, ак аҥкыс

ак җыашаханы иҗәйргоуп, поезиа бызшәа хыркыла еиҗәәоуп трагедиаала ихыркәшахаз ажәабжь хлымзаах. Закә драмоузеи иаҗражьу аби аҗеи рдиалог?!

Уажәшҗта абри аҗыза амифтә сиужет гәйҗшәага иахыл-җиааз асахьаркыратә рҗеиамҗа җыашахә, ухатцоуп даҗеа бызшәак ахь еиҗага! Уи азы уеизгы-уеизгы абаллада ахыҗхырта¹ җҗаатәуп, насгы җымкрыда излаҗцоу анемец бызшәа адырра аҗахуп, аха урҗ рымацарагь азхом. Иаҗахуп апо-езиатә баҗхатәра җыда, иара убас зеиҗшыҗкам алитературатә гьама. Убарҗкәа зеггы дрылаҗан азоуп идамздам җәзәы иши-зеиҗамгара аурысшәахь изеиҗеигаз В. И. Жуковски (Жуковски 1980: 124–125)². Убарҗкәа зеггы дрылаҗан азоуп хымҗада җаимаҗла аҗсшәахь изеиҗеигаз В. Л. Аҗнариагы. Абар, зрит-мика ссиршәа ихырҗоу ари абаллада алагамҗазтәи астрофаҗәа җба рышьҗыбжьгашәа шыҗоу аоригинали аҗсуа еиҗагеи рҗеи:

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind;
Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er fafst ihn sicher, er hält ihn warm.

«Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht?» –
«Siehst, Vater, du den Erlkönig nicht?
Den Erlkönig mit Kron und Schweif?» –
«Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif».

(Анемец поезиа 1984: 62)

¹ Абраҗа иазгәатәтәуп аҗсуа җхәаҗы абаллада аҗаҗы иеилыркааразы крызҗазкуа тагылазаашьаҗ: абна иахылаҗшхәу Erlkönig ихәҗсахьа ааго-уп агерман-скандинавиатәи амифология аҗынҗәи, уаҗа уи – ахәыҗкәа рыҗсы тызхуа җсҗәаханы даарҗшуп. Уи аҗсҗәаҗа зыблаҗны дааиуа – аҗсра зыҗкәа икыдгылаз иоуп (Неклиудов 1982: 661). Ажәакала, И. Гиоҗе ибалладаҗны амаалыҗ хәыҗ иҗахара асиужет – иҗшьоу аҗсаҗатә / акәырбан (священная жертва) иазку амиф иахылҗәҗылҗоуп. Уахь иаҗданакуеит А. җьонуа ипоема «Аҗоуба» аҗны иахҗыло, хшара дызмоуаз изку амифтә сиужетгы: «Хшара диоурҗ Анҗәа диҗәуа / Иҗәиҗеит “кур-бан”, Адәы изықәу иреиҗышәуа / Шишьра җоуба ихәан...» (җьонуа 1990: 209).

² В. И. Жуковски идагы ари абаллада аурысшәахь еиҗаргахьан А. Фет, А. Григориев, И. Книазев, В. Николаев уҗәа убас азәырҗы апоетҗәа.

Уи дарбан ыырххыла, бнагэыла ицауа?
Атцх лашэ дагэылтцэраа, ацшацэгыа ифахэуа
Днеиуеит ус хатцак. Ицзатцэ диехьнуп,
Дигэытцахэхэа днеигоит, ицшқа длахэуп.

«Дад, сычкэын, иухъзеи, узыцэшэазеи умхэои?» –
«Саб, Ажэеипшыаа сыбла дхыччалт, умбазои?
Ижакыа еилачуп, илашоит игэыргын». –
«Дад, сычкэын, анакэа хчылт илакэын».
(Атцнариа 1982: 122)

И. Гиоце ишымта ацсшэахь еитеигеит Д. Чачхалиагы «Ажэеипшы» хэа хъзыс иатаны (Чачхалиа 2010: 220–221), аха, сгэанала, В. Л. Атцнариа иеицгамта изацлабуам уи, еицхарак адиалогкэа реицфырцаашьеи, иадгалоу асахьаркыратэ марцхэхэеи, ахэоуқэа синтаксисла реицкаашьеи реихышэшэашьеи рганахьала. Иага умхэан, «Erlkönig» зхатэ чыдарақэа змоу абаллада жанрк ахасабала ххафэи ианаахго, шыарда атцанакуеит алакэ-миф адунеи цыашьахэ ацхьаф иагэылахалара, асиужет иахылфиаауа аибарххарақэа ухы-угэафынза инеиртэ аицфырцаара. Уи адагы иарбан поезиатэ рфеиамтзаалак азы аумаза атцанакуеит – уи ахацыркшыа, цакылеи ритмикалеи ахырцашыа, ажэақэа рыкапан зеипшроу. В. И. Жуковски и-«Лесной царь» акнеипш («Кто скачет, кто мчится под хладною мглой?») В. Л. Атцнариа иеицгамтакны актэи ацэахэафэи хшыфзышьтра азууп алакэ-нашана адунеи ххэхьзырцшуа аицхэхэа (афныццкэтэи арифма): «Уи дарбан ыырххыла, бнагэыла ицауа». Ацхьака алаламбатэ шахзыпшу ацэалашэара чыда хэзтэ жэеицааироуп «Уи дарбан». Алакэ-нашанатэ тагылазаашыа иацхрауеит, уимоу, иарцъбароит афбатэи ацэахэагы. Уи ахэцак («Днеиуеит ус хатцак») ахцатэи ацэахэахыи ииасуеит, аха уи быргэым. Уамакала иссируп ажэеицааирақэа «Атцх лашэ дагэылтцэраа», «ацшацэгыа ифахэуа». Ахцатэи ацэахэафэи атыц амоуп мацк аоригинал ацэхьатцра – «Ицзатцэ диехьнуп» хэа

ахьхэоу, Гиоте иҥны ахатца иехьну ипа иоуп, «ицазатә» иакәымкәа. Ус ауп ишеитеигаз В. И. Жуковски («Ездок запоздалый, с ним сын молодой»), уи афызоуп иаабо Д. Чачхалиа иеиҥагаҕы («Дҕеыжәуп хатцак, иҥкәын диехьнуп»). Аха Атцнариа иеиҥагаҕтәи «илагала» арҕиамтә адраматә цатцҕы амырҕҕәозар, уеизгы-уеизгы аҥакы иаҥырхагам ҕыысшьоит. Уиадагы аурыс, аҥсуа еиҥагакәа рҕеи иахҥылоит иҥегь аоригинал аҥхьацракәа: иаххәап, Гиоте иҥны абна анцәахәы («Erlkönig») атыхәа имазар, В. И. Жуковски аҥакы «иҕеиҥоит» уи («Он в темной короне, с густой бородой»), В. Л. Атцнариа иакәзаргы ус ала дныҥоит: «Иҥакы еилачуп, илашоит игәыргын». Аиҥагаҕцәа абасеиҥш «рхымҕаҥгашья» атыхәала В. И. Жуковски иазгәеиҥон: «Переводчика можно сравнить с должником, который обязывается заплатить если не тою же монетою, то по крайней мере ту же сумму. Например, ему невозможно в переводе своем сохранить того или другого образа – пускай заменит его мыслию; он не может живописать для слуха – пускай живописует для ума; не может быть силен – пускай заменит силу гармониею; не может быть краток – пусть будет богат; предвидит, что принужден будет ослабить оригинал свой в этом месте, – пускай усилит его в другом и возвратит в конце похищенное в начале; словом, он непременно должен держаться системы строгого вознаграждения, стараясь, однако, сколько возможно, быть близким к главному характеру подлинника» (Жуковски 1985: 286). Аурыс еиҥагаҕ ду дызлацәажәо абарт аҥҕаракәеи азнеишьақәеи дрықәныҥоит В. Л. Атцнариагы. Иеиҥагамтә, иага икылыршәшәаны уазнеиргы, аоригинал агәатә шҥтнакаауеит, аҥсгы ахоуп¹.

Зсиужети зсахьаркыратә мчхареи оумоу И. Гиоте ибалла-

¹ И. Гиоте ибаллада ханазхьаҥшуа аамтәзы, гәаламшәашья ыҥкам уи аурысшәахь В. И. Жуковски ишеитеигаз иазкны М. Цветаева илҕыз аста-тиа замана «Два “Лесных царя”». Анемец бызшәа зхатәык еиҥшҥаҥкыа издыруз апоет ду хымҥада диашоуп, аҕымтә аоригинали аиҥагеи хәыц-хәыц еилыршәшәаны анализ рыдҕатцалауа, абри еиҥш алкаа даназааи-уа: «Лучше перевести “Лесного царя”, чем это сделал Жуковский – нельзя. И не должно пытаться. За столетие давности это уже не перевод, а подлинник» (Цветаева 1991: 322).

да «Erlkönig» уазхэиццыцхьаза, В. Л. Атцнариа уи ацсышэала ирцэажэаз «Ажэеицшыаа» уеицтацхьацыцхьаза, уеизгы-уеизгы ухафы имааир ауам Б. У. Шынкэба жэлэр рхэамта иалхны иацитаз абаллада цыашыахэ «Асаби». Арфеиамтакэа рыцбагы аицэфытракэа, аишыашэаларакэа мацымкэа ирыбжьоуп – амиф ахархэашыа атэы ухэару, фырхатца хада-ны ашыцъарагы ицэыргоу асаби илахьынца баацс атэы ухэару, ацбалладак ишытырхуа азеицш идеиатэ концеп-ция атэы ухэару. Агэаанагара умоурц залшом, Ацсны жэлэр рпоет ишыацэгыларафы, лымкаала жэлэр ражэарфеиара асахьаркыра-стильтэ традиция ашыткаарафы, абаллада ажанр ачацарафы (асиужети ахацсахьацэеи реицэкаашыа), алирикатэ поезиа аицэартэышыа (аихышэшэашыа, ашытыбжьгашыа ухэа) акэаматцамакэа анапакны аагарафы дзыцэцаауаз, анырра изтаз аказацэа дыруазэакын хэа зсахьаркыратэ напкымта цашыара ацэмыз анемец поет ду Иохан Гиоте (шэрыхэацш уи азтаатэы иазку аусумтакэа: Агрба 2016: 501–541; Кэацэаниа 2013а: 23–29). Убри атэоуп иахэо алитературацтаац В. Б. Агрба игэаанагарагы: «Б. Шынкэба ибалладакэа ирныцшит адунеи асахьаркыратэ литературакэа рпышэа ахыцша, урт зегы, рацхьаза иргыланы шыатас ирымоу ажэлэр рфеапыцтэ хэамтакэа – ашэакэа роуп» (Агрба 2016: 503).

Ацда, В. Л. Атцнариа дназлоу азэырфы апоетцэа реицтагамтакэа инарыдхэаланы, сыззаатгылаз ацырпштэцэа ихархэо убриоуп: а) апоезиа аицтагара уамакала иуадацу, акыбац цыда цтаху рфеиаратэ усуп; б) ацымта аицтагаразы, бацхатэралала уи апыцтаз апоет уиакаразароуп; в) апоет ду иацитаз арфеиамта, даца бызшэак ала кэнагала иузырцэажэар, ахэы арззом, амилатцэа зегы ргыама иацанакуеит.

В. Л. Атцнариа иаацсара шыардоуп аурыс литература аклассикцэа жэпацкык рырфеиамтакэа ацсшэахь реицтагарафгы, XIX ашэышыкэса еиуоу апоетцэа дукэа Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Фиодор Тиутчев, Афанаси Фет, Николаи Некрасов ухэа инадыркны XX ашэышыкэса ахатарнакцэа Анна Ахматова, Роберт Рождественски ркынза (Ацнариа 1982: 92–142). Ихэатэуп, ацсуа литература аиреи, ашыацэгылареи,

аҕиарей аҕоурых ханалацаажэо, хэҕахаьыла аиҕагара азцаа-тэы ханазаатгыло, хадара злоу атыҕ шааныркыло зызбахэ схэаз аклассикцаа раҕцамтақэа. Акраатцуеит урт аҕсуа пхьяоцэа гэаҕхартахэыс икны ирыҕхьоижьҕеи, урысшэала мацаракэым – аҕсышэалагыы. Аурыс апоетцаа аҕсшэахь реиҕагара аус иамоуп акыр иҕбауу, ицаулоу аҕоурых. Ари ахырхартаҕы хымҕада иҕоуп В. Л. Ацнариа ҕашьара зқэым илагалагыы. Амала уи хазчыдала иззатгылатэу литератураҕцааратэ уснагзатэуп.

Ихакым иазгэатамзар даеакгыы: аҕсуа хэынҕқарратэ драматэ театр арҕиаратэ коллективи В. Л. Ацнарией акультуратэ усеицура рыбжьан. Апоет, еиҕагаык иахасабала иҕазара агэра ганы, арежиссиорцаа идыргалон аҕсышэала иқэдыргылоз ахэаанырцэтэи ашэҕэыоцэа рырҕиамтақэа амилатэ бызшэахьы еиҕеигаразы. Убас, атеатр ахэарала уи еиҕеигеит, анаоҕсан ажурнал «Алашарагыы» ианылеит, ажэытэбырзентэылатэи автор Софокл цсра зқэым итрагедиақэа оҕба – «Ах Едип» (Софокл 1989), «Електра» (Софокл 1991), аурыс шэҕэыоцэы, адраматург Антон Чехов икомедиа «Аца бахча» (Чехов 2006), анемец поет, адраматург Бертольд Брехт идрама «Ан Куражи уи лыхшарей» (Брехт 2022).

Аҕсуа поет, ацарауао-афилолог иеиҕагамтақэа излахдырбо ала, Ацнариа-апоет диваҕэылоит Ацнариа-аиҕагао, уимоу, иҕкалап, иаҕигозаргыы, ахыҕхьазара атэы схэозар¹.

Уи ихатэы поезиа арҕиара мыцхэык иееимтазаргыы, сацэымоашьо исхэар калоит: хлитература аҕоурыхаҕ иара даанхоит, Дырмит Гэлиа, Баграт Шьынқэба, Мушьни Лашэриа, Таиф Ацьба инарываргыланы, иреиҕыу аиҕагаоцэа дыруазэкны. Хымҕада, В.Л. Ацнариа ирҕиаратэ цьабаа иабзоураны адунеитэ

¹ Адунеи амилатқэа рлитературақэа ртоурых аҕы ус иагырацаам ари еицш аҕырцштэқэа – арҕиашы дагыпоет наганы иара убриаамтазгыы деиҕагао шьахэны. Аурыс литератураҕы зхатэ рҕиарагыы зейтагарагыы оазарак аҕы иқэгылоу ракэны иҕоуп хымҕада Александр Пушкин, Иван Бунин, Николаи Зоболоцки, Самуил Маршак. Абжьааҕны ишыкоу ус ауп: аказа ма дпоет дууп, ма деиҕагао хатэроуп, руак аҕыжэара аманы. Хаталатэи рырҕиара мацк иаха инастхоуп, аха еиҕагаоцэа дукэаны рхы аадырцшит Николаи Карамзин, Васили Жуковски, Николаи Гнедич, Иннокенти Анненски, Михаил Лозински ухэа убас егыртгыы.

доухатә культура иахәтәкны иҕоу асахьаркыратә рҕеиамтәкәә жәпакы аҕсуа пхьяаы ихатәы бызшәала дрыпхьартә иҕалеит, урт рахьтә иреиҕьзақәоу – иклассикатәқәоуп, аҕсуа милат лите- ратура ахьтәы фонд иатәны иаанхоит, убриаҕынза рестетикатә цакы дууп.

4

В. Л. Атнариа ажәеинраалақәа рыәреи асахьаркыратә ҕымтәкәә реиҕагареи бзиа ибаны аҕхьанатәаахыс дшаҕызгы, уи аусаҕ акыр шилиршазгы, иара «дызхықәаан дыҕаз», ус ухәар ауазар, алитератураҕцаареи алитературатә критикеи ракәын. «Иәнуцҕкәтә дунеи ахьынтә лассы-лассы даалон уи арахь – ареалтә, адәахьтәи адунеи ахь. Даауан уи арахь адыр- ра лашара иманы, дыррала дҕычаны» (Дамения 2017: 345). Уи аҕсуа профессионалтә литератураҕцаареи алитературатә критикеи рхытхьыртәҕ игылаз царауааын. Идырра цаулақәа ухәару, ипринципра ухәару, уамакала ихыркыз иҕабызшәа ухәару – абартқәа зегь рыла синтеллигентуп хәа зхы зыпхьазоз даҕазы дилаҕашьомызт. Зегь рыла сиқәшахатуп академик З. Ць. Цьапуа, блатцарыла В. Л. Атнариа ирҕеиара иҕаҕы- лахаланы, уи дытцаааызу, длитературатә критикзу, дпоетзу – иарбан ихадароу урт рахьтә хәа ихы азцаара аҕауа, абри еипш алкаа аныҕаитцо: «Ихадароу абри абри ауп хәа аҕак аҕатцара уадаоуп. Избан акәзар арҕеиааы ирҕеиара арт ахкқәа зегьы рҕы дхатәаауп, дцаулоуп. Аха усгы, сҕәанала, В. Л. Атнариа ирҕеиараҕы апоезиа аҕхьатәиуп ухәар ҕалоит. Аҕцаара хықәкыла иҕазикит аҕарауаа, апоезиа иара ициит. Насгы итцаамтәкәә рҕы игәи, ихшыаи, ицәахәақәеи ас еинзраалаз ицәа иалоу апоезиатә баҕхатәра ахатоуп. Даҕеакала иухәозар, В. Л. Атнариа-апоет дыҕамызтгы, асҕак ицаулоу В. Л. Атнариа- аҕцаааы дзыҕамларгы ауан» (Цьапуа 2012: 240).

40 шықәса инарзынапшуа иматцуратә мәа иалагзаны В. Л. Атнариа аҕсуа литератураҕцаара хразлоу азцаатәкәә ирызкны иаҕитцеит аа-шәкәыки 60 инарыцны аҕцаарадыр- ратә усумтәкәеи, алитература-критикатә статиақәеи, арецензиақәеи.

«Абырцкал (Иахьатәи ацсуа критиказы гәаанагарақәак)» – абас ахьзуп 20 шықәса даныртагылаз, истудентра шықәсқәа раан акьыпхь збаз рацхьатәи икритикатә статиа (Ацнариа 1962). Убри инаркны еиуеипшым акьыпхьыртақәа рфы, еихарак ажурналқәа «Алашарей» «Дружба народови» рдакьақәа ркны лассы-лассы ицәыртцауа иалагеит алитератор ҫа атеориатә кәзшыа змоу илитературацдаратә усумтәкәеи икритикатә статиақәеи. Урт иреиуоуп: «Аамта ҫыц – ароман ҫыц», «Ашьтыбжьи ажәеинраалеи», «Апоезиатә хаҫсахьа ахәаақәа», «Апластикатә хаҫсахьа апоезиаҫы», «Ажәытәи аҫатәи ацсуа жәабжь аҫы» ухәа убас ирацәаны. Ацхьатәи илитературацдаратә кьыпхьымтәкәак анцәыртц инаркны еилкаахеит ацсуа литература дшазгылаз «зыхшыџ царыз, зхәыцшыа цбааз, згыама ҳаракыз акритик ҫа, арҫиаџы»; иара иацшыгоит «дымшәа-дмырха иаша-цабыргла ацәажәара, аймак-аиҫақәа зхылҫиаауаз агәаанагарақәа рхацыр-кра, ашымтәкәа дара злаказ ала рыхәшьара, ирыгыз-ирыб-заз проблематәла азаатгылара» (Лашәриа 1998: 102). В. Л. Ацнариа ианахәтаз ианаамтаз ацсуа литература дазкашәеит. Аиаша ххәарами, уи ицәыртца – В. Г. Белински аурыс литератураҫы ицәыртца иашьашәалахеит, уаанза хлитература иамбацыз ицаулаз, ицьбараз акритика иаша аира иадырғахеит. Ацарауаџ даакәгылеит лахьхәацшра ззымдыруа акритикцәа драцхьагылаџны. Уи дырцабыргуеит агьамеи ахшыџцаррей згым анаџстәи илитература-критикатә статиақәа: «Апоезиатә хаҫсахьа ахәаақәа», «Ажәақәа хьшәашәамхарц», «Ажәақәа ажәазар – инхааит иажәаны!», «Игәатеиуеит сыхшыџ...», «Аҫар рыбжьы», «Ахәыштаарей амцабзи (Хәамтазтәи ацсуа лирика амџақәак, аформақәак, аиҫыхарстақәак)» ухәа убас егыртгы.

В. Л. Ацнариа илитературадырратә усура амехак шыцбааз-гы, хадарала илацшхәааҫ иқан ацсуа поезиеи апро-зей ирыдхәалоу апроблемақәа рыццара. Ацарауаџ ацсуа шәкәыџџәа «ирейгьу ршымтәкәа рзы имаз ахатә гәаанагарақәа, алкаақәа – бжеихан амилатә хәаақәа иртыганы, адунеитә литература аконтекст иадкыланы,

иафыбааны акэын ишышьақәиргылоз» (Зантәриа 2012: 65). Уи адаггы, иусумтақәа анапцтоз асовет эпохаан, атың змаз акониунктуреи «анапеибазәзәареи», иара убас аңсуаа рыбжьара зны-зынла инахырқьан аус зуа ажьрацәаратә «пқарақәа» иерымтақәа илиршон иус ҳақла, лахьхәапшрада азнеира, «итцулоу анаукатә лкаакәа рықатцара» (Ақзба 1998: 107).

Ацарауаф итцарадырратә напкымтафы қәфиарала рееиларзәоит амилатә литературатцаратә пышәеи (Д. И. Гәлиа, Хә. С. Бҗажәба, Ш. Д. Инал-ица, Б. У. Шьынқәба ухәа) иналукааша ахәаанырцәтәи, еихарак аурыс, анемец, классикатә филология ахатарнакцәа (В. Г. Белински, А. Н. Веселовски, В. М. Жирмунски, Л. И. Тимофеев, Б. В. Томашевски, Г. Л. Гегель, Ф. Кауфман, О. Пауль уб. егы.) рметодологиатә знеишьақәеи, автор ихатә сахьаркыра-естетикатә принципқәеи. В. Л. Ацнариа ихатә изхәазар аеуит заа иңхаз ифыза гәакьа, иналукааша ацарауаф-афилолог А. А. Аншба изикыз ацәахәақәа: «...ацарадырра иара изыхәан ицстазааран, ацстазаара иара изын ицарадырран, еилкааран, пцааран, еилых-еилатца имазамызт» (Ацнариа 1998: 89). Ацарадырра-рәиаратә усура иара изы зеггы ирыцкын, зегь рапхьа иргылон, иага қымқырра дрықәшәарггы, настха ишьәеитцомызт уи, убриақынза итақпхықәра ҳаракын. Абар ииоуа, згәабзиара уашәшәыраханы аамтаказ Ленинградқа җыхәышәтәра ицаз ацарауаф, аус ахьиуаз Аңсуатцаратә институт Алитературеи афольклори рықәша анахгафы Хә. С. Бҗажәба иахь 1981 шықәсазы: «Ишәзынастиуеит сынтәатәи (1981 ш.) сусура аҳасабырба. Ишыжәбо, саазқәылаз ачымазарақәа сыхтаркит, афны атқкьыс ахәышәтәыртақәа рахь иаҳа сықоуп. Ленинградқа амәа сықәлаанза, сыңсшьара аамта исзоужьыз схы иархәаны, авалидол мыжда сыбз иаатцымхзакәа, изулак сыплантә усумта насыгзеит. Уи – аплан иарбоу акыр иахыжьуп, 150 д. рқынза иназоит, уаанзатәи сусумтақәа ирыцызтаз даҗа 50 д. алаҳамтарггы» (Ацнариа 2008: 77).

В. Л. Ацнариа зырәиара махәта рацәала еиласаз, ахәатәи змаз ахәашьагы иақәшәоз царауаф-филологын. Иара иалахәхарала итыцит иахьанзаггы зда ҳамам аколлективтә усумтақәа «Аңсуа литература атоурых аочеркқәа» (Бҗажәба, Салақаиа

1974), «Аңсуа литература аңурых» (Бҗажәба, Салаҗаиа, Аншба 1986). Дыҗам хәа сыҗоуп ңсуа шәҗәыџ хатәрак, – Дырмит Гәлиа, Иуа Коҗониа, Баграт Шынкәба инадыркны иахәа иҗалагылоу хлитература аңхәагылаџцәа Алыҗьса Гогәуа, Мушьни Лашәриа рҗынза, – статиак, очеркк, рецензиак ззимкыз. Ашәҗәыџцәа ирызку иңцаамтақәа рахьынтә цакылеи мөхақытбаашәлеи ңыдала иалкаазар ауеит амонографияқәа: «Баграт Шынкәба ирҗеиамта. Алирика. Аепос. Аиҗартәышьә» (Аңнариа 1970), «Ашаецәа (Иуа Коҗониа иңцтазаареи ирҗеиамтеи)» (Аңнариа 1979). Абарт аусумтақәа рҗны раңхәазакәны џыңәа апоетцәа дуқәа аңсуа жәеинраалеиҗартәышьә җыц ашьәқәыргәғәара азыҗатцаџцәа руазәк И. Коҗониеи уи ареформа аџааңгараҗы иналукааша атың аанызкыло Б. Шынкәбеи (Аңнариа 1989: 102–103) рлирикатәи репикатәи рҗеиамтақәа мөхақытбаала рыңцаара аңшьоуп: аңсуа литература аҗиара апроцесс инадхәаланы иаарңшуп апоетцәа дасурсахьаркыратә дунеи ахаҗра, рпоезиа ишьтнахуа атемақәеи аидеиа-сахьаркыратә хырхартақәеи, аиҗартәышьә аңыдарақәеи, алирикатә хаҗсахьақәа раңцараҗы раңшьгамта җыцқәагы убрахь иналтаңы. Убриаамтазы аңцаамтақәа рыџбагы атеориатә җазшьә рымоуп, аңсуа лирикеи аепоси рышьәқәгылареи рыҗиареи атенденциа хадақәа хәаакәызтцо анализ рымөхаркуеит. Ари еиңш азнеишьә иалаҗоуп еиҳарак Б. Шынкәба изку, аңарауаџ икандидаттә диссертация шыаҗас иазыҗалаз аусумта. Ақәымшаҳатҳара удаџуп академик С. Л. Зыхәба абри аусумта иазку ирецензиаҗы иҗаитцо алкаа: «Б. Шынкәба ипоезиа уаанза иахцәажәахьаз азәгы диеиңшыимкәа, акыр ирцауланы, гьама ҳаракыла даңхьеит, еилиргеит, ажәа җыц азиҳәеит...» (Зыхәба 1975: 53).

Аңсны жәлар рпоет ирҗиара уи ашьтахьгы акырынтә дазыгьежьюеит аңарауаџ. Иаххәар ауеит Б. Шынкәба ирҗеиамтақәа уи илитератураңцаратә лаңшхәааҗ еснагы иҗан хәа. Уи арцабыргуеит еиуеиңшыим аамтақәа раан иаиңцаз, апоет ипоезиеи ипрозеи ирызку иусумта гәылтәаакәа: «Аҗаза ду», «Ареквием ашьамџазы», «Аңынчнхамџазы ашәа», «Адунеи җыц агәеисыбжь», «Баграт Шынкәба ипроза» ухәа убас егыртҗгы.

Алитератураҗаарей акритикей рхырхарҗала аҗарауаф иҗижыт иара убас ахашыара харак иаҗсахаз ашәкәкәа: «Абырҗкал» (Аҗнариа 1973), «Ахәатәи ахәашыей» (Аҗнариа 1976). Абарт аф-шәкәкык иргәылалаз астатиакәа урыдырхалотит алитературатә процесс иахьпшу актуалра зҗоу еиуеипшым азҗатәткәа рышьтыхшыей, гыма харакыла рыхҗәажәашыей, асахьаркыратә ымҗақәа инҗыҗкыааны ранализҗаҗашыей, зны-зынла иааирҗыбараҗәома ухәо аҗынза.

Аҗсуа җаарадырразы крызҗазкуа хҗысны иҗкалит В. Л. Аҗнариа шықәсыраҗәала аус здиулоз, урысшәала ифу икапиталтә усумҗа «Аҗсуа жәеинраалеифартәышыа» (Аҗнариа 1987) аҗыҗра. Уи ашыаҗала 1992 шықәсазы аҗарауаф қәфиара дула ихьчеит адоктортә диссертация Москва, А. М. Горки ихьз зху Адунеизегьтәи алитература аинститут аҗны. Аҗсуа филология аҗоурых аҗны раҗхьазакәны араҗа иаҗшыгоуп, аҗаҗыҗтә (ашәакәа, ажәаҗкәкәа, аҗәхәакәа ухәа), апрофессионалтә поезия (Д. Гәлиа инаиркны хаамҗазтәи апоетҗәа раҗҗамҗақәа рҗынза) ирыҗаркуа аматериал ду адгаланы, аналитикатә система җазшыала инарҗауланы аҗсуа жәеинраалаиҗфартәышыа (аметрика-ритмикатә форма хадақәа, аҗәахәакәа рышьтыбжыгашыакәа, строфала реихшашыакәа ухәа) хәыҗ-хәыҗ еилыршәшәаны аҗҗаара. Ажәеинраалаҗааф иҗыушыаша, иусумҗа афраан, алитературадырраҗ иҗоу зәиуахк уҗаху аҗҗааратә хырхарҗақәа (аструктуралтә лингвистика аметодика, астатистикатә знеишыа, аформалтә метод ухәа) рахьынтә, аханатә иалихуеит, дагыаҗәхымҗыакәа дықәныҗәоит ажәеинраала аналлизҗаҗаразы иргәаҗагоу, аымҗа аҗаки аформей реиҗыбаара шықәзыргәгәо аметодологиятә принцип. Даҗакала иухәозар, ажәеинраала адәахьала иҗфартәышыа аҗҗаара маҗара дахнамҗаакәа, аҗаҗгы уа иалагзаны, наҗааҗ рхеибарҗәашыа даҗклапшуеит. Убриаамҗазы, автор ажәеинраалаҗааразы аҗыжәара зиҗо афилологиятә хырхарҗа инаваргыланы, хшыфзышьҗра рзиуеит аҗоурых-литературатә, акультуроологиятә аспектқәагы. Абраҗа аҗҗыа иааҗшит автор критикк, поетк иахәсабала уаанза идаабалахьаз ибафхатәрей исахьаркыра-естетикатә гыма лыҗшаахи

рылтцшәа бзиа. Ғығәғәала исхәатәҕьозар, ари аусумтала аҗсуа теориатә литературатцаараҕы раҗхьазакәны иалагалан аналитикатә метод, иаҗдан «аҗсуа жәеинраала аиҕартәышьа иазкны атеориатә концепция» (Дамения 2017: 345). Аусумта ахә ҳаракны ишьоуп Аҗснейпш (шәрыхәапш иара иазку аретензиакәа: Шьынқәба 1990; Зыхәба 1988; Зыхәба 2006; Занҗариа 1989; Кәағәаниа 1988; Кәағәаниа 1999), ахәанырцәтәи ажәеинраалаҗцаащәа нагақәа, адиссертация ахьчараан аофициалтә оппонентцәас изықәгылаз аҗарауаа (Б. П. Гончаров, С. В. Калачева, М. А. Кумахов) рганахьалагы.

Аналитикатә знейшьала «Аҗсуа жәеинраалеиҕартәышьа» иазааигәоуп, уимоу, хәҗакахьала уи ханарҗәауеит ажәеинраала акомпозициатә еиҕкаашьеи излашьақәгылоу еиуеиҗшым асахьаркыра-естетикатә кәартәрақәеи рыҗцаара аганахьала, макьаназы иахәҗоу ахәшьара змауц В. Л. Аҗнариа егы имонография – «Алирикатә аамҗакәа» (Аҗнариа 1991). Абарт аусумҗакәа рыщбагы рҕкны аҗсуа жәеинраала, чыдала ауащытәыщса ищныҗқатәи адунеи инарҗауланы изныҗшуа хәа ишьоу алирикатә рҕеиамҗа, убриақынза ганрацәалатәи атеория-аналитикатә җцаара иахыжьуп, – урт реиҗш-зеиҗшу, рыщазараҕ иҕоу, ирывақәыло даҕеа усумҗак уаанзагы иҗымҗыцызт, иахьа уажәраанзагы аҗсуа литературатцаара аҗоурых иамбазац. Иаххәар ауеит дара – аҗсуа жәеинраала цсыс иахоу хзырбо, агәата хзаазыртуа, агәыбылра хзыркуа «цаҗхақәоуп» хәа. Аҗцаащы иҕаҗхьа иқәгылаз ихықәкы анаҗаразы хиамщәа изықазцаз аметодологиатә принципқәа иреиуоуп инарҗбааны хархәара ззиуа аиҕырҗшра-типологиатә анализ. Аҗсуа жәеинраала аҕирҗшуеит аурыс (А. Пушкин, Е. Баратынски, А. Фет, А. Блок, А. Ахматова, М. Цветаева...), анемец (О. Лебен, Х. Хаине, И. Бехер), афранцуз (Фр. Вион, П. Верлен), ақырҗуа (Г. Табизе) ухәа адунеитә литература аклассикатә поезиа арҕеиамҗакәа.

1989 шықәсазы адунеи абоит аҗарауащ иреиҗу иҗцаамҗакәеи илитература-критикатә статиақәеи згәылалаз аизга ду «Аамҗеи арҕеиамҗеи» (Аҗнариа 1989). Алитератураҗцаащәа рганахьала аҗшьара ду иаҗсахаз ари

ашәҗәзы В. Л. Атнариа ианашьан Д. И. Гәлиа ихьз зху Аҗсны Ахәынтқарра апремиа (1992 ш.).

Иҳақым иазгәатамзар даҗакгы. Ихәычыз-идууз, аҗсышәала иоу акәыз, урысшәала иаҗтоу акәыз – хзыхцәажәо аҗарауаф иусумтақәа зегьы удыршанхоит излаҗтоу абызшәа ахыркышьа, иамоу академиатә җазара ҳарак. Иахьа алитератураҗцараҗы ихандеиуа аҗарацәа рзыхәан урт җырҗшыгоуп, имҗақәҗагоуп, иагьаазгоуп.

Аҗарауаф иҗынхеит инапылаҗыроу, аҗыжьра ззыҗшу аусумтақәа маҗымкәа, убрахь иаҗанакуеит зегь раҗхьазагьы «15-нызкь ажәа инареиханы еидызкыло «Анемец-аҗсуа жәар» (Салаҗаиа 2007: 403).

В. Л. Атнариа дыззааҗсоз, аҗхьанатәаахыс инапы злакыз аусхккәа зегьы (апоезиа амаҗ азура, асахьаркыратә рҗиамтақәа реиҗагара, алитератураҗцара) рҗы ишьтамҗа багьаза иаанижьит. Аҗсуа литература аҗоурых аҗны уи даанхоит алитератураҗцааҗцәа дуқәа дыруазәкны, иреиҗу ипоезиатә рҗиамтақәеи, иҗцарадырратә усумтақәеи илитература-критикатә статиақәеи, хдоухатә культура зырҗшзо, ихазыртәауа баҗақәаны иалагылазаауеит.

2021

ШОҒА САЛАҒАИА ИЛАГАЛА АҒСУА ЛИТЕРАТУРАҒЦААРАҒЫ
(АҒарауаф 85 шықәса ихытра иазкны)

Иналукааша хаамтазтәи аҒсуа Ғарауаф-филолог, АҒсны АҒараадыррақәа ракадемиеи Адыгатәи Жәларбжьаратәи аҒараадыррақәа ракадемиеи рлахәыла иаша (академик), АҒсуа хәынҒарратә университет апрофессор, афилологиятә Ғараадыррақәа рдоктор ШоҒа Хыч-иҒа СалаҒаиа АҒсни уи анҒыҒи дшеиҒырдыруа еиҒарак фольклортҒаафык иаҒасабалоуп. ИҒабыргыҒәҒыны, иара икалам иҒыҒит Кавказ ахынзаназаазо, уимоу, инахаранҒы ирылаҒаз, аҒарауаа-афольклортҒаафҒәа зда имаҒәам акакәны уажәы-

уажә изыхьяпшуа икапиталтә усумтәкәә «Аңсуа жәлар рфырхатцаратә епос» (Салакаиа 1966а), «Аңсуа нарттә епос» (Салакаиа 1976), иара убас еиуеипшым аамтәкәә рзы итижыыз, афольклортә материалкәә згәылазыгзо, астудентцәеи атцаащцәеи рзы зейгыыкам аизгакәә «Аңсуа жәлар рҕапыцтә рҕеиамтә» (Салакаиа 1975а), «Аңсуа фольклор» (Салакаиа 2003).

Аха иңыоушьаша, афольклортцаара иаддыло икоуп атцарауащ аңсуа сахьаркыратә литература иадитцахыоу аңыбаагы. Иаахтны хакла хцәажәозар, иазгәахамтар ауам, Ш. Хь. Салакаиа атцарадырраҕы раңхьаза дызлацәыртцыз аусумтә алитератураццара ишадхәалоу. «Аҕара ашәакәә» – абас ахьзуп 1954 шықәсазы агазет «Аңсны каңшь» адакьакәә ирнылаз раңхьатәи илитература-критикатә статиа (Салакаиа 1954). Уи азкуп Алыкьса Лашәриа убри ашықәсан раңхьаза аңсышәала итыцыз иажәеинраалакәеи, ипоемакәеи, иажәабжькәеи реизга «Аҕара ашәакәә» (Лашәриа 1954). Астатиа автор усқан дыстудентын – Акәатәи ахәынцқарратә апедагогикатә институт ащбатәи акурс акны дтәан¹, аха иааианоумшьартә иааирцшит алитературатә критика зда имацәам агәаҕреи, алитературатә гьамеи, априципреи. Аусумтәҕы иааркьаҕыны акәзаргы хакла ахәшьара рыцоуп, рыг-рыбза хәоуп А. Е. Лашәриа ишәкәы иагәылалаз, жанрла еиуеипшым ирҕеиамтәкәә.

Ш. Хь. Салакаиа раңхьатәи иусумтә аникьыпхьызи иахьеи рыбжьара аумаамтә шцахыоугы (60 шықәса инеиханы), алитератураццәащ кәыпш усқантәи ианализкацашьа, алитературатә материал хәыц-хәыц еихыршәшәаны аилыргашьа, азеипш лкаакәә рыкацашьа ухәа иццарадырратә напкымтә изакаразаалак акала угәы еихьнашьуам, уимоу, иҕырцшыгоуп, атрадициатә литературатә критика ахта ицанаршәуеит. Ари ашыза алшара аазырцшыз арцдыс, хымцада, агәырцкәыл чыдеи агәеилыццареи иман, асахьаркыратә литература агәыбылра ду изатцан. Уи аганахьала имашәыруп

¹ Астатиа жәахәкы ахасабала икацан Ш.Хь. Салакаиа ҕышәала ихы злаирхәуаз астудентцәа рлитературатә кружок аилатәаракны.

узхэом 1962 шықәсазы ажурнал «Алашара» аҥны Ш. Шьақар-иҥа хәа атқәны иажәабжь «Сәыза Шьханыкәа» акыыҥхь ахьабаз (Салакаиа 1962: 50–61).

Ш. Хь. Салакаиа анаштәи илитература-критикатә статиа «Адгьыл афәтәи аетқәакәа» азкуп убри ахьз аманы 1954 шықәсазы иҥытыз Кәымф Ломиа иажәеинраалакәа реизга шәкәы (Ломиа 1954). Акритик қәыпш истатиа кыыҥхьын раҥхьазаакәны 1955 шықәсазы аҥытра иалагаз аҥсуа литература-сахьаркыратә, ауаажәларра-политикатә журнал «Алашара» 1-тәи аномер аҥны (Салакаиа 1955: 89–92). Иара абри ажурнал адакьакәа ирнылеит шықәсқәак рнашсан аҥсуа литературатқарафәы хразлоу азқәатәы иазикыз, аймак-аиҥак қазшьа змаз истатиа «Иаазыркьафәны хлитература аҥиарамшәа апериодкәа рзы» (Салакаиа 1960: 93–94).

Арт акыыҥхьымтәқәеи дара инарышьтәххыз егьырт астатикақәеи ирхәоз рацәан, зегь раҥхьа иргыланы амилаттә литература азгылара дшафә агәыгра дукәа узтәша апрофессионалтә литературатқарафә, акритик. Ицабыргытқәҥангьы, аамтә излаҳнарбаз ала, иахьа аҥсуа литература аҥоурых инартбааны ухафә иузаагом Ш. Хь. Салакаиа иусумтәқәа рыдлақсада. Убарт истудентра ашықәсқәа инадыркны иахьа уажәраанзагьы иара инеипмырқьазакәа акыыҥхь афәи дцәырцуеит тематикала еиуеипшым алитературатқарафәтә усумтәқәеи, алитература-критикатә статиақәеи ареценезиақәеи рыла. Убри иазышахәтуп еиуеипшым аамтәқәа рзы адунеи збаз анаштәи иусумтәқәа: «Ацыхәтәантәи ажәашықәсазтәи аҥсуа литература (1953 шықәса инаркны)» (Салакаиа 1965: 10–11), «Шоҥа Руставели итема аҥсуа поезиафәы» (Салакаиа 1966б: 45–48), «Асовет мчразы ақәпара атема аҥсуа литературафәы» (Салакаиа 1967а: 257–268), «Самсон Чанбеи аҥсуа жәлар рпоезиеи» (Салакаиа 1967б: 8), «Аҥсуа литература аҥиара 50 шықәса рышәнытқәа» (Салакаиа 1971: 16–17), «Ажәларкәа реишәызара атема аҥсуа литературафәы» (Салакаиа 1973: 92–96), «Аҥсуа литературатә критика ашьаҥаркшәы» (Салакаиа 1974а: 79–97), «Аҥсуа поезиа Ацьынцәтәылатә еибашьра ду ашықәсқәа раан» (Салакаиа 1975б: 87–92) ухәа убас ирацәазаны. Арт аусумтәқәа зегьы,

шамахамзар, урысшәалагы адуinei рбахъеит еиуеицшым акыпцхтә органкәа ркны, Ацснеицш уи антцтгы (Москва, Қарт, Нальчик ухәа).

Ҷыдала азбахә хәатәуп Ш. Хь. Салакаиа ацсуа литература ашьатаркқы, Ацсны жәлар рпоет Дырмит Гәлиа изкны иацтцаз – монографияк ззааира аусумтә «Ацсуа жәлар ргәадурә» хәа хъзыс иаманы (Салакаиа 1981: 7–47). АусумтәҶеи инартбааны ирыхцәажәоуп Д. И. Гәлиа илитература-уаажәларратә усурә, инартцаулан алитературацтаратә анализ иахыжъуп ирҶиара аҶәйтцәәкәа зегы ирыцаркуа арҶиамтәкәа: ажәеинраалакәа, апоемакәа, ажәабжъкәа, ароман «Камачыц», адрама «Анауркәа». Иаахтны изахамхәарызеи, Д. И. Гәлиа изкны аусумтәкәа акыр шаццоугы азәырҶы Ацсны атцарауааи (Михаил Делба, Хәыхәйт БҶажәба, Шалуа Инал-ица, Гьаргь Гәлиа, Гьаргь Гублиа, Владимир Атцнариа, Сергеи Зыхәба уб. егь.) ахәаанырцәтәи алитературацтаащцәеи (Корнели Зелински, Анатоли Бочаров, Александр Дымшиц, Евгени Ишьченко, Георги Цыблазе ухәа) рымчала, зегь акоуп Ш. Хь. Салакаиа ицтаамтә атцауларала, ицтаарадырратә анализкәцашьала уи икыпцхымтә иамазкуа даҶеа усумтәк азбахә ахәара уадаууп иахьа уажәраанзәгы¹.

УбастәҶкьа рыхә харакны ишьатәуп Заз Дарсалиа ирҶиара иазку, «Заз Дарсалиа иццзаареи ирҶиамтәкәеи» захъзу атцаамтәи (Салакаиа 1983а: 100–125) Иван Папаскьыр ирҶиамтәкәа ирызкны ииҶыиз, «Ажәа сахьарк азкәа ду» хәа хыс измоу аусумтәи (Салакаиа 2007: 5–23).

Хыцхьазара рацәала агәзеткәа, ажурналкәа, еиуеицшым аизгәкәа ирнылахъеит (еиуеицшым абызшәәкәа рыла) хәцсуа шәҶкыищцәа Иуа КоҶониа, Самсон Цанба, Иван Папаскьыр, Мушьни Ахашба, Баграт Шьынқәба, Алыкьса Гогәуа, Гьаргь

¹ Хәзгәгылоу аамтәзы араионтә патриотизмра ишакәым иахнацәацәаз, «ладеи» «әадеи» хәа ауаа еилызхуа, уамакала илазыркәуа цәршеитцарауаа-харамхәиццәәкәк, «ахьацарч зхылцыз иахәлацәыцон» хәа, хәкдә зеазышшәо амилат ргәадурә Д. И. Гәлиа гоугуо ихцәажәара, иазхьасырцшует, издыруада, ма убри иарцхашьозар хәа, Ш. Хь. Салакаиа зызбахә хәмоу ицтаамтә, иара убас 2004 шықәсазы иикыпцхьыз астатиа «Мудрость и дальновидность патриарха» (Салакаиа 2004: 191–193).

Гублиа, Шоҫа Чкадуа, Мушьни Лашәриа ухәа убас азәырөвы рыҫтазаареи рырҫеиамтақәеи ирыххәааны иаҫитцахьюу астатиақәа, аочеркқәа, алитературатә патретқәа. Ажәакала, дыҫкамзар ҫалап зыхьз нагоу ҫсыуа шәҫхәыҫык, ҫарауаҫык, хкультура азааҫаҫык, еихарак абиҫарала изааигәоу, ма иҫегь наҫ инастхоу, иара ажәа зхимхәаац, анс акә, арс акә зырҫеиамтақәа дырхымцәажәац.

Ихәқым иазгәатамзар, аҫарауаҫ еснагь илаҫшхәааҫ ишыҫоу нхыҫ-кавказтәи хәешьаратә – адыга жәларқәа рлитературақәагы. Убас, иахьагы аҫақы ацәымзыҫ «Аҫсуа-адыга литературақәа рзеиҫш фольклортә хыҫхыртақәак» хәа хьзыс измоу заатәи иусумтақәа реиуа (Салаҫаиа 1964: 173–184). Иналукааша адыга шәҫхәыҫыкәа Алим Шогенцуков, Тембот Керашев, Исхәҫ Машбаш рырҫеиамтақәа ирызкны иаҫитцахьеит акымкәа-ҫбамкәа астатиақәа.

Алитератураҫтаареи алитературатә критикатә статиақәеи арецензиақәеи рхырхарҫала Ш. Хь. Салаҫаиа иҫьабаа еихыз-шьаало, еиуеиҫшым аамтақәа рзы иҫыҫыз иеизгақәа иреиуоуп: аҫсышәала – «Аҫстазаара ахьеилашуа» (Салаҫаиа 1974б), «Алитературатә хәаақәа» (Салаҫаиа 1983б), урысшәала – «Аамҫа ашьаҫа иақәшәо» (Салаҫаиа 1989). Абарҫ еиқәыҫхьазоу аусумтақәа зегьы рҫы иааҫшуеит аҫарауаҫ иерудиҫиа харак, игьама лыҫшаах, алитературатә аамсташәара.

Шь. Хь. Салаҫаиа еснагь ҫышәала дрылахәын алитератураҫтаара иазку, аихшьалатә, ахыркәшаратә ҫазшьа змоу аколлективтә усумҫа дуқәа раҫҫареи аредаҫиа рзуреи. Убарҫ иреиуоуп 1968, 1974, 1986 шықәсқәа рзы Аҫәа аҫсышәала ма урысшәала иҫыҫыз, аҫсуа литература аҫоурых иазку ашәҫқәа (Бҫажәба, Салаҫаиа 1968; Бҫажәба, Салаҫаиа 1974; Бҫажәба, Салаҫаиа, Аншба 1986), Москва акьыҫхь збаз, адунеитә лите-ратурадырраҫкны уасхырра зуа аусумҫа «Милатрацәалатәи асо-веттә литература аҫоурых» (Салаҫаиа 1974в) ухәа уб. егь.

Аҫарауаҫ инаукатә усура амҫхак аҫбаареи аҫаулареи рныҫшуеит еиуеиҫшым аҫтаарадырратә (жәларбжьаратәи, зегьидгылоутәи, арегионтәи, ареспубликатәи) форумқәа рҫы, афольклортҫаара иначьданы, аҫсуаи ҫадакавказтәи

ажәларқәеи рфольклор-литературатә еизықзаашьақәа ирызкны иқайтдахьоу ажәахәқәа ақалақьқәа Ақәа, Москва, Ленинград, Қарт, Нальчик, Майқәап, Черкесск, Владикавказ, Махачкала ухәа акырцъара. Урт иажәахәқәа хықәы хадас ирымоу ақоуп – ақсуа жәлар махәта рацәала еиласоу рдоухатә культура азыргара.

Атцаара апроблемақәа инарываргыланы, Ш. Хь. Салақәаи хшыфзышьтра ду азиуеит афилологиатә тцаарадырразы акадрқәа реитцаазара. Хамфашьақәа иахқәар ауеит, уи лыпқа зитаны шақәаык афольклортцаафцәа иаазаз ақара, убриақара ишәшьыра иаазеит хәа алитературатцаафцәагы, иахқәап: афилологиатә тцаарадыррақәа рдоктор, Ақсны атцаарадыррақәа ракадемиа алахәыла иаша (академик) В. К. Зантәриа, афилологиатә тцаарадыррақәа ркандидатцәа Д. С. Ақынцъал, Л. А. Хьибба, О. А. Торосиан ухәа убас азәырфы.

Ш. Хь. Салақәаи еиқәиршәахьейт, мамзаргыи итақпхықәратә редакцияла итытхьейт Дырмит Гәлиа, Самсон Чанба, Заз Дарсалиа, Иван Папасқьыр, Гьаргы Гәыблиа, Шота Чкадуа, Таиф Ақьба ухәа убас азәырфы ашәқәыфцәа рышәқәқәа. Иара иредакцияла итытхьейт иара убас Хәыхәйт Бҗажәба, Уасил Афзба, Диана Ақынцъал, Светлана Тапағәуа, Валентин Кәағәаниа, Гәырам Ахсалба ухәа шыардафык атцарауаа-афилологцәа алитературатцаара иазкны иақырцахьоу амонографияқәеи астатиақәа еидызкыло аизгақәеи.

Атыхәтәантәи ашықәсқәа рзы академик Ш. Хь. Салақәаи хшыфзышьтра чыда азуны дафуп иналукааша хәамтазтәи ашәқәыфды, Ақсны жәлар рпоет, Ақсны Атцаарадыррақәа ракадемиа академик Мушьни Лашәриа махәта рацәала еибарку ирфеамтақәа рытцаара. Ари ахырхартәфы алитературатцааф иаақсара еихызшьало акакәны иқәлеит ааскыа итытцыз иусумтақәа реизга шәқәы «Жәлар рпоет» (Салақәаи 2018). Уи еиднакылоит М. Т. Лашәриа иқстазаареи ирфеаратә мөеи ирызкны 1969 шықәса инаркны иахьанза ақсышәалеи урысшәалеи иацитцаз, амонография иаадфыло атцаамтақәа («Иажәеинраалоу ароман "Ақынцъ" иазкны», «Жәлар рпоет», «"Ахьтәы уасцәа": ахьышьтреи асахьажәа алша-

реи»), еиуеицшым астатиақәеи аретензиакәеи («Гаиавата изы ашәеи» уи аитҕаҕаи», «Ажәларқәа рдоухатә еимадара» уб. егы.). Урт рыкны атцарауаф инартбааны, ганрацәала итцитауеит Ацсни уи антытци, еихарак Урыстәыла еицырдыруа икалаз жәлар рпоет ирфеиамтақәа – иажәеинраалоу ироман «Ацынцъ», ипоема «Ахьтәы уасцәа», иара убас қәфеиарала ацсшәахь еиҕеигаз А. С. Пушкин иажәеинраалоу ироман «Евгени Онегин», Ш. Руставели ипоема «Абжьас-цәа зшәу», Г. Лонгфелло ипоема «Гаиавата изы ашәа», абашкыыр жәлар репос «Урал-баҕыр».

Ш. Хь. Салакаиа алигература иазку итцитаамтақәа, илитература-критикатә статиақәа, иретензиакәа – ацсышәала иџу ракәыз, урысшәала иџу ракәыз – иаццоуп ипышәоу, наваларта змам ала ихырку академиатә бызшәала. Ихшыџтақ агәылыршәашьа, ихәоу артәашьа, икритика аамыстәшәашьа ухәа абарт аказшьақәа рыла – иусумтақәа ацхьаџцәа зеггы рзы иаартуп, иманшәалоуп ашкол атцаџцәеи ауниверситет астудентцәеи инадыркны атцарадырра аусзуџцәеи ашәкәыџцәеи ркынза.

Аџада иааххәаз зеггы еизыркәкәауа, икахцар ауеит гәыџбара зтам алкаа: Ш. Хь. Салакаиа алигератураццареи алигературатә критикеи рхырхарта змоу аусумтақәа раамчыдаха уаха акгы имыџзаргы, урт рыла ацсуа филологиатә ццарадырра аҕоурых аҕы ихьз џашьарак ақәымкәа наунагза иаанхон.

2018

МУШЬНИ ЛАШӘРИА ЛИТЕРАТУРАҢ ЦААҖЫК, КРИТИКК ИАҖАСАБАЛА

Баҗатәрала, цәала-жыыла инарцауланы афилологиатә
тцаарадырра иамехакны иамоу ашәкәыџџәә дреи-
уоуп аҗхәџәә ирылатәахьоу тџа змам алирикатә
жәеинраалақәеи инейцыху аепикатә рҗеиамтақәеи (апоемақәа,
ароман) раҗцаџы, Аҗсны жәлар рпоет, А. Пушкин имедали
А. Дельвиг ихьз зху Урыстәылазегьтәи апремиеи занашьоу,
гәеизхарала 80-шықәсатәи зиубилеи иапыло Мушьни Таииа-
иҗа Лашәриа. Ачуан ду ағьҗарагыы дууп хәа шырхәо еипш,
иааҗоушьартә имехак тбаауп, зегь рыла иҗырпшыгоуп уи дыз-
нысыз арҗеиарамџа. Цоуп, исахьаркыратә аалытц ду абзоурала
аҗхәџәә рыбжьара Аҗсынтәыла, уимоу, уи антытцгыы иҗалап
поетк, еиҗагаџык иаҗасабала акәзар еихарак дшеицырдыруа

иара. Аха убриаамтазгыы иаацьюушьяртэ исахьяркыратэ рфеиара иаманакуа икоуп ацсуа литературатцаареи алитературатэ критикеи ирыдитцахьюу ацабаа.

Алитературафэы ацхьанатэаахыс ишыакэгылоуп атрадициа – ашэкэыџџэалассы-лассы гэацхарала рхы рыладырхэуеит иааицмыркъязакэа имџацысуа арфеиаратэ процесс, ечышэарак ахасабала иазхьяцшуеит алитературацтаара, еихарак алитературатэ критика, ажэа азыркуеит рыбафэ иааиз ани аума ари аума сахьяркыратэ џымтэк, рычырыладырхэуеит аймак-аиџак къазшыа змоу акыпцхьяфэти акэгыларакэа, мам-заргыы рџызцэа-рыцнагаџэа рырфеиара иазаатгылоит. Аха уи иагья шэымхэан ечышэароуп, аентузиазмрахь ихьяцшуеит, ара зызбахэ ххэаз М. Т. Лашэриа ус еипш икоу рахь датцанакуам. Иара – азыкатцара къаимац змоу профессионалтэ филологуп: диплом къацшыла далгеит зыхьз-зыцша нагоу А. М. Горки ихьз зху Москватэи алитературатэ институт (1960–1965 шш.), иара убас даушэтымцоуп СССР Атцаарадырракэа ракадемиа А. М. Горки ихьз зху Адунеизегьтэи алитературатэ институт афэти аспирантура (1970–197 шш.), иагыхьчеит кэфеиара къаиматла акандидаттэ диссертация «И. А. Когониа иџымтэкеи ацсуа совет поезиафэы аепикатэ жанркэа рыфеиареи» атемала.

Иаххысыз ашэышыкэса 60–70-тэи ашыкэскэа раан Урыстэыла агэеисырта Москва жэашыкэса егьяагымхо акъазаара, аурыс рфеиаратэи атцаарадырратэи интеллигенция рылагылар, иахьеи-уахеи рыџцаара, ирџацаган изыкъалеит агэыртцкэыл чыда змаз Ацсны атцеи. Иареи атцара ицызтцоз егырт ацсуа чкэынцэеи (Владимир Агрба, Артур Аншба, Владимир Атцнариа, Борис Гэыргэлиа ухэа) рацсуареи раамсташэареи ирыбзоураны уака аџызцэа дуқэа дырхаит, азэырџы аурыс интеллигенция рхатарнакэа (В. В. Кожин, П. В. Палиевски, Р. Ф. Казакова, И. П. Кузнецов, С. И. Куниаев, А. К. Передреев ухэа убас азэырџы) Ацсни ацсуа жэлари ргэыбылра шытырхит¹. Урт рахьтэ иазэым-

¹Убри аганахьяла чыдала ацсуа литература, иааидкылан ацсуаа рцоурыхи ркультуреи азфэлымхара ду изцэырнагеит, урт ирызкны аусумтэкеагь ацитцеит Урыстэыла иналукааша атцарауаџ-филолог, алитературацтааџ, акритик, ацоурыхтцааџ, апублицист Вадим Кожин (Кожин 1980; Кожин 1982).

иоыцъам ашәкәыѡѡцәа рқыта хәа изышьтоу Кәтол ақыта – М. Т. Лашәриа иабацәа рхәыштәарамца ахъеикәу иѡнаҗа гәакъа иаҗаахъоу, уи иазкны зейгыҗкам ажәеинраалакәагы аҗызҗцахъоу (Р. Ф. Казакова, А. А. Бобров).

Абасала җыгәгәала иаххәар ауеит, М. Т. Лашәриа аурыс классикатә филология иалаазоу, зда ыҗкам ала инагоу җарауаѡ-филологуп хәа. Иагьмашәырымхеит хәарада иахъа иара аҗсуа гуманитартә наука иагәылыҗҗаауа аусумҗакәа жәпакы ахъаҗитҗаз, Аҗсны Аҗҗарадыррақәа ракадемия далахәыла иашаны (дакадемикны) дахъыҗоу.

М. Т. Лашәриа 1974 шықәса инаркны иааипмырҗьазакәа аус иуеит Д. И. Гәлиа ихъз зху Аҗсуа бызшәеи, алитературеи, аҗоурыхи ринститут (иахъа – Д. И. Гәлиа ихъз зху Аҗсуаҗҗааратә институт) аҗкны җҗарадырратә усзуѡ еиҗабыс. 1988 шықәса раахыс абраҗа аҗсуа литература аҗәша дахагылоуп.

Афилологиятә җҗарадырра адунеи ахъ раҗхъатәи ашьаҗакәа җаитцеит иара агәыбылреи агәаҗҗыхәареи иманы, гәыла-җсыла изааигәаз, дзылҗаз Кәтолтәи ашҗол зыхъз аху апоет-қәрахъымзә И. А. Коҗониа иҗҗҗазаареи ирҗеиамҗакәеи рыҗҗаарала. Аҗҗарадырраҗы, ишдыру еипш, зегъы ирыҗҗуп аҗхъанатәгы, зырҗеиамҗакәа җҗҗаауа ашәкәыѡѡы инысымѡа аеагәылаҗалара, иара изку ахыҗхырҗакәа, имаҗ-иду ибиография иадхәалоу ахҗысқәа, архивтә документқәа, дызлагылаз аамҗа, иуа-иҗахыра ухәа инарҗауланы рызхъаҗшра. Убас, апоет ибиография аматериал җыҗқәа рыла иханарҗәауеит, ирҗеиамҗакәа реилкаараҗгы хәарҗара ду руа иҗоуп М. Т. Лашәриа архиваҗтәи иҗшаамҗакәеи, агәалашәаратә җазшьа змоу икыҗхъымҗакәеи, акык-ѡбак раҗхъатәи иҗҗаамҗакәеи: «Иуа Коҗониа москватәи иҗҗҗазаара (аматериал җыҗқәа рыла)» (Лашәриа 1963: 94–97), «Аехәшьа лажәа (Иуа Коҗониа иахәшьа Магәа Коҗониа-Маан лгәалашәарахътә)» (Лашәриа 1973: 77–85), «И. Коҗониа ипоема "Ашәаныуа Мырзаҗан"» (Лашәриа 1961: 96–98), «Аҗсуа поезиа Абаҗаа» (Лашәриа 1973: 51–58). Ари ахырхарҗа иатәу кыҗхъымҗакәоуп аҗарауаѡ иаҗа иаастхоу аамҗазы «Апоет җеи Нестор Лакобеи» зыхъзны ииѡыз астатиеи (Лашәриа 2014: 14–20),

апоет Р. З. Лашәрия иаб Зыкәыр Лашәрия ихәамтаны 2014 шыкәсазы ажурнал «Акәа» ианитцаз аматериали – «Иуеи Дырмыти, иара убас исгәалашәо даҗа акы-џба...» (Лашәрия 2013б: 136–141).

М. Т. Лашәрия аҗхьанатә ишьтихыз – Коҗониа итцаара атема еихызшьало акоюп 1979 шыкәсазы урысшәала итытцыз, икандидаттә диссертация шыаҗас измоу акапиталтә усумта «Творчество И. А. Когониа и развитие эпических жанров в абхазской советской поэзии» (Лашәрия 1979).

Абрака еикәахаҗхьазаз аматериалкәеи атцаарадырратә усумтакәеи, чыдала зызбахә схәаз амонография, џашьарада азин сыртоит исхәартә, зыкәра иахьымзаз апоет ицстазаарей ирҗиарей җыцымтала аҗхьаџ изназгаз, изаазыртыз литературатцааџуп хәа М. Т. Лашәрия.

Иара И. А. Коҗониа иахь имаз азҗлымхара уи ала ихыркәшамхеит: анаџсангы акырынтә дазыгьежьюеит раҗхьатәи игәыбалра, акыпҗхьаҗы дыкәгылоит апоет изку иҗыцу ахәыцракәеи аҗәалашәаракәеи зымехазкуа астатиакәа рыла. Убас, М. Т. Лашәрия җарауаџ-филологк иахасабала иахагы дхатәран данышьақәгылазтәи аамта иатцанакуеит И. А. Коҗониа диижьтәи 70 шыкәса ахыҗтра изкны иаҗитцаз астатиа кәамаҗ «Апоет-аҗыцапшьаџ» (Лашәрия 1975: 77–87). 2015 шыкәсазы итытцит иара еикәиршәаз, апоет ирҗиара зегь зымехазкуа (аҗсышәала иҗоу, аурысшәахь еиҗагоу), уи изкны иаҗцоу атцаамтакәеи ажәеинраалакәеи згәылазыгзо, фотоматериаллагь ибеиуоу аизга ду (Коҗониа 2015). Ари ашәкәы аиҗш зейҗшу ма иавакәыло даҗа шәкәык иахьала иҗазам; арака, еиҗасхәахуеит, И. А. Коҗониа аҗхьаџ дизцәыргоуп ганрацәала, инхартәаны.

М. Т. Лашәрия асахьаркыратә џымтакәа раҗцара аус иҗахаршәаланы даныҗкәыназ инаркны иахьанзагы иааиҗмыркьазакәа җышәала ихы рылаирхәуеит аҗсуа литературатцаара иамадоу, хра злоу азцаатәкәа акыпҗхьаҗрыхцәажәара, ашәкәыџџәа хатәракәа ирызкны аочерккәа раҗцара, аҗхьаџцәа рнапаҗы инеиз арҗиамтакәа жәпакы критикатә блала анализ рзыҗатцара. Убри аганахьала зегь

рапхьазагы рызбахэ хэатэуп илитературатцаара заатэи аперидо иатцанакуа, Дырмит Гэлиа ишэҕы «Ажэеинраалақэеи ахьзыртэрақэеи» тытцижьтэи 60 шықэса атцра ахьзала иишыз астатиа «Ахы, сышэҕы, уеитцамхан!..» (Лашэриа 1972), ашэҕыицэа Иуа Коғониа (Лашэриа 1973: 51–58), Баграт Шьынқэба (Лашэриа 1973: 116–120), Шалуа Цэыцьба (Лашэриа 1966), Шоҕа Цкадуа (Лашэриа 1962), Алықса Гогэуа (Лашэриа 1973: 135–140, 141–147), Кыршал Чачхалиа (Лашэриа 1968) ухэа убас азэыршы рырфеиамтақэа ирызкны еиуеипшым ашықэсқэа рзы, еихарак ажурнал «Алашара» адаҕықэа ркны иикыпхьыз арфеиаратэ очерккэа, алитература-критикатэ усумтақэа, арцениақэа. Лымкаала азбахэ хэатэуп истатиа «Ахра ашэа» (Лашэриа 1965). Абри астатиаҕы рапхьазакэны (ашымта шаатытызтэҕы) инартцаулоу анализ иахыжьуп 1965 шықэсазы икыпхьыз инейтыху аепикатэ шымта – Б. Шьынқэба иажэеинраалоу ироман «Ахра ашэа». Астатиаҕы ашымта аганахьала иҕатцоу алкаақэеи, азгэатақэеи, аймак-аиҕак ҕазшыа змоу ахшыицэарақэеи цэҕа урыдырхалоит, алитературатцааи игьамеи иерудициеи ирзышахатуп. Араҕа автор дымшэа-дмырха дырзаатгылоит «Ахра ашэаҕ» игхоуп хэа иипхьазо атыпқэа жэпакы, зегь рапхьазагы арфеиамтаҕе иаарпшу ахтысқэа класстэ позиция мацарала рызнейра. Рыцхарас иҕалаз, ари ас шакэу иахьазы еихагы уашы ибартоуп. Агха сыхуеит хэа сыҕам, убри астатиа – Б. Шьынқэба ироман иазкны иапцоу ирейгықэоу аусумтақэа иреиуоуп хэа азгэастар.

М. Т. Лашэриа хыхэ еикэысыпхьазаз иусумтақэа реихарак агэылалейт 1973 шықэсазы адунеи збаз итыжымта – алитература-критикатэ статиақэа реизга «Ажэа ахэаақэа» (Лашэриа 1973). Абри аизга иагэылоу астатиақэа уанрыпхьо, ицъашьатэны ухаҕы иааиуа зцаарақэоуп, хэыцрақэоуп: абастэҕыа иаахтны ашымтақэа рыг-рыбза рылацэажэара ыҕазма? Заҕа имацъанахазеи акритика аганахьала иахьатэи ацсуа литература! Изыхьызаалакгы, ари ажанр хлитература уамакала иазрыцхахейт...

Ацарауаи литературатцааиык, критикк иахасабала ирфеиа-

ра хәаақәытцо акакәны иҕалеит иара убас 1985 шықәсазы адунеи збаз илитература-критикатә усумтәқәа рышәкәы «Хазлиааз» (Лашәриа 1985). Уи иагәыләлеит Дырмит Гәлиа, Иуа Коғониа, Константин Аргәын, Мушьни Миқаиа, Нели Тарпҕа ухәа аҕсуа шәкәыџцәа шыардаџык рышәкәқәа ирызку аста-тиақәа. Араҕагы ацарауаџ ишиказшьоу еипш, дзыхцәажәо арҕеиамтәқәа аобиективтә хәшьара рытауа, иахьынзауала ирамсташәаны акритикагы рзура иеакәиршәоит.

Асахьаркыратә рҕеиамтә агәатә, ацәеижь аҕынза анеира алитературацәаџцәа зегы иркәашьым, уи еснагы иаха изы-мариоуп иахьеи-уахеи арҕеиара ус – асахьаркыратә џымтәқәа рыџра знапы алаку ажәа азҕаза. Уи аганахьала М. Т. Лашәриа иҕыама агәра гоуп, иажәа цышәоуп, иҕаитцо алкаакәа ракәзар-гы, ахта итадыршәуеит – хьахәапақәада иудуқылар ауеит. Иаахцәаны иаххәарами, адунеитә сахьаркыратә литература профессионалла адырраҕы уи иацлабша ашәкәыџы ма ацарауаџ-афилолог Аҕсны ицшаара уадаџуп. Еиуеипшым итцаамтәқәа, илитература-критикатә статаиқәа рҕы ихшыџцәкқәа рышьақәыргәғәаразы лассы-лассы дрызхьацшуеит инагоу аурыс шәкәыџцәеи алитературацәаџцәеи уасхырма зуа рыхшыџцәарақәа, ртеоритә лкаакәа. Иаххәаз дыршахатуеит азәырџы алитературацәаџцәа (Владимир Атнәриа, Руслан Қапба, Сергей Зыхәба, Виачеслав Чрыгба ухәа) иара изкны ирыџхьоу астатаиқәа, еихаразак ааскьаза академик Ш. Хь. Салаҕаиа апоет-академик М. Т. Лашәриа ирҕеиара иазкны итҕижьыз ашәкәы «Жәлар рпоет» (Салаҕаиа 2018).

Иаххысыз ашәышықәса антәамтәз – 80–90-тәи ашықәсқәа раан ацарауаџ илитературацәаратә лапшхәааҕ иҕалоит Алыкьса Цьениа ироман «Анмирах – џыцьа рынцәахәы» (Лашәриа 1990), Ш. Цьыцьба ипстәзаареи ирҕеиаратә мџеи (Лашәриа 1999), аурыс-аҕсуа литературатә еимадарақәа рызцәатәы (Лашәриа 1984). А. Цьениа ироман «Анмирах – џыцьа рынцәахәы» акәзар, ацарауаџ излазгәеитцо ала, уи асовет аамтә «хзыркәшо» атыхәтәантәи романуп, атәыла ааилахамтәзтәи аитакрақәа ртәы ахәоит. Ш. Цьыцьба изку аусумтәҕы иалкаауп апоет залымдарала данахыгазтәи аамтә

хьантa хaгaылазхaло илирика («aлaгeртa лирика»).

М. Т. Лaшaриa aдырpa цaулaкaеи aгaмa хaрaки змoу шaкaыoшoуп, литeрaтурaтцaашoуп. Уи зыршaхaтaуa aкoуп идам здам eазaы изыкaтaрымызт ззуxaрa, шoнтaны итытцхoу, aцхaжeа нaзaзeи aзгaтaкaеи зцуиуникaлтaуиeиқaыршeамтa aшaкaы «Aцсуa пoезиa aнтoлoгиa» (Лaшaриa 2009), иaрa убaс aцхaжeаи aзгaтaкaеи рыццaны 2015 шықaсaзы итижыыз, зызбaхa сxаaxoу aизгa ду «И. Кoгoниa ишымтaкaа» (Кoгoниa 2015). Иaацсaрa рaцoшoуп Б. Шынкaбa ирфeиaмтaкaа рeиқaыршeарeи aкыпцхь рaзырхиарeи рeфгы. 2017 шықaсaзы aпoет диижьтeи 100 атцрa инaмaдaны eиқaиршeаeит ишымтaкaа рeизгa хa-тoмкны: o-тoмк – aцсышeалa, x-тoмк – урысшeалa (Шынкaбa 2017).

Aцыхaтeантeи aамтaкaа ирыцaркyа, aцсышeалeи урысшeалeи ишoу атцaрaуaш итцaарaдырpaтe усумтaкaа рызкyп aсaxьapкыpaтe литeрaтурa aитaгaрa aзцaарaкaа (Лaшaриa 1995), aкыpсиaнтe нцaаxaтцaрa иaаннaкыло aтып aцсуa литeрaтурa aфeиapaфы (Лaшaриa 2005), aцсуa шкoл aкны aлитeрaтyрa атцaрa aзцaарaкaа (Лaшaриa 1997), Aцсны жaлар рпoетцaа Бaгpaт Шынкaбeи (Лaшaриa 2005a) Рyшьбeи Смыри (Лaшaриa 2007), aпoетцaа Taиф Aцьбa (Лaшaриa 2012д), Зинa Aжыпцxа (Лaшaриa 2012г) рырфeиaмтaкaа. Урт рaxьтe чыдалa aзбaхa хaтaтaуп Б. У. Шынкaбa 100 шықaсa ихытцрa axьзaлa иишoыз aстaтиa «Звeздa гeниaльнoгo пoэтa» (Лaшaриa 2017), aпoет-aлитeрaтурaтцaаш, aлитeрaтурaтe критик Владимир Aтцнaриa 60 шықaсa ихытцрa aиубилeитe рыцxа иaзикыз aкыпцхьымтa «Aхaтeи aхaашьeи рызкaзa» (Лaшaриa 1998), иaрa убaс Т. Aцьбa изкy, мoнoгpaфиaк иaадшoылo aусумтa «Taиф Aцьбa: имариaм aмариa» (Лaшaриa 2012д). Изаaмтaмкaа зaамyрaлa xлитeрaтурa иaцxаз aпoет ифaцxьa aлитeрaтурaтцaаш ихaкy aус кaитцeит, aцсуaа ишырxao eицш, xарт aгaы хaкaиxит. Qашьapaдa иyбoит М. Т. Лaшaриa Т. Aцьбa ибaшxатepa сcир aхa хaрaкны изшьo азe шиaкeу (мaшeыpны икaмзap aкeхaп aпoет-aкaдeмик инaлyкaашa ишымтa «Aцьынць» aфы Т. Aцьбa ихaфcaxьa axьaлaгaлoугы).

Чыдалa сырзaатгылoм, aхa зынзa имxаaкeа исызныжьy-

ам М. Т. Лашәриә еиуеиңшым аҗазарақәә змоу аизарақәеи, аиқәшәарақәеи, ашәкәыџџәә риубилеитә ныхәәқәеи ркны, убрахь иналатцаны есышықәса А. С. Пушкин имшира иадхәаланы имџаңиго ахәылқазқәә рәтәи иажәахәқәә, ади-плом, ма апремия Москва ианианаршьоуз аамтәзы ихатәроу иқәгыларақәә, иажәахәқәә ртәы, иаххәәп, «Ажурнал “Акәә” рақхәтәи ажәашықәса, аиубилеи» (Лашәриә 2016: 253–263), «Живое внимание мастерам слова – задача общенациональная» (Лашәриә 2014а) ухәә убас егыртгы. Урт, ақәгыларақәә рааста рытцаркуеит, рымәхак акыр итбаауп, ирхәыцгоуп, пхәака аизхәзыгыраахь ухәадырпшуеит. Ирәиамтә дукәеи (иажәеинраалоу ароман «Ацъынць») иеитәгамтәқәеи (иаххәәп, «Евгени Онегин», «Гаиавата изы ашәә», «Аәатә уасиат» ухәә) ирыцу ақхәажәәқәеи азгәатәқәеи ртәы акәзар – тцәаратә усумтәк иаадџылоит, иагыртыцубаауеит афилолог иашатцәкы инапкымтә.

М. Т. Лашәриә итцәарамџафы хаз дакыак иаџызоуп зынар-цәымџа иқәлаз иџызцәә, ацсуаа рдоухатә культура азаапсаџцәә нагақәә – атцарауаа, ашәкәыџџәә, аказара аузсуџцәә (Владимир Атцнариә, Хәыхәыт Бҗажәба, Борис Гәыргәлиә, Сергеи Зыхәба, Иура Лакрба, Етәри Басариәцхә, Нурбеи Камкиә, Рушьни Цъапуә, Рауль Лашәриә ухәә имацџымкәә) хцәажәарак (некрологк) ахәсабала ирзикхыоу астатиақәә. Убарт иреиуоуп: «Хбызшәеи хлитературеи рытцәәџ ду, рзаапсаџ» (Лашәриә 1999а), «Жәлар ирылиааз, ирылагылаз, хаштра зқәым Борис» (Лашәриә 2012б), «Академик Сергеи Зыхәба ицтәзааратә мџеи илагалеи ирызкны» (Лашәриә 2015), «Бзиала, хџыза, хашьа, хаштра зқәым ауаџцсы, ауаџы лаша!» (Лашәриә 2005в), «Светлый образ замечательной соотечественницы» (Ласуриә 2013), «Ацсуә сцена азкәза ду» (Лашәриә 2013в), «Хаштра зқәым Рушьни Цъапуә» (Лашәриә 2016а), «Жәлар ражәә абе-иара збеиараз ашәкәыџџы» (Лашәриә 2018: 3), «Абаџхатәра лыпшаах, агәтылса» (Лашәриә 2014б: 215–216) ухәә убас ирацәаны. Урт астатиақәә арәиаратә очерки агәалсрақәеи еимаркуә икоуп, жанрк ахәсабалагыы ахатә тып ааннакылоит хлитература атоурых афы.

Хымҗада, атцарауаа-филологцәеи, ашкол арцащәеи, астудентцәеи рзы акыр ицхыраагзақәоуп алитературатцаареи алитературатә критикеи рхырхартала иаңцоу, академик М. Т. Лашәриа уажәраанза зызбахә схәахьоу ишәкәқәа «Ажәа ахәаақәа» (Лашәриа 1973), «Хазлиааз» (Лашәриа 1985), иара убас еиуеиңшым аамтақәа рзы акыпхь збахьоу, иналукааша аңсуа шәкәыщәцәа И. Когониа, Б. Шьынқәба, Ш. Цәыцьба, Кь. Чачхалиа, Т. Аңьба, Р. Смыр, А. Цьениа ухәа рырҗиара иазикыз, еиуеиңшым аамтақәа рзы адунеи збаз инейтцыху итцаамтақәа.

М. Т. Лашәриа Аңсны зегьы, уимоу, уи антытцгы еицырдыруа уаажәларратә усзуоуп. Иахьа иара дахагылоуп Аңсны ашәкәыщәцәа Рассоциация, қәҗиарала напхгара ритоит аңхәащәа бзиа еицырбаз агазет «Етәацьбаа», ажурнал «Акәа – Сухум». Есышықәса иара иаңшыгарала Аңсны ахтны қалакь Акәа, Аботаникатә бахчаҗы азәлымхара аманы имщәаңсуеит, аурыс поезиа агени А. Пушкин имшира аены, иара изку ахәылқаз. Иахьысыз ашәышықәса 80-тәи ашықәсқәа раан хиубилиар напхгара аиңон Аңсны Ашәкәыщәцәа реидгыла. Убасқан иара иаңшыгамтала еиҗкаан, җаиматлағь имщәаңган икультуратә хтысны иҗалаз, ажәларқәа еизааигәазтәуа, наҗ-ааҗ агәыбылра рыбжызтцо иакымкәа-ищбамкәа арҗиаратә усмщәаңгатақәа. Убарт иреиуоуп Аңсны еиҗкааз «Асовет литература амшқәа», Урыстәыла ахтны қалакь Москва қәҗиарала имщәаңгыз «Аңсуа литература амшқәа». Убарт ашықәсқәа рзы М. Т. Лашәриа избамтала А. М. Горки ихьз зху Москватәи алитературатә институт аҗны иреиҳау атцара иахыжын аңсуаа рыла еиҗкааз аиҗаащәа ргәыңқәа щба. Ари аинститут аҗны уаанзагы уи ашьтахьгы иазыҗартцоз аиҗаащәа җарацәа, аидгылатә республикақәа рахьтә акәын иахьрыдыркылоз. Аинститут анапхгарахь М.Т. Лашәриа иҗаитцыз ахәарала ауп раңхьаза акәны автономтә республикақәа рахьтә ҳаңсуа еиҗаащәа җарацәа уаҗа разыҗатцара шалыршахаз.

Абар шьта 60 шықәса иреиҳауп арҗиареи атцаарадырреи еышәала дырзааңсоижьтәи М. Т. Лашәриа, аха иахьагы ааңсарак җамтақәа дшырҗыц дырҗуп бзиа иибо, ижәлар доуха-

ла ырыбейара иазхэоу иус хадакэа – асахьаркыратэ рфеиамта
фыцкэа раццареи, жанрла еиуеицшым адунеитэ поезиатэ
оымта хьыршэыгэкэа ацсшэахь реицагареи, алитературатцаа-
ратэ усумтакэа рыфреи. Хамфашьо иаххэар аеуит, уи шака
дсахьатыху акара – убриакара дытцаафуп хэа. Иагьацитцеит
ацсуа литературеи атцаарадырреи ртоурых афны нарха зманы
иаанхо арфеиамтакэеи афилологиатэ тцаамтакэеи. Урт ркны
М. Т. Лашэриа изы еснагь ихадан абафхатэра иаша адгыла-
ра, алыпшаара, азыргара, акыр иацсоуи акгы иацсами –
«афеи азеи» реиламырфашьара; дзыхцэажэо арфеиамтакэа
«хьацшкэацшрада» ахэшара цабьырг рытара, иналукааша
апоезиатэ аццамтакэа гэыбылрала ралкаара, згьама хара-
ку ацхьаф иаазара. Абарткэа ирыбзоураны хлитературеи
хашэфэыфцэеи ирызку уи иажэа аханатэ азфлымхара аман,
аиаша-цабырг иатэын, убас иагьяанхоит.

2018

ИЛЫҢШААХУ АХЪЗ

(Академик З. Ць. Цьапуа 60 шықәса ихыҗтра иазкны)

В науке нет другого способа приобретения,
как в поте лица: ни порывы, ни фантазии,
ни стремления всем сердцем не заменяют труда.

А. И. Герцен

Аҗсуа милаҗ рдоухаибаркыраґы еснаґ иҗан, иахьаґы иҗоуп ахьз лыҗшаахқәа, абафхатәра җыда змоу ауаа хатәрақәа, аҗстазаара еиуеиҗшым ахырхарҗақәа рґы (анаука, аҗазара, ашәҗәыфәра ухәа) зааҗсара дуу, зажәа-зус җхылдоу, ажәларґы лымкаала изыхзызо аинтелигенҗия рхатарнакқәа. Хәзҗаґылоу аамҗазы, хымҗада, убас иалкааны хәҗыр-пату зқәу ахьзқәа рхыҗхьазараґы азәы хәа дыҗоуп еиҗырдыруа кавказдырфы, аҗарауаф-афольклортцааф, афилологиатә җцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, Аҗсны аҗцаарадыррақәа ракадемия апрезидент, Аҗсныҗәи ахәынҗқарратә университет иатцанакуа

Нартдырrei адэынтэи афольклортцаареи рцентр анапхгафы, академик Зураб Цыота-ица Цыапуа.

Абафхатэра иаша заа ахы цэырнамгар калазом. Ус ауп ишыкалаз хзыхцэажэо атцарауаф-афилолог ирфеиарамфафгы: асахьаркыратэ литературеи жэлар рфеапыцтэ рфеиамтақәеи рыбзиабара изцэыртцит ашкол дантаз ашықәсқәа раан. Убасқан ианду, Кархалаа-Қәталиа Гәапханашь, илхәамтаны ианицеит рапхьатэи афольклортэ текстқәа. Анафсан Апснытэи ахэынтқааратэ университет афы атцара аництоз акыпцхь афы дцэыртцит ажәеинраалақәеи, алиитература-критикатэ статиакәеи, атцараадырратэ усумтақәеи рыла. 1980 шықәсазы ажурнал «Алашара» ианылеит «Афара агәеисыбжь» ахьзны, апоетцәа фарацәа ражәеинраалақәа ирызкыз рапхьатэи истатиа (Цыапуа 1980). Иара убри ажурнал иакыпцхьит истудентра ашықәсқәа раантэи егырт истатиақәагы: «Ажәеинраала ласцәахар» (Цыапуа 1981), «Итынчым алирика» (Цыапуа 1982), «Апцхәыс лхафсахьа апсуа нарттэ епос афы» (Цыапуа 1983).

Уаф дацэымфашьо еилкахеит апсуа царауаа-филологцәа рыбжьара азэы хәа агылара дшафу агьама змоу, зхы аус адызуло, анаукеи алиитературатэ критикеи рфэи зыгәтакы ацэыргашьа иакәшэо атцааф кәыпш. Убриазоуп 1984 шықәсазы, З. Цы. Цыапуа Апснытэи ахэынтқааратэ университет афы ицара бзиазаны ианхиркәш¹, атцараадырраф ақыбаф чыда змоу азэ иахасабала, Атцарауаа рхеидкыла апшыгарала дыздәыкәтцаз Москвафа – СССР Атцараадыррақәа ракадемиа (иахьа – Урыстәылатэи Атцараадыррақәа ракадемиа) иатәу А. М. Горки ихьз зху адунеизегьтэи алиитература аинститут хықәкылатэи (целевая) аспирантурахь афольклортцаара азанаат ала.

Уа дыштаз арраматцара ахысра икәшэоит. Итәылауафратэ уалпцшья нагзаны даныгьежь, ф-напыкла иеазикуюеит аспирантурафтэи иус, Урыстәылеи уи антыци еицырдыруа атцарауаф-фольклортцааф В. М. Гацак инапхгарала. Убрафа хышықәса рыфөнүцқала, ахамеигзареи ахаусадулареи псцазааратэ принципны ишьтызхыз З. Цы. Цыапуа, царадыррала акыр дыттәаит, илапцшхәаагь тбаахеит. Ицара ахыркәшара шықәсыбжак шагыз

¹ Идипломтэ усумтэ «Апсуаа рнарттэ епос ахафсахьа хадақәа» ахәшьара харак артеит инапхгафы Ш. Хь. Салакаиени уи ақәфьтфы А. А. Аншбеи.

иҗит, кәҗиаралагы ихъчеит нарҗа репос аиҗартышыа иазкыз икандидаттә диссертациатә усумҗа (1989 ш.). Уи ахәшьара ҳарак ақәырҗеит аппонентцәас изықәгылаз – еиҗырдыруа аҗарауаа, аҗоурыхтә тҗаарадыррақәа рдоктор, ахеттолог В. Г. Арзынбеи афилологиатә тҗаарадыррақәа ркандидат Т. А. Агапкинеи. Иихъчаз аусумҗа шыаҗас иазықәлеит 1995 шықәсазы иҗыҗыз, аҗсуатҗаараҗы «ехәаҗхызыла ирыдыркылаз имонография – «Аҗсуаа рнарҗтә эпос (Асиужет-тематикатәи аиҗартышыа-стильтәи система)» (җьапуа 1995).

Аспирантура ашыҗахь З. җь. җьапуа дхынхәуеит иҗсадгьыл ахь, аусура далагоит Д. И. Гәлиа ихъз зху абызшәеи алитературеи, аҗоурыхи Аҗснытәи ринститут (1994 шықәса раахыс – Аҗсны Аҗҗарадыррақәа ракадемиа иатәу, Д. И. Гәлиа ихъз зху Аҗсуатҗааратә институт) аҗы. 1989 шықәса инаркны иахъанза уи дырхысит аҗараҗазарақәа зегьы – аҗҗарадырратә усзуҗ еиҗбы инаиркны аҗҗарадырратә усзуҗ хада иҗынза. Убриаамҗазгы уаҗа еиуеиҗшым ашықәсқәа рзы иара иааникылон аҗҗарадырра аиҗкаареи амҗақәҗареи ирыдхәалоу аҗақҗхықәратә маҗурақәагы: аҗсуа фольклор алабораториа аиҗабы (1991–1996 шш.), аҗарауаҗ-амазанықәгаҗ (1996–1999 шш.), аҗҗарадырразы адиректор ихаҗыҗуаҗ (1999–2011 шш.). Аинститут ахъзи-ахъмызги знапы ианыз анапхгаҗцәа руазәк иахәсабала З. җь. җьапуа иааҗсара рацәоуп уи Аҗсны раионҗыҗхъаза еиуеиҗшым ақыҗақәа ркны имҗаҗнагоз мөхакыҗбаалатәи аекспедиҗиақәа (афольклори, аетнографиеи, абызшәеи ирызку аматериалқәа реизгаразы) акыршықәса напхгара рыҗареи, редактор хадас дызмаз ажуриал «Аҗсуатҗаара» афилологиатә сериа акыҗыҗхь азырхиареи аҗыҗьреи рҗы.

2005 шықәсазы З. җь. җьапуа далхын Аҗсны аҗҗарадыррақәа ракадемиа алахәыла-корреспондентс, 2008 шықәсазы – алахәыла иашас (академикс). 2013 шықәса, җхынҗкәын 26 рзы академик З. җь. җьапуа агәрагара ду даҗсахеит – далхын Аҗсны аҗҗарадыррақәа ракадемиа апрезидентс. Аҗақҗхықәра ду зцу ари аус иахъа уажәраанзагы кәҗиарала ибо дааиуеит.

Аҗарауаҗ 1990 шықәса инаркны хазну аамҗанзагы

иааицмырҕыазақәа дрыпхьоит алекцияқәа Аґснытәи ахәынтқарратә университет аґны, 2000 шықәсазы ихтдан адоцент хәа ахыз, 2005 шықәсазы – апрофессорра.

Ишаабо ала, аґхьаза акьыпхьаф данцәыртц инаркны иахьанза З. Ць. Цьапуа җазара харакыла еидбало дааиуеит хырхартала еиуеипшым, аха еивагылоу, ихеибартәаауа х-уск: 1) афольклори алитературеи ирызку атцаамтақәа раґцара; 2) арцаҗара-аазара; 3) атцаарадырратә ус аиґкаара. Урт рахьтә апыжәара амоуп хымґада актәи ахырхарта. Уи ус шақәу дырцабыргуеит итижьхьоу, афольклори алитературеи ирызку ишәґкәә 5: «Агәаанагара (Атцаамтақәеи алитература-критикатә статиақәеи)» (Цьапуа 1990), «Аґсуаа рнарттә эпос (Асиужет-тематикатәи аиґфартәышыа-стильтәи система)» (Цьапуа 1995), «Сасыґкәеи Абырыскыли ирызку ажәытәзатәи аґсуа хәамтақәа (Атекстқәа реихшареи реилыркаареи кавказтәи аепикатә рґеиамтақәа ирґырґшны. Атекстқәеи, аиґгагақәеи, аххәааґатцареи)» (Цьапуа 2003), «Аґсуа фольклори алитературеи рзы згәатаракәак» (Цьапуа 2012), «Аґсуа нарттә эпос: Атекстология. Асемантика. Аиґфартәышыа» (Цьапуа 2016).

З. Ць. Цьапуа ибзоураны Д. И. Гәлиа ихыз зху Аґсуатцааратә институти Аґснытәи ахәынтқарратә университети рґны аґсуа фольклортә материал асистематәреи ацәахреи рызцаатәы акыр игәцаракхеит. Иара иаґшьгамтала, насгыи инапхгарала 1991 шықәсазы Аґсуатцааратә институт аґы раґхьазақәны иаартхеит аґсуа фольклор алабораториа. Иколлегацәа Ц. С. Габнией, А. П. Какобеи, А. Е. Ашәбеи иареи еицхырааны еиқәдыршәеит иааґоу аґсуа фольклортә материал зегыи (анапылаҗырақәеи, абжыинтамтақәеи, авидеошьтқаамтақәеи) цьарак аизакра хықәкыс измоу убри алабораториа зда имаґәамыз апрограмеи аструктуреи. Уи аамышьтахь 2011 шықәсазы З. Ць. Цьапуа илиршеит Аґснытәи ахәынтқарратә университет аґны Нартдыррей адәынтәи афольклортцаареи рцентр аартра. Инапхгарала уаґа ацарауаа-афилологцәа (А. П. Какоба, С. О. Хаґыым, Н. С. Барцыц, М. Ф. Цлиа, Е. В. Тодуа ухәа) қәґиарала инарызгоит афольклортә тцаарадырразы хра злоу, аекспедициатә, атекстологиатә,

аҗыжратә, атеориатә ухәа азцаатәкәа жәпакы ирыдхәалоу апролектәа.

«Агәаанагара (Аҗцаамҗакәеи алиитература-критикатә статиакәеи)» – абас ахьзуп З. Ҙь. Ҙьапуа раҗхьаза адунеи збаз ишәкәы (Ҙьапуа 1990). Убри анҗыҗи иахьеи ирыб-жьанакыз аамҗа иалагзан инапы иҗиҗыит хәыҗи-дуи 260 усумҗа инархыхәхәо. Урҗ рхыҗхьазараҗы иҗоуп ашәкәкәа 5 – х-монографиакы (Ҙьапуа 1995; 2003; 2016) истатиақәа еидызкыло аизгақәа өбеи (Ҙьапуа 1990; 2012), хаҗала еиқәиршәаз, аредакция ззиуз, аҗхьажәакәеи акомментариқәеи зҗитцаз, хырхарҗалеи җакылеи еиуеиҗшым аизгақәа 14 (Ҙьапуа 1995а; 2000; 2001; 2014; 2014а; 2014б; 2019; Ҙьапуа, Хьуитт 2008; Ҙьапуа, Чекалов 2019; Салаҗаиа 2008, Салаҗаиа 2019; Гәажәба 2006; Чурсин 2019; Ҙьапуа И. 2003; Лагәлаа 2008). Иеиқәыршәамҗакәа рыхәҗак (Ҙьапуа 1995а; 2000; 2001; 2014; 2014а; 2014б; 2019; Ҙьапуа, Хьуитт 2008; Ҙьапуа, Чекалов 2019; Гәажәба 2006; Чурсин 2019) лымкаала иааҗсара рыдуп – аҗыжра иазирхиеит, редакторк иахәсабалагы инапы иҗигеит. Уи адагы, Аҗсуа академия 20 шықәса ахыҗра аиубилеи инадхәаланы, ипроект ала 2017 шықәсазы адунеи абеит аҗарауааи, арҗащәеи, аспиранҗәеи, астудентәеи рзы хразлоу амщакәҗагатә шәкәы – «Аҗсны аҗцаарадыррақәа ракадемия алахәыла иашакәеи алахәыла-корреспондентәеи: русумҗакәа рбиблиография» (Ҙьапуа, Кәағәаниа 2017).

Иааҗоушьартә З. Ҙь. Ҙьапуа иҗцаарадырра амчак җбаауп – аепос, амифология, аепикатә жәабжъеиҗахәара ачыдарақәа, афольклор атекстология, аетнофольклортәара, афольклортә текстқәа рҗыжра, алиитературатә критика ухәа дшырҗыҗ дырҗуп. Абарт ахырхарҗакәа зегы ирыҗаркуа ажәахә җасақәа рыла З. Ҙь. Ҙьапуа иааипмырҗьазакәа дықәгылоит Аҗснеиҗш ахәаанырҗәгы – Урыстәыла (Москва, Санкт-Петербург, Воронеж, Иакутск, Уфа, Пиатигорск, Махачкала, Владикавказ, Нальчик, Майҗәаҗ, Черкесск, Грозныи, Магас, Кисловодск, Елиста, Казань), Белоруссия (Минск), җырқәтәыла (Анкара, Сҗампыл), Ермантәыла (Ереван), Естониа (Тарту), Киргизиа (Бишкек) ухәа рҗны имщакәысуа инагоу жәларбжьаратәи

аҗаарадырратә конференциякәа рҕы. 100 инареиханы иҗаитцахыу урт аҗаахәкәа рҕырак апленартә еилатәарақәа рҕны ирзызырәу. Уи иахәо – аҗсуа җарауаф филологк иахасабала имоу хәашьра злам авторитет ауп. Иусумтақәа лассы-лассы акыпҕх рбоит хтәылеи аҗаанырҗәи иҗытыуа ихатәроу аҗаарадырратә журналкәеи аизгакәеи рҕы. Урт аусумтақәа урыдырхалоит реикәҗабшьеи, атексткәа интырхәҗааны хрыжь-хрыжь ранализҗаҗашьеи, насгыи иааҗоушьартә библиография раҗәала рхартәаашьеи рыла.

Кавказдыршы-афольклортҗааф З. җы. җыпуа иҗаарадырратә лапшәаа акыр ишыҗбааугыи, хәаратахума, еиха аҗбаба здибало, игәыбылра җыда зду анкьабынкьатәи аепикатә рҕеиамтақәа – нарҗаа ирызку аепоси Прометей идхәалоу кавказтәи аҗаамтақәа рҗикли роуп. Уи аганахьала аҗарауаф фольклореизгафык, фольклортҗаафык иахасабала иааҗсара еихызшьаало җҗаамта хатәроуп 2003 шықәсазы иҗытыз имонография «Сасрыкәеи Абрыйкыли ирызку аҗәйтәзатәи аҗсуа хәамтақәа (Атексткәа реишарей реилыркаарей кавказтәи аепикатә рҕеиамтақәа ирҕырҗшыи. Атексткәеи, аиҗагакәеи, аххәааҗаҗарей)» (җыпуа 2003). Ахәшьара харак зауз абри аусумтаҕы (шәрыхәапш: Алиева 2005; Хашпҗа 2005; Кәағәаниа 2008: 72–79 убас егьырҗгы) рапхьазакәны инартбааны, ганраҗәала иҗаауп Сасрыкәеи Абрыйкыли ирыххәау аҗсуа хәамтақәа егьырҗ кавказтәи аҗәларкәа репоскәа ирҕырҗшыи. Амонография антыҗ ашьтахь дук хара имгакәа, 2004 шықәсазы, уи ашьаҗала автор Москва, Урыстәылатәи аҗаарадыррақәа ракадемия иатәу Адунеизегьтәи алитература аинститут аҕы еихьзарала ихьҗеит адоктортә диссертация. Аҗарауаа нагакәа А. И. Алиева (Москва), С. М. Орус-оол (Кызыл), җы. И. Адлеиба (Акәа) еиҗҗакны ишазгәартаз ала, З. җы. җыпуа идиссертациятә усумта акырза аҗанакуеит кавказтәи аепостә рҕеиамтақәа рыҗаараҕы. Ари аҗыза аҗхәапхьыз аҗсахара, меиҗьарада, еихьзара дууп автори аҗсуа фольклортҗаарей рзы.

җыдала азбахә хәатәуп, Аҗсны афилологиятә җаарадырразы ихьзуп, Кавказ ахьынзаназаазо азгыи икәҕиароуп

2016 шықәсазы адуней збаз З. Ць. Цьапуа имонография ҕыц «Аңсуа нарттә эпос: Атекстология. Асемантика. Аиҕартәышьа» (Цьапуа 2016). Уи тыжын Москва, ашәкәтыжбыртә «Наука – Восточнаиа литература» аҕны, адуней аҕы еицырдыруа, ацарауаа дукәа русумтақәа ахытыцуа «Мрагылара афольклори амифологиеи» захьзу асериаҕы. Афольклортцаа егырт имонографиякәеи истатиақәеи рҕны дыззацсахьоу аус – арака даеа ҕазаракаҕ инаганы итицаауеит, ихеиртәауеит иҕыцу азнейшьақәеи алкаакәеи рыла.

Хы-хәтәк рыла ишьақәгылоу, еиуеипшым аепикатә материал ду зымехазкуа ари амонография аңцоуп иаку тцаарадырратә концепциак ахы-ацыхәала. Уи иалтшәаны ацарауаа илшеит нартаа репос акрызцазкуа аспектқәа жәпаки (асиужетеиҕкаашьа, аетнопоетикатә шытақәа, атекстология, аепос аңцаара аҕоурых ухәа) мехакытбаала еиҕыбааны рцәыргара. Убриаамтазы автор уаҕы иааңьейшьартә иаирпшит аңсуаи нартаа репос ныкәызго егырт кавказтәи амилатқәеи (абазақәа, адыгаа, ауаңсаа, аҕарачқәеи абалкарцәеи, аваинахцәеи ухәа) иртәу аверсиакәа зегы ртекстқәеи уи атема иацанакуа аңцаарадырратә литература тбааи хәыц-хәыц еилыршәшәаны ишидыруа, насгы аепостцаареи уи иахьпшу амаҕарқәа жәпаки (аетнологиа, археология, алингвистика ухәа) ирымадоу атеориатә дырра цаулақәа дышрылақоу.

Изгәатамзар ауам хшыҕышытыра зтатәу даеакгы: амонографияҕы хархәара рызууп XIX ашәышықәса аҕбатәи азбжа инаркны иахьанза ианцоу афольклортә материалқәа зегы – икыпхьугы инапылаҕыроугы неилацаны. Аңцааразы изызхьаңшу цәа змам убарт афольклортә рҕиамтақәа рыхәтәк автор хаҕала ианицеит Аңсни Тырқәтәылеи еиуеипшым акәакықәа рҕы 1980 шықәса инаркны 2015 шықәса рыҕыңцкала. Ари афакт ҕашьарада иартцабыргуеит ацарауаа шыахәла ишидыруа ажәлар зыпсы тоу риепикатә традиция. Абасала, нартаа ирыхәауу аңсуа эпос абри еиңш аналитикатә ҕазара харакыла, иаақоу аматериалқәа зегы адгаланы, атекстқәа зегы системала еиҕыбааны, сиужетцыңхьаза, мотивцыңхьаза, вариантцыңхьаза цкы-цкы еилыршәшәаны,

насыгы урт еиуеицшымы кавказтәи аверсиакәа интырхәцааны хәыц-хәыцла ирфьырцшны рытцаара ацшыгоуп рацхьазакәны.

Ухнахуеит аусумта иазышьтоу атоурых-еифьырцшратә, аструктура-типологиатә анализ зымехазкуа автор итцаарадырратә методика, иалкаакәа рцацгәыркышьа, узрывамо рырцабыргышьа. Абарткәа зегы ирыбзоураны, хымцада, аусумта акыр ихырхагоуп, имфакәцгагоуп, уасхырра аеит – ацсуааи егырт кавказтәи ажәларкәеи рфьирхатцара-епикатә рфьамтакәа наф-нафтәи рытцаараан, академия хасабла ртыжьраан, насыгы афилологиатә факультеткәа рфь итоу астудентцәа аепос иазку ичыдоу акурс рызнагараан.

Амонография «Ацсуа нарттә эпос: Атекстология. Асемантика. Аифартәышьа» иреихазоу ахәшьара артеит азәырофы еицырдыруа афилологцәа В. А. Чрыгба (Чрыгба 2017), А. М. Гутов (Гутов 2017), Е. Н. Кузмина (Кузмина 2019) ухәа убас егыртгы, анафсан 2017 шыкәсазы иара азыхәан З. Ць. Цьапуа ихәтаткәкыны ианашьан Гь. А. Зизариа ихьз зху атцаарадырраф Ацсны ахәынтцарратә премиа.

З. Ць. Цьапуа атцаарадырра моа данылаз аахыс, хамтазтәи атехникатә мыругакәа (аудио-видео) рхархәарала, иабжьамыжькәа есышыкәса аацсарак изымдырзо (зны – хазхатала, зны – итцафцәа иваргыланы) дафуп, Ацсны акәакькәа зегы дыртаауа, адәынтәи аматериал – ацсуаа рдоухатә культура ахьырцәаткәкәа (хкырацәала еиласоу афольклор-етнографиатә тексткәа) реизгареи рыхылаареи, анафсан ишахәтоу еипш ртыц ақәцареи. Икыпхьу иантамтакәа ракәзар (хыпхьазарала иугозар, иеизгамтакәа рахьтә проценткгы макьана икыпхьым), атцаарадырра аганыхала хьахәапахәа злам, зыгәра гатәу шыткаамтакәоуп (Цьапуа 1990а; 1990б; 1991; 2003: 176–183, 187–229, 263–270, 282–294, 300–320; 2012: 175–184; 2014а; 2014б: 122, 125, 153–164, 178–181, 185–196, 201–205; Цьапуа, Ашәба 2008; Цьапуа, Барцыц 2008; Габниа 2002: 42 (№ 21), 69–71 (№ 57–58), 100–102 (№ 105), 112 (№ 118), 142 (№ 166), 145–146 (№ 169), 157–158 (№ 184), 181–183 (№ 206–207), 194 (№ 232), 220–221 (№ 270), 222

(№ 272–273), 229 (№ 284); Кәағәаниа 2008а: 99–100 (№ 85), 101–102(№88),128–130(№139–140),131–136(№143–145), 137–138 (№ 147), 142–143 (№ 150–151), 150–152 (№ 158–159),155–156(№ 161–162),159–162 (№ 166–168),174–175 (№ 204–210), 194–195 (№ 273–275), 195–196 (№ 277), 205–206 (№ 323–236), 213 (№ 353–354), 214 (№ 359), 216 (№ 369), 218 (№ 380); Салакаиа 2009: 159–163, 172; Хәартцкьиа 1994: 50, 53, 95).

Уи адагы, З. Ць. Цьапуа краатцуеит хыкәкыс имоуижьтеи ацсуаа ахәаанырцәтәи рцьынцьхылтцьштракәа рфольклортә культура иахьынзауа инартбааны аиқәырхара. Уи аус цшьа хыкәкыс иқатцаны, 2008 шықәсазы, ацарауаф-алингвист, академик В. А. Чрыгба далархәны, ишьакәиргылеит аекспедициатә проект «Ацсуаа – Тьрқәтәылан». Абри апроект алшарақәа иртагзаны, ацыхәтәантәи ашықәскәа рышнытқала уи имоапигеит Тьрқәтәылан, ацарауаа В. А. Чрыгба, А. П. Какоба, А. Е. Ашәба, С. З. Тарба, Е. В. Тодуа, М. Ф. Плиа адпхьаланы, аццаарадырратә экспедициақәа фба (2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 шықәскәа рзы). Ацсны аиҳабыра зыдгылаз арт аекспедициақәа зегьы реиқәкаара моапысит иара инапхгарала, дызхылоу Нартдырреи адәынтәи афольклортцаареи рцентр аусуратә план инақәыршәаны. Урт аекспедициақәа ирылтшәаны, хыпхьазара рацәала иқатцоу хәызмам афольклортә, аетнографиа, абышәатә аудио-видео нцамтәкәа З. Ць. Цьапуа иколлегацәеи иареи рыхылаара, ртыпқәтцара, рырхиара иафуп хазтагылоу аамтәзы.

Иаацсара рацәоуп ацарауаф ацсуа фольклор аизгара аметодика арманшәаларафәы. Убри аганахьала азбахә хәатәуп иара иредакцияла 2019 шықәсазы итыцыз афольклореизгащәа, еиҳарак уи фыц знапалазкыз рзы уаҳа назтахым амоақәцага «Ацсуа фольклор аизгаразы азцаарантца» (Цьапуа 2019). Ари ацъабаа ацарауаф итцааратәи ирцафратә пышәеи ирхылфеиааз, ацстазаара уамакала иатахны инагзоу тцаарадырра-практикатә тыжьымтә хазыноуп.

З. Ць. Цьапуа иааицмырқьазакәа иаацсара адитцоит ацсуаа рфольклортә традиция тцаарадыррала атыжьреи (хәаратахума,

аилыркааратэ аҕхьяжэеи азгэатақэеи рыдгаланы) инартбааны аҕхьяжэеи рылартэарейи аус аҕыгы. Уи иазышахатуп хаҕала, ма инапхгарала иҕыжыу ашэҕэқэа: «Аҕсуаа рхэамтақэа» (Цыапуа 2000), «Аҕсуа фольклор адаҕьяқэа (Атекстқэа аҕсышэалеи анҕлыз бызшэалеи) (Цыапуа, Хьюитт 2008)», «Аҕсуаа рфольклор тырқэтэылатэи анҕамтақэа. I аҕыжымта» (Цыапуа 2014б), «Аибашыра ахроникат: Аинрал Гиви Агрба иҕаҕыцтэ гэалашэарақэа» (Цыапуа 2014а).

Ихатэ фольклортэ нҕамтақэа ркыыҕхыра инаҕыданы, аҕарауаф еиқэыршэаны, аилыркааратэ статиакэеи азгэатақэеи рыцданы иҕыжыхэеит аҕсуаа рҕаҕыцтэ ажэарҕиара еиуоу, азэырыфы аҕарауаа еиуеицшым аамтақэа рзы ианырцаз, аха еиуеицшым амзызқэа рыхкьяаҕкьяала ишыҕаханы иҕаз хэызмам атекстқэа. Убарт иреиуоуп: «Аҕсуаа рфольклор: Артур Аншба ианҕамтақэа» (Цыапуа 1995а), «Аҕсуаа рфольклор заатэи анҕамтақэа: А. Н. Генко инапылашырақэа рахытэ» (Цыапуа 2001), «Мирод Гэажэба. Хэырбыц изыхы: Агэаанагарақэа, агэалашэарақэа, ахэамтақэа» (Гэажэба 2006), «А. Н. Генко иабаза материалқэа» (Цыапуа, Чекалов 2019) ухэа убас егыртгы. Уртрыдагы, 2019 шықэсазы иара инапхгарала «Аҕсуаҕаҕафэа нагақэа» захызу асериаҕы ҕыц текстологиала аус адуланы, аҕхьяжэеи арбагақэеи рыла ихартэааны, еиҕаҕыжын иналукашаа кавказтҕааф Г. Ф. Чурсин имонография «Аҕсуаа: Аетнологиатэ тҕаарақэа рҕышэа» (Чурсин 2019). Еиқэыпхыазоу ашэҕэқэа ҕыпныхэа узрымто, тҕаарадырра харакыла иҕыжыуп. Уи азы, хымҕада, иаҕахын атеориатэ зыҕатцара замана, шықэсырацэала архивтэ пшаарақэа рымшапгара, шэкы-зыкы даҕья инарзынапшуа атэым напшымтақэа еилырхуа, иахэтоу атекстологиатэ анализ иахыжыны, акыыпхыра аҕынза инеиртэ қэнагала рышыақэалара. Ари, – изыхтызгахыоу аҕарауаа ирдыруеит, – аазаб зцу, ҕырхатцарак иафсуа тҕаарадырратэ уснагзатэуп.

Хазтагылоу аамтазы З. Цы. Цыапуа, иҕашы Н. С. Барцыц далархэны, тҕаарадыррала аҕыжыра азырхиара даҕуп аҕсуа нарттэ епос иааҕоу атекстқэа ааизакны (авариантқэеи аверсиакэеи зегы неилацаны) аа-томкны. Уи инаваргыланы

иара убри аепос ѿ-бызшәакны – аҕсышәалеи урысшәалеи – иҕкалартә академиатә тыжымта архиара даҕуп «Евразиатәи ажәларқәа репос» захьзу еицырдыруа асериаҕы. Аҕарауаѿ анаѿстәи ипланаҕы иазгәаѿуп кавказтәи Нартиада аверсиақәа зеггы рсиужетқәа рарбага аиқәыршәара (аҕарауаа А. И. Алиева, Т. М. Хаджиева, Д. В. Сокаева ухәа егыртҕы алархәны). Хәараҕахума, абарт аусхкқәа рынагзаразгы, аҕстазаара роуртә иҕаларазы уеизгы-уеизгы иаҕахуп – урт зда имаҕаам, уаанза зызбахә ххәаз, атекстологиатә усура ду, иахъеи-уахеитәи архивтә җшаарақәа, атекстқәа паспортла реиқәыршәара ухәа убас зеиуахк уҕаху, азныказ имаҕсачушәа иубо, аха аинтеллекти ахҕбабарбареи ирхыиҗшу ауснагзатәқәа жәпақы.

Аҕҕааратә проблемақәа инарываргыланы, Аҕсны ашәкәыѿѿцәа Реидгыла алахәылаѿ З. Ҙь. Ҙьапуа дазааҕсоит асахьаркыратә ѿымтақәеи (ажәеинраалақәа, аессеқәа), алитература-критикатә статиақәеи арецензиақәеи рыѿра. Иахъазы иаҕиҕахьоу иажәеинраалақәа рахьтә иреиҕьзақәоу ргәыла-леит «Аҕсуа поезиа антология» (Лашәриа 2009: 824–826), баѿхатәрала иаҕиҕоуп ақыртҕа-аҕсуа еибашьра иалахәыз аибашьѿы-фырхатҕа Арушьан Ҙьелиа изку ипублицисти-катә рҕеиамта «Уатаҕ-хәычы инаркны Гәмысҕанза» (Ҙьапуа 1994), иара убас иқыҕа гәакьа Ҙхьынеи уи иқәынхо ауаа нагақәеи ирыхьзынѿылоу зеиҕьыҕкам аессе «Ҙхьына хәычуп, аха...» (Ҙьапуа 2005: 82–93). Аҕсуа шәкәыѿѿцәеи апоетцәеи азәырѿы (А. Гогәуа, М. Лашәриа, В. Амаршьан, Е. Басариа, Р. Смыр, Г. Аламиа, Д. Занҕариа, А. Лагәлаа, Д. Наҕкьебиа ухәа) рырҕеи-амтақәа ирызкны иаҕиҕеит алитература-критикатә статиақәеи, арецензиақәеи, арҕеиаратә очеркқәеи маҕымкәа. Азҕлымхара узҕәырнагоит аимақ-аиҕақ ҕазшьа змоу, аҕсуа лирика аҕеи-ара апроблемақәа ирызку иусумҕа «Иахьатәи аҕсуа лирика азхәыцрақәак» (Ҙьапуа 1990: 42–54). Аҕҕаарадырраҕы ина-гоу аҕарауаа шьардаѿык – здунеи зыҕсахьоу (Ш. Д. Инал-иҕа, А. А. Аншба, В. Л. Аҕнариа, С. Л. Зыхәба) реиҗш, иахьа аҕьарахәа ихәлагылоу (Ш. К. Арсҕаа, Ш. Хь. Салаҕаиа, А. И. Алиева, Р. Хә. Қапба, Ҙь. И. Адлеиба, В. А. Кәағәаниа ухәа) рыҕсҕазаареи

рырҕеиаратә мөеи иазикит аочерккәа жәпакы. Урт икритикатә статиақәеи иочерккәеи ргәылалейт еиуеицшым ашықәскәа рзы ажурналкәа «Алашара», «Аҕәа», иара убас адунеи збаз анаөстәи ишәкәкәа «Агәаанагара» (Цыапуа 1990: 3–30; 55–72), «Ацсуа фольклори алитературеи рзы згәатарақәак» (Цыапуа 2012: 112–174).

Ихәатәуп редакторк иахасабалагы иаапсара шмацым З. Ць. Цыапуа. Еснагь атакпхыкәра ду здитцо уи иредакциатә напкымтала итытцхейт, аөада зызбахә ххәахьоу ашәкәкәа инарчыданы, анаөстәи атыжымтәкәа: «Ацсуатцааратә институт аусзуөцәа русумтәкәа рбиблиографиатә рбага» (Маан, Начҕьебиа 2001), «Аибашьра акорреспондент Кәаста Габниа имшынца» (Тодуа 2016), академик Ш. Хь. Салаҕаиа иусумтәкәа (Салаҕаиа 2008, 2019; Салаҕаиа 2009) ухәа убас егыртгы. 2015 шықәса раахыс редактор хадас дамоуп иара Ацсны атцаарадыррақәа ракадемиа ө-сериакны итнажьюа журнал «ААР адырратара».

З. Ць. Цыапуа, ишаххәахьоу еипш, лытцшәа бзиала еилеигзоит атцаарадырреи Ацснйтәи ахәынтқарратә университет аҕны аҕар реитцаазареи. Ацсуа литература акафедра дапрофессорны, акыршықәса иааипмыркьязакәа дрыцхьоит ацсуа фырхатцаратә епоси, афольклор атеориеи атекстологиеи, хаамтазтәи афольклори ирызку алекциакәа, напхгара рзиуеит аstudentцәа ркурстәи рдипломтәи усумтәкәа.

Иазгәатәтәуп атцарауө имарехәатәу даҕакгы – афольклортә материалкәа ранцареи ркыпхьреи, хыхь хзыхцәажәаз цакылеи хырхарталей еиуеицшым атыжымтәкәеи реикәыршәара, атыжьра разырхиара аус уи ишадипхьало, кәҕеиаралагь аус шыруа ишыстудентцәаз ииаазаз, аспирантура иалырганы атцаарадырратә мөа иаша ианицаз итәөцәа – абаөхатәра змоу атцарауаа-фольклортцаөцәа ҕарацәа: Н. С. Барцыц, М. Ф. Плиа, Е. В. Тодуа, С. О. Хәцым. Бла иабо – хы иапсоуп хәа, иара дахьнапхьоу, зыөазара хараку, Ацсны антытц имөапысуа жәларбжьаратәи атцаарадырратә конференциакәа – даргы алахәхартә, ажәахәкәа рыла икәгылартә аҕагылазаашья рзацитцоит.

3. Ць. Цьапуа рџабаа ирзуам, гџыблыла дырзыџоуп тџарауаџ иаџасабала иеизџазыџара зыбзоуроу ирџаџџагы. Шьардаџык аџарауаа еиџазааз, хаџала иаргы ишьаџылары акыр иазааџсаџоу инапџаџџаа иреиуоу, иналукааша афольклортџаа, алиџаџадырџы, академик Ш. Хь. Салаџаа 80 шыџаа иџыџаа иуубилеи аџаџыраз еиџаџыршџаны иџиџыт азџырџы аџарауаа – иуубилиар иџоллеџаџеи иџаџџеи – русумџаџаа згџылазыгзо аизга замана ду «Аепикатџ традиџиа аеволиуџиа» (Цьапуа 2014). Ашџаџы злаатуа аџџаџаа назааза зџыз, насгы иуубилиар иусумџаџаа рџиблиогрџаа еиџаџыршџаз иара иоуп (иџаџы Е. В. Тџоуа далахџаны). Аспиранџураџџеи инапџаџы, адунеи зыџыз инартџааны иадыруа аџарауаа-фольклорист В. М. Гаџак иакџар, уи игџалашџара иаизџит иреиџу иусумџаџаа руак – аџоногџраџиа «Аџсуа нарџџе епос: Аџџџоџиа. Асџманџиа. Аиџартџышьа» (Цьапуа 2016).

3. Ць. Цьапуа анауџаџы, аџџара аус инаџыданы, иааџсара маџымџаа иадитџоит, ишазгџаџаџоу еиџш, аиџаџаратџ џазшьа зџоу, џинститутџаа зџа имаџџам – русураџы џиаџаа рзыџазџо аџоџментџеи аџџараџеи реиџаџыршџара, арџкара-аазаратџ џырџарџа зџоу асџминарџеи, аишџа гџеџыџеи, алекџиаџаа рыџџаџеи уџаа – аџџарадырра-пџраџикатџ џаџџџы зџоу аусџаџаџаџаа жџаџы. Иааџоушьартџ иџоуп абарт аусџџаа зегџы џазара џараџыла реилагџара аџалиршо.

3. Ць. Цьапуа иџџарадырра-еиџаџаратџ усџаа џанрыхџџаџџо, имџаџаа џзаџсуам Адунеизегџџеи аџсуа-абаза конгрџ Иреиџазоу аџеилак аџанџаџы, Карачы-Черџесџџеи арџпублика Жџлар реиџара (Апарламент) аџанџаџы иџаџыџуаџ, еиџырдыруа ауаажџларратџ усзуџ, аусџылаџ, аџџенат М. Хь. Еџзеџови иареи џџеиарала аус шеиџыруа аџсуааи абазаџеи рбызшџаџаа, рџуџџураџаа реиџаџырџареи рырџеиареи рзы. Ишьаџамырзџоу урџ аџрџлемаџаа ирызџны Аџеи Черџесџки уажџы-уажџ имџаџыргџит аџраџикатџ џырџарџа зџоу еиуеиџшым аџџарадырратџ форумџаа, азџырџы изыџџоу асџпеџиалистџаа адџџаланы. џауаажџлар ибзианы ирдыруеит М. Хь. Еџзеџов дызџагылоу аџсуа-абаза этнос арџеиара Жџларбџџаратџеи аџеидџыла «Алашара» алаџылаџаа – аџсуааи абазаџеи рџара-

уаа – наҕ-ааҕ ω-напыкла русура иамоу алтцшәақәа. Хәҕакахьала уи иазышахатуп, М. Х. Екзеков ифинанстә цхыраара иалтцшәаны, Ацсны атцаарадыррақәа ракадемиа алахәны (хатала З. Ць. Цьапуа итцаарадырратә напхгарала) лыпхала амәа иқәыртцаз атцаарадырратә программа «Абазакәеи ацсуааи: абызшәақәеи аҕоурыхтә-культуратә тынхеи реиқәырхареи ырҕеиари».

З. Ць. Цьапуа иҕышәа дуи иавторитет хараки ирылтшәаны 2018 шықәсазы Ацсны атцаарадыррақәа ракадемиа апрезидентс ҕыцимтала далхын, даҕа хәышықәса ҕәхәарас итаны. Имашәырни иҕамлеит иара дахьрылоу Д. И. Гәлиа ихьз зху алитературеи, аҕазареи, архитектуруеи ирызку Ацсны ахәынтқарратә премиеи Гь. А. Зизариа ихьз зху атцаарадырраҕ Ацсны ахәынтқарратә премиеи ркомиссиақәа. Иахәо рацәоуп, иара убас Ацсни Урыстәылеи иҕытцау анаҕстәи акьыпхьтә орган хатәрақәа рредакциятә коллегиақәа дахьрылоуҕы: агазет «Аамта» (Аҕәа), ажурналқәа «Алашара» (Аҕәа), «Абазашта азыхьқәа» (Карачаевск), «Аҕәа» (Аҕәа), «Атрадициятә культура» (Москва), «Сибра иашьаҕытү ажәларқәа рбызшәеи рфолькло-ри» (Новосибирск), «Ч. Е. Ахриев ихьз зху Ингуштәи агуманитартә тцаарақәа ринститут адырратара» (Магас), «Аепостцаара» (Иакутск), «Кавказтәи афилология» (Пиатигорск) ухәа уб. еҕь.

Ишаабо ала, хаамтазтәи ацсуа тцаарадырра, хәҕакахьала уи агуманитартә хырхарта, ухаҕы иузаагом хцарауаф идлацса, убриаҕынза рымҕахак тбаауп хаталатәи уи ирҕеиари имәаҕиго аиҕкааратә ускәеи рылтцшәақәа. Хамәашьо иаххәар ауеит, иҕыцапшьгарақәа¹ ирылтшәаны Ацсуа академиа иара

¹ Иҕыцапшьгарақәа зегы ртәи хамхәарҕы, шака атцанакузәеи Ацсуа академиа аизхазыҕара иазхәоу, хатцаарадырра ахырхартақәа зегы рҕы акадр ҕыцқәа реитцаазара аус аҕы илшамтақәа. Убас, аспирантураҕы атцара уажәраанза хышықәса хәа иазтцәаз аҕхәара, иара иаҕшьгарала даҕа шықәсык ацдахеит, уажәшьтарнахыс пшьышықәса ҕалеит. Иара иаҕшьгаралеи иазыхатцхатцаралеи аспирантцәа рьстипендия иацлеит, насҕы Ацсны антытц атцаарадырратә форумқәа рышка рцараарақәаҕы иаха иманшәалахеит финансла реиқәыршәара аганахьала. Есышықәса Урыстәылантәи (Москва, Санкт-Петербург, Ижевск ухәа) аспециалистцәа нагақәа аапхьаны, х-Академиаҕы аспирантцәеи еҕырт атцарауаа ҕарацәеи рзы алекцияпшьгарақәа рзеиҕикаауеит.

дахагылоижьџеи (2013 шықәса инаркны), еапарак ипеит хәа. Икалам итижьыз аусумтақәа ракәзар, рфилологиа тә напкымта еаки иалаџашьом, ацсуатцаарадырра моу, кавказтцаарадырра ахьынзаназаазогыи ырылыхәхәо ақынза рыџазара ҳаракуп. Абри ахшыџцак дыртцабыргуеит иара изкны акыпцх аґы (Ацснеипш, ахәаанырцәгыи) инартбааны гәыблыла ихцәажәахьоу еицырдыруа атцарауааи ашәкәыџџәеи азәырџы – Ш. Хь. Салакаиа (Салакаиа 2015), Ць. Б. Ахәба (Ахәба 2009), Д. К. Нацкәебиа (Нацкәебиа 1994), А. И. Алиева (Алиева 2005), А. М. Гутов (Гутов 2017), В. А. Чрыгба (Чрыгба 2017), И. Д. Анчабазе (Анчабазе 2016), Е. Н. Кузмина (Кузмина 2019), Ц. С. Габниа (Габниа 2010) ухәа убас азәырџы.

Хцарауаџ ацсадгыл аґаґхьа иаацсара – ацсуа гуманитартә тцаарадыррақны илагала – ахә бзианы ишьоуп: «Ахьза-ацша» аорден III аџазара ианашьоуп, Ацсны атцарадырра зәаґсазтәыз аусзуџ хәа ахьз ҳарак ихцоуп.

Хазну ашықәс, мшаґымза 16 рзы 3. Ць. Цьапуа атцаарадырреи алитературеи рқны ицнагаџцәа – ааигәа икоу, хара икоу иџызцәа, лыґхала амџа иаша икәйтцаз итцаџцәа, иара убас шәџыла ииаазо астудентцәа идырныхәалоит ииубилеи – иара ихытцит 60 шықәса. Ауаџы изы 60 крызцазкуа рыцхәзаргыи («О, аґ зысша хынџажәа» ихәеит Баграт Шьынқәба), ацсыуала қәра дуум, иуаџбжара дынтысит ақароуп. Зтақцхықәра ҳараку хцарауаџ нага, ацсуа наука аиґкааџ-амџақәтцаџ, адоухауаџ, ауаџ гәытбаа – уи ақәрарыцхә акәым хәыцыртас имоу, – иаґхьақәа иқататәны ишьџоу, уажәнатә ихы-игәы итаґежьеуа итцаарадырратә, ирґиаратә планқәа, дызхагылоу Ацсны атцарадыррақәа ракадемиа иадхәалоу тџа змам ауснагзатәқәа роуп. Пшзала убартқәа зегьы, иара ишитаху еицш дрыхьзаратәы, агәабзиара назеи ацсынцтры ду зцу арґиаратә насыпци иаґәашьахааит, дыззаацсо ҳажәлар рылпґа-ргәаґха ицзааит!

2020

АЛИТЕРАТУРА

I

Агрба 2016: Агрба В. Б. Б. Шынкэба ибалладакэа рхытхыртакэа (Афольклор-этнографиа тэ шыатакэа) // Агрба В. Б. Ацсуа сахьаркыратэ литературеи афольклори ирызку атцаамтакэа. Акэа: Ацхэынтшэкэтыжьырта, 2016. Ад. 501–541.

Амаршьан 1977: Амаршьан Витали. Ачара (Апародиа) // Алашара. Акэа, 1977. № 2. Ад. 9–96.

Амаршьан 1998: Амаршьан Витали. Цстазаарыла ичышэоу айызыра // Алашара. Акэа, 1998. № 3. Ад. 18–23.

Амаршьан 2006: Амаршьан Витали. Ацстазааратэ драма иахылцыз адрама // Алашара. Акэа, 2006. № 1. Ад. 76.

Анемец поезиа 1984: Немецкая поезиа XIX века. М.: «Радуга», 1984. 704 с.

Аншба 1977: Аншба А. А. Ацсуа текстология азцаара иазкны гэаанагаракэак (Д. Гэли ипрозатэ ыымтакэа ртыжьра атоурых иадхэаланы) // Алашара. Акэа, 1977. № 1. Ад. 80–83.

Анчабазе 2016: Анчабадзе Ю. Д. Рецензия на: Эволюция эпической традиции: К 80-летию академика АН Абхазии Шоты Хичовича Салакая / Отв. ред. и сост. З. Д. Джапуа; отв. секретарь и сост. Э. В. Тодуа. Сухум: НААР, 2014. 554 с. // Вестник Академии наук Абхазии / Гл. ред. З. Д. Джапуа. Сухум: Academia, 2016. Вып. 6. С. 361–365.

Аншба 1977: Аншба Артур. Ахэычтэы литературагы лите- ратура дузароуп // Ацсны кацшь. Акэа, 1977. Июль 16.

Артамонов 1997: Артамонов С. Д. Сорок веков мировой литературы в четырех книгах. Книга 4. Литература нового вре- мени. М.: «Просвещение», 1997.

Ахэба 2015: Ахэба Цьума. Амѡа уанныкэлауа // Абаѡхатэра иаша ашыатакэа. Апоет Анатоли Лагэлаа изку астатиакэеи акэгыларакэеи. Акэа, 2015. Ад. 11–15.

Ахэба 2009: Ахэба Цьума. Шэкэы хэычыки хшыѡтцак дуэкэаки // Алашара. Акэа, 2009. № 2. Ад. 102–114.

Ацнариа 1960: Цнариа Владимир. «Арѡаш», «Иаҕахеит сынтѡ сѡыкѡреи...», «Сѡыза акомѡар» // Ашьаѡьар. Ажѡеинраалаѡѡ / Еикѡдыршѡеит Ш. Цѡыѡьба, Кѡ. Ломиа. Аѡѡ, 1960. Ад. 165–168.

Ацнариа 1961: Ацнариа В. Л. Жѡѡѡ мшы сасыртаны (Атурист ианцѡмѡѡѡ) // Алашара. Аѡѡ, 1961. № 5. Ад. 77–85.

Ацнариа 1962: Ацнариа В. Л. Абыртѡал (Иахѡатѡи аѡсуа критиказы гѡѡанагараѡѡѡ) // Алашара. Аѡѡ, 1962. № 5. Ад. 84–94.

Ацнариа 1970: Цвинариа В. Л. Творчество Б. В. Шинкуба (Лирика. Эпос. Поѡтика). Тбилиси: Мецниереба, 1970. 142 с.

Ацнариа 1973: Ацнариа В. Л. Абыртѡал (Алитература-критикатѡ статиаѡѡ). Аѡѡ: «Алашара», 1973. 165 д.

Ацнариа 1976: Ацнариа В. Л. Ахѡатѡи ахѡашѡеи [Алитература-критикатѡ статиаѡѡ] Аѡѡ: «Алашара», 1976. 116 д.

Ацнариа 1977: Ацнариа Владимир. Алакѡ ссир. Ажѡеинраалаѡѡ. Аѡѡ: «Алашара», 1977. 88 д.

Ацнариа 1979: Ацнариа В. Л. Ашѡетѡѡ (Иуа Коѡониа иѡѡстазаареи ирѡеиамѡеи). Аѡѡ: «Алашара», 1979. 91 д.

Ацнариа 1979а: Ацнариа В. Л. Ачѡаѡшь лаша зѡынхаз // Кьыршьѡл Чачхалиа. Алирика. Аѡѡ: «Алашара», 1979. Ад. 3–14.

Ацнариа 1980: Амреи амзеи. Аѡыртѡѡ жѡлар рѡе-зиа аѡнытѡ / Аѡыртшѡѡахѡтѡ еиѡеигеит В. Л. Ацнариа. Аѡѡ: «Алашара», 1980. 84 д.

Ацнариа 1982: Ацнариа Владимир. Амш бзиа. Ажѡеинраалаѡѡеи аиѡагаѡѡеи. Аѡѡ: «Алашара», 1982. 148 д.

Ацнариа 1987: Цвинариа В. Л. Абхазское стихосложение (Метрика. Ритмика. Композиция). Сухум: «Алашара», 1987. 350 с.

Ацнариа 1987а: Ацнариа В. Л. Амилаѡ рѡет ду // Аѡсны ѡаѡшь. Аѡѡ, 1987. Маи 14.

Ацнариа 1989: Ацнариа В. Л. Аамѡеи арѡеиамѡеи:

Алитература-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1989. 446 д.

Ацнариа 1991: Ацнариа В. Л. Алирикатә аамтақәа. Алирикатә пцамта аиҕакаашьязы. Ақәа: «Алашара», 1991. 197д.

Ацнариа 1994: Ацнариа В. Л. Аиҕагаѡ иҕнытә // Алашара. Ақәа, 1994. № 1. Ад. 171–173.

Ацнариа 1996: Цвинариа В. Л. Автоинтервью (Мысли филолога о духовной ситуации современности). Сухум: «Алашара», 1996. 101 с.

Ацнариа 1998: Ацнариа В. Л. Ауаѡы. Аѡыза. Ацарауаѡы // Алашара. Ақәа, 1998. № 1. Ад. 86–97.

Ацнариа 1999: Ацнариа Владимир. Аѡышьыбжьонк рыбжьара. Ажәеинраалақәеи аиҕагамтақәеи. Ақәа: «Алашара», 1999. 96 д.

Ацнариа 2005: Ацнариа В. Л. Иабакоу ацсуара? // Алашара. Ақәа, 2005. № 1. Ад. 133–134.

Ацнариа 2008: Апоет-ацарауаѡ В. Л. Ацнариа исалам шәкәқәа / [Акьыпхь иазлырхиеит Елеонора Коғониапҕа]; апхьяжәа кьаҕқәа ацырцеит Анатоли Лагәлааи Елеонора Коғониапҕаи // Алашара. Ақәа, 2008. № 6. Ад. 75–86.

Ацнариа 2017: Ацнариа В. Л. Жәлар репос / Атыжьра иаздырхиеит З. Ць. Цьапуа, Н. С. Барцыц, С. О. Хәцьым // Ацсны аццарадыррақәа ракадемиа Адырратара. Ақәа, 2017. Атыжьымта 7. Ад. 130–149.

Аѡзба 1998: Аѡзба У. Ш. Владимир Ацнариа – алитератураццааѡы, акритик // Алашара. Ақәа, 1998. № 4. Ад. 107–108.

Аѡзба 2009: Аѡзба У. Ш. Гәлиатцаара: иҕацоуи иҕацдами // Аѡзба У. Ш. Аамта ашьтақәа. Астатиақәа. Ақәа: «Апхәынтшәкәтыжьырта», 2009. Ад. 80–94.

Аѡзба 2009: Аѡзба У. Ш. Хәзлиаази хдеицши еиҕымкьарц азы // Аѡзба У. Ш. Аамта ашьтақәа. Астатиақәа. Ақәа: «Апхәынтшәкәтыжьырта», 2009. Ад. 95–134.

Аѳзба 2009: Авидзба В. Ш. Текстологический анализ разных редакций сборника Д. И. Гулиа «Стихотворения и частушки» // Эволюция эпической традиции. К 80-летию академика АНА Ш. Х. Салакая / Отв. ред. З. Д. Джапуа. Сухум: «НААР», 2014. С. 405–411.

Ацьба 1970: Ацьба Т. Шь. Атци амши. Ажэинраалақәа. Аҕәа: «Алашара», 1970. 120 д.

Ацьба 1973: Ацьба Т. Шь. Амш ианацло. Ажэинраалақәа. Аҕәа: «Алашара», 1973. 76 д.

Ацьба 1978: Ацьба Т. Шь. Ааҕын ашәа. Ажэинраалақәаи апоемақәаи. Аҕәа: «Алашара», 1978. 48 д.

Ацьба 1989: Ацьба Таиф. Аныҳәаҕхьыз. Ажэинраалақәаи апоемақәаи. Аҕәа: «Алашара», 1989. 260 д.

Ацьба 1991: Ацьба Т. Шь. Ашәтқәа рыччапшь. Ажэинраалақәаи апоемақәаи. Аҕәа: «Алашара», 1991. 56 д.

Ацьба 1999: Ацьба Т. Шь. Иѳымтәқәа ѳ-томкны. I атом. Ажэинраалақәа. Апоемақәа. Аиҕагақәа / Еиқәиршәеит, акьыҕхь иазирхиеит, азгәаҕақәа иѳит В. А. Кәағәаниа. Аҕакз. аред. Ш. Хь. Салакаиа. Аҕәа: «Алашара», 1999. 404 д.

Ацьба 2000: Ацьба Т. Шь. Иѳымтәқәа ѳ-томкны. II атом. Ахәыҕтәы рҕеиамтәқәа. Ажәабжьқәа. Астатиақәа. Амшынҕа / Еиқәиршәеит, акьыҕхь иазирхиеит, азгәаҕақәа иѳит В. А. Кәағәаниа. Аҕакз. аред. Ш. Хь. Салакаиа. Аҕәа: «Алашара», 2000. 360 д.

Ацьба 2019: Ацьба Таиф. Аизга. Ѱ-шәкәыкны. Актәи ашәкәы / Аиқәыршәара, аҕхьяжәа Валентин Кәағәаниа Аҕәа: «Аҕхәынҕтшәкәтыжьырҕа», 2019. 792 д.

Бҕажәба 1960: Бҕажәба Хә. С. С. Чанба ипоема «Ашьха тыҕха» аус шадиулоз // Алашара. Аҕәа, 1960. № 1. Ад. 92–95.

Бҕажәба 1977: Бҕажәба Хә. С. Ибжьазны иҕаз ѳымтәқәак // Бҕажәба Хә. С. Зыхьз камшәо. Аҕшаарақәаи аҕыхьашәарақәаи. Аҕәа: «Алашара», 1977. Ад. 211–215.

Бҕажәба, Салакаиа 1968: Абхазская литература. Краткий

очерк / Под ред. Х. С. Бгажба и Ш.Х. Салакая. Сухуми: «Алашара», 1968. 143 с.

Бгажба, Салакаиа 1974: Очерки истории абхазской литературы / Под ред. Х. С. Бгажба и Ш.Х. Салакая. Сухуми: «Алашара», 1974. 284 с.

Бгажба, Салакаиа, Аншба 1986: Ацсуа литература аҭоурых. Актәи ашәкәы / Хә. С. Бгажба, Ш.Хь Салакаиа, А. А. Аншба рредакцияла. Аҭәа: «Алашара», 1986. 293 д.

Белински 1956: Белинский В. Г. Полн. собр. соч. в 10 томах. Т. 9. М.–Л., 1956. 639 с.

Ботникова 1979: Ботникова А. Б. Генрих Гейне // История зарубежной литературы XIX века. Часть первая / Под ред. проф. А. С. Дмитриева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. С. 184–202.

Брехт 2022: Брехт Бертольд. Ан Кәражи уи лышареи. Анемец бызшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Атцнариа / Акьыҭхь иазирхиет, алагалажәаҭы иҭит В. А. Кәаҭәаниа // Алашара. Аҭәа, 2022. №5. Ад. 102–131; №6. Ад. 105–136.

Габниа 2002: Ацсуа жәлар рҭаҭыц рҭеиамҭа 12 томкны / Аҭакзыҭхьыкәу аред. Ш. Хь. Салакаиа. Атом 7: Амифологиатә хәамҭакәеи алегендакәеи / Еиқәлыршәеит, акьыҭхь иазлырхиет, аҭхьажәеи азгәаҭакәеи лҭит Ц. С. Габниа-Инал. Аҭәа: АИ, 2008. 381 д..

Габниа 2010: Габниа Ц. С. Ахатәрақәа иаарылагылаз: аҭарауаф-афольклорист, академик Зураб Цьапуа изкны // Аҭсны. Аҭәа, 2010. № 54. 15. 07. Ад. 3–4.

Гәажәба 2006: Мирод Гәажәба. Хәырбыц изыхь: Агәаанагарақәа, агәалашәарақәа, ахәамҭакәа / Еиқәдыршәеит, аредакция азыруит, аҭхьажәа рҭит З. Ць. Цьапуеи Р. Хь. Гәажәбеи. Аҭәа: «Алашара», 2006. 278 д..

Гәлиа 1981: Гәлиа Д. И. Иҭымҭакәа реизга. Актәи атом. Ажәеинраалақәа, апоемақәа / Еиқәдыршәеит, азгәаҭакәа рҭит Гь. К. Гәыблиа, В. Л. Атцнариа. Аҭәа: Алашара, 1981. 372 д.

Гәлиа 1985: Гәлиа Д. И. Иҭымҭакәа реизга. Ахәбатәи атом.

Аиҭагақәа, аҭсуа жәлар рхәамтәқәа рҭынтә... / Еиқәдыршәеит, азгәаҭақәа рҭит Л. П. Цкадуа, Ш. Хь. Салаҭаиа. Аҭәа: «Алашара», 1985. 503 д.

Гәыблиа 1990: Гәыблиа Гь. К. Аамтәқәа реиқәҭытра. Алитература-критикатә статиакәа. Аҭәа: «Алашара», 1990. Ад. 80–93. 255 д.

Дамениа 2017: Дамениа О. Н. Днаскъазгон сҭыза нарцәыҭа... // Дамениа О. Н. Беседы о культуре. Сухум: Абгосиздат, 2017. С. 342–348.

Жуковский 1980: Жуковский В. И. Сочинения в трех томах. Том второй. Баллады, поэмы, повести и сцены в стихах. М.: «Художественная литература», 1980. 495 с.

Жуковский 1985: Жуковский В. И. О переводах вообще, и в особенности о переводах стихов // Жуковский В. И. Эстетика и критика / Подг. текста, сост. и примеч. Ф. З. Кануновой, О. Б. Лебедевой А. С. Янушкевича; вступ. статья Ф. З. Кануновой и А. С. Янушкевича. М.: «Искусство», 1985. С. 283–286.

Зантәриа 1989: Зантәриа В. К. Пытливость исследовательской мысли // Республика Абхазия. Сухуми, 1989. 3 февраля.

Зантәриа 2012: Зантәриа В. К. «Сара сажәа сгәеисра иаб-жьуп...» // Алашара. Аҭәа, 1986. № 2. Ад. 119–125.

Зантәриа 2012: Зантәриа В. К. В. Л. Атнәриа илитература-критикатәи илитературадырратәи хәыцшья иазкны // Зантәриа В. К. Амчәхак: Алитература-критикатә статиакәа, арецензиакәа. Аҭәа, 2012. Ад. 65–73.

Зыхәба 1975: Зыхәба С. Л. Арҭиара амҭала: Алитературатә-критикатә статиакәа. Аҭәа: «Алашара», 1975. 159 д.

Зыхәба 1988: Зухба С. Л. Монография об абхазском стихосложении // Республика Абхазия. Сухуми, 1989. 21 сентября.

Зыхәба 2006: Зыхәба С. Л. Ажәеинраала аиҭартәышьеи уи аҭцаареи // Зыхәба С. Л. Ахәыштәара амца мыцәарц. Алитературатә-критикатә статиакәа, аҭцарақәа, арецензиакәа, апублицистика. Аҭәа: «Алашара», 2006. Ад. 513–525.

Зыхэба 2014: Зыхэба С. Л. Ишцеилкаатэу Дырмит Гэлиа иажэеинраала «Абри соуп сара»? // Ашколи ацстазаареи. Аќаа, 2014. № 3. Ад. 2–16.

Инцьгиа 2018: Инцьгиа Џамбул. Ацсыќарамѡа. Ажэеинраалаќаа. Аќаа: Ацхэынтшэќэтыжырта, 2018. 64 д.

Искандер 1956: Искандер Фазиль. Ажэеинраалаќаа // Алашара. Аќаа, 1956. № 2. Ад. 44–45.

Касланзиа 1983: Касланзиа Валери. Ацэатцлаќаа шэтуеит. Ажэеинраалаќаа. Аќаа: «Алашара», 1983. 29 д.

Касланзиа 1986: Касланзиа Валери. Амш хазына. Ажэеинраалаќаеи алакэќаеи ахэыцќаа рзы. Аќаа: «Алашара», 1986. 27 д.

Касланзиа 1989: Касланзиа Валери. Алакэ-цхыз. Ажэеинраалаќаеи апоемаќаеи. Аќаа: «Алашара», 1989. 51 д.

Касланзиа 2004: Касланзиа Валери. Анца-кэынча. Ажэеинраалаќаа ахэыцќаа рзы. Ацуфараќаа. Аќаа: Ацхэынтшэќэтыжырта, 2004. 32 д.

Касланзиа 2010: Касланзиа Валери. Ифыцбараху адунеи ѡазаѣ. Ажэеинраалаќаа. Апоема. Алакэќаа. Апиесаќаа. Аќаа: Ацхэынтшэќэтыжырта, 2010. 456 д.

Касланзиа 2011: Касланзиа Валери. Жыакэыр-гэымшэа. Ахэыцќаа рзы ажэеинраалаќаа. Аќаа: Ацхэынтшэќэтыжырта, 2011. 48 д.

Касланзиа 2014: Касланзиа Валери. Иалкаау. Аќаа: Ацхэынтшэќэтыжырта, 2014. 430 д.

Касланзиа 2016: Касланзиа Валери. Ах ицха. Ахэыцќаа рзы ажэеинраалаќаеи алакэќаеи. Аќаа: Ацхэынтшэќэтыжырта, 2016. 184 д.

Касланзиа 2019: Касланзиа Валери. Аизга. Ажэеинраалаќаа, апоемаќаа, аповест, ажэабжыќаа, апиесаќаа. Аќаа, 2019.

Квиатковски 1966: Квиатковский А. П. Поэтический словарь / Науч. ред. И. Роднянская. М.: «Советская энциклопедия», 1966.

Ковалиова, Мишина 2012: Ковалева Т. В., Мишина М. Ю. Стихотворение М. Ю. Лермонтова «Парус» и интерпретация его мотивов в лирике К. М. Феофанова // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. Орел, 2012. № 4. С. 184–191.

Коғониа 1974: Коғониа Иуа. Ишымтақәа / Еикәиршәеит, аҭхәжәеи ашьтахәжәеи ишит Хә. С. Бҭажәба. Аҭәа: «Алашара», 1974. 216 д.

Коғониа 2015: Коғониа Иуа. Ишымтақәа / Еикәиршәеит Мушьни Лашәриа. Аҭакз. аред. Даур Начҭьебиа. Аҭәа: Аҭхәынтшәҭәтыжьырта, 2015. 520 д.

Кожинов 1980: Кожинов Вадим. Атрадициақәа иахьатәи рыпцстаара (Аҭсуа литература азхәыцра) / Иеиҭеигеит Владимир Аҭнариа // Алашара. Аҭәа, 1980. № 2. Ад. 93–104.

Кожинов 1988: Кожинов В. В. Человек, которому многое дано // Республика Абхазия. Сухуми, 1988. 7 ноября.

Кузьмина 2019: Кузьмина Е. Н. Рецензия на книгу «Абхазский нартский эпос: Текстология. Семантика. Поэтика» // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Аммосова. Серия «Эпосоведение». Якутск, 2019.

№ 2 (14). С. 106–129.

Кәағәаниа 1988: Монография об абхазском стихосложении // Республика Абхазия. Сухуми, 1988. 21 сентября.

Кәағәаниа 1999: Аусумта хатәра // Кәағәаниа В. А. Аҭсуаа рдоухатә культура адаҭьақәа (Аҭцаамтақәеи, алитература-критикатә статақәеи, аҭцәажәарақәеи) / Аҭакзыпхықәу аред. У. Ш. Аәзба. Аҭәа: «Алашара», 1999. Ад. 276–281.

Кәағәаниа 2003: «Салам шәымоуп, игәхьаазгаз стаацәа» (Таиф Аҭьба исалам шәҭәқәа) / Акьыпхь иазирхиеит, аҭхәжәеи азгәаҭақәеи ишит В. А. Кәағәаниа // Асаркьал. Аҭәа, 2003. № 4. Ад. 19–25.

Кәағәаниа 2008: Кәағәаниа В. А. Хьзи-цшеи змоу амәа: Ас татақәеи афольклортә нҭамтақәеи. Аҭәа: «Алашара», 2008. 188 д..

Кәәғәәниә 2008а: Аґсуа жәлар рґапыц рґеиамта 12 томкны / Атакзыпхықәу аред. Ш. Хь. Салакаиа. Атом 1: Аца ашәәқәа, ақбабтә поезиа, аґәхәәқәа, абзатаратә поезиа / Акыыпхь иазирхиеит, аґхьажәеи азгәатақәеи ишит В. А. Кәәғәәниә. Ақәа: Аґхәынтшәкәґыжьырґа, 2008. 478 д..

Кәәғәәниә 2009: «Живём так, боясь за завтрашний день...» (Письма Таифа Аджба поэту Виктору Лапшину) / Подг. тек., вступ. ст. и примеч. В. А. Когониа // Сухум. Сухум, 2009. №1. С. 282–302.

Кәәғәәниә 2010: Лакә-лакә сышнеиуаз... / Аиқәыршәә Валентин Кәәғәәниә. Ақәа: ИАЕ «Арашь», 2010. 68 д.

Кәәғәәниә 2013: Аґсуа фольклор ә-шәкәыкны. Актәи ашәкәы: жәлар рпоезиа / Ианицеит, акыыпхь иазирхиеит, аґхьажәеи азгәатақәеи ацитцеит В.А. Кәәғәәниә. Ақәа: АИ, 2013. 296 д.

Кәәғәәниә 2013а: Когониа В. А. Об абхазских переводах поэзии И. Гёте // Всемирная литература в контексте культуры. Сборник научных трудов по итогам XXV Пуришевских чтений / Отв. ред. проф. М. И. Никола. М.: Издательство ООО «Радуга-ПРЕСС», 2013. С. 23–29.

Кәәғәәниә 2017: Кәәғәәниә В. А. Акәицқәа хәыштаа-рамцаны иқаларц. Алитература-критикатә статиқәа. Ақәа: Аґхәынтшәкәґыжьырґа, 2017. 168 д.

Кәәғәәниә 2019: Когониа В.А. Абхазская народная поэзия (Идейно-тематическая и поэтико-стилевая система). Сухум, 2019.

Кәытцниә 1975: Кәытцниә Никәала. Азґабцәа. Цьара акыкоуп (Апародиақәа) // Алашара. Ақәа, 1975. № 10. Ад. 93–94.

Кәытцниә 1976: Кәытцниә Никәала. Уаргьала (Апародиа) // Алашара. Ақәа, 1975. № 8. Ад. 91–92.

Лагәлаа 1987: Лагәлаа Анатоли. Агәы абжы. Ахәыцқәа рзы ажәабжьқәа. Ақәа, 1987.

Лагәлаа 1989: Лагәлаа Анатоли. Иацтәи амш абжы.

Ахэыцкэа ирызку ажэабжькэеи аповести. Акэа, 1989.

Лагэлаа 1994: Лагэлаа Анатоли. Нарсоу. Ахэыцкэа ирызку ажэеинраалакэа. Акэа, 1994.

Лагэлаа 2004: Лагэлаа Анатоли. Арашь. Ахэыцкэа рзы ажэеинраалакэа. Акэа, 2004.

Лагэлаа 2005: Лагэлаа Анатоли. Рыбжьы нашит. Ажэеинраалакэа. Акэа, 2005.

Лагэлаа 2005: Лагэлаа Анатоли. Асас. Ахэыцкэа ирызку ажэабжькэеи аповести. Акэа, 2005.

Лагэлаа 2008: Анатоли Лагэлаа. Амш хэашькэа цеит... / Аредакция кэитцеит, ацхьажэа ишит З. Ць. Цьапуа. Акэа: Ацхэынтшэкэтыжьырта, 2008. 271 д.

Лагэлаа 2011: Лагэлаа Анатоли. Аизга ѿ-томкны. Актэи атом. Ажэеинраалакэа. Акэа, 2011.

Лагэлаа 2012: Лагэлаа Анатоли. Ардэына. Ахэыцкэа рзы ажэабжькэа. Акэа, 2012.

Лагэлаа 2013: Лагэлаа Анатоли. Алцха. Ажэеинраалакэа. Акэа, 2013.

Лагэлаа 2015: Абаѿхатэра иаша ашьтақкэа. Апоег Анатоли Лагэлаа изку астатиақкэеи ақэгыларақкэеи. Акэа, 2015.

Лагэлаа 2020: Лагэлаа Анатоли. Ажэеинраала фыцкэа // Акэа / Аред. хада М. Т. Лашэриа. Акэа: «Акыцхь ѿны», 2020. №4. Ад. 120–131.

Лагэлаа, Габелиа, Анкэаб 2019: Апародиақкэа / Еикэдыршэеит Анатоли Лагэлаа, Дмитри Габелиа, Альбина Анкэаб. Акэа: Ацхэынтшэкэтыжьырта, 2019. 136 д.

Ладариа 2016: Ладариа Светлана. Ахэыцра ашьтақкэа рахь ахынхэра // Ацсны. Акэа, 2016. № 81. Ноиабр 18.

Лашэриа 1954: Лашэриа А. Е. Афэра ашэақкэа. Ажэеинраалақкэеи, апоемақкэеи, ажэабжькэеи. Акэа: «Алашара», 1954. 175 д.

Лашәрия 1961: Лашәрия М. Т. И. Коғониа ипоема «Ашәаныуа Мырзақан» // Алашара. Ақәа, 1961. № 4. Ад. 96–98.

Лашәрия 1962: Лашәрия М. Т. Мшәылдрааи, урт ирыдгылои ирфагылои // Алашара. Ақәа, 1962. № 4. Ад. 94–101.

Лашәрия 1963: Лашәрия М. Т. Иуа Коғониа москватәи ицстазаара // Алашара. Ақәа, 1963. № 6. Ад. 94–97.

Лашәрия 1965: Лашәрия М. Т. «Ахра ашәа» // Алашара. Ақәа, 1965. № 6. Ад. 83–94.

Лашәрия 1966: Лашәрия М. Т. «Маға-маға» акәша-мыкәша // Алашара. Ақәа, 1966. № 6. Ад. 84–89.

Лашәрия 1968: Лашәрия М. Т. Апое-асатирик // Кыршьал Чачхалиа. Иалкаау. Ақәа: Алашара, 1968. Ад. 3–11.

Лашәрия 1972: Лашәрия М. Т. «Ахы, сышәкәы, уейтамхан!..» // Алашара. Ақәа, 1972. № 9. Ад. 82–96.

Лашәрия 1973: Лашәрия М. Т. Иабақоу хашәкәыѡѡцәа рнаѡымтақәа? // Лашәрия М. Т. Ажәа ахәақәа (Алитературатә-критикатә статиақәа). Ақәа: «Алашара», 1973. Ад. 175–182.

Лашәрия 1973а: Лашәрия М. Т. Ажәа ахәақәа (Алитературатә-критикатә статиақәа). Ақәа: «Алашара», 1973. 184 д.

Лашәрия 1975: Лашәрия М. Т. Апое-афыцацшьгаѡ // Алашара. Ақәа, 1975. № 4. Ад. 77–87.

Лашәрия 1979: Лашәрия М. Т. Творчество И. А. Когониа и развитие эпических жанров в абхазской поэзии. Сухуми: «Алашара», 1979. 135 с.

Лашәрия 1984: Лашәрия М. Т. Аиѡызареи аешьареи рымшқәа // Алашара. Ақәа, 1984. № 11. Ад. 8–10.

Лашәрия 1985: Лашәрия М. Т. Хәзлиааз. Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1985. 173 д..

Лашәрия 1990: Лашәрия М. Т. А. Цьениа ироман «Анмирах ѡыѡа рынцәахәы» иазкны // Алашара. Ақәа, 1990. № 7. Ад. 118–134.

Лашәрия 1995: Лашәрия М. Т. Ухаҗазароуп, ахатца... (аиҗа гаф ианҗамҗакәак) // Шандор Петефи. Иалкаау. Аҕәа: «Алашара», 1995. Ад. 205–218.

Лашәрия 1997: Лашәрия М. Т. Аҗсуа школ аҕны алиҗература аҗара аконҗепҗиа азҗараақәак // Ашколи аҗҗазаареи. Аҕәа, 1997. № 2. 12–13.

Лашәрия 1998: Лашәрия М. Т. Ахәатәи ахәашьеи рызҗказа // Алашара. Аҕәа, 1998. № 4. Ад. 102–106.

Лашәрия 1999: Лашәрия М. Т. Иуасиаҗтәу. Шалуа Цәыҗьба иҗҗазаареи ипоезиеи // Алашара. Аҕәа, 1999. № 3. Ад. 102–106.

Лашәрия 1999а: Лашәрия М. Т. Хбызшәеи хлиҗературеи рыҗҗааф ду, рзааҗсаф // Алашара. Аҕәа, 1999. № 4. Ад. 56–59.

Лашәрия 2004: Ласуриа М. Т. Гордость абхазской поэзии (К 100-летию И. Когониа) // Сухум. Сухум, 2004. № 1. С. 194–197.

Лашәрия 2005: Ласуриа М. Т. О роли христианской религии в рождении и становлении абхазской литературы // Сухум. Сухум, 2005. № 1. С. 307–312.

Лашәрия 2005а: Лашәрия М. Т. Апоеҗ ихәышҗаара, иҗызҗыҗ, иусуратә уада [Б. Шьынқәба изкуп] // Аҕәа. Аҕәа, 2005. № 2. Ад. 210–211.

Лашәрия 2005б: Ласуриа М. Т. Благородный рыҗарь слова (О Юрий Лакербай) // Сухум. Сухум, 2005. № 2. С. 238.

Лашәрия 2005в: Лашәрия М. Т. Бзиала, хәыза, хашьа, хашҗра зқәым ауафҗсы, ауафы лаша! // Аҕәа. Аҕәа, 2005. № 2. Ад. 239–240.

Лашәрия 2007: Лашәрия М. Т. Апоеҗиа иазшоу, зыжәлар ирҗеиу // Аҕәа. Аҕәа, 2007. № 1. Ад. 176–200.

Лашәрия 2008: Лашәрия М. Т. «Еҗәаҗьаа» – раҗхьазатәи аҗсуа лиҗературатә газет // Аҕәа. Аҕәа, 2008. № 2. Ад. 10–18.

Лашәрия 2009: Аҗсуа поезиа анҗолиа. ХХ ашәышықәса

/ Еикәиршәеит М. Т. Лашәриа. Москва: «Звонница-МГ», 2009.

Лашәриа 2009а: Ласуриа М. Т. Даниил Мордовцев и его роман «Прометеево потомство» // Сухум. Сухум, 2009. № 1. С. 160–164.

Лашәриа 2011: Лашәриа М. Т. Сергеи Зыхәбеи арцага шәкәкәеи // Ақәа. Ақәа, 2011. № 1. Ад. 56–60.

Лашәриа 2011а: Лашәриа М. Т. Ацеи уахь. Алыцшаах. Ажәеинраалақәа. Ақәа: «Звонница-МГ», 2011. 696 д.

Лашәриа 2012: Лашәриа М. Т. Хаштра зқәым ǝ-хтыск: Д. Гәлиа имширеи иеизга 100 ахыцреи // Ақәа. Ақәа, 2012. № 1. Ад. 3.

Лашәриа 2012а: Лашәриа Мушьни. «Ашәуа иецәеи» абаǝхатәреи // Ақәа. Ақәа, 2012. № 1. Ад. 19–21.

Лашәриа 2012б: Лашәриа М. Т. Жәлар ирылиааз, ирылагылаз, хаштра зқәым Борис // Ақәа. Ақәа, 2012. № 1. Ад. 60–63.

Лашәриа 2012в: Ласуриа М. Т. Солнце гения (О Пушкине) // Сухум. Сухум, 2012. № 1. С. 257–259.

Лашәриа 2012г: Лашәриа М. Т. [Зина Ажьицха лацтамтақәа ирызкны] // Ақәа. Ақәа, 2012. № 2. Ад. 3–4.

Лашәриа 2012д: Лашәриа М. Т. Таиф Ацьба: имариам амариа // Ақәа. Ақәа, 2012. № 2. Ад. 145–197.

Лашәриа 2013: Ласуриа М. Т. Светлый образ замечательной соотечественницы // Сухум. Сухум, 2013. № 1. С. 162–163.

Лашәриа 2013а: Лашәриа М. Т. Сталини Бериеи рхаан Ацсынра еикәзырхаз аби ацеи (Дырмит Гәлиеи Гьаргь Гәлиеи) // Ақәа. Ақәа, 2013. № 2. Ад. 8.

Лашәриа 2013б: Лашәриа Зыкәыр. Иуеи Дырмыти, иара убас исгәалашәо даҭеа акы-ǝба... Иаництеит, акьыгхь иазирхиеит М. Т. Лашәриа // Ақәа. Ақәа, 2013. № 2. Ад. 136–141.

Лашәриа 2013в: Лашәриа М. Т. Ацсуа сцена азқәа ду // Ақәа. Ақәа, 2013. № 2. Ад. 142–145.

Лашәрия 2014: Лашәрия М. Т. Апоет җеи Нестор Лакобеи // Аҗәа. Аҗәа, 2014. № 1–2. Ад. 14–20.

Лашәрия 2014а: Ласурия М. Т. Живое внимание мастерам слова – задача общенациональная (Выступление на торжественном заседании, посвященном 80-летию Союза писателей) // Аҗәа. Аҗәа, 2014. № 1–2. С. 78–81.

Лашәрия 2014б: Лашәрия М. Т. Абаҗхатәра лыцшаах, агәтылса // Аҗәа. Аҗәа, 2014. № 1–2. Ад. 215–216.

Лашәрия 2015: Лашәрия М. Т. Академик Сергеи Зыхәба ипцстазааратә мөеи илагалеи ирызкны // Аҗәа. Аҗәа, 2015. № 1. Ад. 248–250.

Лашәрия 2015а: Пушкин А.С. Ажәеинраалақәа / Еиҗеигеит М. Т. Лашәрия // Аҗәа. Аҗәа, 2015. № 1. Ад. 208–209.

Лашәрия 2016: Лашәрия М. Т. Ажурнал «Аҗәа» раҗхьатәи ажәашықәса, аиубилеи // Аҗәа. Аҗәа, 2016. № 1. Ад. 253–263.

Лашәрия 2016а: Лашәрия М. Т. Хаштра зқәым Рушьни Ҙапуа // Аҗәа. Аҗәа, 2016. № 1. Ад. 260–263.

Лашәрия 2017: Ласурия М. Т. Звезда гениального поэта // Сухум. Сухум, 2017. № 1–2. С. 5–7.

Лашәрия 2017а: Лашәрия М. Т. «Пцстазаарак сыман, иустеит, Ацсны!..» (Ацдарауаҗ-профессор Владимир Касланзиа инаскьагараантәи амитинг ахьтә) Аҗәа. Аҗәа, 2017. № 1–2. Ад. 236–239.

Лашәрия 2018: Лашәрия М. Т. Жәлар ражәа абеиара збеиараз ашәкәыҗы // Ецәацъаа. Аҗәа, 2018. № 27. Ииун–иуль. Ад. 3.

Лермонтов 1975: Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений в четырех томах. Том первый. Стихотворения (1828–1841) / Вступ. статья и примеч. И. Л. Андроникова. М.: «Художественная литература», 1975. 648 с.

Ломиа 1954: Ломиа Кә.Шь. Адгьыл аҗтәи аецәақәа. Ажәеинраалақәа. Аҗәа: «Алашара», 1954. 87 д.

Ломиа, Цэыцъба 1960: Ашыаъар. Ажэеинраалакъа / Еикэдыршэеит Кэ. Ломиа, Шь. Цэыцъба. Акъа: «Алашара», 1960. 216 д.

Маан, Нацъебиа 2001: Библиографический указатель изданий трудов сотрудников АБИГИ (1925–2000) / Сост. Е. В. Маргания, Л. Д. Начкебия; ред. З. Д. Джапуа. Сухум: АБИГИ, 2001. 365 с.

Маршак 1978: Маршак Самуил. Избранные переводы. М.: «Художественная литература», 1978. 496 с.

Миқаиа 1975: Миқаиа Мушьни. Ацслымз шаха. Ажэабжькъа. Акъа: Алашара, 1975. 172 д.

Миқаиа 1985: Миқаиа Мушьни. Схэыцра атла. Ажэабжькъаеи алакэкъаеи ахэыцкъа рзы. Акъа: «Алашара», 1985. 91 д.

Миқаиа 2013: Миқаиа Мушьни. Тур ихэаа ражэабжькъа. Акъа: Ацхэынцшэкэтыжьырта, 2013. 304 д.

Миқаиа 2017: Миқаиа Мушьни. Ашацэа ртэарта. Ароман. Акъа: Ацхэынцшэкэтыжьырта, 2017. 472 д.

Модзалевски 1937: Модзалевский Л. Б. Эпистолярное наследие Пушкина // Вестник Академии наук СССР. М.–Л. 1937. № 2–3. С. 220–239.

Морозов 1960: Морозов А. А. Пародия как литературный жанр (К теории пародии) // Русская литература. М., 1960. № 1. С. 48–77.

Нацъебиа 1994: Нацъебиа Д. К. «Уатац-хэыцы инаркны Гэмыстанза» // Ацсны. Акъа, 1994. 08. 09. Ад. 2.

Неклиудов 1982: Неклюдов С. Н. Эльфы // Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. Том второй: К–Я / Гл. ред. С. А. Токарев. М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1982. 720 с.

Салақаиа 1955: Салақаиа Ш. Хь. «Адгьыл афэти аецэақэа» // Алашара. Акъа, 1955. № 1. Ад. 89–92.

Салақаиа 1960: Салақаиа Ш. Хь. Иаазыркыафэны хлитература

аҕиарамҕа апериодкэа рзы // Алашара. Аҕэа, 1960. № 2. Ад. 93–94.

Салаҕаиа 1962: Шьақар-иҕа Шоҕа. Сҕыза Шьханыҕэа. Ажэабжь // Алашара. Аҕэа, 1962. № 5. Ад. 50–61.

Салаҕаиа 1964: Салакайа Ш. Х. О некоторых общих фольклорных истоках литератур абхазо-адыгских народов // Ученые записки Адыгейского научно-исследовательского института. Серия фольклора и литературы. Майкоп, 1964. Т. III. С. 173–184.

Салаҕаиа 1965: Салаҕаиа Ш. Хь. «Адыхэтэнтэи ажэашықэсазтэи аҕсуа литература (1953 шықэса инаркны) // XVI научная сессия Абхазского института языка, литературы и истории им. Д.И. Гулиа. Тезисы докладов. Сухуми, 1965. С. 10–11.

Салаҕаиа 1966: Салакайа Ш. Х. Абхазский народный героический эпос. Тбилиси: Мецниереба, 1966. 184 с.

Салаҕаиа 1966а: Салаҕаиа Ш. Хь. Шоҕа Русҕавели итема аҕсуа поезиаҕы // Алашара. Аҕэа, 1966. № 6. Ад. 45–48.

Салаҕаиа 1967: Салаҕаиа Ш. Хь. Асовет мчразы ақэпара атема аҕсуа литератураҕы // Под знаменем Октября. Сухуми, 1967. С. 257–268.

Салаҕаиа 1967а: Салаҕаиа Ш. Хь. Самсон Чанбеи аҕсуа жэлар рпоезиеи // Научная сессия Абхазского института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулиа. Тезисы докладов. Сухуми, 1967. С. 8.

Салаҕаиа 1970: Салаҕаиа Ш. Хь. Аҕсуа драматургия азтаатэқэа рыҕцааразы // Алашара. Аҕэа, 1970. № 9. Ад. 90–92.

Салаҕаиа 1971: Салаҕаиа Ш. Хь. Аҕсуа литература аҕиара 50 шықэса рыҕныҕца // Научная сессия Абхазского института языка, литературы и истории им. Д.И. Гулиа. Тезисы докладов. Сухуми, 1971. С. 16–17.

Салаҕаиа 1973: Салаҕаиа Ш. Хь. Ажэларқэа реиҕызара ате-

ма ацсуа литератураҕы // Алашара. Аҕаа, 1973. № 3. Ад. 92–96.

Салаҕаиа 1974: Салаҕаиа Ш. Хь. Ацсуа литературатэ критика ашьатарккы // Алашара. Аҕаа, 1974. № 10. Ад. 79–97.

Салаҕаиа 1974а: Салаҕаиа Ш. Хь. Ацстазаара ахьеилашуа. Алитературатэ-критикатэ статиақәа. Аҕаа: «Алашара», 1974. 116 д.

Салаҕаиа 1974б: Салакайя Ш. Х. Абхазская литература // История многонациональной советской литературы в шести томах. Т. V. М., 1974. С. 366–376.

Салаҕаиа 1975: Ацсуа жэлар рҕапыцтэ рҕиамта. Ахрестоматиа. Еиҕау атцараиуртақәа рзы арцагатэ хархәага / Еикәиршәеит Ш. Хь. Салаҕаиа. Аҕаа: «Алашара»–Қарт: «Ганатлеба», 1975. 376 д.

Салаҕаиа 1975а: Салаҕаиа Ш. Хь. Ацсуа поэзия Ацынцтәылатэ еибашьру ду ашықәсқәа раан // Алашара. Аҕаа, 1975. № 5. Ад. 87–92.

Салаҕаиа 1976: Салакайя Ш. Х. Абхазский нартский эпос. Тбилиси: Мецниереба, 1976. 236 с.

Салаҕаиа 1981: Салаҕаиа Ш. Хь. Ацсуа жэлар ргәадура // Гәлиа Дырмит. Ишымтақәа реизга ф-томкны. Актәи атом. Ажәеинраалақәа апоемақәа / Еикәдыршәеит, азгәатақәа рөит Гь. Гәыблиа, В. Атцнариа. Аҕаа: «Алашара», 1981. Ад. 7–47.

Салаҕаиа 1983: Салаҕаиа Ш. Хь. Алитературатэ хәаақәа. Астатиақәеи аочеркқәеи. Аҕаа: «Алашара», 1983. 284 д.

Салаҕаиа 1989: Салакайя Ш. Х. В ногу со временем (Литературно-критические статьи). Сухуми: «Алашара», 1989. 197 с.

Салаҕаиа 2003: Ацсуа фольклор / Ианицеит, акьыпхь иазирхиеит, ацхьяжәеи азгәатақәеи ацицеит Ш. Хь. Салаҕаиа. Аҕаа: АИ, 2003.

Салаҕаиа 2004: Салакайя Ш.Х. Мудрость и дальновидность патриарха // Сухум. Сухум, 2004. № 1. С. 191–193

Салаќаиа 2007: Салаќаиа Ш. Хь. Ажәа сахьарк азќаза ду // Папасқыыр Иван. Ифымтаќәа реизга. Актәи атом. Аромани апиесеи. Аќәа: «Алашара», 2007. Ад. 5–23.

Салаќаиа 2007а: Салаќаиа Ш. Хь. Владимир Леуа-ица Ацнариа // Ацсны аццаарадырраќәа ракадемиа Адырратара. Аќәа, 2007. № 2. Ад. 402–404.

Салаќаиа 2008: Салаќаиа Ш. Х. Избранные труды в трех томах. Том 1. Эпическое творчество абхазов / Отв. ред. З. Д. Джапуа. Сухум: АБИГИ, 2008. 428 с.

Салаќаиа 2009: Салаќаиа Ш. Хь. Ацсуа жәлар рәапыцтә рәиамта: Ахрестоматиа. Еихау аццараиуртаќәа рзы арцагата хархәага. Афбатәи, ихартәау атыжымта / Еиқәиршәеит, ацхьажәеи, аилыркааратә статаиқәеи, азгәатақәеи ифит Ш. Хь. Салаќаиа; аццаарадырратә ред. З. Ць. Цьапуа. Аќәа: АГУ, 2009. 559 д.

Салаќаиа 2015: Салаќаиа Ш. Х. Джапуа Зураб Джотович // Абхазский биографический словарь / Под ред. В. Ш. Авидзба. М.; Сухум: АБИГИ, 2015. С. 283–284.

Салаќаиа 2018: Салаќаиа Шоца. Жәлар рпоет. [Астатаиқәа реизга]. Аќәа: АИ, 2018. 220 д.

Салаќаиа 2019: Салаќаиа Ш. Х. Избранные труды в трех томах. Том 2. Фольклор. Литература. Искусство. Наука. / Отв. ред. З. Д. Джапуа. Сухум: АБИГИ, 2019. 392 с. Том 3. Фольклор. Литература. Искусство. Наука / Отв. ред. З. Д. Джапуа. Сухум: АБИГИ, 2019. 360 с.

Софокл 1989: Софокл. Ах Едип // Алашара. Аќәа, 1989. № 3. Ад. 53–101.

Софокл 1991: Софокл. Електра // Алашара. Аќәа, 1991. № 2. Ад. 88–138.

Таркьыл 1975: Таркьыл Сариион. Апародиаќәа // Алашара. Аќәа, 1975. № 10. Ад. 95–96.

Таркьыл 1976: Таркьыл Сариион. Апародиа // Алашара. Аќәа, 1976. № 8. Ад. 92.

Ғаркыыл 1977: Ғаркыыл Сариион. Апародиа // Алашара. Аҕаа, 1977. № 2. Ад. 96.

Тодуа 2016: Аибашыра акорреспондент Кэаста Габниа имшынтца / Еиқалыршэеит, атыжыра иазлырхиеит, аҕхьяжэа лөит Е. В. Тодуа; аҕакзыҕхықәу аред. З. Ць. Цьапуа. Аҕаа: НААР, 2016. 315 д.

Фет 1971: Фет Афанаси. Ажэеинраалақәа // Алашара. Аҕаа, 1971. № 8. Ад. 74–75.

Хэарцкыиа 1994: Абхазские сказки и легенды / Сост. И. Хварцкиа. М.: Изд-во «ДИ-ДИК», 1994. 368 с.

Хэине 1963: Heine Heinrich. Sämtliche Gedichte in zertlicher folge. Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1963. 365 s.

Хэине 1970: Хэинрих Хэине. Ашэақәа рышәкәы. Анемец бызшэахытә еитеигеит В. Л. Цнариа. Аҕаа: «Алашара», 1970. 82 д.

Хэашҕа 1973: Ахашба Р. А. Аҕсуа хэычтәы фольклор // Алашара. Аҕаа, 1973. № 7. Ад. 72–80.

Хэашҕа 1980: Хашба Р. А. Абхазский детский фольклор. Сухуми: «Алашара», 1980. 99 с.

Хэашҕа 1985: Хэашҕа Римма. Ажэеинраалақәа // Амцабз. Аҕаа, 1985. № 1. Ад. 14–15.

Хэашҕа 1986: Хэашҕа Римма. Ажэеинраалақәа // Амцабз. Аҕаа, 1986. № 1. Ад. 6.

Хэашҕа 1988: Хэашҕа Римма. Ажэеинраалақәа // Амцабз. Аҕаа, 1988. № 11. Ад. 13.

Хэашҕа 1989: Хэашҕа Римма. Ци-ци, кәа-кәа... Ажэеинраалақәа. Аҕаа: «Алашара», 1989. 24 д.

Хэашҕа 1989а: Хэашба Римма. Аҕсуа афористикатә жанрқәа // Алашара. Аҕаа, 1989. № 6. Ад. 121–126.

Хэашҕа 1990: Хэашба Римма. Аҕсуа жэлар рашэақәа рхылтшытразы гәаанагарақәак // Алашара. Аҕаа, 1990. № 7. Ад. 112–117.

Ҷашпқа 1995: Аҳашба Римма. Ақсуареи ахэыцтэы фольклори // Ақсны. Ақәа, 1995. Март 7.

Ҷашпқа 1996: Ҷашпқа Римма. Ци-ци, кәа-кәа... Ажәеинраалақәа. Ақәа: «Алашара», 1996. 21 д.

Ҷашпқа 2002: Ҷашпқа Римма. Дағбаа рчара. Ахэыцқәа рзы ажәеинраалақәа. Ақәа: «Алашара», 2002. 21 д.

Ҷашпқа 2003: Атауад Ҷабыць ипқа аазара дшишьтыз. Ари амац азыхәан (Ановелла). Афоризмқәеи ажәапқақәеи / Ианылцеит Р. А. Аҳашба // Алашара. Ақәа, 1991. № 4. Ад. 98–103.

Ҷашпқа 2004: Ҷына-Ҷына, Ҷапа-Ҷапа. Ахэыцтэы фольклор / Еикәлыршәеит Римма Ҷашпқа. Ақәа–Маикәап, 2004. 17 д.

Ҷашпқа 2004а: Хашба Р. А. Связь имени героя абхазского нартского эпоса «Хәажәрцыс» (Хважарпыс) с культом плодородия // Кавказ: история, культура, традиции, языки (По материалам Международной научной конференции, посвященной 75-летию Абхазского института гуманитарных исследований им. Д. И. Гулиа АНА. 28–31 мая 2001 г, Сухум). Сухум: АБИГИ, 2004. С. 602–606.

Ҷашба 2005: Хашба Р. А. Ценный вклад в нартоведение // Республика Абхазия. Сухум, 2005. № 113 (1906) 8–9.10.

Ҷашпқа 2006: Хашба Р. А. Абхазские заговоры // Абхазоведение. Язык. Фольклор. Литература. II выпуск. Сухум, 2006. С. 138–157.

Ҷашпқа 2012: Хашба Р. А. Культ плодородия в абхазском фольклоре // Национальные культуры в современном мире. Литература. Фольклор. По материалам Международной научной конференции 22–26 октября 2003 г., Республика Абхазия, г. Сухум. Москва–Сухум, 2012. С. 311–320.

Ҷашпқа, Габниа 2004: Ақсуа жәлар рхәамтақәа / Ианырцеит Р. А. Аҳашбеи Ц. С. Габнииеи // Алашара. Ақәа, 1991. № 4. Ад. 172–185.

Цветаева 1991: Цветаева М. И. Об искусстве / Сост. Л.

Мнухина и Л. Озерова; предисл. Л. Озерова; коммент., подгот. текста и именной указатель Л. Мнухина. М.: «Искусство», 1991. 479 с.

Цэыцьба 2014: Цэыцьба Шалуа. Иалкаау. Ажэеинраалақәа. Апоемақәа. Ажэабжьқәа / Аиқэыршэаф Валери Касланзиа, ақхьажәа Рауль Лашәриа. Ақәа: Ақхэынтшәқәтыжьырта, 2014. 640 д.

Чачхалиа 1980: Чачхалиа Кьыршьал. Алирика. Асатира / Еиқэиршәеит Д. Кь. Чачхалиа. Ақәа: «Алашара», 1980. 220 д.

Чачхалиа 2018: Чачхалиа Кьыршьал. Аизга ф-шәқәыкны. Актәи ашәқәы / Аиқэыршәара, ақхьажәа, азгәақәа Уасил Афзба. Ақәа: Ақхэынтшәқәтыжьырта, 2018. Ад. 555–558.

Чачхалиа 2019: Чачхалиа Денис. Поэзия отражений. Переводы из абхазской, русской, грузинской, немецкой и литовской поэзий. М.: АКВА-Абаза, 2019. 304 с.

Чеботаревскаиа 1990: Любовь в письмах выдающихся людей XVIII и XIX века / Сост. А. Чеботаревской Репринтное воспроизведение издания 1913 года. М.: ИПЛ, 1990.

Чехов 2006: Чехов Антон. Аца бахча // Алашара. Ақәа, 2006. № 3. Ад. 37–70.

Чрыгба 2017: Чирикба В. А. Весомый вклад в нартоведение и эпосоведение // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Аммосова. Серия «Эпосоведение». Якутск, 2017. № 2 (06). С. 101–106.

Чуковски 1957: Чуковский Корней. От двух до пяти. Минск: ГУМИ МП, 1968. 276 с.

Чуковски 1988: Чуковский К. И. Высокое искусство. М.: Советский писатель, 1988. 350 с.

Чуковски 2012: Чуковский К. И. Собр. соч. в пятнадцати томах. Том десятый. Мастерство Некрасова. Статьи. М.: «Агентство ФТМ, Лтд», 2012.

Чуковски 2013: Чуковский Корней. Собрание сочинений в пятнадцати томах. Том первый. Произведения для детей /

Составление и комментарии Е. Чуковской. М.: Агентство ФТМ, 2013. 494 с.

Чкадуаҗа 2016: Чкадуаҗа Валентина. Ашәа зхылцуа ацәахәакәа // Аҗсны. Аҗәа, 2016. № 74. Октябр 26.

Чытанаа 2019: Чытанаа Аинар. Ицәахыз амаза. Ажәеинраалақәа. Аҗәа: Аҗхәынтшәҗәтыжьырта, 2019. 44 д.

Шкунаев 1990: Шкунаев С. В. Лорелея // Мифологический словарь / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. М.: «Советская энциклопедия», 1990. С. 317.

Шьынқәба 1967: Шьынқәба Б. У. Иалкаау иҗымтақәа җ-томкны. Аҗәи атом. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Аҗәа: «Алашара», 1967. 400 д.

Шьынқәба 1987: Шьынқәба Б. У. Иҗымтақәа реизга җшь-томкны. Аҗәи атом. [Апоезиа]. Аҗәа: «Алашара», 1987. 544 д.

Шьынқәба 1988: Шьынқәба Баграт. Иҗымтақәа реизга җшь-томкны. Аҗбатәи атом. Иажәеинраалоу ароманқәа. Адраматә поема. Аиҗагақәа. Аҗәа: «Алашара», 1988. 448 д.

Шьынқәба 1989: Шьынқәба Б. У. Иҗымтақәа реизга. Ахҗатәи атом. Апроза. Аҗәа: «Алашара», 1989. 556 д.

Шьынқәба 1990: Шинкуба Б. В. Беседа с умным автором // Республика Абхазия. Сухуми, 1990. 2 февраль.

Шьынқәба 2003а: Шьынқәба Баграт. Абаҗхатәра җшаах змаз хҗоет Кьыршьәл Чачхалиа игәалашәара иазкны ажәақәак // Шьынқәба Баграт. Иҗымтақәа реизга. Ахәбатәи атом. Ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, астатиақәа, ақәгыларақәа. Аҗәа: «Алашара», 2003. Ад. 464–466.

Шьынқәба 2003б: Шьынқәба Баграт. Иҗымтақәа реизга. Ахәбатәи атом. Ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, астатиақәа, ақәгыларақәа. Аҗәа: «Алашара», 2003. 488.

Шьынқәба 2008: Шьынқәба Б. У. Иҗымтақәа реизга. Аҗбатәи атом. Астатиақәа, аҗцаамтақәа, ақәгыларақәа. Аҗәа: «Алашара», 2008. 480 д.

Шьынқәба 2017: Шьынқәба Б. У. Ишымтақәа реизга хә-томкны / Еикәиршәеит М. Т. Лашәриа. Ақәа: Ақхәынтшәкәтыжьырта, 2017.

Цыапуа 1980: Цыапуа З. Цы. Ақара агәеисыбжь // Алашара. Ақәа, 1980. № 6. Ад. 102–103.

Цыапуа 1981: Цыапуа З. Цы. Ажәеинраала ласцәахар // Алашара. Ақәа, 1981. № 1. Ад. 96–98.

Цыапуа 1982: Цыапуа З. Цы. Итынчым алирика // Алашара. Ақәа, 1982. № 1. Ад. 103–104.

Цыапуа 1983: Цыапуа З. Цы. Ақхәыс лхақсахьа ақсуа нарттә эпос ақы // Алашара. Ақәа, 1983. № 1. Ад. 81–85.

Цыапуа 1990: Цыапуа З. Цы. Агәаанагара (Алитературатә-критикатә статиақәеи ақцаамтақәеи). Ақәа: «Алашара», 1990. 115 д..

Цыапуа 1990а: Ақсуаа рмыткәмақәа рыкнытә // Алашара. Ақәа, 1990. № 1. Ад. 99–105.

Цыапуа 1990б: Ақсынра аныхәақәа // Ақсны қәцшь / Ианитцеит, акыпхь иазирхиет З. Цы. Цыапуа. 1990. 30.06. Ад. 3.

Цыапуа 1991: Жәлар рхәамта хьыршәыгәқәа / Ианитцеит, акыпхь иазирхиет З. Цы. Цыапуа // Алашара. Ақәа, 1991. № 5. Ад. 179–191.

Цыапуа 1994: Зураб Цыапуа. Уатақ-хәычы инаркны Гәмыстанза (Аибашьыи аибашьцәа ражәабжьқәеи). Ақәа: «Алашара», 1994. 106 д..

Цыапуа 1995: Джапуа З. Д. Нартский эпос абхазов: Сюжетно-тематическая и поэтико-стилевая система / Отв. ред. В. М. Гацак. Сухум: Алашара, 1995. 184 с.

Цыапуа 1995а: Ақсуаа рфольклор: Артур Аншба ианцамтақәа / Еикәиршәеит, ақхьажәеи, атекстқәа разгәатақәеи рарбагақәеи ишит З. Цы. Цыапуа; анаукатә ред. В. Г. Арзынба. Ақәа: АИ, 1995. 559 д..

Цыапуа 2000: Ақсуаа рхәамтақәа / Еикәиршәеит,

ашьтахьажэа иџит З. Ць. Цьапуа; аред. В. К. Зантариа. Аќаа: АИ, 2000. 234 д.

Цьапуа 2001: Ацсуаа рфольклор заатэи антцамтаќаа: А. Н. Генко инапылаџыраќаа рахьтэ / Еиќаиршэеит, ацхьажэеи акомментариаќэеи иџит З. Ць. Цьапуа; атекстќаа акыпцхь иаздырхиеит Б. Гь. Цьонуа, З. Ць. Цьапуа. Аќаа: АИ, 2001. 325 д.

Цьапуа 2003: Джапуа З. Д. Абхазские архаические сказания о Сасрыкуа и Абырскиле: Систематика и интерпретация текстов в сопоставлении с кавказским эпическим творчеством. Тексты, переводы, комментарии / Отв. ред. В. М. Гацак, Ш. Х. Салакая. Сухум: «Алашара», 2003. 375 с.

Цьапуа 2005: Тхына хэыцуп, аха... (Быжь-ныхэааќак рыла ишыаќэгылоу сќытаз аессе) // Алашара. Аќаа, 2005. № 1. Ад. 82–93.

Цьапуа 2012: Цьапуа З. Ць. Ацсуа фольклори алитера-
туреи рзы згэаќараќаак / Аредактор Ш. Хь. Салаќаиа. Аќаа:
Ацхэынцшэаќэтыжьырта, 2012. 315 д.

Цьапуа 2014: Эволюция эпической традиции: К 80-летию академика Ш. Х. Салакая / Отв. ред. З. Д. Джапуа; сост. З. Д. Джапуа, Э. В. Тодуа. Сухум: НААР, 2014. 553 с.

Цьапуа 2014а: Аибашьра ахроникатэ: Аинрал Гиви Агрба ифапыцтэ гэалашэараќаа / Амагнитолента ианитцеит, аредакция азиуит, ацхьажэа иџит З. Ць. Цьапуа; амагнитолента ихырџылааит, атыжьра иаздырхиеит Н. С. Барцыц, С. О. Хаќым. Аќаа: НААР, 2014. 177 д.

Цьапуа 2014б: Ацсуаа рфольклор тырќэтэылатэи антцамтаќаа З. Ць. Цьапуа иредакцияла. Атыжьымта 1: Нартаа / Еиќадыршэеит З. Ць. Цьапуа, А. П. Каќоба, Н. С. Барцыц; атекстќаа атыжьра иаздырхиеит З. Ць. Цьапуеи Н. С. Барцыци; ацхьажэеи азгэаќаќэеи иџит З. Ць. Цьапуа. Аќаа: НААР, 2014. 299 д.

Цьапуа 2016: Джапуа З. Д. Абхазский нартский эпос: Текстология. Семантика. Поэтика / Отв. ред. А. И. Алиева, В. В. Напольских. М.: Наука – Восточная литература, 2016. 381 с.

Цыапуа 2019: Ацсуа фольклор аизгаразы азцааранца / З. Ць. Цыапуа иредакциала; аус адырулеит, еикэдыршэеит С. О. Хацъым, Н. С. Барцыц. Аќаа: Academia, 2019. 296 д..

Цыапуа, Ашэба 2008: Нартаа рхэамтаќаа / Ианырцеит, акыыцхь иаздырхиеит З. Ць. Цыапуа, А. Е. Ашэба // Алашара. Аќаа, 2008. № 2. Ад. 183–193.

Цыапуа, Барцыц 2008: Сасыќаа иира иазку нартаа рхэамтаќаа / Еикэдыршэеит З. Ць. Цыапуа, Н. С. Барцыц // Алашара. Аќаа, 2008. № 6. Ад. 119–146.

Цыапуа 2003: Иасон Цыапуа. Сэахэы: Ажэеинраалаќаеи аиќагаќаеи / Еикэиршэеит, ацхьажэа ифит З. Ць. Цыапуа. Аќаа: «Алашара», 2003. 94 д..

Цыапуа 2012: Цыапуа З. Ць. «О, аф зысша хынфажэа!..» (В. Л. Атцнариа 60 шыќэса ихыцтра иазкны) // Цыапуа З. Ць. Ацсуа фольклори алитературеи рзы згэатараќаак / Аред. Ш. Хь. Салаќаиа. Аќаа: Ацхэынцшэќэтыжырта, 2012. Ад. 240–245.

Цыапуа, Кэаѓэаниа 2017: Действительные члены и члены-корреспонденты Академии наук Абхазии: Библиография трудов / Автор проекта З. Д. Джапуа; отв. ред. В. А. Когониа; сост. Н. В. Багапш, А. Я. Дбар, Э. Г. Джинджолия, И. Д. Папазян, З. Ч. Сабекья. Сухум: Academia, 2017. 587 с.

Цыапуа, Хьуитт 2008: Ацсуа фольклор ад.ќаа (Атекстќаа ацсышэалеи англыз бызшэалеи)/Еикэдыршэеит Зураб Цыапуеи Цьорцъ Хьуитти; еицаргеит Ць. Хьуитт, З. Хьйба; ацхьажэа ифит З. Цыапуа; аццаарадырратэ ред. В. Чрыгба. Аќаа: «Алашара», 2008. 321 д..

Цыапуа, Чекалов 2019: Абазинские материалы А. Н. Генко / Изд. подгот. З. Д. Джапуа, П. К. Чекалов. Сухум: Academia, 2019. 464 с.

Цьонуа 1990: Цьонуа Алыќьса. Аќоуба // Цьонуа Алыќьса. Иалќаау. Ажэеинраалаќаа. Абалладаќаа. Апоемаќаа. Аќаа: «Алашара», 1990. Ад. 203–240.

<https://sptnkne.ws/CaJy>.

II

Аксаков 1886: Аксаков И. С. Биография Федора Ивановича Тютчева. М.: Типография М. Г. Волчанинова, 1886. 327 с.

Алиева 2005: Алиева А. И. Новое слово в изучении нартского эпоса // Живая старина. М., 2005. № 3. С. 57–59.

Аншба, Зухба 1983: Абхазская народная поэзия. Перевел Наум Гребнев / Сост. и коммент. А. Аншбы и С. Зухбы. Сухуми: «Алашара», 1983.

Ашуба, Когониа 2018: Абхазское народное поэтическое творчество в 12 томах. 11 том. Современный абхазский фольклор / Сост. А. Е. Ашуба и В. А. Когониа. Предисл. и примеч. В. А. Когониа. Сухум: Аԥхәынтшәкәтыжьырҭа, 2018.

Барто 1953: Барто Агния. О стихах для детей // Литературная газета. М., 1953. № 2.

Бахтин 1965: Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М.: «Художественная литература», 1965.

Бонди 1978: Бонди С. М. Черновики Пушкина. Статьи 1930–1970 гг. Второе издание. М.: «Просвещение», 1978. 232 с.

Гутов 2017: Гутов А. М. Рецензия на: Джапуа З. Д. Абхазский нартский эпос: Текстология. Семантика. Поэтика. М.: Наука – Восточная литература, 2016. 381 с. // Традиционная культура. М., 2017. № 2. С. 181–185.

Энтин 2016: Энтин Юрий. Антошка и другие песенки. М.: «Детская литература», 2016. 160 с.

Когониа 2019: Когониа В.А. Абхазская народная поэзия (Идейно-тематическая и поэтико-стилевая система). Сухум: Akademia, 2019.

Кожинов 1982: Кожинов Вадим. О Творчестве Баграта Шинкуба // Шинкуба Баграт. Избранные произведения в двух томах. Том первый. Стихи. Песня о скале: Роман в стихах. М.: «Художественная литература», 1982. С. 3–10.

Маршак 1990: Маршак Самуил. Собрание сочинений в четырёх томах. 1 том. Произведения для детей: Стихотворения. Сказки. Песни. Сказки разных народов. Песни и прибаутки. Пьесы / Ответ. ред. С. В. Михалков. М.: Издательство «Правда», 1990. 602 с.

Маршак 1990а: Маршак Самуил. Собрание сочинений в четырёх томах. 4 том. Воспитание словом: статьи, заметки, воспоминания / Ответственный редактор С. В. Михалков. М.: Издательство «Правда», 1990. 576 с.

Пушкин 1977: Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в десяти томах. Том второй. Стихотворения. 1820–1826. Л.: «Наука», 1977. 400 с.

Пушкин 1978: Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в десяти томах. Издание четвёртое. Том шестой. Художественная проза. Л.: «Наука», 1978. 576 с.

Розанова 1984: Розанова С. Эпистолярное наследие Льва Толстого // Л. Н. Толстой. Собрание сочинений в 22 т. Т. 20. М., 1984. С. 766–785.

Тургенев 1894: Тургенев И. С. Письмо к П. В. Анненкову // Русское обозрение. М., 1894. № 4. С. 518.

Цвинариа 1987: Цвинариа В. Л. Абхазское стихосложение (Метрика. Ритмика. Композиция). Сухуми: «Алашара», 1987.

Чурсин 2019: Чурсин Г. Ф. Абхазы: Опыт этнологического исследования / Отв. ред. второго изд. и автор вступ. ст. З. Д. Джапуа; подгот. изд. и сост. указателей Н. С. Барциц, З. Д. Джапуа, С. З. Тарба, С. О. Хаджим. Сухум: Academia, 2019. 407 с.

Шинкуба 1982: Шинкуба Баграт. Избранные произведения в двух томах. Том первый. Стихи. Песня о скале (Роман в стихах). Москва: «Художественная литература», 1982.

АХҚӘА

I

Азынтәи апеизаж аңсуа лирикаҕы	3
Мушьни Миқаиа ироман «Ашаңәа ртәарта» амемуартә литература ажанрк аҳасабала	22
Зырҕеиамтақәа ҕыцбарах иубо	28
Згәыхәтәи иахьз аз ашәкәыҕы	41
Римма Ҙашпҕа лхәычтәи поезиа	50
Агәыгра ду узто рапхьатәи ашьаҕа	65
Таиф Аңьба ирҕеиартә напкымтазы згәатаракәак	78
Таиф Аңьба иепистолиартә тынхажәа	93
Иналукааша атцарауаҕ, апоет, аиҕагаҕ	112

II

Шоҕа Салаҕаиа илагала аңсуа литературатцаараҕы	184
Мушьни Лашәриа литературатцааҕык, критикк иаҳасабала	191
Илыңшааху ахьз	201
Алитература	216

Валентин Астамыр-ица Кәағәаниа

Абицарақәа рдоухаибаркыра
Атҕаамтақәеи арҕиаратә очеркқәеи

Валентин Астамурович Когониа

Духовная связь поколений
Исследования и творческие очерки

На абхазском языке

Аредактор С. Аргәын
Аккоректор И. Цьениа
Асахьаҕыхәы Р. Габлиа
Даҕьала еиқәиршәеит Л. Малхасиан

Аформат 84x108/32.

Инықә. ақы. бғы. 13.

Аҕацаҕқа №

